

ՄԻՈՆ

ԱՊՐԻԼ - ՄԱՅԻՍ - ՅՈՒՆԻՍ

ԹԻՒՆ 4 - 5 - 6

ՍԻՐԵ
1993
7/4

ՄԻՌ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ԿԷ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1993

Ապրիլ - Մայիս - Յունիս

Թիւ 4-5-6

1993

April - May - June

No. 4-5-6

S I O N

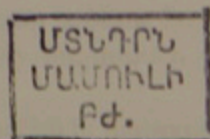
VOL. 67

A MONTHLY OF RELIGION LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

ՓՈՒԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ Ա. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
ԶԱՏԿԱԿԱՆ ԶԱՐՈՁԸ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱՇՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ
11 ԱՊՐԻԼ 1993թ.

Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ. ամէն:

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»:

Սիրելիներ Մեր,

Ամէն տարի գարնան, երբ ողջ բնութիւնը մեր աշխարհի, ապրում է զարթօնքը եւ ծաղկումը կեանքի ուժերի, մեր Սուրբ Եկեղեցին ու մեր հաւատաւոր ժողովուրդը, տօնախմբում են եւ փառաբանում Աստուածորդու՝ Յիսուսի Քրիստոսի յարութեան հրաշքը, որ, «մահուամբ զմահ կոխեաց եւ յարութեամբն իւրով մեզ զկեանս պարգեւեաց»:

Յիսուսի հրաշալի յարութեան աւետիսը մեծագոյն պարգեւն է մարդկութեան ընծայուած, իբրեւ սկզբնաւորում եւ երաշխիք ննջեցեալների յարութեան ու հոգիների անմահութեան: Սա է քրիստոնէական մեծ յոյսը, որ նաեւ մեր առաքելական Մայր Եկեղեցին իր աղօթքներով ու խորհրդակատարումներով բաշխում է մեր ժողովրդի զաւակներին ահա հազար ու եօթը հարիւր տարիներ շարունակ:

Ի՞նչ սքանչելի աւետիս, ի՞նչ փրկարար յաղթութիւն ընդդէմ մահուան: Ինչ լաւ է որ մենք, հայերս, քրիստոնեայ ազգ ենք:

Այո՛, մեր մարդկային ժամանակատրութիւնից այն կողմ, Յիսուսի Յարութեան խորհուրդը մնում է աննման երաշխիքը նաեւ մեր՝ մահկանացուներիս յարութեան, կամրջելով երկրային կեանքը գերեզմանից այն կողմ, դէպի յաւիտենական կեանք:

Սուրբ Զատիկի տօնախմբումը ամէն տարի, մի սքանչելի առիթ է բոլորիս համար, խորհրդածելու մեր ազատագրման մասին մեղքի եւ չարիքի կապանքներից, խորհրդածելու մեր հոգիների գոյատեւման մասին մահուանից յետոյ եւ երազելու՝ ժառանգումը յաւերժական կեանքի, մի լուսաւոր հեռու աշխարհում:

Սուրբ Յովհաննէս աւետարանիչ վկայում է. «Ամէն ամէն ասեմ ձեզ, զի Որ զբանն իմ լսէ եւ հաւատայ այնմ որ առաքեացն զիս՝ ընդունի զկեանսն յաւիտենականս. եւ ի դատաստան ոչ մտանէ, այլ փոխեցաւ ի մահուանէ ի կեանս» (Յովհ. Ե. 24): Իսկ Պօղոս առաքեալ թէ՛ «Այլ արդ Քրիստոս յարուցեալ է ի մեռելոց, առաջին պտուղ ննջեցելոց» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 20):

Մահը դառնում է նախերգանքը յաւիտենական կեանքի:

Յիսուսի յարութեան աւետիսով, մենք բոլորս ոգեշնչուում ենք, խաչափայտի վրայ նրա զոհաբերութեան խորհուրդով եւ նրա յաղթութեամբ ընդդէմ մահու: Ոգեշնչուում ենք նաեւ նրա կենարար պատգամներով, որոնք մեր առաջ բացում են փրկարար ճանապարհը՝ ծառայելու բարի եւ արդար գործերի կենսագործմանը երկրային մեր կեանքում:

Յիսուսի պատգամները ազնուացնում են մեր մարդկային մտորումները եւ արարքները, իմաստ եւ բարոյական սրժեք են տալիս մեր ձեռաց գործերին, ջերմացնում են մեր սրտերը, աճեցնում են մեր ուժերը՝ ի կատար ածելու համար մեր կեանքում այն ինչ բարի է, այն ինչ արդար է, այն ինչ մարդասէր է եւ խաղաղարար:

Ահա իտէալներ, ահա տենչանքներ որոնցմով առաջնորդուում են եւ պայքարում

իրաւ քրիստոնեայ մարդիկ, իրականացնելու համար դրանք իրենց անհատական եւ ընկերային եւ ազգային կեանքում:

Յիշենք մի հին իմաստութիւն որ այժմէական է միշտ մարդկային աշխարհում՝ «այն ժամանակ երբ արդարութիւնը ոտնակոխ է լինում, այլեւս ոչինչ չի մնում, որ արժէտորդի մարդկային կեանքում»:

Հաւատաւոր հարազատ ժողովուրդ մեր, որ ի Հայաստան, որ յԱրցախ եւ ի սփիւռս աշխարհի, զատկական այս յուսաշող պահին, սուրբ պահենք աւետարանական այս պատգամները, դառնալու համար արժանի մեր Տիրոջ Յիսուսի հրաշալի յարութեան շնորհներին, մանաւանդ այս օրերին երբ մեր ողջ ժողովուրդը հերոսական մարտ է մղում ընդդէմ մահուան, ընդդէմ անիրաւութեան եւ ընդդէմ մեղապարտ ուժերի:

Այո՛, մեր հոգիները, մեր գիտակցութիւնը վկայում են, թէ Արցախի մեր եղբայրների եւ քոյրերի մարտը յանուն ազատութեան եւ արդարութեան, մահուամբ մահը յաղթելու եւ նոր կեանքի լուսաբացը նուաճելու մի սխրանք է աստուածատուր:

Մեր աղօթքները նրանց հետ են եւ յուսով ենք որ Աստուծոյ ողորմութեամբ մօտ ապագային կը յաղթանակի արդար դատաստանը ու վերջ կը գտնեն մեր ժողովուրդի տառապանքները, վերահաստատումովը մեր հայրենիքի անվտանգութեան եւ բարօրութեան եւ խաղաղութեան:

Թող բարին Աստուած, դատաւորը բարեգութ ու անոխակալ, օգնութեան հասնի մեր տառապեալ ազգին:

Իսկ այս լուսաշող պահին, մաղթում ենք սրտանց՝ մեր հայրենի պետութեան ղեկավարներին ու բոլոր հասարակական գործիչներին եւ ողջ մեր ժողովուրդին՝ եղբայրական փոխադարձ սէր եւ միասնական հայրենաշէն ոգի, վերստին բոլորին յիշեցնելով մեր մայր եկեղեցու մշտական աղերսը՝

«Միութիւն ի կարեւորս

Ազատութիւն յերկբայականս

Սէր յընդհանուրս»:

Այս երազանքներով ու սպասումներով Մենք դիմաւորում ենք այս տարի Սուրբ Զատիկը եւ բոլոր մեր հոգետր զաւակներին բաշխում մեր օրհնութիւնը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից:

Սէր եւ խաղաղութիւն յարուցեալ Փրկչին մերոյ Յիսուսի Զրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ, ընդ ամենեսին. ամէն:

ՎԱԶԳԷՆ Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԽՌՈՎԱԾ ՈՒ ՇՓՈԹԱԾ ՀՈԳԻՆԵՐ

Քանի անգամներ Յիսուս յայտնեց իր աշակերտներուն իր մահուան պարագաներուն եւ իր յարութիւն առնելուն մասին:

Բայց անոնք չըմբռնեցին եւ չը հաւատացին:

Քանի անգամներ Յիսուս խօսած է բազմութեան առջեւ իր առաքելութեան մասին, իր կրելիք չարչարանքներուն, եւ հրեաներուն հաւատացած մարգարէներուն կանխագուշակած մեսիային մահուան եւ յարութիւն առնելու մասին:

Բայց անոնք զայրացած են, սպառնացած են զինք քարկոծելու: «Քու մէջդ դէ կայ», ըսած են երեսին:

Իր աշակերտներէն եւ հետետրոյններէն ոմանք լքած են զինքը, «եւ որոշած են այլեւս չը շրջիլ իրեն հետ» (Յովհ. 2-2): «Խիստ են իր խօսքերը, ո՞վ կրնայ մտիկ ընել, հաւատալ այդ խօսքերուն», ըսած են (Յովհ. 2-4):

Հրեաները պատճառ կը փնտռէին զինք սպաննելու, «որովհետեւ ինքզինք Աստուծոյ հաւասար կը նկատէր» (Յովհ. Ե 18):

Իր աշակերտներու մտերմական շրջանակին մէջ, միշտ սխալ հասկացողութիւններ կային, իրենց կոչումին մասին: Մարդկային հաշիւներով՝ դիրք, դրամ, հարստութիւն, մասնաւոր պաշտօններ կ'ակնկալէին ունենալ, Յիսուսի հիմնելիք թագաւորութեան մէջ:

Երեք տարի Յիսուսի քարոզութիւնները լսելէ յետոյ, երբ Յիսուս բացայայտօրէն իր աշակերտներուն կ'ըսէ թէ, «Երուսաղէմ պիտի երթայ, պիտի չարչարուի, սպանուի, եւ երրորդ օրը յարութիւն պիտի առնէ», Պետրոս Առաքեալ վէճի կը բռնուի Յիսուսի հետ, ըսելով՝ որ «Այդ բանը քեզի պիտի չպատահի»: Յիսուս կը ստիպուի սաստել Պետրոսին, եւ կ'ըսէ «Ետիս գնա՛, սատանայ, դուն իմ գայթակղութիւնս ես, վասն զի ո՛չ թէ աստուածային բաները կը խորհիս, այլ մարդկայիները» (Մտթ. ԺԶ 23):

Եւ ի վերջոյ տեղի կ'ունենան՝ Յուդայ Իսկարիովտացիի մատնութիւնը, Պետրոսի երեք անգամ ուրացումը, աշակերտներուն փախուստը, լքումը, Քրիստոսի չարչարանքը, խաչելութիւնը, եւ թաղումը:

Յովհաննէս Աւետարանիչ, որ ականատես եւ ականջալուր վկաներէն մէկն է Քրիստոսի, եւ որ նկատուած էր «սիրելի աշակերտը Քրիստոսի», իր Աւետարանը գրեց հաւատալով, եւ ապացուցանելու համար Քրիստոսի Մեսիայութիւնը, Աստուծոյ Որդի եւ Փրկիչ ըլլալը:

Կը կրկնէ Քրիստոսի նոյն խօսքերը, յայտարարութիւնները, որոնք այնքան խռոված եւ շփոթեցուցած էին թէ՛ իր աշակերտները եւ թէ՛ իր հակառակորդները, աւելցնելով. «Յիսուսի յարութենէն յետոյ միայն անոնք հասկցան իմաստը եւ ճշմարտութիւնը Յիսուսի խօսքերուն եւ յայտարարութիւններուն:

Այսօր ալ մեր մէջ կան խռոված ու շփոթած հոգիներ, որոնց համար դժուար է ամբողջովին ընդունիլ Զրիստոսի ուսուցումներուն ճշմարտութիւնը, եւ կիրարկել զանոնք մեր ամենօրեայ կեանքին մէջ, մեր անհատական, ընտանեկան, ընկերային, եւ ազգային, եւ ցեղային պայքարներուն եւ յարաբերութեանց մէջ:

Ասոնց թելադրած լուծումները եւ միջոցները անկատար են, անամբողջ, աւելի կործանարար քան թէ բարի արդիւնքներու եւ հետեւանքներու առաջնորդող:

Դժբախտաբար մարդկային բնագոյնները յաճախ աւելի զօրաւոր են եւ տիրապետող անհատներու եւ ազգերու մտածելակերպին եւ գործելակերպին մէջ:

Անհատներ եւ ազգեր, որոնք ծանօթութիւնը, գիտակցութիւնը, գիտութիւնը, հաւատքը եւ համոզումը ունին յաւիտենական ճշմարտութիւններուն, հաւատարիմ կը մնան իրենց ազնուագոյն համոզումներուն, եւ չեն զղջար:

Անոնք կը զգան թէ կեանքէ կեանք կ'երթան:

Անոնց համար, կործանարար ուժերու պատճառած խռովքները, քանդումները, չարչարանքները, եւ խաչելութիւնը, վախճանը չեն կեանքին:

Ոչ թէ մահապատիժ եւ մահ կը պարտադրուի անոնց, այլ ապահով ճանապարհը կը բացուի, դէպի յաւերժական կեանք, Զրիստոսի յայտարարած, խոստացած եւ իրագործած յարութիւնը, «մահուամբ զմահ կոխեալ»:

Հայ քրիստոնեան եւ Հայ Ազգը, գիրք կարդացողներու եւ ժողովուրդներու պատմութիւնը ուսումնասիրողներու մտքին մէջ, «յարութեան» հաւատացող ազգերու խումբին կը պատկանին:

Մինչեւ անգամ Հայ Երուսաղէմի պատմութիւնը ուսումնասիրողներ, կը զարմանան այն հաւատքին, այն հաւատարմութեան, այն նուիրուածութեան, որ Հայ ժողովուրդը ցոյց տուած է, հանդէպ Զրիստոսի կեանքին հետ կապուած վայրերուն եւ յիշատակներուն:

Այս խումբին մէջ են, իշխաններ, թագաւորական ընտանիքներ, զինուորական ջոկատներ, մահտեսի ուխտաւորներու շարաններ, որոնք աշխարհի ամէն կողմերէն, իրենց ժամանակի ճամբորդական միջոցները գործածելով, Սուրբ Երկիր կու գային:

Իսկ Սրբոց Յակոբեանց Վանքի Միաբանութեան, եւ Սուրբ տեղերու մէջ սպասարկող միաբաններու եւ աշխատաւորներու կեանքը եղած է խստակրօն, Հայկական իրաւունքներու պաշտպանութեան եւ կրօնական արարողութեանց անդով կատարման նուիրուած ծառայութիւն:

Եւ դարերու ընթացքին, իր մնայուն բնակութիւնը հաստատող հայ ժողովուրդի զաւակներ՝ անբաժան մասը կը դառնան հոգեւոր, կրթական, շինարարական, եւ մշակութային ժառանգութեանց պահպանման եւ բարգաւաճման. ապրելով նոյն ատեն այն բոլոր տագնապները եւ մղձաւանջները որոնց Սրբոց Յակոբեանց Վանքը ենթարկուած է, ժամանակ առ ժամանակ, մասնաւորաբար թրքական տիրապետութեան 500 տարիներու ընթացքին:

Այսօր եւս, որոշ տեսակի տագնապներ եւ նեղութիւններ մեզ կը շրջապատեն:

Այսօր եւս, աշխարհի ամէն կողմերէն, Հայ ուխտատուներ Երուսաղէմ կու գան: Եւ պէտք է գան: Կ'ուրախանան երբ կ'իմանան իրենց հայրերուն թանկագին ծառայութիւններուն եւ զոհողութիւններուն մասին:

Կը տխրին՝ երբ կը լսեն եւ կը տեսնեն թէ մարդկային ինչ բնագոյններ եւ տկարութիւններ, կ'աղարտեն ազնուական անունը եւ նկարագիրը մեր զաւակներուն:

Եւ բոլորին աղօթքն է ու փափաքը, որ Սրբոց Յակոբեանց Մայրավանքը, դառնայ «աղբիւր շնորհաց»: Եւ իր հոգեւորական եւ աշխարհական զաւակները զգան թէ, միջազգային այս հողերուն վրայ իրենք ներկայացուցիչներն են մեր ժողովուրդին պատմութեան, հաւատքին, եւ ժառանգութեանց:

Այս գիտակցութիւնը եւ այս հոգին միայն մեզ զինեալ պիտի պահէ Զարին ամէն տեսակ սաղրանքներուն դէմ:

Սուրբ Զատկուան Երկուշաբթի Ս. Պատարագը Հայ ուխտատուներուն ողջերթի Պատարագն է:

Այս տարի ունեցանք կազմակերպուած երեք խումբեր, Մարսիլիայէն եւ Նիսէն 30 հոգի, Կ. Պոլսէն 36 հոգի, Գալիֆորնիայէն 30 հոգի, որոնց կ'ընկերանային հոգեւորական ղեկավարներ: Նաեւ՝ անհատներ եւ ընտանիքներ Օրիկոնէն, Ֆրէզոսէն, Լոս Անճելոսէն, Նիւ Եօրքէն, Նիւ Ճըրզիէն, Վիրճինիայէն, Աւստրալիայէն:

Կ'աղօթենք որ Աստուած բոլորին ուխտը ընդունական ընէ:

Խաղաղութիւն պարգեւէ աշխարհի ամէն կողմը պատերազմի, հրկիզումի, կործանումի ենթակայ երկիրներուն, ընդ որս եւ Հայաստան աշխարհի եւ Արցախի-Ղարաբաղի մեր եղբայրներուն եւ քոյրերուն:

«Տէր ուղղե՛ա զգնացս մեր ի ճանապարհս խաղաղութեան: Տէր ուղղե՛ա եւ առաջնորդեա հոգւոց մերոց եւ ամենայն հաւատացելոց զնալ յարդարութեան ճանապարհս եւ ի կեանսն յաւիտենից»:

Թ.Ա.Մ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅՈՐԵՆԻ ՀԱՏԻԿԻՆ ԱՅԼԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պաշտամունքի ժամագրքին մէջ դասաւորուած իննը ամենօրեայ ժամերգութեանց վերջինն է որ կը կատարենք: Այդ կը կոչուի Հանգստեան ժամ: Երուսաղէմի մէջ, Տաճարի մթաստուեր մթնոլորտին, մոմերով եւ կանթեղներով խորհրդաւորապէս պալլացող լոյսերու երերումներու հետ, խողտացող սրտերու եւ մայուածքներու հիացիկ մրմունջներուն, ներամփոփ զեղումներուն եւ աղօթքներուն պլլուած հոգիներուն համար այս պահը ծանօթ է իբրեւ «Հսկումի Գիշեր»:

Վանական կեանքին մէջ, վանական դրութեան համաձայն, կէս-գիշերէն սկսելով, վանականները կ'աղօթեն, ամէն փնի մը ժամը անգամ մը: Կէս-գիշերուան Գիշերային ժամերգութենէն յետոյ, կու գայ Առաւօտեան ժամերգութիւնը, ապա՝ Արեւագալը, Երրորդ, Վեցերորդ, Իններորդ ժամերու ճաշու արարողութիւնը, յետ միջօրէին՝ Նրեկոյեան ժամերգութիւնը, եւ աշխատանքի դադարումէն յետոյ՝ Խաղաղական ժամը, եւ երբ պատրաստ են քնանալու, կը կատարեն Հանգստեան արարողութիւնը, «Հսկումը»:

Յատկանշական կը գտնենք որ հանգստանալու, քնանալու խնդրանքով կատարուող աղօթքին, այսինքն Հանգստեան ժամի այս պաշտաման մէջ, իբրեւ Աւետարանէն կարդացուելիք հատուած

ընտրուած է Տորենի հատիկին այլաբանութիւնը:

Եկեղեցի յաճախող հաւատացեալներուն կողմէ, բայց մանաւանդ Սուրբ Պատարագի հետ կապուած Հոգեհանգստեան կարգին պատճառով «Եկեղեցի հրաւիրուած» եւ ննջեցեալներուն* «յիշատակը յարգելու կոչին» ընդառաջող ծանօթներուն եւ բարեկամներուն եւ ընտանիքի պարագաներուն կողմէ, ամենէն շատ լսուած Աւետարանական հատուածներէն մէկն է ցորենի հատիկին այլաբանութիւնը: Այնտեղ Յիսուս կու տայ երեք-չորս հիմնական գաղափարներ եւ սկզբունքներ, կեանքը իմաստալից կերպով ապրելու եւ գայն արդիւնաւորելու, արժեւորելու մասին:

Յովհաննու Աւետարանին ԺԲ Գլուխի 24-26 համարներուն մէջ, Յիսուս կը պատգամէ.-

«Եթէ ցորենի հատիկը հողին տակ թաղուած ժամանակը չմեռնի, ինքը առանձին կը մնայ: Ոչ մէկ նպատակի օգտակար կրնայ դառնալ: Իսկ եթէ մեռնի, շատ արդիւնք կու տայ»: Այս մէկ գաղափար եւ մէկ սկզբունք՝ թէ ինչպէս պէտք է ապրիմք մենք:

Յետոյ՝ «Այն որ իր անձը կը սիրէ եսասիրաբար, գայն պիտի կորսնցնէ: Իսկ այն որ կ'ատէ իր անձը այս աշխարհի վրայ, յաւիտեանական կեանքի համար կը պահէ գայն»:

Սխալ պէտք չէ հասկնալ թէ ինչ կը

*Ծանօթ.- Աստուած մեր մեռելները ողջ պահէ: Անոնք է որ կը հրաւիրեն, եւ մեզ իրարու բով կը բերեն, միասին աղօթելու: Անոնք է որ մեզի Աւետարանը կը փարզեն, կը սորվեցնեն.- իրարու բով գալու, մեր հակառակութիւնները, անհամաձայնութիւնները, բէնները, ոխերը մէկ կողմ դնելու եւ միասին յիշելու որ ի վերջոյ մեր վախճանը իրենց միանալն է:

նշանակէ իր անձը ատել: Ձի նշանակեք երբեք ատել, արհամարհել, ոչինչի տեղ դնել մարմինը, անձը: Այլ, կը նշանակէ գործածել մարմինը եւ անձը այն նպատակներուն համար որ Աստուած կ'ուզէ որ մենք գործածենք: Եւ եթէ գործածենք, Աստուծոյ գործակից կը դառնանք, Անոր ձեռքը գործիք կը դառնանք: Կարծես Աստուած մեզի կ'ապաւինի. մեզի պէտք ունի Աստուած որպէս զի Իր բարի կամքը ըմբռնուի, տեսնուի, շօշափուի, գործածուի այս աշխարհի վրայ: Ով որ այս իմաստով ինքզինքով չի զբաղուիր, ան արդէն յաւիտեանական կեանք ապահոված կը լինի ինքզինքին:

Երրորդ գաղափարը. «Ով որ զիս պիտի պաշտէ (գրաբար իմաստով, որ կը նշանակէ՝ ինծի պիտի ծառայէ) իմ ետեւէս թող գայ: Ով որ ինծի ծառայէ, գայն իմ Հայրս պիտի պատուէ:» Եւ «ծառայել» կը նշանակէ աշակերտիլ, հետեւիլ Քրիստոսի օրինակին: Անոր կեանքին օրինակը, կեանքին գործելակերպը՝ մեր կեանքը եւ մեր գործելակերպը դարձնել:

Այս ցորենի հատիկը, Քրիստոս իսկականին մէջ իբրեւ այլաբանութիւն (allegory) ներկայացուց, բացատրելու համար Խաչին խորհուրդը: Խաչելութեան արարքը ոչ միայն իրագործեց մարդուն փրկութիւնը, այլ նաեւ եղաւ խորհրդանշէ քրիստոնէական կեանքի եւ ապրելակերպի: Եւ Քրիստոս իր կեանքով ցոյց տուաւ որ եթէ ինքը չը մեռնէր, միմակ պիտի մնար եւ ոչինչ պիտի կարենար կատարել, իրագործել: Բայց որովհետեւ յանձն առաւ մեռնիլ, շատ արդիւնք տուաւ, ամբողջ տիեզերքը իրմով նորոգուեցաւ:

Իսկ խաչը երբեք թոյլ չի տար որ մէկը ըսէ թէ ինք իր անձովը միայն կը հետաքրքրուի. «Ինչ որ ինծի համար լաւ է, շահաւոր է, օգտակար է, ա'յդ է ինծի համար կարելորդ»: Այդ տեսակ անձ մը չի կրնար խաչը յանձն առնել: Այդ

բասէրը անկարելի է որ իրապէս կեանք ունենայ, որ կարողանայ ուրիշներու եւս տալ: Բայց Քրիստոս ճիշտ այդ ըրաւ: Իր անձը մոռցաւ, իր անձը տուաւ որպէս զի մենք բոլորս շահուինք իրմէ, գրաւուինք իրմով, ստանանք այն ինչ որ իրն էր, եւ հետեւաբար ունենանք առաւել կեանքը, աւելի հարուստ, աւելի ճոխ արդիւնքներով:

Հետաքրքրական է որ ինչո՞ւ մեր հայրերը Հսկումի այս արարողութեան մէջ Աւետարանի այս պատկեր հատուածին ընթերցումը կարգադրած են: Իմաստալից է քննադատել առաջ ցորենի հատիկին թելադրութիւնը լսել՝ մեզի բան մը յիշեցնելու համար: Յիշեցում՝ մեզի ըսելու համար որ վաղը առաւօտ գուցէ չարքննաս: Կրնայ այս բոլորքին գիշերը լինել: Պատրաստ ես: Ի՞նչ տեսակ կեանք ես ապրեր: Այս գիշեր ո՞ր կացութեան մէջն ես:

Այն ցորենի հատիկն ես, որ չէ մեռած հողին տակ, չէ տուած ինքզինքը, եւ հետեւաբար ոչինչ կ'արժէ: Եթէ ոչ՝ այն ցորենի հատիկն ես, որ հողին տակ ուրախութեամբ կը մեռնի, կը յանձնուի բնութեան օրէնքին, կը ստանայ սնունդ հողէն, ջուրէն, արեւէն, կը պայթի, կը փթթի, կը ծաղկի, կ'անի, եւ արդիւնաշատ կեանք մը կը ստանայ:

Ո՞ր մէկն ես: Ա՛յն՝ որ եսսիրաբար ինքզինքն իմայն կը մտածէ: Եթէ ոչ՝ ա՛յն՝ որ կը մոռնայ իր անձը որպէս զի Աստուած իր մէջը մտնէ եւ զինքը գործածէ: Ըսած ես կեանքիդ մէջ որ՝ «Տէր, դուն ըրէ: Ի՞նչ կ'ուզես որ ես ընեմ:» Ըսած ես ինքզինքիդ, թէ «Ես չեմ ուզեր ա՛յն՝ ինչ որ իմ բնագոյնբն, մարդկային զգացումներս, իմ տկար միտքս, տկար հոգիս, իմ չարամիտ զգացումներս, մտածումներս կը թելադրեն, եւ երբեմն նոյնիսկ կը մղեն որ չարիք ընեմ: Չեմ ուզեր: Բայց ես տկար եմ: Չեմ կրնար ազատիլ այդ բնագոյնբերէն, միմեծ եւ Դուն զիս բռնես:

Եւ ես կ'ուզեմ, պատրաստ եմ քեզի հպելու, որպէս զի դուն ըլլաս ինծի ուղղութիւն տուողը, իմ առաջնորդս, իմ Տէրս:»

Ո՞ր մէկն ես: «Ա՛յն՝ որ կը պաշտէ եւ կը ծառայէ ինծի», ինչպէս Յիսուս ըսաւ: Եւ եթէ՝ «Ա՛յն», այն ատեն «Իմ Հայրս քեզ պիտի պատուէ»: Ամէն ուրախութիւն, ամէն ուժ, ամէն գործութիւն, ամէն ինչ լաւ կատարելու գիտակցութիւն, ըմբռնում, քննադատ, կամեցողութիւն, վճռակամութիւն, եւ ամէն ինչ որ պէտք է, Աստուած կու տայ:

Ուրեմն, կեանքը լիացնելու, ուճացնելու, արդիւնաւոր կերպով ապրելու գաղտնիքը եւ քննադատութիւնը կու տան այս ցորենի հատիկին այլաբանութեան մէջէն մեզի փոխանցուած սկզբունքները, գաղափարները:

Զոհողութեամբ կեանքը կը փրկես:

Եսասիրութեամբ՝ կեանքը կը քթացնես, կեանքը կը փռացնես:

Մենք որ այս նոյն ոգիի մթնոլորտին մէջ մտած ենք, այս Մեծ Պահիին առիթով մանաւանդ, ամէն օր պէտք է Աւետարանի այս հատուածը կարդանք, քանի որ ժամագրքին մէջ մեր հայրերը որոշած են, որ ամէն օր այդ ժամերգութիւնը պէտք է կատարենք: Եթէ խմբովին, հաւաքաբար

եկեղեցիին մէջ չկարենանք կատարել, երանի մեզմէ ամէն մէկը առանձնաբար, կարդալով պարզապէս ժամագրքի աղօթքները, մտիկ ընէ Յիսուսի խօսքերուն:—

«Ցորենի հատիկը եթէ հողին տակ իյնալով չմեռնի, ինքն առանձին պիտի մնայ, եւ ոչնչացայ իբրեւ անպէտք մի իր: Իսկ եթէ մեռնի, շատ արդիւնք կու տայ: «Ով որ իր անձը կը սիրէ զայն պիտի կորսնցնէ: Ով որ իր անձը կ'ատէ այս աշխարհի աչքին, յաւիտեանական կեանքին համար զայն պիտի պահէ:

«Ով որ զիս կը պաշտէ եւ ինծի կը ծառայէ թող իմ ետեւէն գայ: Եւ ուր որ ես եմ, այնտեղ նաեւ իմ պաշտօնեան պիտի ըլլայ: Ով որ ինծի ծառայէ զայն իմ Հայրս պիտի պատուէ:»

Այս հոգին որ Քրիստոս կու տայ մեզի, ընդունինք՝ սիրով, խոնարհաբար, գիտակցութեամբ, կամեցողութեամբ, որպէս զի մեզմէ ամէն մէկը ուճացած հոգի մը նկատուի, եւ մենք բոլորս միասնաբար կարողանանք ըսել որ մենք հարուստ ենք Աստուծոյ հոգիով: Եւ եթէ Աստուծոյ հոգին կը բնակի մեր մէջ, ոչ մէկ ուժ կրնայ մեզ քթացնել, փռացնել, կամ կորուսանել:

Աստուած մեզի հետ լինի:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԲ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՄՈԼՈՐՈՒԱԾԻՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ

«Զի եղբայր քո մեռեալ էր եւ կեանք, կորուսեալ՝ եւ գտաւ»: Որովհետեւ եղբայրդ մեռած էր եւ կեանքի եկաւ, կորսուած էր եւ գտնուեցաւ» (Ղուկաս ԺԶ 32):

Անառակ որդին երբ հօրը հարստութենէն իր բաժինը ուզեց իր իրաւունքն էր որ պահանջեց:

Հայրը իր զաւակներուն միջեւ բաժնեց իր հարստութիւնը:

Երբ անառակ որդին իրեն յատկացուած հարստութիւնը առաւ եւ հեռուոր երկիր մեկնեցաւ, չենք գիտեր որ ի՞նչ պատճառ ունէր ընտանիքէն բաժնուելուն: Ինչո՞ւ պատճառ ունէր ընտանիքէն բաժնուելուն: Ինչո՞ւ չուզեց շարունակել իր կեանքը իր ընտանեկան անդամներուն հետ: Վստահաբար ընտանեկան անդամներու եւ անդամուհիներու միջեւ գոյանալիք սերտ կապակցութիւնը այդ ընտանիքին մէջ թոյլ էր: Մանաւանդ որ ընտանիքին տնտեսական վիճակը բարելաւելու նպատակով ուրիշ երկիրներ աշխատելու երթալը պատճառ կարելի չէ ներկայացնել որովհետեւ հարուստ ընտանիքի մը զաւակն էր:

Դալով իր ապրած գելս կեանքին, կարելի է հաստատել թէ հօրեմական օճախին մէջ բարոյական դաստիարակութիւն չէր ստացած: Զենք գիտեր նոյնիսկ թէ՛ հայրը բարոյապէս բարձր արժէք ներկայացնող անձնաւորութիւն մը եւ հայրը պատուական կին մը եղած են: Գոնէ անառակին ընթացքը փաստեց որ ծնողները զինք բարոյապէս չէին դաստիարակած: Ուստի անտարբերութեան եւ իր անփորձութեան զոհ երթալով մոլորուեցաւ:

Մեզի համար շատ կարեւոր է գիտնալ թէ անձ մը նախ իր ծնողներուն ծոցին մէջ կը ստանայ ճիշդ կամ սխալ, այսինքն մոլորեցուցիչ դաստիարակութիւն:

Որովհետեւ անոնց շուրջին տակ մեծցող փոքրիկները ինչ որ իրենց հայրերէն եւ մայրերէն կը տեսնեն, որոնց հետ յաճախ շփման մէջ կը մտնեն, այն է որ իբրեւ լայն տպաւորութիւն կը պահեն իրենց ենթագիտակցութիւններուն մէջ: Հետագային անոնք երբ կը հասունանան մեծ հաւանականութեամբ իրենց ծնողներէն տեսածները կրնան գործադրել:

Դպրոցը իրենց երկրորդ ծնողն է որուն մէջ իրենց միտքերը կը զարգանան որոշ չափով: Թէեւ ուսուցիչներն ալ իրենց աշակերտները բարոյապէս դաստիարակելու պարտականութիւնը ունին:

Յետոյ կան ընկերային, գործի եւ վայելքներու շրջանակները որոնք դարձեալ խորապէս կ'ազդեն զաւակներուն խառնուածքի եւ նկարագրի կազմութեան կամ քանդումին:

Սակայն այս բոլորէն աւելին բարոյականով բարձր ծնողներու պարտականութիւններէն մին է հսկել իրենց զաւակներուն արտաքին շրջանակներու հետ ստեղծած յարաբերութիւններուն որպէս զի անոնք չմոլորուին:

Անառակ որդիին հայրը կ'երեւի չէր սորվեցուցած իր զաւակին թէ գելս կեանք ապրիլը մարդուն հոգին, միտքը ու մարմինը կը քանդուի: Մարդը իր մարդկային արժէքներուն զարգացումէն եւ պտղաւորումէն կը զրկուի: Այսինքն, ճշմարիտ Աստուած չհանչնար, ծնողները չյարգեր, անհանդարտ միտք մը կ'ունենայ որ յաճախ զինք կը ջղայնացնէ, խռովքի մէջ կը ձգէ, ճշմարիտ գիտութենէն կը շեղեցնէ եւ մարմինն ալ կը հիւանդանայ այլազան ախտեր ստանալով:

Եթէ հայրը անառակին կեանքի փորձառութիւններ շահելուն օժանդակէր գնազան ուղղութիւններ տալով, այն

Ժամանակ ան մեծ կարելիութեամբ իր անառակ ընթացքէն հեռու պիտի մնար: Այսինքն եթէ մոյնիսկ հօրմէն ստացած բաժինը որոշ ֆանակութեամբ մսխէր, գոնէ բոլորովին պիտի չվատնէր որպէս զի ապագային նիւթապէս թշուառ վիճակի չմատնուէր:

Աւելի ճիշդ պիտի ըլլար որ հայրը անառակին սորվեցնէր իրեն բաժին ինկած հարստութիւնը ինչպէս օգտագործել որ ապագային բազմապատկուի: Սակայն իր ծնողները այդ դաստիարակութեամբ չսնուցանեցին իր մատղաշ միտքը: Եւ այդ ծնողային անտարբերութիւնը փաստուեցաւ երբ անփորձ անառակը իր բաժինը անգգալաբար գեխութեան մէջ մսխեց:

Երբ արդէն իր նիւթականը լրիւ ցամքած էր, կարիքը զգաց ուրիշներու օժանդակութեան: Սակայն ի գուր օգնողներ փնտռեց: Չունեցաւ: Առակին մէջ չէ յիշուած թէ նիւթական հարստութիւնը իր ձեռքերուն մէջ ունեցած ժամանակ արդեօք եղա՞ն մարդիկ որոնք ուզեցին իրմէ նիւթապէս օգտուիլ իր անհմաստաբար մսխող ըլլալու ընթացքը շահագործելով: Նոյնիսկ չէ յիշուած թէ ինչո՞ւ զինք ֆանչցողներէն, որոնք գիտէին իր խղճալի վիճակը, օգնողներ չեղան: Արդեօք բարեկամութիւնը միայն լաւ օրերո՞ւ համար վերապահած էին իր նախկին բարեկամները: Թերեւս ալ չէր արժեք նպաստել իրեն:

Երբ անառակը անդրադարձաւ իր յուսախաբ վիճակին, ուզեց հօրը ծառաներուն, որոնք աւելի լաւ կը կերակրուէին քան ինքը, շարքին աշխատիլ հօրը համար:

Այդ գիտակցութեամբ որոշեց վերադառնալ իր հօրը ծոցը: Արդէն կէս քամբան հասած էր, իր հօրը հանդիպեցաւ: Հայրը զինք ողջագութեց: Անառակը իր հօրը դէմ մեղանշած ըլլալը ըսաւ: Հոս կարելի է հարց տալ թէ արդեօք իր խեղճ ու սոված վիճակէն ազատուելո՞ւ համար ստիպուած եղաւ ըսելու իր հօրը թէ

մեղանշած է իր դէմ: Եթէ ոչ ներողութեան հասկացողութիւնը իր մէջ արթննալով զոչացած ըլլալը անուղղակի արտայայտութեամբ յայտնեց իր հօրը:

Յայտնի չէ թէ հայրը ինչո՞ւ չհարցուց իր զակին վիճակը եւ իր տուած հարստութեան ի՞նչ նպատակներու համար գործածելը: Ընդհակառակը ուղղակի իր ծառաներուն հրամայեց որ հարուստ հագուստներով զգեստաւորեն իր զակը եւ հորթ մը մորթեն իբրեւ արտայայտութիւն կորսուածին երեւան ելլալուն: Ուստի պատրաստութիւնները լրանալէ ետք սկսան գուարճանալ:

Այդ ժամանակամիջոցին անառակին եղբայրը երբ տուն կը մօտենար, ծառաներէն մէկուն ըսաւ թէ ի՞նչ կը պատահէր տան մէջ: Ան պատասխանեց թէ իր եղբայրը վերադարձած է եւ խնճոյքի մէջ էին ի պատիւ իրեն ողջ գտնուած ըլլալուն:

Հայներ լսելով զայրացաւ եւ չուզեց ներս մտնել ուրախութիւնը բաժնելու համար որը կը փաստէ երկու եղբայրներու միջեւ սիրալիր յարաբերութիւններու պակասը:

Հայրը դուրս ելաւ տունէն եւ մեղմացուց իր բարկացած տղան: Ան ըսաւ իր հօրը. «Բաւական ծառայել ետք, մոյնիսկ երիտասարդ հորթ մը չնուիրեցիր որպէս զի իմ բարեկամներով ճաշակէի: Իսկ պոռնիկներու հետ գեխութեան նպատակով իր հարստութիւնը մսխող զակիդ համար մեծ խնճոյք սարքել տուիր:» Հայրը ըսաւ. «Ինչ որ ունիմ ամբողջ փուլդ է արդէն»:

Ինչո՞ւ անառակին եղբայրը իր հօրը իրեն մոյնիսկ երիտասարդ հորթ մը տուած չըլլալը շեշտեց երբ պատմութեան սկիզբը յիշուած է թէ հայրը իր հարստութիւնը բաժնեց: Արդեօք հօրը հարստութենէն իր բաժինը ստանալէ ետք ապերախտացա՞ւ: Եթէ ոչ հայրը գոհացուցիչ բաժին մը չէր

ձգած անառակի եղբորը, որ կը նշանակէր թէ խտրութիւն դրած էր իր երկու գաւակներուն միջեւ: Կամ ալ հայրը յետ մահու ժառանգ պիտի թողէր երբ ըսաւ որ միշտ իր աւագ տղան իր հետն էր եւ բոլոր հարստութիւնն ալ իրեն կը պատկանէր: Վստահաբար լուրջ պատճառ մը պէտք էր որ ունենար անառակի եղբայրը այսպիսի հաստատում մը ընելու համար: Դժբախտաբար մանրամասն տուեալներու պակասը մեզի չթոյլատրեւ հանգիւ եզրակացութեան եւ հետեւիլ իրրեւ հիմնական ուղղութիւն: Այլ միայն կարծիքներ կը յայտնենք եւ հարցեր կը բարձրացնենք:

Ուրեմն ի՞նչ է անառակ որդիին պատմութեան նպատակը որ Մեծ Պահի այս շրջանին մէջ իր պատկանելի տեղը կը գրաւէ:

Ա) Անառակի առակը մարդուն կը սորվեցնէ զգուշանալ գեղութենէ եւ արժէքը գիտնալ իր ունեցածներուն:

Բ) Մարդ մը իր շահած դրամը իր

սննդեղէնը, հագուստները, տան, գործատեղիի եւ ուսման ծախսերը եւ իր պատուական վայելքները հոգալու համար կարելու է որ գործէ: Եւ ոչ թէ իր ստացածը պոռնիկներու հետ եւ գինովնալու ու քախտախաղերու համար մսխէ:

Գ) Առակը անդրադարձ մըն է որ մոլորած մարդը ուշքի գայ եւ զոջայ իր գործած մեղքերէն որպէս զի փրկուի իր փնանալու մօտ վիճակէն:

Դ) Կարելու է որ երկու եղբայրներու միջեւ հասկացողութիւն ստեղծուի: Գիտնանք թէ երբ եղբայր մը քայլ մը կ'առնէ ի՞նչ է պատճառը եւ նպատակը: Եթէ սխալ քայլերով կ'ընթացան ի՞նչ թերութիւններէ մղուած է: Յետոյ ըստ այնմ դատենք զիրար փոխանակ ամբողջովին պախարակելու:

Թող անառակի ընթացքը մեր բոլորին մտքերուն մէջ լայն տեղ գրաւէ: Եւ եթէ սկսինք մոլորուիլ, անմիջապէս հեռանանք անկումի ճանապարհէն, որպէս զի չպատահի այն ինչ որ անառակին պատահեցաւ: Ամէն:

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎՐԻ. ՇԷՐՊԵԹՅԱՆ

ԶԱՏԻԿ ԵՒ ԿԱՐՄԻՐ ՀԱՒԿԻԹ

"Մարտը կու գար ծաղկւներով
Երկնից հաւքերն կարողւով.
Ահա եկաւ մեզ սուրբ Զատիկ,
Բերենք ներկենք կարմիր հաւկիթ":

Բարգէն Աթոռակից կաթողիկոս Կիլիկիայի վրացական համաձայն, Այնթապի մէջ սովորութիւն էր Յիսուս Քրիստոսի ծննդեան եւ Աստուածայայտութեան տօնը կոչել պատիկ Զատիկ, իսկ Ս. Յարութեան տօնը մեծ Զատիկ: Այս քննադատմանը ընդհանրապէս տարածուած են հայ գաւառներուն մէջ:

Գրիգոր Տաթեւացին, իր "Զմեռան" հատորին մէջ, Հոգեգալստեան տօնի մասին խօսած ատեն, եօթ գատակական կիրակիներ յիշատակած է "Յիսնակի" կամ "Յիսնուհի" շրջանին, այսինքն՝ Քրիստոսի Յարութենէն մինչեւ Հոգեգալուստ. -

Ա. Կիրակի՝ Զատիկ

Բ. Կիրակի՝ Նոր Կիրակի - Կրկնագատիկ - Սպիտակ Կիրակի

Գ. Կիրակի՝ Աշխարհամատրան - Կանանչ Կիրակի

Դ. Կիրակի՝ Կարմիր Կիրակի

Ե. Կիրակի՝ Երեսման խաչի - պայծառ Կիրակի

Զ. Կիրակի՝ Յարութեան - Կապոյտ Կիրակի

Է. Կիրակի՝ Երկրորդ Ծաղկագարդ:

Զատիկը Փրկչական տօներուն մէջ կարեւորագոյնն է յարութիւն անուանակ: Ընդհանուր քրիստոնէական եկեղեցին իր վարդապետութեան հիմը նկատելով Յիսուսի յարութիւնը, ամէն տարի փառաշուք հանդիսութեամբ կը պանծացնէ Յարութեան գատիկ յիշատակը, դաւանելով ու հաստատելով Աւետարանական պատգամը. "չէ աստ, այլ՝ յարեալ":

Նախնական եկեղեցին Զատիկ կը տօնէր Յիսուսի մահուան յիշատակին: Դ.

դարուն, Յիսուսի մահուան յիշատակութեան միացուցին նաեւ Անոր Յարութիւնը. ապա, Ե. դարէն սկսեալ, Զատիկը դարձաւ միայն Քրիստոսի Յարութեան տօնախմբութիւն:

Հայկական գաւառներու մէջ սովորութիւն էր, երբ եկեղեցւոյ զանգակը հնչէր Զատիկի գիշերուան ժամերգութեան համար, նախ գերեզմանատուն այցելել ու իրենց ննջեցեալներուն գերեզմանափառներուն վրայ մեղրամոմ վառել եւ աւետել "Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց", ու ապա երթալ եկեղեցի:

Հայ քնարերգու քանաստեղծներ, Զատիկը կը փառաբանէին երգելով.

"Արեւն է ծագեր վըր մեր երդիքին,

Ծագեր է ծագեր լոյս լուսաւորչին:

Զատիկն է բերբեր լոյս մեր երդիքին,

Հաւիկն է արթուն սուրբ Կարապետին.

Կարմիր է հաւկիթն մեր սուրբ Զատիկին,

Հաւիկն է ածել սուրբ Կարապետին":

"Գիրսն է կարմիր, տէրտէրը կ'օրհնէ,

Զատիկն է եկեր, մատաղը կ'օրհնէ:

Մեր մատաղիկն է մեր աքլորիկ,

Իւր մեռնիմ ես խորոտ կատարին:

Զատիկն է մեր հաւկիթիկ,

Նշխուն է մեր հաւկիթիկ":

Յարութեան Զատիկի տօնակատարութեան թուականը երկար ժամանակ զբաղեցուցած է առաջին դարերու եկեղեցւոյ հայրերը: Հարցը լուծուեցաւ Նիկիոյ Ա. Տիեզերական ժողովին, երբ վճռուեցաւ Ս. Յարութեան տօնը "Կատարել գարնան գիշերահաւասարէն յետոյ եկող լուսնի լրման յաջորդող Կիրակիին": Սուրբք եւ

Տօնֆ"ի մէջ, Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեան այդ առնչութեամբ հետեւեալ բացատրութիւնը կու տայ. "Աստուածայայտնութիւնը եւ իրեն յարակից միւս տօները կը կատարուին ճշտիւ արեգակնային հաշուով եւ անշարժ են, այսինքն ամէն տարի նոյն ամսաթուին տեղի կ'ունենան . . . բայց Ջատիկը եւ տոմարապէս իրեն հետ կապուած տօները կը կատարուին լուսնային հաշուով եւ շարժական են, ինչպէս հրեական Պասէքը, եւ կը տարութեբերուին 35 օրերու շրջանի մը մէջ: Ջատիկը կը շարժի Մարտ 22էն մինչեւ Ապրիլ 25 օրերու շարքի մը վրայ: Բոլորովին տոմարական դրութեան գիտական բացատրութեան գործ է եւ դաւանական բնոյթ չունի երբեք" (էջ 246):

Ջատիկ քառի ծագումին եւ իմաստին մասին բանասէր-լեզուագէտներ արտայայտած են զանազան կարծիքներ, առանց սակայն յանգելու եզրափակիչ լուծման:

Անգլիացիներ *Easter* կ'անուանեն Ջատիկը, Գերմանացիներ՝ *Ostern*, որոնք ծագում առած են սափոնական գարնան աստուածուհի *Ostara*էն: Դոկտ. Յակոբ Թօփենան Ջատիկ քառի ստուգաբանութեան առթիւ կ'ըսէ.՝ «Արդեօ՞ք մեր բով ալ Ջատիկ քառը հին աստուածութեան մը անուան հետ կապ չունի՞: Դժբախտաբար մեր հին դիցաբանութիւնը այնքան կիսակատար եւ թերի ձեւով մեզ հասած է, որ մենք շատ աղօտ գաղափար ունինք մեր կոապաշտական ժամանակի դից ու դիւցազանց, անոնց տօներու եւ պաշտամանց մասին» (Լոյս, 1905. էջ 380):

Հայր Անտոն Ալիշան Ջատիկը կը մերձեցնէր վրացիներու դիցուհի *Ջադի* անուան, Եգիպտացիներու մեռելոց հոգւոց խնամակալ *Սադե* Աստուծոյ եւ հնդիկներու Պրահման՝ *Սադի* ու հարց կու տայ.՝ «Մեր Ջատիկ անունն ալ չե՞նթադրեր համանուն չաստուած մի, որ եւ սիրելի եղած ըլլայ հայոց, մինչեւ քրիստոնէական ամենափա-

ռաւոր տօնն այսպէս կոչել . . . Յատուկ Ջատիկ անուամբ Արդարութեան չաստուած մը յիշուած կ'ըսուի յարեւելս» (Հին Հաւատք . . . էջ 338):

Վահան Վրդ. Տէր-Մինասեան, իր «Անգիր Դպրութիւն» Բ. հատորին մէջ կը յիշատակէ թէ «ինչպէս ի հնումն ճանճիկ աստուած մը եղած է, որպէս կը յիշուի Ս. Գրքի մէջ (Ի. Թագ. Ա. 1-13), գուցէ Ջատիկ աստուած մը կամ Ջատիկ անունով տօն մը եղած ըլլայ, զի ցայսօր Ջատիկ կոչուած կարմիր միջատը, որ այս օրերուս մէջ կը թռչտի, մերիններէն կը բռնուի, ափի մէջ կը շոյուի եւ յետոյ կ'արձակուի եւ կը դիտուի թէ ո՞ր կողմ կը թռչի, եւ կը հմայուի կամ մեկնուի թէ այն կողմէն պիտի գայ յաջող բախտ մը, կամ յաջող դարձ մը պիտի ընէ այն կողմէն տարակալ սիրական մը» (էջ 112):

Ըստ Թորգոմ Պատրիարքի, «հիններէն ումանք անոր մէջ կը տեսնեն ագատութիւն քառին արմատը եւ կը մեկնեն ագատիլ չարչարանքներէ. այլ՝ գատուիլ բային արմատը. եւ կը համեմատեն հրեական պասքային հետ, իբր գատում կամ անցք (ընդ կարմիր Ծովն): Նորերէն ումանք, ընդունելով այս վերջին իմաստը, անոր մէջ կը տեսնեն ակնարկութիւն գիշերահաւասարին նուիրուած տօնի մը, որ եղանակներու գատուելու ժամանակին կը պատահէր: Ուրիշներ պարսկերէն ծագում կը տեսնեն անոր մէջ, եւ կը հասկնան զոհել կամ զենուլ: Որոշ է թէ հայերէնի մէջ անիկա նոյնացած է զոհի կամ զենումի գաղափարին հետ: Յամենայնդէպս, սա պէտք է եղած լինի անունը՝ հետագային բոլորովին մոռցուած հին հայկական դիցաբանութենէ տօնի մը՝ որ հաւանաբար տեղի կ'ունենար Գարնանասկիզբին, ինչպէս ցարդ կը կատարուի Եգիպտացւոց մէջ՝ Ջատիկի օրը (Շամ էլ Անսիմ), եւ ուր կը զենուին առաջին անգամ նորածին գառնուկներ»

(նոյն, անդ. էջ 244-245):

Կարելի է ենթադրել, թե ինչպես հոռմեական եկեղեցին Դեկտ. 25ի սատուոնական արելի տունակատարութիւնը տեղափոխեց Յիսուսի ծննդեան յիշատակին, այնպէս ալ հայաստանի մէջ Ջատիկի հեթանոսական տօնի խափանումով հաստատուեցաւ Ս. Յարութեան գերբնական խորհուրդի տօնախմբութիւնը:

Գալով կարմիր հաւկիթի գատկական սովորութեան, պէտք է խոստովանիլ, որ շատ քիչ բան գիտեմք անոր ծագումին մասին:

Հին կրօններու միթաբանութեան մէջ հաւկիթը կը խորհրդանշէ աշխարհածնական հաւատալիքները: Գր. Տաթեւացի օտար աղբիւրէ օգտուելով քանի մը տող գրած է այդ մասին. —

«Իսկ այսօր ի շաբաթուս նախկին կիրակէի ուր ձու ներկեմք կարմիր. եւ այն է խորհուրդն՝ զի միայն ի տօնի գատկիս ներկեմք ձու: Ձի ձուն՝ օրինակ է բոլոր աշխարհի. որպէս ասեմ իմաստունքն՝ թէ վերին կեղեւն գերկնիցն բերէ զմամուրիւն, իսկ մզգնաձեւն՝ օդոյս, եւ սպիտակուցն ջրոյ, եւ դեղինն երկրիս, որ է մէջն: Եւ ներկն նշանակէ՝ թէ բոլոր աշխարհս քրիստոսի արեամբ գնեցաւ, զոր մեք ի ձեռն առեալ յայտնապէս գիրկութիւն մեր քարոզեմք: Վասն այսորիկ փրկութեանն մերոյ է հաղորդելի նախկին եւ ապա՝ յայլ կերակուրս» («Ձմեռան»): Տաթեւացիի տուած մեկնաբանութեանն կ'ըզրակացուի, որ 1) Խրազալոյցի օրը ներկելու է գատկական կարմիր հաւկիթը. 2) հաւկիթը կը խորհրդանշէ երկիրը. 3) կարմիր ներկը կը խորհրդանշէ Յիսուսի արիւնը. 4) պահքը լուծելու է կարմիր հաւկիթով:

Դոկտ. Յ. Թօփեան կարեւորութեամբ կը նշէ, որ Գր. Տաթեւացիին տուած «կրօնական-խորհրդական իմաստն է թէ

աշխարհը կ'որ է. հաւկիթը՝ այդ կ'որութեան ամբողջութիւնը կը խորհրդաւորէ, եւ Քրիստոսի աւետարանը տարածուած է այդ կ'որութեան ամէն կողմը . . . Տարակոյս չկայ որ հին հաւատքի մէջ հաւկիթի ծէս ունեցող ազգեր՝ իրենց հետ միասին քրիստոնէացուցին հաւկիթի նշանակութիւնն ալ» («Լոյս», 1906, էջ 301):

Հին ժողովուրդներ նուիրական նկատած են հաւկիթը որովհետեւ անոնք հաւատացած էին որ երկիրը հաւկիթի թուխտ ծնած է: Անոնք կը կարծեն որ հաւկիթի կեղեւը երկրի ցամաքն է, սպիտակուցը՝ ջուրը, դեղնուցը՝ կրակը, իսկ թաղանդի ու կեղեւի միջեւ պարփակուած է օդը:

Արեւելի մէջ, մանաւանդ կրակապաշտ հայ ու պարսիկ ազգերու մօտ, սովորութիւն կար գարնանամուտը շնորհաւորել իրարու հաւկիթներ նուիրելով: Անոնք գարունը հռչակած էին «Յաղթութիւն արեգական գօրութեան»: Ջատիկի քրիստոնէացումով, քրիստոնեաներ զայն հռչակեցին «Յաղթութիւն արեգականն արդարութեան» որովհետեւ աշխարհ նոր կեանք ստացաւ Քրիստոսի յարութեամբ:

Թալմուտի ընթերցումէն ի յայտ կու գայ որ հրեաներ եւս խաշած հաւկիթը կը գործածեն Պասէի տօնին: Անոնք կը հաւատան որ Ջիչ թոչունի ածած հաւկիթը անմահական կերակուր պիտի ըլլայ իրենց, աւելի համեղ քան մանանան:

Հաւանական է որ հաւկիթը կարմիր ներկելու սովորութիւնը հայերէն տարածուած է այլ ազգերու մէջ. «որովհետեւ կարմիրն է իբր սիրական գոյն եւ հայերն էին ի բնէ բնապաշտ եւ բնութեան մէջ գերընտիր բերքն է Որդանկարմիրը եւ բնութեան ծննդաբերութեանց մէջ հրաշալին է հաւկիթը. ուստի զայն Որդան կարմիրով զարդարուն ընելով նուիրագործած են, աստուծաներու եւ իրարու միանգամայն

ընծայարքեր ըլլալով. մանաւանդ գարնամամտի օրերուն մէջ, երբ բնութիւնն է հրաշագեղ եւ վառ ի վառ՝ կարմիր արեւով» («Անգիր Դպր.» էջ 118): Հին սովորութիւններու մասին խօսելով, Վահան Վարդապետ կը վկայէ, թէ «Ջատկի առ աւօտուն երբ տաներէց քահանայն տնօրհնէքի կը գայ, կ'օրհնէ ոչ թէ միայն գինին, այլ հաւկիթն, որ կը պահուի մինչեւ գվերջ տարւոյ:

Կ'օրհնուի աղն, զոր կը լնուն վերստին նոյն ամանին մէջ, կ'օրհնուի ցորենն կամ ալիւրն, զոր կը լնուն ամբարին մէջ, կ'օրհնուի ջուրն որմէ յետ կաթիլ մը խմելոյ, կը լնուն յիւր կարասն, կ'օրհնուի այս ամէնն, որպէս զի այդ հայ Բրիստոնէին տուն շէն ու պայծառ մնայ, ի լիութեան մնայ» (նոյն, անդ. էջ 125):

ԲԱՐԳԷՆ ԹՕՓՃԵԱՆ

«ՄԱՆԱՆԵՆԻ ՀԱՏԻԿԻՆ ԶԱՓ ՀԱՒԱՏՔ»

«Եթէ Մանանեի Հատիկին Զափ Հաւատք Ունենաք, Եւ Այս Լեւրան Ըսէք, Ասկէ Անդին Փոխադրուէ, Եւ Պիտի Փոխադրուի Եւ Բան Մը Անհնարին Պիտի Զլլայ Զեզի»:

Խնչ է հաւատքի դերը մարդկային կեանքին մէջ, Բրիստոնէութիւնը հաւատքի կրօնք է: Անիկա հաւատքով կը սկսի, հաւատքով ալ կը շարունակուի եւ հաւատքով ալ կ'արդիւնաւորուի: Բրիստոնեայ ըլլալ կը նշանակէ հաւատացեալ ըլլալ: Խնչ բաներու հաւատալ: Հաւատալ Աստուծոյ գոյութեան, Յիսուս Բրիստոսի փրկարար Յարութեան, Ս. Հոգիի ներգործող ու Սրբացնող ոյժին, յաւիտեանական կեանքին, նշմարտութեան, սիրոյ եւ արդարութեան վերջնական յաղթանակին, ինչպէս նաեւ Ս. Աւետարանի Ուսուցումներուն:

Խնչ է հաւատքը: Ըստ Երրայեցոց Թուղթի հեղինակին. «Հաւատքը յուսացած բաներուն հաստատութիւնը եւ չեւեցած բաներուն ապացոյցն է» (Երր. ԺԱ. 1): Հաւատքը վստահութիւն ունենալ է անձի մը վրայ, վարդապետութեան մը եւ կամ յայտարարութեան մը վրայ: Զոր օրինակ, մէկը քնքի կը խոստանայ ու կ'ըսէ. «Այս ինչ քարիքը որոշած եմ քնքի ընել»: Եւ դուն իրեն կը հաւատաս՝ անոր համար որ

այդ մարդուն հանդէպ վստահութիւն ունիս: Հետեւաբար հաւատքը վստահութեան հետ սերտ աղերս ունի: Ուրիշ խօսքով Աստուծոյ հաւատալ կը նշանակէ Աստուծոյ վստահիլ:

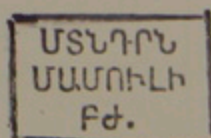
Հաւատքը բանալի մըն է որ մեր առջեւ կը բանայ երկնային շնորհաց գանձերը, եւ որոնք Աստուծային օրհնութիւններ կը դառնան մեզի համար: Բայց հաւատքին պէտք է միանալ առաքիլի գործերը. Յակոբոս Առաքեալ կ'ըսէ. «Ինչպէս մարմինը առանց հոգիի մեռած է, նոյնպէս ալ հաւատքը առանց գործերու մեռած է»:

Սատանանք ալ կը հաւատան Աստուծոյ բայց առաքիլի գործեր չեն կատարեր: Հետեւաբար այդ տեսակ հաւատքը ապարդիւն է:

Բանաստեղծներէն մէկը ըսած է.

«Եթէ հաւատք ունիս, ի սէր Աստուծոյ՝ տո՛ւր անկէ ինձի մաս մը, իսկ եթէ տարակոյսներ ունիս՝ քնքի պահէ զանոնք, քնքի անոնցմէ եւ շատ ունիմ քոյս»:

Հետեւաբար առանց հաւատքի

Քրիստոնեական կեանքը չ'ապրուիր եւ ոչ ալ կը վկայուի ու կը փարոգուի: Իրաւ է որ անհաւատն ալ կրնայ փարոգել՝ բայց չի կրնար իրեն համար այդ փարոգէն արդիւնք ակնկալել: Անհաւատը սակայն չի կրնար Քրիստոսի աւետարանը փարոգել եւ բառին լաւագոյն իմաստով հոգեւոր կեանք յառաջ բերել. սիրտերը յուզել, արթնցնել եւ մեղաւորները դարձի բերել:

Հաւատքին դերը մարդկային առօրեայ կեանքին մէջ շատ ակնհաս է: Զոր օրինակ, հաւատքը աղբիւր է միխթարութեան: Նրեակայեցէ՛ք երկու անհատներ որոնք միեւնոյն պարագաներու ներքեւ յանկարծ միեւնոյն դժբախտութեան կը մատուցուին: Մէկը՝ անհաւատ է, իսկ միւրը՝ հաւատացեալ: Անհաւատը ի՞նչ կ'ընէ այսպիսի պարագաներու ներքեւ: Իսկոյն կը գանգատի Աստուծոյ դէմ, բնութեան դէմ, բախտին դէմ, իր միջավայրին դէմ, զինք շրջապատողներուն դէմ, եւ վերջապէս կեանքի դժոյշակ պայմաններուն դէմ: Նոյնիսկ կը հայհոյէ Աստուծոյ, եւ երբեմն ալ քայլ մը աւելի յառաջ երթալով եւ յուսահատութեան մէկ վայրկեանին անձնասպանութեան դիմելով իր կեանքին վերջակէտը կը դնէ: Յոր երանելի երբ ծանր տառապանքներ կը կրէր, իր տիկինը՝ որ անհաւատ էր, իրեն դառնալով ըսաւ. «Ինչո՞ւ այսպէս կը տառապիս: Աստուծոյ դէմ հայհոյէ եւ մեռիր»: Այս է ահա անհաւատի մը կեանքին իսկական պատկերը՝ որ գուրկ է Ս. Հոգիի սփոփանքէն, եւ ներքին գոհունակութենէ:

Հաւատացեալը ի՞նչ կ'ընէ:

Ան այսպիսի պարագաներուն իր հաւատքին կը կոթնի եւ հաւատքը իրեն տեսիլք կու տայ:

Աստուծոյ հանդէպ առաւել վստահութիւն կը ներշնչէ, որով աւելի կը զօրանայ իր հաղորդակցութիւնը անոր հետ, ու միաժամանակ նորանոր օրհնութիւններ կը ստանայ:

Երբեմն պատահած է, որ ասանկ հաւատացեալ մը զինք միխթարելու եկողներուն, ի՞նչը միխթարութիւն պատճառած է:

Ասիկա պարզապէս հաւատքին արդիւնք է:

Հաւատքը Քրիստոնեան կը զօրացնէ, նաեւ կ'օգնէ յաղթելու աշխարհի այլեւայլ փորձութիւններուն:

Հին ուխտի մէջ Արքահամ հաւատքի Հայր կոչուած է անոր համար՝ որ հաւատքը զինք կեանքանի Աստուծոյ հետ հաղորդակցութեան բերած էր, հեթանոսական միջավայրի թանձր խաւարին ներքեւ:

Իսկ Պօղոս Առաքեալ այսօր Քրիստոնեայ եկեղեցիներուն հորիզոնին վրայ փայլող լուսաճառանք ու լուսաշող աստղ մըն է: Մեռած է, բայց տակաւին կը խօսի եկեղեցիներուն մէջ՝ իր թուղթերուն ընթերցումով եւ իր ետեւ թողած գեղեցիկ տպաւորութիւններով ու քրիստոնէութեան հանդէպ ունեցած խորունկ հաւատով:

Ան իր ձեռքը Սուր չունէր, իր ետեւը քանակ չունէր, ընկերութիւններ չունէր, դաշնակիցներ չունէր. բայց մէկ քան ունէր, որ ամէն քան կ'արժէր: Այն ալ՝ իր զօրաւոր հաւատքն էր:

Այ՛ն իր հաւատքն էր:

Յիսուս ըսաւ. «Եթէ մանանիսի հատիկին չափ հաւատ ունենաք եւ այս լերան ըսէք թէ այս տեղէն ուրիշ տեղ փոխադրուէ, պիտի փոխադրուի, եւ քան մը անհնարին պիտի չըլլայ ձեզի»:

Կեանքը պայքար մըն է. բայց պէտք չէ յուսահատիմք:

«Արդարը, հաւատով կ'ապրի»:

Պէտք է հաւատով ապրիմք:

Եթէ նոյնիսկ դժուարութիւնները չըլուծուին մեր երկնաւոր Հայրը մեզի ոյժ կու տայ զանոնք յաղթահարելու, եւ այդ դժուարութիւններու վրայէն փախելու:

Յիսուս ըսաւ. «Սրտերնիդ չխոռովի: Աստուծոյ հաւատացէ՛ք»:

Պահեմք քրիստոնէական մեր այս լոյս հաւատքը: Որովհետեւ կ'արժէ ապրիլ հաւատքի կեանքը եւ զօրանալ Աստուծոյ:

Այս Մեծ Պահքի շրջանին անդրադառնալով եւ սրբագրեմք մեր սխալները,

աշխատինք դաս առնել մեր Յիսուս Քրիստոսի օրինակէն, որպէս զի կարեւոր է զիմաւորել Հրաշափառ Ս. Յարութեան Տօնը:

ՀԱՄԱՐԱՐՁՈՒՄ ՎԳԻ. ՔԷՇԻՇԵԱՆ

State Recognition of Sunday, 321.

Cod. Justinianus, III. xii. 3 (*Corp. Jur. Civ.* ii. 127).

Constantine to Elpidius. All judges, city-people and craftsmen shall rest on the venerable day of the Sun. But countrymen may without hindrance attend to agriculture, since it often happens that this is the most suitable day for sowing grain or planting vines, so that the opportunity afforded by divine providence may not be lost, for the right season is of short duration. 7 March 321.

Cod. Theod. II. viii. 1.

The Emperor Constantine Augustus to Elpidius. Just as we thought it most unfitting that the day of the Sun, with its venerable rites, should be given over to the swearing and counter-swearing of litigants and their unseemly brawls, so it is a pleasant and joyful thing to fulfil petitions of special urgency on that day. Therefore on that festal day let all be allowed to perform manumission and emancipation; and let nothing that concerns this be forbidden. 3 July 321.

«ԽԱՉԵՑԱՐ ՔՐԻՍՏՈՍ ԱՍՏՈՒԱԾ ՄԵՐ...»

Հնադոյն ժամանակներուն, խաչն ու խաչելութիւնը լայնօրէն գործադրուած մահապատժական գործիք ու կերպ էին: Գլխաւորաբար հռովմէացիները, իրենց ոճրագործներն ու գերիները կ'ենթարկէին մահուան՝ խաչելութեամբ: Հաւանաբար փոխ առնուած՝ կարկեղոնացիներէն, որոնց մէջ տարածուած էր պատժական այս միջոցը:

Այս անգութ պատիժին ենթական ցցահան կ'ըլլար ուղղահայեաց վիճակով, ձեռքերը իրարու քով վեր բարձրացուցած եւ ոտքերն ալ իրարու վրայ կապուած. կամ մահապարտը կը դրուէր T ձեւով մահադործիքի մը վրայ ձեռքերը տարածուած հորիզոնական փայտին, ոտքերն ալ ուղղաձիգ փայտին, քով քովի դամուած կամ կապուած: Գոյութիւն ունէր X ձեւով մահադործիք մը եւս որուն վրայ դատապարտեալը կը կապուէր կամ կը դամուէր ձեռքերն ու ոտքերը տարածուած:

Հռովմէացիները վերոյիշեալ ձեւերէն զատ կը գործածէին բոլորիս ծանօթ քառաթեւ խաչը: Ընդունուած աւանդութեան մը համաձայն Քրիստոս մահացած է քառաթեւ խաչի մը վրայ: Սովորութիւն էր մահապարտը նախ ձաղկել ու ծաղրել, ապա ան պարտէր խաչը կրել իր ուսին՝ մինչեւ պատժավայրը, ուր զինքը մերկացնելէ վերջ գետինը դրուած խաչին վրայ կը դամէին երկու տարածուած ձեռքերէն եւ ոտքերէն. յետոյ կը բարձրացնէին խաչը եւ կ'ամրացնէին գետնին վրայ ուղղահայեաց դիրքով: Դասական դարերէն ժառանգուած նկարներուն վրայ կը հանդիպինք խաչելութեան այս ձեւին: Կարգ մը ձեռագրերու կամ նկարներու մէջ վեր բարձրացուած խաչին յենած կը գտնուի սանդուխ մը, ենթադրաբար Յիսուս այդ սանդուխով վեր հանուած ու խաչուած ըլլար, արդէն կանգնած խաչափայտին վրայ:

Հայաստանեայց Եկեղեցին համաձայն է Քրիստոսի քառաթեւ խաչի մահուան, որուն բարձրացաւ բազկատարած խաչելութեամբ. «Անպատումն կառք անքննելի խորհրդոյն ընդունարան ով սուրբ քառաթեւ...». «Որ ի խաչին տարածեցեր զանարատ բազուկս քո...»: Եւ շատ ուրիշներ:

Յիշատակալից է այստեղ անդրադառնալ որ մահուան խաչածեւ նոյն այդ գործիքները, նախաքրիստոնէական շրջաններուն գործածուած են իբրեւ կրօնական խորհրդանշեր, եւ իբրեւ զարդ ու զարդարանք: Դրիստոնէական շրջանէն՝ հեռաւոր դարեր առաջ, Հնդկաստանի, Սիւրիոյ, Պարսկաստանի, Եգիպտոսի, եւ Եւրոպայի զանազան երկիրներուն մէջ գտնուած են խաչի տարբեր ձեւերով նկարազարդուած բազմաթիւ առարկաներ որոնք առընչակցած են բնութեան պաշտամունքին: Նախաքրիստոնէական

շրջաններէն՝ երկու խաչակերպեր, մին՝ T եւ միւսն ալ ձեւերով ունեցած են լայն գործածութիւն: Կայ նաեւ ձեւը որ առատօրէն կը յայտնուի եգիպտական ու ասորական արձանագրութիւններուն վրայ իբրեւ աստուածութեան խորհրդանշ: Հակադրաբար, հիթիթական տարիներուն, կեռ խաչը խորհրդանշիչը եղաւ բռնատիրութեան եւ անարդ հեղինակութեան:

Ուսչը, կանուխ քրիստոնէական շրջաններուն, որ մինչեւ այն ատեն առընչակցած էր ոչ-քրիստոնէական կրօններու, կը ստանայ նոր նշանակութիւն, անոր վրայ՝ Քրիստոսի մահուամբ: Պէտք եղաւ սպասել Կոստանդիանոս կայսեր երբ խաչը հրապարակաւ ճանաչում ստացաւ ըլլալու խորհրդանշիչ միայն քրիստոնէական կրօնքին, ինչպէս մահիլը՝ իսլամական

կրօնքին: Կոստանդիանոսի դարձը ի քրիստոնէութիւն վերադրուած է երկնքի վրայ խաչի երեւումին, որուն կ'ընկերանար դասական դարձած «ասով պիտի յաղթես» բառերը, 312ին՝ Մաքսենտիոսի դէմ տարած յաղթանակը կանխող օրերուն:

326ին, Հեղինէ մայր Թադուհիին նախաձեռնութեամբ Երուսաղէմի մէջ խաչի գիւտին հրաշալի դէպքին յիշատակը աղբիւսներու տակէն, Կաթողիկ եւ Օրթոտոքս եկեղեցիներու կողմէ կը տօնախմբուի Մայիս 3-ին՝ «Գիւտ խաչ» տօնանունով: Հայ Եկեղեցւոյ մէջ նոյն տօնը կը նշուի խաչվերացի եւ Վարազայ Ս. խաչի տօներէն վերջ, այս տարի նոր տոմարով՝ Կիրակի Հոկտեմբեր 25-ին: Հեղինէ մայր Թադուհիին վերադրուած խաչի գիւտին դէպքը կ'աւանդուի Ամբրոսիոս, Ռուփանոս եւ Սեւերիոս հայրապետներու կողմէ: Կայ ուրիշ հնագոյն աւանդութիւն մը, ըստ որուն խաչը գտնուած է Կողդիոս կայսեր կնոջ՝ Պրոտոնիոսի կողմէ: Այսու ամենայնիւ, Դ.րդ դարու վախճանէն առաջ կը կարծուէր Երուսաղէմի մէջ գոյութիւն ունեցած ըլլալ իրական խաչափայտի մասունքներ, իբրեւ հետեւանք Երուսաղէմի Մակարիոս եպիսկոպոսի կատարած տքնաշնն պեղումներուն, 327ին:

Ինչ ա: ըլլան խաչափայտի գիւտին վերաբերեալ ըրոյշանքուն մանրամասնութիւնները, մենք ամուր կը կանգնինք մեր շարականներով մեզի հաղորդուած աւանդութեան. «Որ փափաքելի տենչմամբ եկեալ ի քաղաքն Երուսաղէմ աստուածասէր Դշխոյն, խնդրէր զպատուական խաչին, որ բարձեալ մարմնով յինքեան զԱստուած հարցն մերոց»:

Ծանօթ է Ս. խաչի տօնախմբութիւն մը եւս՝ «Տօն վերացման Սրբոյ խաչի» տօնանունով, զոր Կաթողիկ եւ Օրթոտոքս եկեղեցիները կը տօնեն Սեպտեմբեր 14-ին անշարժաբար, մեծաշուք տօնակատարումով: Մեր մէջ, այդ տօնը կը մտնէ շարժական տօներու շարքին, եւ այս տարի կը նշուի մերձաւոր կիրակիին, Սեպտեմբեր 13-ին: Նոյն օրը ըստ մեր օրացոյցի ցուցմունքին, կը կատարուի մեծահանդէս թափօր եկեղեցիէն դուրս, եթէ եղանակը թոյլատրէ, ռահանի անուշաքոյր ալիքներուն ընդմէջէն: Տօնը ծագում առած է նախ՝ յիշատակելու համար Քրիստոսի խաչելութեան ու յարութեան վայրերուն վրայ եկեղեցիներու շինութեան պարագաները Դ. դարու առաջին քառորդին. երկրորդ, Հերակլիոս կայսեր կողմէ Ս. խաչին վերադարձն ու վերահաստատումը Երուսաղէմի մէջ, Պարսից պատերազմէն յաղթական վերադառնալէ վերջ, 614ին:

Շատ հետաքրքրական են Քրիստոսի խաչափայտի գլխուն վրայ գետեղուած «գիր յանցանաց» փոքրիկ տախտակն ու գամերը, որոնք յայտնուեցան Հեղինէ Թադուհիին կատարել տուած պեղումներու ընթացքին: Առաջինը կը կարծուի Հռոմ ղրկուած ըլլալ Կոստանդիանոսի կողմէ. իսկ գամերուն թուի մասին գոյութիւն ունին տարակարծութիւններ: Եթէ Քրիստոս ցցահան եղաւ, ուրեմն երկու գամեր, մէկը՝ երկու ձեռքերուն, միւսն ալ երկու ոտքերուն, միացեալ: Եթէ խաչուեցաւ T ձեւով խաչափայտին, ուրեմն երեք գամեր, մէկական բազկատարած ձեռքերուն մէկ ալ ոտքերուն, եթէ դրուած էին իրարու վրայ: Քառաթեւ խաչափայտի պարագային, չորս կամ երեք գամեր. մէկական երկու բազկատարած ափերուն, երկու՝ քով քովի տրուած ոտքերուն կամ մէկ գամ ոտքերը իրարու վրայ դրուած պարագային: խաչի շարականներու մէջ կարելի չեղաւ հանդիպիլ գամերու կապակցութեամբ՝ թուարկութեան: «Բեւեռեցաւ ի խաչին...» բազմիցս կրկնուած բացատրութիւնները առաւելաբար ակնարկութիւններ են Քրիստոսի խաչուած ըլլալու դէպքին: Եթէ մեր Գրիգոր Տաթեւացիին եւ Ժամանակակից ուրիշներ անդրադարձած են բեւեռներուն, տեղեակ չեմ:

Հայ օրացոյցին մէջ կը հանդիպինք Ս. խաչին նուիրուած երրորդ տօնի մը՝ «Տօն Վարազայ Ս. խաչին»: Ունի զատ հայկական նկարագիր, հիմնուած՝ հայ աւանդութեան

վրայ: Այս տօնը բնականաբար կը պակսի ոչ-հայ եկեղեցիներու օրացոյցներէն: Արեւմուտքէն դէպի Արեւելք փախուստի իրենց ճամբուն, Հռիփսիմեանց կոյսերը Հայաստանի Վարադ լեռան վրայ տեղ մը կը պահեն Ս. Սաչէն՝ իրենց քով եղող մասունքը, ապահովութեան համար: Անոնց մարտիրոսութենէն դարեր վերջ, թաքնուած մասունքին տեղը կը յայտնուի հովիւի մը՝ հրեշտակներու կողմէ: Կը ձայներգէ շարականը. «Որ զլոյս անճառելի աստուածութեանդ քո Քրիստոս, ի վերայ խաչին ծագեցեր այսօր ի լեռն Վարադայ...»: Եւ «Որ յայտնեացն այսօր գփրկական նշանն հրեշտակացն իջմամբ ի լեռն Վարադայ...»:

Սաչի գործածութիւնը իբրեւ քրիստոնէական խորհրդանշն՝ ունի իր բազմաձեւ կիրարկումները: Սաչով կը բնորոշուին եկեղեցիները, կրօնական հաստատութիւնները, առարկաները, գերեզմանատուները, գերեզմանաքարերը, եւն.: Սաչակնքումով կը յայտնաբերուին խորհրդակատարութիւններն ու կրօնական արարողութիւնները: Սաչակնքումով կ'օծուին եկեղեցիները, խորանները, սրբապատկերները, թագաւորները եւ քահանաները: Կը խաչակնքենք մեր դէմքերը՝ եկեղեցական արարողութիւններու, աղօթելու, գործելու, քնանալու, արթնանալու, ճաշելու, եւն. միջոցին: Սաչակնքելու սովորութիւնը դժուար թիւն ունէր քրիստոնէական դարերու սկզբնական շրջաններէն, որու կարեւորութեան մասին լայնօրէն կ'անդրադառնան առաջին դարերու հայերը, մանաւանդ Տերտուղիանոս, որ կը հրահանգէ հաւատացեալներուն խաչակնքել իրենց երեսները՝ ճամբորդելու, աշխատանքի, տունէ դուրս եւ ներս մտնելու, կոչիկներ հագնելու, բաղնիք առնելու, ուտելու, մոմ վառելու, քնանալու, նստելու, ոտքի կանգնելու ատենները, եւն.: Ս. Օգոստինոս կը պնդէ որ առանց խաչակնքելու կատարուած ոեւէ խորհրդակատարութիւն կը նկատուի անվաւեր: Ծանօթ է որ բողոքական բարեկարգութիւնը իւրայատուկ բացատրութիւններով զանց կ'ընէ խաչակնքումը: Սահմանափակ պայմաններու մէջ միայն կը թոյլատրէ խաչի գործածութիւնը՝ աղօթավայրերէ ներս:

Կարգ մը քրիստոնեայ երկիրներու պետական դրօշակներու, մասնաւորաբար միջնադարեան տոհմական զինանշաններու վրայ խաչին տրուած է պատուաւոր անկիւն մը: Հայ նախարարական զինանշաններուն վրայ կա՞ր խաչը եւ ի՞նչ ձեւով: Դժբախտաբար ծանօթութիւններ չեն հասած մեզի: Եւրոպական երկիրներու եւ Ամերիկաներու մէջ գործող Ասպետական կազմակերպութիւններ կը կրեն խաչանշեր իրենց դրօշակներուն վրայ: Մեր մէջ Վարդանանց Ասպետական դրօշը չունի խաչի հետք:

Դարերու ընթացքին, արուեստագէտներ համաձայն իրենց պատկանած ժողովուրդի բարքերուն ու հոգեբանութեան ստեղծագործած են խաչի բազմազան ձեւեր, որոնցմէ ամէն մէկը գեղեցիկ ու ինքնուրոյն գլուխ գործոցներ են որոնք կը հանգչին եկեղեցիներու եւ գերեզմանաքարերու վրայ: Յիշատակութեան արժանի են հայկական խաչքարերը հայատիպ դրուագներով նրբազարդ գլուխ գործոցներ որոնք արժանացած են միջազգային ճանաչման եւ հիացումի:

Արժան է յիշել եկեղեցականներու կողմէ խաչի գործածութեան կերպերը իրենց անձերուն վրայ, արարողական կամ պաշտօնական առիթներով: Կաթողիկ եկեղեցւոյ սովորութեան մէջ առհասարակ եկեղեցականները խաչ չեն կրեր իրենց անձերուն վրայ, բացի եպիսկոպոսներէն մինչեւ պապը: Արեւելքի մէջ լայնօրէն ընդհանրացած է խաչ կրելու գործածութիւնը, շղթայով մը կախուած իրենց վզէն՝ լանջին վրայ. իսկ եպիսկոպոսները՝ խաչին հետ կը կրեն նաեւ եպիսկոպոսական պանակէ:

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ կը գործածուի «լանջախաչ» բառը եւ «լանջախաչ կրել» բացատրութիւնը: Ինչպէս բառը կը վկայէ, այն խաչն է որ կախուած կ'ըլլայ լանջքին կամ կուրծքին վրայ: Կուսակրօն եւ ամուսնացեալ հայ եկեղեցականները լանջախաչ կրելու

արտօնութիւն կը ստանան կաթողիկոսէն եւ պատրիարքներէն: Առանց այդ արտօնութեան լանջախաչ կը ելլը կը նկատուի հակաօրինական: Հետեւողութեամբ Արեւելեան Եկեղեցիներու սովորութեան, հայ եպիսկոպոսները իրաւունք կը ստանան խաչին հետ գործածել նաեւ եպիսկոպոսական պանակէ:

Վերջացնելէ առաջ: Սրբութեան պատիւն ու մենաշնորհը կը շնորհուի ապրող ու բանաւոր անձերու որոնք իրենց անձնական արժանիքներով տէր կը դառնան սրբութեան վիճակին ու տիտղոսին: Մինչդեռ խաչը անշունչ, անկենդան փայտի կտոր մըն է որ ոչ մէկ կերպով կրնայ լրացնել սրբացման պայմանները: Եւ ո՞վ հրաշալի երեւոյթ, Քրիստոնէական Եկեղեցին տուած է անոր սրբութեան պատիւը, եւ ըրած՝ պաշտամունքի անմրցելի ու անկրկնելի առարկայ մը:

Ինչ որ ալ ըլլան Եկեղեցւոյ հայրապետներու բացատրութիւնները եւ աստուածաբանական մեկնաբանութիւնները, Հայց. Եկեղեցին, առանց անոնց մանրամասնութիւններուն մէջ շնչահեղձ ըլլալու, կը մնայ հաւատարիմ դարերու կնիքով սրբաբերօրէն քրիստոնէական հաւատքին: Վկայ՝ ի՞նչ խաչաչառչող տարածութիւնը: Վկայ՝ ի՞նչ շարականներով բիւրեղացած հաստատումները՝ խաչափայտին սրբացման ու անոր ամենայաղթ զօրութեան վերաբերմամբ:»

«Սուրբ խաչն օգնական հաւատացելոց, կանգնեցաւ ի յերկրի յաղթող թշնամւոյն...»:

ԳԻԳՈՐ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

Կ՛ԱՃԱՊԱՐԵՆՔ . . . Ո՞ՒՐ ՀԱՄՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Արդեօք այս արագավազ դարուն մէջ, կա՞յ մարդ մը, որ չ'անապարէ եւ հեւասպառ չվազէ բանի մը ետեւէն:

Հայ ենք, կ'անապարենք, սպասելու համբերութիւն չունինք, բոլորէն առաջ կը նետուինք եւ կ'ուզենք բոլորը ետեւ թողուլ . . . եթէ կրնանք:

Ժամանակի յարմարութիւնը նկատի չունինք եւ ոչ ալ նախատեսութիւնը ապագայ անստուգութիւններու եւ վտանգներու:

Կ'ուզենք տեղ մը հասնիլ, նպատակ մը հետապնդել, հանգրուան մը նուանել, փոյթ չենք ընել, եթէ նշանակետը մեր հետապնդումներուն գտնուի բեռնային սահմաններէն անդին:

Այսօր ամէն բան կարն կը թուի մեզի, մեր շահերը կարն, հանոյքները կարն, բարեկամութիւնները կարն, ժամանակը կարն, կեանքը կարն:

Կը գործենք նստած, կը շահինք նստած, կը պայքարինք նստած, կը թռինք նստած եւ շատ անգամ . . . կը մեռնինք նստած:

Հայերուս համար, կարծես թէ՛ ա՛լ ժամանակ չկայ սպասելու, եթէ հնարաւոր ըլլար՝ պիտի ուզէինք այսօր ցանել եւ այսօր հնձել, վաղն անգամ, որ հեռու չէ մեզմէ, ուշ կը թուի:

Եթէ երկու հազար տարի Յոբի երկայնամտութեամբ համբերելու ենք, որ ապահովենք մեր կեանքին խաղաղ ու ապահով յարատեւումը, հիմա՛ ալ ժամանակն է, եւ պատեհութիւնները բարենպաստ, որ ազգովին պայքարի լծուինք եւ անտեսենք ժամանակի խոչընդոտները եւ այն բոլոր առաքինութիւնները, որոնք համբերութեան կապարէ ձեռնակապերով շղթայել են մեր կամքը, որ գլուխ ծռենք մեզ հալածողներուն եւ

ստրկացնողներուն կամքին առջեւ:

Լաւ կը հասկնանք, որ բոլոր մեծ գործերը, նշանակալից յաջողութիւնները, վնասկան յաղթանակները մէկ օրէն միւսը չեն իրագործուիր, ժամանակ եւ համբերութիւն կը պահանջեն, եւ մանաւանդ, անվիատ յարատեւութիւն:

Մարդկութեան բոլոր իմացական ու բարոյական մեծութիւնները, ինչ որ յօգուտ ժողովուրդներու քաղաքական վերելքին ստեղծագործելու են, տուել են ժամանակի պահանջին՝ իրենց համբերութեան գնահատելի տուրքը: Եւ շնորհիւ տառապալից սպառումներու եւ սպասումներու յաջողելու են մշտնջենական տեւողութիւն տալ իրենց անունին ու վաստակին:

Ճոռոնանք, որ գաղափարապաշտ պայքարողը՝ ոչ մէկ դժուարութեան դիմաց չի յուսահատիր ու զինաթափ չըլլար: Կը պայքարի, կը յուսայ ու կը հաւատայ, որ փակատագրական մարտերու մէջ Աստուած իր կողմին կը գտնուի, որ արդարութիւնը անպայման յաղթանակէ: Եւ լաւ գիտէ, որ յաջողութիւնները անարգել պիտի գան պտղաբերելու իր գոհողութիւնները ժամանակի ընթացքին հետ եւ ոչ թէ ժամանակէն առաջ:

Պայքարն է, որ պիտի տայ իմաստ ու պարունակութիւն մեր կեանքին եւ մեր իտեալներու պսակումին:

Պայքարն է, որ կը մարզէ մեր կամքը, կը մշակէ մեր նկարագիրը, կ'ամրապնդէ մեր հոգեկան ուժերը:

Մարդ, ո՞ր աստիճան տկար ու տգէտ պէտք է ըլլայ, որ իր յառաջդիմութիւնը վստահի կիրքի մը, որ

կ'արգիլէ ջահաւորել իր հոգին առափնուութեամբ մը, որ ՀԱՄԲԵՐՈՒԹԻՒՆ կը կոչուի:

Դժբախտաբար ներկայիս շատ է թիւը այն հայերուն, որ տղու պէս կը շարժին եւ այսօր կ'ուզեն ամէն բան եւ վաղուան չեն թողուր ոչ մէկ բան:

Կը վազեն աւաղելի միամտութեամբ ամէն բանի ետեւէն, որ թիթեղի պէս փայլի եւ պարապ թիթեղի պէս աղմուկ կը հանէ:

Կեանքը իր ազդու դասերովը դեռ չէ կրցած սորվեցնել մեզի, թէ անապարանքը մեզ չի հասցնէր ճիշտ ժամանակին ոչ մէկ տեղ: Շտապելը անօգուտ է, պէտք է ատենին շարժի:

Եթէ ուշադիր նայինք սա հողի անձիր տարածութեան, ուր՝ արօրին խոփը հորիզոնական ակօսներ բացած է եւ մշակն ալ ցանքը է սերմեր անոնց մէջ, պիտի հաստատենք սա դաստիարակիչ օրինակը, զոր բնութեան այդ միապաղաղ տեսարանը կը թելադրէ մեզի:

Ամբողջ երկար ճամբա մը սերմերը պիտի մնան թաղուած ածունքու մէջ եւ ոմանք գուցէ կարծեն, որ ատոնք փնացան ու կորսուեցան:

Բայց մշակին դէմքին վրայ յոյսին ժպիտը ակներեւ է: Ան կ'ապրի այն հաւատով, որ ամբան կիզիչ ճանաչներուն տակ իր ակնկալութիւնը լիովին պիտի արդիւնաւորուի:

Վստահ է, թէ հիւրընկալ հողի ընդերքներուն մէջ թափնուած սերմը, ամիսներ յամենալէ ետք, գաղտնօրէն եւ անաղմուկ պիտի գործէ ու շարունակէ պայքարը ցուրտին ձիւնին ու սառնամանիքին դէմ, մինչեւ որ գարունը գայ եւ երկրին կուրծքը պատռելով՝ ցցէ իր յաղթական հասակը:

Սերմին գործողութեան այս խուլ պայքարը, իր դիմակալած դժուարութիւններով, կարծեց հանգիստութիւն մը ունի մեր ամենօրեայ մաքառումներուն հետ:

Ո՞ր գաղափարապաշտ հայը չ'ապրիր պայքարով հարուստ եւ տառապանքով ընդելուզուած կեանք մը իր իտէալներու փշոտ ճամբուն վրայ:

Ամէն մարդու մէջ կը գործէ յաջողութեան փնտրութիւնը եւ մերթ հզօր թափով յառաջ կը մղէ զայն, հերոսանալու ձգտումով անձնագոհութեան բարձունքներուն վրայ:

Անապարտողը այս ուղեւորութեան ընթացքին անյաղթելի արգելքներ կը ստեղծէ եւ որոնց անմիջական հետեւանքը կ'ըլլայ մարդուն փլուզումը:

Ճշմարիտ է, ներկայ դարը արագութիւն կը պահանջէ մեզմէ, նաեւ նորութիւն եւ փոփոխութիւն:

Նոր գաղափարներ, նոր հանգրուաններ, նոր հորիզոններ կը փնտռենք եւ մեծամեծ որոշումներ կ'արձակենք, առանց նկատի առնելու, թէ մահը համառօտած է մեր կեանքին տեւողութիւնը եւ կրնայ ժամանել ծերութենէն շատ առաջ, այնպիսի ատեն մը, որ հսկայ ծրագիրներու մէ ծրարուած մարդը, կրնայ անակնկալօրէն չուտել կեանքէն, իր ետեւ թողելով ամէն բան անորոշ ու անաւարտ:

Շատ են ժամանակակից մարդուն թշնամիները, որոնք հիւժախտի պէս անոր մէջ դարանակալած՝ կամաց կամաց կը սպառեն զայն:

Եսասիրութիւնը մէկն է անոնցմէ, որ կը ստորնացնէ ու ծիծաղելի կը դարձնէ մարդը յաշա հասարակութեան:

Ախտաւոր ցանկութիւնները կ'անդամալուծեն մտքին ու հոգիին թեւերը եւ հողին հաւասար դիրք մը կու տան մարդուն:

Սուտը կը կեղծէ մեր կեանքը եւ կը ջնջէ մարդոց վստահութիւնը, որ ալ չհաւատան մեր խօսքերուն ու խոստումներուն:

Պէտք չէ մոռնալ, որ մեծագոյն յաջողութիւնը զոր կ'ուզենք ունենալ եւ նշանակալից յաղթանակը, զոր կ'ուզենք

շահիլ, նոյնիմֆն պայֆարն է:

Պէտք է հաւատանք, որ ՄԵԾ ՀՈՒՆԶՔԸ կու գայ իր ժամանակին, առանց անպէտ, յախուռն եւ անօգուտ ֆայլեր առնելու ժամանակէն առաջ:

Հին իմաստութիւնը կ'ըսէ, անիմաստ է անապարելը, պէտք է պատրաստուիլ ժամանակին հասնելու:

Հին Յունաստանի քաղաքներէն մէկուն մուտքին կար հսկայ արձան մը, որ կը ներկայացնէր պատեհութիւնը: Արձանին պատուանդանին վրայ՝ այլաբանօրէն փորագրուած էր հետեւեալ խօսակցութիւնը արձանին ու անցորդին միջեւ:

- Ով արձան, ի՞նչ է անունդ:

- ՊԱՏԵՀՈՒԹԻՒՆ:

- Ինչո՞ւ համար թելեր ունիս եւ կը կանգնիս ոտքիդ մատներուն վրայ:

- Ցոյց տալու համար, որ հագիւ քանի մը բոկէ կը մնամ ու կ'անցնիմ:

- Ինչո՞ւ համար մագերէդ նակտիդ վրայ դէպի վար կ'ախուած եմ:

- Որպէս զի մարդիկ զիս լաւ բռնեն, երբ իրենց բռնեն կ'անցնիմ:

- Ինչո՞ւ գլխուդ ետեւը ճաղատ է:

- Երբ անգամ մը մէկու մը բռնեն կ'անցնիմ, ալ զիս չկարենայ բռնել:

ՎԱՐԴԱՆ Ա. ՔԷՆՅ. ՏԻԻԼԿԵՐԵԱՆ

ԱՐՔՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆ ՇՆՈՐՀՈՒԱԾ

Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հայրը գոհունակութեամբ տեղեկացաւ թէ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին, Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. Սրբազնագոյն Կաթողիկոսին բարեհաճ կարգադրութեամբ, Արքութեան աստիճան շնորհուած է Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներէն երեք Սրբազան Եպիսկոպոսներու, որոնք Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի հաստատումով կը ծառայեն որպէս թեմակալ Առաջնորդներ: Գեր. Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեան Առաջնորդն է Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց Հայց. Եկեղեցւոյ Արեւելեան Թեմին: Գեր. Տ.

Ադան Արք. Պալիօգեան Առաջնորդն է Աւստրալիոյ եւ Նիւ Զիլանտայի Հայց. Եկեղեցւոյ, եւ Հայրապետական Պատուիրակ Ծայրագոյն Արեւելի: Գեր. Տ. Տաթեւ Արք. Ղարիպեան Առաջնորդն է Հարաւային Ամերիկայի Պրագիլիոյ Հայց. Եկեղեցւոյ Թեմին:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը իր եւ Միաբանութեան խնդակցութիւնը յայտնեց երեք Սրբազան Արքեպիսկոպոս միաբան եղբայրներուն, մաղթելով որ իրենց ծառայութիւնը արդիւնաշատ լինի Տիրոջ օգնականութեամբ, Աստուծոյ Փառքին, եւ իրենց խնամքին յանձնուած ժողովուրդին հոգեւոր, մշակութային, կրթական եւ ազգային կեանքի բարգաւաճման համար:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՀԱՐՈՒՏԻ ՈՐԴԻՈՅՆ ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

- 33) Ինչպէս կըտորներն Հայելոյն կոտրած՝
Կը վերածեն մէկ պատկեր Հագարի,
Կըտորներն որքան ըլլան բազմացած,
Կը շատնայ նոյնքան թին ալ պատկերի,
Վիճակը նոյնն է կոտրած սըրտերի,
Եթէ չը լըքեն այդ վիշտը անհուն,
Պիտ՝ ունենան պաղ, անարին մաշած
Անքուն ցաւերով կանուխ ծերութիւն,
Չի կոտրած կտորներ չեն կըրնար կըրել վըշտին ծանրութիւն:
- 34) Իրաւ կեանք կայ մեր վըհատութեան մէջ,
Կենսունակութիւն թոյնի - արմատն, որ
Մահացու ճիւղերն կերակրելէ վերջ,
(Քի իրեն մեր մահն է անկարելորդ)
Կ'վարժեցնէ կեանքն՝ ցափ պտղին գարշելի
Ինչպէս խընձորներն մեռեալ Ծովեզրի,
Որ, երբ ուտես՝ Համն մոխրին է շէջ.
Մարդ թէ հաճոյքին համար լոկ կ'ապրի,
Քանի ժամ է կեանքն իր թէ հաշուեն վաթսուն տարի:
- 35) Սաղմոսերգուն հաշուեց տարիներն մարդուն,
Անոնք կը բաւեն: Թ'ըսածն իրաւ է՝
Թըզաչափին այդ դըժկամ եղար դուն
Մահաբեր Ուաթըրլու Անունը բաւ է . . .
Միլիոն բերաններ քեզ կը պարսաւեն.
Նորածիններուն ալ կը տրուին աւանդ . . .
Հոն քաշեցին սուրն Միացեալ ազգերն,
Մեր ազգակիցքն ալ Ռազմիկ էին անդ:
Այսքան բաւ է, թող մընայ այս միշտ անվըկանդ:
- 36) Ոչ ամէնէն վատ, Մարդոց էն մեծն բայց
Ընկաւ, իր հոգի խառն հակատուօրէն
Մերթ հըզօր՝ սակայն միշտ մօտէն փակած
Չընչին իրերու ամրակոտօրէն.
Ծայրայեղ միշտ, բայց թինքզինք չափատրեր՝
Գահն իրեն կը մնար, կամ գոյ չէր ըլլար,
Յանդըգնութիւն զինք կը տանէր վեր, վար . . .
Այժմ իսկ կ'ուզէր Կայսըր մը դառնալ,
Որոտումով ժաժքի մատնել նորէն աշխարհ:

(Ջարունակելի)

LORD BYRON

Թրգմն. Մուրատ Մանուկեան

ՀՈԳԻԴ

Չըլլայ թէ հոգիդ փոխուիլ փորձըի,
Մանկական հոգիդ, թրթռացող հոգիդ,
Որ տարիներու բեռն առաւ ուսէս
Եւ նոր հասերով քաղցրացուց իմ սէրս:

Չըլլայ թէ հոգիդ փոխուիլ փորձըի,
Այդ առատաձեռն՝ ոսկի թելերով
Հիւսուած լոյս հոգիդ, եւ ուրախութեան
Համար սիսիայն ծընած քու հոգիդ,

Որ շատ կանուխէն, դառնութեանց ակէն
Ընկեց վիշտերու հիւթը մանկօրէն,
Ու դարձաւ կրծիկ՝ բայց մընաց անեղծ:
Չըլլայ թէ հոգիդ փոխուիլ փորձուի:

Թող փոխուին սիայն փորձութիւններուդ
Եւ փորձառութեանց մէջ լուռ կըծկըւած
Չեւերդ որոնք կը ծածկեն հոգիդ
Մարդոց աչքերէն. ձեւեր՝ որոնք կարծր

Պատեանի մը մէջ կը բանտեն հոգիդ
Անգութ բառերու, բիրտ արարքներու
Հուրքին մէջ ծեծուած Ե՛սըդ անձնադրութ:
Ո՛հ, չըլլայ թէ երբեք փոխուի քաղցր հոգիդ:

ԱՆԵԼ

ԺԱՄԱՆԱԿԷՆ ՕՐ ՄԸ ՄԻԱՅՆ

ԹԱՄ-ԻՆ

Ժամանակի տարածքին վրայ,
Օր մը միայն -
Ըլլալ կրնայ.

Ոչ արագ քան՝ այն:
Օրերն իրենց սահմանն ունին՝
Կը սկսին կանուխ, կ'երկարին ուշ:

Օր մը միայն -
Սիրտը, որ կը ճենճերի,
Գիտէ միայն որքան կը տեւէ,
Բայց երբեք այսօր,
Այլ խաւարը ապագայի:

Օր մը միայն -
Հրճուանքն իր գագաթին
Սիրտը երբեք սոռնալ չկրնար,
Եւ երակը կը տրոփէ իր զգլխանքին,
Որքան դժուար է յիշել՝ մայրամուտին:

Օր մը միայն -
Բայց եզակի օր մը միայն,
Որքան լեցուն, որքան հարուստ.
Թանկագին տաղարանն կ'ըսէ՝
Իրաքանչիւրին իր զօրութիւն:

Օր մը միայն -
Ամբողջ կեանքն է մարդուն,
Ողջ ցաւերով, հրճուանքով չափուած.
Ու ազնուական ձգտումին,
Միակ խորհուրդին՝ յաղթանակին:

Օր մը միայն -
Սրբազան,
Կը տեւէ յաղթանակի խաբկանք
Ապա
Կու գայ
Զոյնումի արցունք ու արձագանք:

ՎԱՀՐԱՄ ՄԱՎԵԱՆ

ON HIS BLINDNESS

When I consider how my light is spent
Ere half my days in this dark world and wide,
And that one talent which is death to hide
Lodged with me useless, though my soul more bent
To serve therewith my maker, and present
my true account, lest He returning chide;
"Doth God exact day-labour, light denied ? "
I fondly ask. But patience , to prevent
That murmur, soon replies, "God doth not need
Either man's work or his own gifts. Who best
Bear his mild yoke, they serve him best. His state
Is kingly: thousands at his bidding speed,
And post o'er land and ocean without rest;
They also serve who only stand and wait".

JOHN MILTON

ԻՐ ԿՈՒՐՆԱԼՈՒՆ ԱՌԻԹՈՎ

Այս մութ ու լայն աշխարհում երբ մտածեմ թէ ինչպէ՛ս
Կը վատնւի լոյսն աչքիս, դեռ չապրած կէսը կեանքիս,
Եւ թէ ինչպէ՛ս անօգուտ մէջըս ծրարուած մէկ տաղանդն
Մահն է իրաւ, մինչ հոգիս իր Արարչին ծառայել

Կ'անձկար անով, որ իրաւ հաշին իմ տալ կարենամ,
Որ չըլլայ թէ իր դարձին յանդիմանէ Տէրը զիս.
Յիմարօրէն կը հարցնեմ. «Կրնա՞յ Աստուած պահանջել
Օր-ցերեկուան աշխատանք, աչքի լոյսէն զրկելով:»

Համբերութիւնը սակայն, կ'ըմբերանէ զիս ընդհուպ.
«Աստուած կարօտ չէ մարդուն ո՛չ գործերուն եւ ո՛չ ալ
Անոր շնորհուած տաղանդներուն: Այն որ կարողն է կրել
Անոր քաղցրիկ թեթեւ լուծն, ն'ա ամէնէն աւելի
Անոր կամքին ծառայող պիտ' նկատուի արդարեւ:

Արքայական Վեհն է նա.- Եւ բիրաւոր հրեշտակներ
Պատրաստ անոր ցուցմունքին, ծովի վըրայ թէ հողի
Պատգամատար կը սուրան: Ծառայ անոնք են նաեւ
Որոնք կանգուն կը մնան ըսպասելով Անոր կամքին»:

Թրգմն. Թ.Ա.Մ.

ΔΟΝ ՄԻԼԹԸՆ

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ԿԱՄ ԾՐԱԳՐԻ ԽՆԴԻՐԸ
ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Հրապարակային խօսքի մը կառուցումը տարբերութիւն չունի գրական գործի մը կառուցումէն: Ծրագիր մը աշխատանքը կը դիւրացնէ: Տրուած խնդրին հետ կապ ունեցող գիրքեր, յօդուածներ պիտի կարդացուին, ատոցմէ օգտուելով ծրագիր մը շինելու՝ խօսելու համար: Լաւ ծրագիր մը կազմելու համար երեք խնդիրներ լուծելու է:

Ա. Ի՞նչ մասեր դնել ծրագրին մէջ:

Բ. Այդ մասերը ի՞նչ կարգով դնել:

Գ. Այդ մասերուն ի՞նչ համեմատական ընդարձակութիւն տալ:

Նոյնն է պարագան նարտարապետութեան համար ալ: Այս երեք հարցերը լուծելու համար, ինչպէս բանախօսութեան նոյնպէս եւ բոլոր արուեստի գործերուն մէջ, պէտք է գատորոշել գործին նիւթը եւ գաղափարը: Նիւթը այստեղ գործին ատաղձները, նիւթեղէնը չեն, այլ ենթական: Զօր օրինակ, Նիդէրլանդացի պատմութեան նիւթն է Վարդանանց Պատերազմը. եւ ասիկա գաղափարով մը գրուած է: Նոյն նիւթը ուրիշ մը տարբեր գաղափարով կրնար ներկայացնել: Նկարիչ մը իրեն իրրեւ նիւթ կ'ունենայ տեսարան մը. եթէ ան գաղափար մը չունենայ, արդիւնքը արուեստի տեսակետով կ'ըլլայ ոչնչութիւն: Բուն արուեստագէտը տեսարանին ձեւերը միակ ամբողջի մը մէջ կը մտցնէ, յղացք մը կ'ունենայ: Եւ ասկէ է գանազանութիւնը նկարչութեան տեսակետներուն:

Արդ, երբ խօսուելիք նիւթ մը կայ, գաղափարի մը մէջ պէտք է հանուի, միութիւն մը ստեղծելու համար խօսքին մէջ:

Տեսնենք այդ երեք հարցերը:

Ա. Ի՞նչ մասեր դնել ծրագրին մէջ. .

Առաջարկուած խնդիր մը որքան ալ ջնջին

ըլլայ, մասերու անհունութիւն մը կը պարունակէ. ուստի հարկ է ընտրել ծրագրին մէջ անցնելիք մասերը: Ի՞նչպէս պէտք է ընտրել ծրագրին մէջ անցնելիք մասերը: Ի՞նչպէս պէտք է ընտրել: Նիւթը գաղափարով մը պիտի առնենք. եւ անկէ յետոյ պիտի ընդունինք այն բաները որոնք կարեւոր են այդ գաղափարին բացատրութեան համար: Օրէնքը կամ սկզբունքը պիտի ըլլայ չձգել դուրս ծրագրէն որեւէ բան որ կարեւորութիւն ունի գաղափարին համար, եւ դուրս ձգել ամէն բան որ անհրաժեշտ չէ գաղափարին արտայայտութեան համար:

Բ. Այդ մասերը ի՞նչ կարգով դնել. .
Ասիկա կը լուծուի երբ՝ նորէն դառնանք փրկարար գաղափարին: Այս ինքնին կը հետեւի առաջին խնդրին: Եւ այդ գաղափարէն կը թելադրուի մեզի այն կարգը որ պիտի դնենք մասերուն մէջ: Նիւթ մը շատ կարգերով կարելի է ներկայացնել: Ի՞նչպէս պիտի ընենք կարգի ընտրութիւնը: Գաղափարն է որ պիտի ըսէ: Անիկա ունի նկարագիր մը որ պիտի թելադրէ կարգը: Կարեւորը սկզբունքը որոշելն է: Այդ կարգին համար, իրրեւ հրապարակախօսութիւն, կարեւոր բաժանում մը կայ: Դասականօրէն ամէն խօսք երեք բաժին կը պարունակէ: Ա. Մուտք՝ Բ. Մարմին: Գ. Վերջաբան: Ասիկա կու գայ ընկերային կեանքի անհրաժեշտ պահանջէն: Հրաւերը նիւթին՝ որ մուտքն է. ձանաչումը՝ որ մարմինն է, նոր բան մը առնելով, ըլլալով, արձակուիլը՝ որ վերջաբանին մէջ կը կատարուի:

Մուտքը երկու բաժին ունի: Յառաջաբան՝ որ նիւթին կապ չունեցող բանով մը կրնայ սկսիլ, ուշադրութիւնները ամփոփելու համար, որմէ յետոյ կը դրուի

ներածութիւնը, որ նիւթին կը պատկանի: Մարմինը նիւթի բաժանումն է կարգի տեսակէտով: Երբ մարմինը կ'աւարտի պէտք է որ գաղափարը իր գորութեանը մէջ յայտնի եւ պայծառ երեւայ. ասիկա վերջաբանին մէջ կ'ըլլայ: Երեւի այս ընթիւնը միշտ պիտի գործադրուի ամէն կէտի վրայ: Նախ իբրեւ վերացական ճշմարտութիւն, ապա անոր իրագործում, եւ յետոյ խտացեալ վերացականութեան քարճացում:

Գ.- Այդ մասերուն ինչ համեմատական ընդարձակութիւն տալ.- Ասոր լուծման համար ալ գաղափարը անհրաժեշտ է: Իւրաքանչիւր մաս ամբողջովին այնպէս պիտի համեմատի ինչպէս այդ մասին ներկայացուցած նիւթը կը համեմատի գաղափարին հետ ունեցած իր արժէքին: Այդ formula-ն կ'արժէ երբ

բոլոր միւս պայմանները նոյնը պահուին:

Ահա՛ այս խնդիրները աղէկ լուծուած՝ կ'ունենանք լաւ կառուցումը:

Խօսողի մը համար խնդիր է ժամանակը գրաւելը, ինչպէս ֆարտարապետին համար՝ գործածելով բանաստեղծի մը մէկ բացատրութիւնը՝ "Անջրպետը գրաւելը", մոռցնելու եւ լեցնելու համար ժամանակն ու միջոցը: Ունկնդիրները այնպէս մը կապելու է խօսքին որ, ծրագրին իրագործումէն վերջ, անոնք անմիջապէս չհանեն ժամացոյցները նայելու թէ որքան ժամանակ անցեր է:

ՇԱՀԱՆ Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

15 Հոկտ. 1938

ՍՏՈՐԱՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐԴՈՅԹԸ ՄԵՐ ԿԵԱՆՔԻՆ ՄԷՋ

Ասիկա ուրիշ մէկ բարդոյթ (complex) մըն է՝ Ստորատեսութեան (Malvoyance = գէշ տեսնել) բարդոյթը: Եթէ ուզենք գտնել բնաբան մը, Նիցշէի մէկ խօսքը շատ աղէկ պիտի յամարէր. "անոնք որ աշխարհը ետեւէն միայն կրնան տեսնել". անոնք որ միայն գէշը, ստորինը կը տեսնեն: Ստորատեսութիւնը պէտք չէ շփոթել յոռետեսութեան հետ, ուր աշխարհը, կեանքը կ'ըմբռնուի իբր գէշ, չար: Բայց յոռետեսը ուզելով չէ որ գէշ կը տեսնէ, այլ այնպէս համոզուած է որ կեանքը գէշ է: Իսկ ստորատեսը գրեթէ անկարող է աղէկը տեսնելու, եւ հաճոյք մը ունի այդպէս տեսնելուն մէջ: Հետեւաբար ահա complex մը, քանի որ մտքի, հոգիի ախտային վիճակ մըն է, ինչ որ կ'արգիլէ ճշմարտը տեսնելէ, որովհետեւ ամէն ինչ գէշ չէ ի վերջոյ: Թերեւս միակ դարմանը՝ հիւանդին գիտակցութեան դիմաց բերելն

է իր վիճակը, բայց այդ ալ մեծ օգուտ մը չունի: Հետեւաբար մեր այս խօսքը նպատակ ունի ցանկացնել նման ախտ մը:

Այս հիւանդութեան երկու տիպար կարելի է որոշել.

Ա. Ժխտական.

Բ. Դրական.

Ա.- Ժխտական.- Այն՝ որ գուրկ է որեւէ հոգեկան դրական, վեհանձն ուժէ: Այն՝ որու հոգին գուրկ է սիրելու՝ կարողութենէն: Խեղճ մը՝ որ կը նմանի քամուած, կոնծած լեմոնի: Ով որ սիրելու կարողութիւն չունի, սիրելիք բան մը չի գտներ: Որով՝ աշխարհի մէջ իրեն համար ամէն առարկայ կը դառնայ կա՛մ անտարբեր, կա՛մ ատելի: Բնականօրէն մարդուն սիրտը սիրելիք բան մը կը փնտռէ, մինչ ասոնք ատելիք կը փնտռեն: Ասոնք աշխարհը ետեւէն միայն կը դիտեն:

Բ.- Դրական.- Գալով դրական տիպա-

րին, ան թեև չէ պարպուած, բայց կենսունակութիւնը մէջքէն վար կը գտնուի: Յանուն որովայնին կը խորհին, փոխանակ զայն պահելու միջոցի իր դիրքին մէջ: Որով՝ դարձեալ, ամէն ինչ կը տեսնեն ետեւէն, վարէն:

Սակայն հարցը իր ամբողջութեանը մէջ ճանչնալու համար փորձենք դիտել ստորատեսութեան բարդոյթը կեանքի գանգաւան երեսներուն վրայ:

1.- Ստորատեսները ընկերային կեանքին մէջ մեծ սրատեսութիւն ունին: Կը սիրեն առնել հոտը բոլոր այն բաներուն որ գէշ են, աղտոտ են: Կենդանի մը կայ որ գէշ տեղերը կը սիրէ: Խոզերը: Ասոնք ալ մարդեր են թեև՝ բայց խոզերու կը նմանին: Երբ ըսուի իրենց թէ այսինչը աղէկ մարդ է. 'Չը', դուն չես գիտեր": Ու կը խղճան միամտութեանդ վրայ: Այսպիսիներ երբ գիրք գրելու ելլեն, գայթակղութիւններ կը պատմեն, եւ շատ ալ կը կարդացուին իրենց տիպարէն մարդոց կողմէ:

2.- Ասոնք Տնտեսական աշխարհին մէջ: Հրապարակը կ'ընդունին իբրեւ իրար խաբելու, կողոպտուի, անպարկեշտ մարդոց տեղ մը: Ամէն հարուստի առիթով կը մտածեն. 'Ո՛վ գիտէ ինչպէս ձեռք է անցուցեր հարստութիւնը':

3.- Քաղաքական մարզին մէջ. Դիւանագիտութիւնը կը նկատեն խաբեբայութիւն: Կայ միայն քաղաքական պատմութեան աղտոտ երիզը եւ աշխարհ դատապարտուած է այդպէս կռիւներու եւ նենգութիւններու հանդէս մը ըլլալու: Այդ ստորատեսները կը խնդան բոլոր անոնց վրայ, որոնք կը մտածեն խաղաղ աշխարհի մը մասին: Ստորատեսները խնդացին Ուիլսոնի տասնեւորս կէտերուն վրայ:

4.- Մշակոյթի, արուեստներու, գրականութեան, իմաստասիրութեան, գիտութեան տեսութիւններու, եւ կրօնքի կալուածներուն մէջ նոյն տեսակէտը:

Գեղեցկութիւնը անտեսողներ են ասոնք, որովհետեւ զայն տեսնելու համար հիացող հոգի մը պէտք է ունենալ: Բայց երբ արուեստը այնպիսի նիւթեր ունի ուր մերկ մարմիններ կան, հոն են անոնք՝ արուեստը դատապարտելու իբր գէշ եւ անբարոյ:

Երբ կ'ելլեն աշխարհը հասկնալու (պէտք է յիշենք որ երկու մեծ դրութիւններ կան. - Նախ ա՛յն՝ որ տարրականը վերինով կը բացատրէ, որ հոգեպաշտ դպրոցն է, եւ երկրորդ դրութիւն մը՝ որ վերինը կը բացատրէ վարինով - նիւթապաշտ տեսակէտը), ուղղակի կը տարուին նիւթապաշտ բացատրութիւններուն, ոչ թէ իբր տեսականապէս սիրողներ զանոնք, այլ անոնց տակէն բարոյականներ հանելու մտքով: Օրինակ՝ ըստ Տարվինի, մարդը կապիկէն յառաջ եկած է: Ասիկա փաստ մըն է մարդկային կարգ մը վարմունքներ ճանչնալու: Կամ՝ հանճարը եւ խենթը սահմանակից են, եւ թէ՛ կարգ մը ախտային վիճակներ ծնունդ տուած են հանճարներու: Եւ կամ՝ Կարլ Մարքսի տեսութիւնը՝ տնտեսականով բացատրելու ամէն ընկերային երեւոյթ:

Ասոնք եկեղեցիներու, կրօնի մէջ ալ տեղ ունին: Անոնք կը մտածեն զտեղ հոգին՝ մերժելով չարը: Մեծ ախորժակով մեղքի ցուցակներ են շինած անոնք " . . . թեամբ " . . . թեամբ": Մինչ Աստուած ուզած էր որ մանուկի հոգի ունենանք ու չարը բարիով բուժուի: Անոնք շինած են նոյնպէս յաւերժական դժոխք մը՝ Աստուծոյ աչքին առջեւ, ուր պիտի այրին բոլոր մեղաւորները, մինչ անդին արդարները 'օ՛խ պիտի քաշեն" այսինչ ու այնինչ բաները ըրած չըլլալուն համար: Ու աս՝ արդարութիւն է:

Բայց Աստուած ուրիշ հոգի ունի: Միայն արքայութիւնն է յաւերժական: Անոնք կը մտածեն թէ՛ մարդիկ կուսակրօն կ'ըլլան մեղքէ փախչելու համար, եւ ուրիշ

ոչինչ: Բայց շուտով միւս կողմէ՝ 'մարդը մարդ է ի վերջոյ . . . ' կ'ըսեն, եւ կ'աւելցնեն՝ 'քարեկարգութեան միակ խնդիրը ամուսնութիւնն է':

Պիտի մեռնիմք. բայց հիացումով ապրիմք, հոգ չէ՝ թող խնդան մեր վրայ աշխարհի այդ իմաստունները, ինչպէս խնդացին Սոկրատի, Այնշթայնի, իմ հօրս, ինչպէս իմ վրայ . . .

Երբ պիտի կնքուի մանուկ մը երեք բան կը խնդրուի.

'Հաւատք, Յոյս, Սէր':

Ապրիմք կեանքը, անցնիմք անոր մէջէն Յիսուսի թեթեւութեամբ, պարզութեամբ ու միամտութեամբ, հակառակ շուրջի ամէն տեսակ դիտումներուն:

ՇԱՀԱՆ Ռ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

15 Մայիս 1943

p. *A letter from Hosius, Bishop of Cordova (296-357), to Constantius.*

Athanasius, *Hist. Ar.* 44.

[Hosius had been the ecclesiastical adviser of Constantine; suggested and took a leading part in the Nicene Council, a vigorous champion of Athanasius. Constantius, now sole Emperor, a fanatical Arian, was trying by threats to get Hosius' support (and succeeded, by violence, in obtaining his signature to the 'Blasphemy of Sirmium' in 357). Constantius secured the condemnation of Athanasius, at Milan, 355, where he showed his conception of his relation to the Church by the famous saying, 'Let my will be deemed a canon among you, as it is among the Syrian bishops (Arians).' *Ath. Hist. Ar.* 33.]

. . . Cease, I implore you, from these proceedings. Remember that you are but mortal; and be fearful of the day of judgement and keep yourself pure with that day in view. Do not interfere in matters ecclesiastical, nor give us orders on such questions, but learn about them from us. For into your hands God has put the kingdom; the affairs of his Church he has committed to us. If any man stole the Empire from you, he would be resisting the ordinance of God: in the same way you on your part should be afraid lest, in taking upon yourself the government of the Church, you incur the guilt of a grave offence. 'Render unto Caesar the things that are Caesar's and unto God the things that are God's.' We are not permitted to exercise an earthly rule; and you, Sire, are not authorized to burn incense. I write thus to you out of concern for your salvation. As for the contents of your letter; I am determined not to write to the Arians. I anathematize their heresy. And I will not subscribe to the indictment of Athanasius; for both we, and the Church of Rome, and the whole synod, acquitted him.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ԳՆԱՀԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ԴԱՐԵՐԻ ՀՈԼՈՎՈՅԹՈՒՄ

Միանալ ընդ Հոգին խնդրեաց, եւ այս կարի բարձրագոյն
հայցուած՝ աստուած ընդ մարդ խառնիլ:

ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՑԻ

Ա. Միջին դարերից մինչեւ ուշ միջնադար

Երբեք չի մարել հետաքրքրութիւնը Նարեկացու եւ նրա ստեղծագործութեան նկատմամբ: «Մոգեկան հմայք մը - գրել է Գ. Խաչատուրեանը - շատ կանուխէն արդարեւ սկսած էր լուսապսակել իր անունը» (1): Երիտասարդ Նարեկացու տաղանդի ճանաչման առաջին յայտը պէտք է համարել Վասպուրականի Թագաւոր Գուրգէն Արծրունու պատուէրը՝ գրելու Երգ Երգոցի նոր մեկնութիւն: Նարեկացին մեկնութիւնը աւարտել է 977 թ.: Գոհ էր արդեօք Թագակիր պատուիրատուն այդ մեկնութիւնից թէ ոչ, - դժուար է ասել: Կարեւորն այն է, որ Նարեկացին արդէն հեղինակութիւն էր նրա համար:

Երկրորդ վկայութիւնը Մոկաց Ստեփանոս եպիսկոպոսի պատուէրն է՝ գրելու Ապարանից Խաչի պատմութիւնը: Բիւզանդական Վասիլ եւ Կոստանդին կայսրները ոսկեհուռ մի խաչ են ուղարկում Ստեփանոս եպիսկոպոսին, սրա բրոջ որդու՝ Կոստանդինուպոլսում պատիւների արժանացած մի զինուորականի ձեռքով: Խաչը 983 թ. մեծ շուքով Ս. Կարապետի վանքից փոխադրում են Ապարանից վանքի Ս. Աստուածածին նորակառոյց եկեղեցին: Ստոյգ յայտնի չէ, թէ մասնակցել է արդեօք Նարեկացին այդ հանդիսութեանը (2), բայց նա ընդունել է Ստեփանոս Մոկացու պատուէրը եւ այդ գործը, ըստ Գ. Աւետիքեանի, գրել է 983 թուից մէկ-երկու տարի անց (3):

Երրորդ վկայութիւնը Նարեկացու թուղթն է՝ յղուած Կնավա վանքի վանահօրը, ուր ընդառաջելով վանահօր խնդրանքին՝ Նարեկացին պարզաբանում է թոնդրական աղանդի գլխաւոր կէտերը եւ յորդորում պայքարել այդ աղանդի դէմ: Նշանակում է՝ Նարեկացին հեղինակութիւն էր կրօնադաւանաբանական խնդիրներում: Եւ վերջապէս, չորրորդ վկայութիւնը Մատեանի պատուէրն է, որը Նարեկացին գրել է ոչ թէ մէկ պատուիրատուի (Կինի արքայ թէ դիտապետ) առաջարկով, այլ «ի խնդրոյ հայցման հարց միանձանց եւ քաղմաց անապատականաց» (ԳՆՄՈ, 245): Որ Նարեկացին մեծ հռչակ է վայելել իր կենդանութեան տարիներին, որ նրան գովել են ու մեծարել, ակնբերել է Մատեանի ինքնաձեռնակման այն ժլատ տողերից, որոնք կենսագրական ատաղձ ունեն (Բան ՀԲ, դ): Նա ունեցել է նաեւ հակառակորդներ, որոնք չարախօսել, կշտամբել, բամբասել, հալածել են թէեւ, սակայն ոչ ոք գրաւոր քացասական խօսք չի թողել Նարեկացու մասին:

11-17րդ դարերում Նարեկացու մասին ուսումնասիրութիւն չէ գրուել: Բացի վարքից՝ յայտնի են գրիչների հարիւրաւոր յիշատակարաններ, բանաստեղծութիւններ՝ նուիրուած Նարեկացուն, մատեանի եւ մի քանի գանձերի մեկնութիւններ եւ այլն: Այդ նիւթերը ցրուած են ձեռագրերում, տպագիր հանդէսներում եւ այլուր, որոնք

մինչեւ այժմ չեն արժանացել ուսումնասիրութեան: Նարեկացու ստեղծագործութեան բովանդակութիւնը սերունդներին մատչելի է դառնում աստիճանաբար: Միջնադարն ուրոյն մեկնակէտ եւ գնահատման այլ չափանիշ է ունեցել: Այդ մեկնակէտը հիմնականում հանգում է մեղքերի խոստովանութեան, հոգու մաքրագործման եւ փրկութեան փրկատնակեան գաղափարներին: Վարքի տարբերակներից մէկի մէջ, յարասելով Մատեանի խորագիրը, այսպէս է բանաձեւուած նրա նշանակութիւնը. «Ամենայն ոք որ եւ կամեցի, սովաւ կարողացի հաշտեցուցանել ընդ ինքեան զՀայրն զթութեանց» (ԴՆՄՈ, 173): Մատեանն ընկալուել է որպէս մի երկ, որի շնորհիւ ընթերցողը կարող է աղօթել, զոյգել եւ ապաշարել, թողութիւն հայցել եւ մաքրագործուել՝ ընդունելով քաւութեան եւ ներման շնորհը: Այս միտքը դարեր շարունակ անցել է յիշատակարանից յիշատակարան, գրքից՝ գիրք արձակ կամ չափածոյ, պարզ խօսքերով կամ նարտասանական եռիս դարձուածներով, բայց միշտ էլ դառնալով բարեպաշտական այդ առանցքի շուրջը: Մատեանն այդպէս ընկալելու հոգեւորամաղթութիւնը գալիս է Նարեկացուց: Իր գործը նա համարել է «դեղ կեանաց» մաղթանքների կտակ, որն իր ընթերցողներին կարող է ընձեռել՝

Բժշկութիւն հոգւոց եւ մաքրութիւն
յանցանաց,

Թողութիւն պարտուց եւ արձակումն
մեղաց կապանաց: (Բան Գ, գ)

Ըստ Սամուէլ Անեցու՝ Գագիկ Բագրատունու (990–1020) թագաւորութեան առաջին տասնամեակին «փայլէր իբրեւ զարեգակն սուրբն Գրիգոր Նարեկացին» (4): Արիստակէս Լաստիվերտցին, թուարկելով ժամանակի անուանի վարդապետներին, նկատի ունենալով Նարեկացուն՝ յիշատակում է «եւ Գրիգոր

յոյժ իմաստունն բանիւ» (5): Մատթէոս Ուռհայեցին տալիս է դարի վարդապետների աւելի ընդարձակ ցանկ՝ յիշատակելով նաեւ Անանիա եւ Գրիգոր Նարեկացիներին (6):

Նարեկացուն իբրեւ բանաստեղծի գնահատելու առաջին փորձը պատկանում է Ներսէս Լամբրոնացուն: Մատեանի ԼԳ գլխից Ս. Հոգուն ուղղուած աղօթքը, որը սկսւում է «Ամենակալ, բարեբար, մարդասէր աստուած բոլորից» տողով, Լամբրոնացին մուծել է հայոց պատարագամատոյցի իբրեւ նախերգանք: Լամբրոնացին գրել է այդ աղօթքի մեկնութիւնը, որը խիստ հետաքրքիր է կրօնաւորի հոգեբանութեան բացայայտման տեսանկիւնից եւս: Ըստ Լամբրոնացու՝ անհնարին է մեկնաբանել աղօթքի խօսքը, որովհետեւ այն ձուլուած է աղօթարարի հոգու տենչանքին: «Արդ, ո՞րպէս կարողանամք զարտասուալից հառաչումն ամենայն անձինն մեկնել կամ ուսուցանել, բայց թէ փորձիւ ոք ընդ կիրթ նորին անցեալ՝ ծանիցէ, յոր նաշակ վայելեալ, յամենայն պատրանաց աշխարհիս՝ ի ստիպոյ սրտին ողջոյն տուեալ՝ հրաժարէ, եւ միայն յայն հառաչմանէն միշտ զանձն իւր կերակրէ: Հառաչումն այն է, որ գրոց սիրոյն աստուծոյ արծարծէ, եւ արտասուքն է, իր գեղգույնն աչս վնիտ ներգործէ: Մարմնական հառաչանք եւ արտասուքն է, իր գեղգույնն աչս վնիտ ներգործէ: Մարմնական հառաչանք եւ արտասուքն ի հեռանալ սիրոյն եւ յանել տրտմական կրիցն՝ զօրէ, իսկ այս՝ հակառակ նմին, զի որչափ զերեսս բարձրելոյն նկատէ, եւս առաւելապէս բոցով սիրոյն հառաչէ. եւ որչափ մերձենայ ի նայ յորդառատ զգեստս արտասուաց հեղեղէ. եւ միշտ զաւուրսն՝ յորս աննաշակ ի սմանէ՝ ապաշարէ, եւ յառաջակայն ունել զնոյն՝ աղօթէ: Այս է ուրախութիւն, որում բնաւ զոջումն ոչ տիրէ. եւ տրտմութիւն, որ զանապաշաւ

ցնծութիւն բոլորէ: Ձսա ի բան ձգել եւ պատմել՝ անարգութիւն է շնորհին, եւ ուսմամբ զսոյն ճանաչել՝ անկարութիւն է խողին» (7):

Լամբրոնացիին Նարեկացու հառաչանքի ու արտասուքի պատճառը տեսնում է աստուածային կատարելութեան նրա տեղանքի ու ձգտման մէջ: Ըստ նրա՝ Նարեկացիին տեսնում է Ս. Հոգու զօրութեան լոյսը «խոնարհեցուցանել եւ հրաշալի ազդմամբ առ ինքն ձգել», որի յայտնութիւնը հոգու մէջ ճանաչում է նրանից, որ այդ լոյսը խաղաղութիւն է աւետարանում՝ մաքրելով հոգին խոռովայնոյց տազնապնդից:

Հաղորդուել Մատեանին՝ նշանակում էր հաւատի, յոյսի եւ սիրոյ լոյս խառնել սեփական էութեանը, բարձանալ ինքն իրենից, նորոգուել հոգով: «Շնորհիւ ամենախնամ ողորմութեանն աստուծոյ յանկ ելեալ աւարտեցաւ Մատեանս աստուածային սուրբ եւ երանեալ վարդապետին Գրիգորի Նարեկացոյ՝ ի խնդրոյ աստուածապատիւ սուրբ կաթողիկոսին տանս Թորգոմայ տեառն Կոստանդեայ, - գրել է Վասիլ Ուռհայեցի գրիչը 1266 թ. - քանզի տեսնալ զգեղ վայելչութեան քանիս, որ ամբարեալ կայ ի յաստուածախաւս Մատեանս. զի է սա դուռն եւ մուտ ի գաւիթս աստուծոյ, որ ի ձեռն զղջման եւ պաղատանաց արտասուաթոր աղբսարկու աղաւթից սրբոյ հաւրն Գրիգորի առնէ զմեղսամակարթ մարդիք նորոգ եւ հոգիացեալ՝ նման հրեշտակաց. զի է սա խաւսք ընդ աստուծոյ եւ կշտամբանք մեղուցեալ անձին եւ աղերս ամենայն սուրբս» (ՄՄ, ձեռ. 4965, էջ 380 ա-բ):

Դարի այս կրթութեան գրչի հիմնական միտքը եւս հանգում է զղջման ու պաղատանքների միջոցով հոգին մեղքից մաքրելու բարեպաշտական պահանջին:

Թէեւ ըստ էութեան նոյն միտքն է արտայայտում նաեւ Յովհաննէս գրիչը 1286 թ. գրած իր յիշատակարանում, բայց իր գաղափարը նա մատուցում է առաւելապէս փիլիսոփայական մօտեցմամբ, քան կրօնական տեսանկիւնից: Ըստ Յովհաննէսի՝ աստուած լոյս է, եւ որքան պայծառ է այդ լոյսը մէկի մէջ, այնքան բարձր է նրա սրբութիւնը: Նարեկացիին արտափայլել է քանական այդ լոյսը, որպէս զի այն պտղաբերի մեր մէջ եւ մեզմէ աստուածանանք: «Ի գերունակ եւ մշտաբուժ ծաւալմանէն, որոյ անչափելի լուսոյն ճառագայթիւք եւ մերձեկայ լուսոյն անըմբռնելի, քէպէտ իմանալիք եւ հոգեղէնք հաղորդին, եւ գայս, որ արդիւնս է հասարակաց հաւանելիս, առաջի դնէ վայելչաբանիւս երկրագործն Գրիգորիս Նարեկայ, որ զքնականն արտափայլեալ պտղաբերել ի մեզ, աստուածային տեսչութեանցն ժամանել, որ ըստ գոյութեանն ճշմարտապէս լոյս է, ընթանայ եւ է եղիւս, քանզի եւ սուրբք ամենեքեան ըստ նմանութեան լուսոյ եւ պայծառացեալ, յանձինս զլոյս պատուին, որ գծածուկս քննէ աստուած եւ զիրաքանչիւր զքնութեանն զչափն ճանաչէ» (ՄՄ, ձեռ. նո. 5135, էջ 262 ա-բ):

Ի տարբերութիւն 13րդ դարի այս նոխարան գրիչների, իր միտքը գրեթէ ժողովրդական պարզ, առօրեայ եւ մատչելի լեզուով է արտայայտել Մարտիրոս գրիչը՝ 1283 թ. Խորանաշատում ընդօրինակած Մատեանի իր յիշատակարանում.

Ով որ ունի խոցուած հոգի կամ մարմինն է մեղաւք ի լի

Եւ դեղ ուզէ վասն իւր հոգոյ, աստ գտանէ զիւր պիտանի:

(ՄՄ, ձեռ. նո. 1563, էջ 336 բ)

14-15րդ դարերում աւելի է խորանում հետաքրքրութիւնը Նարեկացու նկատմամբ: Չկայ հայաբնակ մի վայր, լինի բնաշխարհիկ Հայաստանում, Կիլիկիայում, քէ գաղթա-

վայրերում, ուր յայտնի չլինի Նարեկացու անունը: Ամենուր սիրով ընդօրինակում են նրա գործերը եւ, ամենից շատ, Մատեանը: Մատեանի ընկալման մեկնակետը մնում է նոյնը, բայց նշմարում է նոր տեսանկյուն՝ ինչպէ՞ս հասկանալ Մատեանը, ի՞նչ է ցանկացել ասել հեղինակը այս կամ այն գլխում, ինչո՞ւ է հղել այս կամ այն աստուածաշնչական կերպարը եւ այլն:

1327 թ. Իտալիայի Սալեռնո ֆաղափում Մատեանն ընդօրինակել է Անդրոնիկոս ֆահանան՝ ժամանակի զարգացած հոգեւորականներից մէկը: Նրա համար եւս Նարեկացու Մատեանը «աստուածագարդ եւ հոգեպատում» գիրք է՝ գրուած Ս. Հոգու ներշնչմամբ: Նրա կարծիքով հեղինակը՝ Գրիգոր Նարեկացին՝ «գղեմս առեալ ամենեցուն՝ զարդարոց եւ զմեղաւորաց ուժգին քաղճանաւ եւ հառաչանաւ ի գորով եւ աղիողորմ քանաստեղծութեամբ զարթուցանէ զքնաւին թմբբութիւն եւ զյիմարութիւն քանդագուշեալ մտաց մերոց տեսութիւն» եւ «քազմապիսի յեղանակաւ եւ յորդորական փաջալերութեամբ կոչէ զամենեւեան յանպատում միփաբութիւն, միջնորդելով ընդ աստուած եւ ընդ մարդիկ՝ զամենեցունց ընդ իմեան վարկանելով զպարտիս, համաման գովով այնմ, որ զմեղս մեր երարձ» (ՄՄ, ձեռ. նո. 1562, էջ 28-ր- ա):

Թափանցիկ է զուգահեռը Յիսուսի եւ Նարեկացու միջեւ: Նարեկացու աստուածամանութեան իդձը Անդրոնիկոսը համարում է իրագործուած. նա միջնորդ է աստծու եւ մարդկանց միջեւ՝ իր անթերի մարդկայնութեամբ եւ աստուածային հոգու կերպարով:

Եթէ Ղազար գրիչը 1333 թ. գրած իր յիշատակարանում Մատեանի նշանակութիւնը տեսնում է այն քանի մէջ, որ նրանով կարելի է փառութիւն գտնել եւ

փրկութեան յոյս, «որով մերձենամք առ աստուած եւ մշտնջենաւորութիւն անմահական կենաց» (ՄՄ, ձեռ. նո. 2557, էջ 192 ա), ապա նոյն դարի մէկ այլ գրիչ՝ Նորոգեւը, Մատեանը քնութագրում է որպէս մեղքերի խոստովանութեան աստուածախօս մի գիրք եւ եթէ մէկը, «որպէս արժան է պաղատեցի սովաւ առ ողորմած անկոխակալ տէրն, հաւատամ ստուգապէս թեթեւանալոյ ի ծանրաբեռն կրիցն մեղանացն» (8):

Առաջին պահ թուում է երկու գրիչների մօտեցման միջեւ տարբերութիւն չկայ: Բայց դժուար չէ նկատել, որ Ղազարի հայեացքն աւելի շուտ ուղղուած է դէպի երկինք, մինչդեռ Նորոգեւինը աւելի շուտ հակուած է երկրին: Եւ առհասարակ, եթէ մի կողմից ընդգծուում է Մատեանի հոգեւոր դերը որպէս «նանապարհ կենաց, որ յերկինս տանի» (ՄՄ, ձեռ. նո. 5921, էջ 343 ք), որպէս «ստացուած պատուական եւ աստուածային եւ վերին պայծառութեանն առիթ» (ՄՄ, ձեռ. նո. 10182, էջ 209 ա), ապա միւս կողմից շեշտում է նրա գեղարուեստական ներգործութեան, քարոյափիլիսոփայութեան գործնական նշանակութիւնը: Ըստ Յովհաննէս գրչի՝ Մատեանը հոգեշահ մի գիրք է, որը կարող է լինել «մեղաւորաց՝ սփոփանք, տարակուսելոցն՝ միփաբանք, վշտացելոցն՝ միփաբանք, վշտացելոց՝ աւգնական, անգելոց՝ կանգնումըն, եւ յետ Քրիստոսի՝ լուսաւորիչ աշխարհի» (ՄՄ, ձեռ. նո. 5076, էջ 127 ք):

Յիշատակարանների մէջ իր փնտրականութեամբ առանձնանում է Թումա գրչի յիշատակարանը՝ գրուած Վանում, 1391 թուականին: Թուման իրեն արժանի չի համարում նոյնիսկ շօշափելու, էլ ուր մնաց թէ ընդօրինակելու. «Զեռք, որ ի մեղքն շաղախի, զիա՞րդ զսա շօշափեցի»: Բայց եւ ընդօրինակում է՝ զիջելով իր ծերունի հօրեղոր՝ Սիմէոն ֆահանայի

թախանձանքին, որն իր վարպետն էր նաեւ.

Արտասուալից աղաչէր զիս, թէ՛ կատարէ սուրբ վարդապետիս,

Խնդրեմ գգանձս հրաշալիս՝ Նարեկայ սուրբ վարդապետիս,

Այնչափ չհանգչիմ ես աշխարհիս յընչուր հայիմ զգիրքս ի գրկիս:

(ՄՄ, ձեռ. նո. 1874, էջ 336ա-33-բ)

Մատեանի յուզականութեան ուժն է, որ թոյլ է տուել մատենագիր Մատթէոս Զուղայեցուն Նարեկացու խօսքը բարձր դասել սաղմոսներից. «Մին փոխ Նարեկացի լաւ է, քան զամենայն սաղմոսս Դաւթի» (ՄՄ, ձեռ. նո. 6607, էջ 52 ա): Զուղայեցին զգացել է, որ իր ժամանակի՝ 14-15րդ դարերի մարդու հոգուն առաւել հարազատ է Նարեկացին, քան Դաւիթը:

Նարեկացու մասին միջնադարում պատմաբանական, բանասիրական աշխատութիւններ չեն գրուել: Բայց, ըստ իս, եղել են փորձեր: Այդպիսի փորձ է Ստեփանոս Տիվրիկեցու յիշատակարանը՝ գրուած 1366 թ., Աւագ վանքում: «Ի չորք հարիւր յիսուն եւ մի (1002 - Ա. Ղ.) թուին ի զգիրքս արարեալ Նարեկացին Դրիգորիոս - գրել է նա - եւ չորիւք յեղանակաւ տանի զբանս երանեալ սուրբ հայրս Դրիգորիոս. պաղատանաւ առ աստուած. եւ ըստ արկածից բանսարկուին. ձաղանաց անձին եւ յուսադրութիւն շնորհացն աստուծոյ: Ունի խառնեալ եւ պատմական բանս, առականորս եւ ներքողեանս ինչ՝ խառնեալ մեկնութիւնս եւ գոհացողականս. նա եւ իրս ինչ խառնեալ չնչինս եւ զարմացուցիչս, արկեալ ընդ փակիւք, յողորց սկսեալ եւ ի գոհութիւն աւարտեալ աղաչանաւք» (ՄՄ, ձեռ. նո. 2088, էջ 4 բ):

Սա գրականագիտական նուրբ վերլուծութեան փորձ է՝ մի կողմից հասկանալու Մատեանի գործողութեան զարգացման

հոգեբանական շարժառիթը, միւս կողմից՝ բացայայտելու նրա կառուցուածքի տարրերը եւ, վերջապէս, նաեւ ժանրի բնոյթը՝ ողբ, որն աւարտուում է լաւատեսական յոյսի գոհաբանութեամբ:

Մատեանը մտայղացուած է որպէս ամբողջական գործ: Նա բաժանուած է միայն գլուխների: Բայց արդէն 12րդ դարից յայտնի են փորձեր՝ առանձին գլուխներ վերնագրելու՝ տարբեր նպատակներով կիրառելու պահանջից մղուած: Մատեանը մասերի բաժանելու մի փորձ արուել է 14րդ դարում: Դա մի ձեռագիր է՝ ընդօրինակուած 1369 թ. Արտամետում, որի գրիչն է Ստեփանոս Արտամետցին: ԼԴ գլխի Բ հատուածից առաջ նա թողել է այսպիսի վկայութիւն. «Դրեցաւ յերից գրոցս զմի գիրքս առաջին» (ՄՄ, ձեռ. նո. 5889, էջ 159 ա): Այնուհետեւ, ՀԴ գլխից յետոյ, ՀԵ գլխից առաջ գրել է այսպէս. «Արդ, գրեցաւ կարողութեամբն աստուծոյ երկրորդ գիրքս սուրբ վարդապետին Դրիգորի Նարեկայ, ձեռամբ յոգնամեղ եւ անարհեստ գրչի՝ Ստեփանոսի, յիշատակ ինձ եւ ծնողաց իմոց» (էջ 339 բ): Նշանակում է՝ Մատեանը բաժանուել է երեք գրքերի: Սա չէր կարող լինել Նարեկացունը: Բայց մասերի, գրքերի, դրուագների բաժանելու այս փորձը ծագել է Մատեանն աւելի լաւ ընկալելու պահանջից: Զե՞ որ հայ մատենագրութեան նշանաւոր երկերը՝ սկսած Խորենացուց, Նիդէից, Փարպեցուց մինչեւ Յովհաննէս Դրասխանակերտցի, Ասողիկ եւ ուրիշներ ունեն ուրոյն կառուցուածք եւ երբեք չեն կրկնում միմեանց: Թերեւս բաժանման այդ փորձը կատարել է Միսիթար Սասնեցին, որի ձեռագրից էլ ընդօրինակել է Ստեփանոսը: Սասնեցին նշանաւոր վարդապետ էր (մօտ 1260- 1337): Գ. Աւետիքեանը ձեռքի տակ ունեցել է մի ձեռագիր՝ գրուած 1325 թ., որը համեմատուած է եղել Միսիթար

վարդապետի ձեռագրի հետ՝ «առ որ յիշատակագիր համառօտ յաւելեալ ազդ առնէ՝ կարի վստահանալ ի նոյն» (9): Մատեանը Նարեկ է կոչում հաւանաբար 13րդ դարից: Նարեկացու վարքի տարբերակներից մէկում՝ գրուած 1309 թ., ասուած է՝ «յօրինեաց գիրաշալի Գիրս աղօթից, որ յանուն տեղոյն Նարեկ կոչի» (10):

Հաւանաբար 13րդ դարում են գրուել Մատեանի եւ Նարեկացու մի քանի գանձերի մեկնութիւնները: Մատեանի մեկնութեան հնագոյն տարբերակը յայտնի է 1271 թ. ընդօրինակութեամբ (ՄՄ, ձեռ. նո. 5518, էջ 253 ա 305 բ): Ըստ գրչի յիշատակարանի՝ մեկնութեան հեղինակը Յակոբ Կլայեցի կաթողիկոսն է (1268–1288): Սա հաւանական է, քայց կարօտ է ապացուցման: Կլայեցուց քացի մեկնութիւնը վերագրուել է Ներսէս Լամբրոնացուն, Սարգիս Շնորհալուն եւ Գէորգ Սկեւռացուն: Բացառուում է Լամբրոնացու հեղինակութիւնը, քանի որ նա մեկնաբանել է միայն ԼԳ գլխի մի քանի աղօթք: Հ. Նալեանը, առանց փաստարկելու, մեկնութեան հեղինակ է համարում Սարգիս Շնորհալուն: Ինձ յայտնի է նման մի յիշատակարան՝ գրուած 1412 թ., «գլուծումն . . . արար յետոյ վսեմեմիտն եւ ճարտարաբանս Սարգիս վարդապետն ի յառաջին ձայնէ (այսինքն՝ Ձայն հառաչանաց բառերից – Ա. Ղ.) մինչ յաւարտ շնչոյն» (11): Աւետիքեանը գտնում է, որ Սարգիս Շնորհալին չի կարող լինել այդ հեղինակը: Նա 12րդ դարի հեղինակ է, ունի ընտիր ոճ, մինչդեռ Լուծմունքի հեղինակն անխտիր օգտագործել է ռամկական բառ ու բան, թուրքերէն եւ արաբերէն բառեր, ուստի «անուանակից գոյով Սարգսի»՝ կարող էր լինել 14րդ դարի Կիլիկեցի (12): Գէորգ Սկեւռացուն եւս, թւում է, մեկնութիւնը վերագրուել է առանց հիմքերի (13):

Ըստ Աւետիքեանի՝ մեկնութիւնը սակաւարժէք գործ է, քանի որ հեղինակը խրթին շատ տեղեր «կամ վեր ի վերոյ բանիւք թողու յանյայտութեան, կամ անյարմար իմաստս արտայայտէ» (14): Դժուար է համաձայնել այս գնահատականի հետ: Մեկնութիւնն ունի որոշակի գրապատմական եւ գիտական արժէք: Նախ՝ գրուած է մատչելի, պարզ եւ գրեթէ խօսակցական լեզուով, երկրորդ՝ մեկնիչը մեծ ուշադրութիւն է դարձրել խրթին բաների բացատրութիւններին, չի տեսնուել արաբերէն եւ թուրքերէն համարժէքները տալուց, երրորդ՝ իր բացատրութիւններին մէջ ելնում է ժամանակի գիտութեան մակարդակից եւ, վերջապէս, չորրորդ՝ չի դիմում աստուածաբանական երկարաբարակ դատողութիւններին: Պատահական չէ, որ մեկնութիւնը հրատարակուել է Մատեանի տասնեակ տպագրութիւնների հետ եւ, ինչ խօսք, ծառայել է իր նպատակին: Նոյն հեղինակի նոյն մօտեցմամբ էլ մեկնաբանուած են Ս. Հոգուն, Խաչին եւ Եկեղեցուն նուիրուած գանձերը (ՄՄ, ձեռ. նո. 59 էջ 199 ա – 202 բ):

Առանձին բանաստեղծներ Նարեկացուն նուիրել են ներբողներ, տաղեր, երգեր (15):

16–17րդ դարերի կեանքի անբարենպաստ պայմանների հետեւանքով նուագում է հետաքրքրութիւնը առհասարակ մշակոյթի նկատմամբ: 17րդ դարի կեսերից նկատուում է զարթօնք: Հայերը, ինչպէս գրել է Մ. Արեղեանը, «կամ պէտք է ոչնչանային եւ վայրենանալով ընկնէին, եւ կամ եթէ ազգի մէջ կենսունակութեան դեռ ուժ կար, մեծ ջանքերով նորից ձգտէին կենդանութեան» (16): Նարեկացին դառնում է նորոգման յոյսի ու ջանքի սատար: Նորից ջանասիրութեամբ ընդօրինակում են նրա գործերը: Յիշատակարանների հեղինակները յաճախ

քառացիօրէն կրկնում են հնքերին եւ միայն երբեմն-երբեմն գեղում իրենց քարեպաշտական զգացմունքները:

Այդ շրջանի յիշատակարաններից մասնակի հետաքրքրութիւն են ներկայացնում այլազգների գերութիւնից Նարեկն ազատելու մասին տեղեկութիւնները (17):

17րդ դարում հասունացաւ Մատեանը տպագրելու անհրաժեշտութիւնը: 1673 թ. Մարսելում մեծանուն Ոսկան Երեսնցին ձեռնարկեց Մատեանի տպագրութեան: Տպագրութիւնը, սակայն, մնաց թերի՝ Ոսկան Երեսնցու / 1613-1674 / մահուան պատճառով / ԳՆՄՈ, 197 /:

18րդ դարը առանձնայատուկ տեղ ունի Նարեկացիագիտութեան զարգացման մէջ: Դարամուտը քացուեց Նարեկացու մատեանի եւ նրա մի քանի գանձերի հրատարակութեամբ: Գիրքը լոյս տեսաւ 1700-1702 թթ. Կոստանդնուպոլսում (ԳՆՄՈ, 197-199): Բնագիրը տպագրութեան էր պատրաստել Երուսաղէմի պատրիարք, մատենագիր, հասարակական-եկեղեցական գործիչ Մինաս Ամդեցին (մահ. 1704): Նա բնագիրը պատրաստել էլ Երուսաղէմի ձեռագրատան մի գրչագրի հիման վրայ՝ համեմատելով էջմիածնի, Սաղմոսավանքի, Խոր Վիրապի եւ Սեւանայ վանքի հինգ այլ ձեռագրերի հետ (18):

1726 թ. լոյս տեսաւ Մատեանի երկրորդ տպագրութիւնը՝ դարձեալ Կոստանդնուպոլսում: Նախորդի համեմատութեամբ սա ունի մի քանի առանձնութիւններ. ա) բնագիրը պատրաստել են «ի քազում եւ լաւ օրինակաց, քազմաշխատ երկամբք սրբագրութեան՝ զայլ եւ այլ օրինակսն ընդ միմեանս համեմատելով» (19), բ) սրբագրել են առաջին հրատարակութեան վրիպակները, գ) լուսանցումն ընդ եւնաստուածաշնչական յղումների աղբիւրները եւ, վերջապէս, դ) աւելի շատ տեղեկութիւն-

ներ են հաղորդել կատարուած աշխատանքի մասին: Տպագրութիւնն իրականացրել են Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Յովհաննէս Կոլոտը (1678-1741), Երուսաղէմի պատրիարք Գրիգոր Շղթայակիրը (17-18րդ դդ.), յղումները կատարել է Յարութիւն արեղան, սրբագրութիւնը, յայտնի քանաստեղծ եւ քերականագէտ Պաղտասար Դպիրը (1683-1788):

Մատեանի ըշանակութիւնը գնահատուած է զուտ միջնադարեան ոգով: Մարդ պէտք է ձգտի աստուածանալու, իսկ դա կարող է լինել ոչ այլ կերպ, «եթէ ոչ հաւատով միայն»: Եւ ապա՝ «թէպէտ յաստուածն մերձենալ հաւատով է եւ ոչ այլ իւրիք, քայց եւ հաւատոյն սնունդ՝ գործըն է, եւ գործոյն գերագոյն՝ աղօթք»: Լուսաբանելու համար այս միտքը նախաբանի հեղինակը դիմում է այսպիսի համեմատութեան. «Զի որպէս տունկ իմն տնկեցեալ ի հողոջ, եթէ ոչ ոռոգանիցի ստէպ-ստէպ եւ ոչ ներընդունիցէ զարեգական ջերմութիւն, ոչ անէ բնաւին, այլ խամրի եւ չորանայ. այսպէս եւ հաւատն առանց աղօթից ջերմութեան եւ արտասուացն ոռոգման՝ խամրանայ օրըստօրէ եւ անպտուղ լեալ՝ մեռանի» (20):

1745 թ. Կ. Պոլսում լոյս տեսաւ Յակոբ Նալեանի «Գիրք Մեկնութեան Աղօթից Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ» ուսումնասիրութիւնը, որը բաղկացած է՝ ա) նախադրութիւնից (էջ 1-12), բ) Մատեանի մեկնութիւնից (էջ 721-1051): Նալեանը եկեղեցական մատենագիր էր, աստուածաբան եւ քանաստեղծ: Լէօն այսպէս է քնութագրել նրան. «գրական մարդ էր եւ իրրեւ այդպիսին, շատ քեղմնաւոր գրիչ ունէր: Տարաբախտաբար, դարն այնպիսին էր, որ նրա ընդունակութիւնները պարփակուեցին միայն կրօնական նեղ շրջանակների մէջ» (21): Կրօնական ոգին էլ իր ուժեղ կնիքն

է դրել Նալբանի այդ ուսումնասիրութեան վրայ: Գիրքը բացում է մի նախադրութեամբ, ուր նա անդրադառնում է Նարեկացու կեանքին, կրթութեանը, դաստիարակութեանը, քննադրութեանը եւ այլ հարցերի: Նախադրութիւնը ոչ այնքան վերլուծական մտքի արգասիք է, որքան պաշտելի անձի ներքոյ: Նալբանի սեփական աստիճանը հասնում է այնտեղ, որ, հակառակ փաստերի, Նարեկացու կեանքի տեւողութիւնը հաւասարեցնում է Յիսուսի տարիքին, զուգահեռներ է տանում աստուածաշնչական կերպարների եւ Նարեկացու միջեւ: Նարեկացու ստեղծագործութիւնը Նալբանը մեկնաբանում է համափրիստոնէական հայացքների տեսագծով՝ համեմատութիւնների ու հակադրութիւնների համար դիմելով եկեղեցու հայրերի, «անտիկ» մտածողների, միջնադարի հայ եւ օտարագրի բազմաթիւ հեղինակների ամենատարբեր աշխատութիւնների: Դա չափազանց ծանրաբեռնում է Նալբանի խօսքը, շեղում բուն նիւթից: Զնայած նիւթի ընդգրկման լայնութեանը, իրականում Նալբանն ամէն ինչ մեկնաբանում է կրօնա-աստուածաբանական հայեացքով: Նրա պատկերացրած Նարեկացու համար չկայ ներքին հակասութիւնների եւ որոնումների լարուած վիճակ: Կայ սրբութեան ձգտման ծարաւ, աստուածանալու կրօնախանդ ջերմեռանդութիւն: Նալբանն իր առջեւ խնդիր չի դնում լուսաբանելու այն հարցը, թէ պատմական ու մշակութային ինչ օրինաչափութեամբ պիտի հանդէս գար Նարեկացին, ինչո՞ւ ժողովրդական բանահիւսութիւնը պետք է ազդեր Նարեկացու ստեղծագործութեան վրայ, ինչու պիտի փոխուէր վերաբերմունքը դէպի մարդն ու բնութիւնը, դէպի եկեղեցին եւ այլն: Նալբանի համար Նարեկացին վեր է ժամանակից, պատմա-հասարակական

միջավայրից դուրս, զուտ հոգեւոր հետաքրքրութիւնների տէր բանաստեղծ, որի համար էականը առհասարակ մարդն է՝ աստծու, աստուած՝ մարդու յարաբերութեամբ: Իբրեւ գնահատման բարձրագոյն չափանիշ, Նալբանը Մատեանը համարում է համառօտ Աստուածաշունչ եւ երկրորդ Աւետարան. «Այնքան առատացաւ յարդիւնս բանից մինչ զի համարձակիմ ասել, թէ զաղօթական բանս իւր արար համառօտարան իմն Աստուածաշունչ եւ իբր երկրորդ Աւետարան» (22), Նարեկացուն՝ երկրորդ Պրովբեւս, որը «գողացեալ գիտւր յաստուծոյ եւ շնորհեալ մարդկան» (23):

Նալբանի գրքի մնայուն արժէքը պետք է տեսնել ոչ թէ նրա կրօնահայրեմասիրական գաղափարների, այլ Նարեկացու ստեղծագործութեան բնագրագիտական դիտողութիւնների, բառաբացատրութիւնների, հայ մատենագրութեան հետ ունեցած առնչութիւնների մատնանշման մէջ: Նրա մի շարք դիտողութիւններ հաշուի են առել 1763 եւ 1774 թ. հրատարակութեան պատրաստողները (ԳՆՄՈ, 202-206): Իր աշխատանքի նպատակն ու խնդիրը Նալբանը բացատրել է այսպէս. «Արդ, քանզի մտաբերելով մեր, թէ ներքին գեղեցկութիւնք բանից սրբոյ վարդապետիս, բառիւք, իբր ամպովք թափուցեալք էին, վասն այնորիկ ջանացաք ձեռնարկել առ ի գրանս լուծանել» (24): Նալբանը Մատեանն ընթերցել է իր դարի ու իր սերնդի աչքերով՝ ձգտելով թափանցել նրա ներքին գեղեցկութիւնների մէջ եւ համեմատօրէն խոստովանել, թէ՛ «Ազամանդէ պալատին խեցիէ դուռ շինեցի» (25):

1774 թ. Կ. Պոլսում լոյս տեսաւ Մատեանի, եթէ կարելի է ասել, առաջին քննական հրատարակութիւնը (ԳՆՄՈ, 202-206): Հրատարակչները բնագիրը պատրաստել էին՝ օգտագործելով շուրջ

երեք տասնեակ ձեռագրեր: Տպագրութիւնն իրականացնելով «համեմատութեամբ հնագոյն եւ ընտիր ձեռագիր օրինակաց» (26), նրանք սրբագրել են բազմաթիւ սխալներ, վերանայել մի քանի գլուխների կարգը, ճշտել կետադրութիւնը, հաշուի առնել Նալբանի առանձին դիտողութիւններ եւ այլն: Գիրքն ունի գլխաւոր տարբերութիւնների ցուցակ, խրթին բառերի բացատրական բառարան, վարքի մի տարբերակը, որը, ինչպէս կարծում է Պ. Խաչատրեանը, «ըստ երեւոյթին նոյն ժամանակ էլ յօրինուել է» (ԳՆՄՈ, 203):

Նարեկացու կեանքին ու գործին անդրադարձել է նաեւ պատմաբան Միքայէլ Զամչեանը (1738–1823): Նա ամփոփել է այն ամէնը, ինչ յայտնի էր Նարեկացու վարքից, յիշատակարաններից, աւանդազրոյցներից: Նարեկը նա համարում է եզակի ստեղծագործութիւն, որի նմանը «Ցարդ չերեւցաւ յաշխարհի» (27):

Նարեկացիագիտութեան այս փուլի բարձրագոյն մակարդակը հանդիսացաւ Գաբրիէլ Աւետիքեանի (1750–1827) վաստակը: Նա նոր աստիճանի բարձրացրեց 18րդ դարի թե՛ բնագրագիտական եւ թե՛ մեկնաբանական աշխատանքը: 1801 թ. Վենետիկում լոյս տեսաւ Մատեանը՝ Աւետիքեանի մեկնութիւններով: Ընթերցողներին ուղղած իր խօսքում Աւետիքեանը Նարեկացուն ներկայացնում է 18րդ դարի կրօնա-հայրենասիրական մեկնակէտից: Յունաստանը հպարտ է, որ Հոմերոս ունի, Իտալիան՝ Վերգիլիոս, մինչդեռ «վեհ քան գնոսա առ Հայաստանեայս ծագեաց երանաշնորհն Գրիգորիոս, որ գիտաց զապստամբ հոգին բանաստեղծութեան հնազանդել ընդ թեւօք աստուածայնոյ հոգւոյն» (28) – գրել է Աւետիքեանը:

Աւետիքեանը քննադատաբար է մօտեցել հին լուծմունքներին: Գնահատելով, որ Նալբանը մեծ ծաւալի ծանր գործ է

կատարել, նա միաժամանակ նշում է այդ գործի հիմնական թերութիւնը. «բայց ընդարձակութեամբն յայլ խօսս վարդապետականս՝ ոչ ժամանեալ տալ զնշարիտ տեղեկութիւն առաջի եղելոց բանիցն» (29):

Աւետիքեանն իր աշխատանքի ելակէտն ու նպատակն է համարել բնագրի ստուգութեան խնդիրը. «առ ի գիւտ հարագատ իմաստից գրոց՝ հարազատութիւն բնագրին է խնդրելի» (30): Այս դրոյթը այսօր մնում է բանասիրութեան առաջին պատուիրանը: Մատեանը, ինչպէս նաեւ մի քանի ներքոյներ Աւետիքեանը մեկնաբանել է հետեւեալ սկզբունքներով. ա) բարդ բառերի բացատրութիւններ, բ) լեզուա-ոճական եւ այլ խրթին արտայայտութիւնների, շարահիւսական դարձուածների եւ աստուածաբանական հասկացողութիւնների բացատրութիւններ, գ) բովանդակութեան մեկնաբանութիւններ: Աւետիքեանը բառարանագիր էր, եւ չկայ բարդ, խրթին, հագուագիւտ մի բառ, որին անդրադարձած չլինի ծանօթագրութիւնների մէջ կամ վերջընթեր բառարանում: Բնագրագիտական ոչ մի վիճելի խնդիր, տարակուսելի ոչ մի հարց ու կէտ չի վրիպել նրա հայեացքից: Հետագայ բոլոր հետազօտողների համար Աւետիքեանը եղել է մնում է հեղինակութիւն:

Աւետիքեանի համար եւս Նարեկացու ստեղծագործութիւնն անսպառելի է: Ասպարէզը մնում է ուրիշներին՝ յաջորդ սերունդներին: Նա հետնորդներին է պատգամել թե՛ իր վաստակի եւ թե՛ նրանց ապագայ աշխատանքի գնահատման այս չափանիշը. «սքանչելարուեստ Մատենիս բարձրութիւն կամ խորութիւն գերազանց է միշտ, քան զլար չափողի» (31): Սա պէտք է իմանալ Նարեկացու մասին գրելուց առաջ: Գրելուց յետոյ՝ պիտի խոստովանել դա:

Ա. ՂԱԶԻՆԵԱՆ

ԱՂԻՒԹՅՈՒՆԵՐ ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գլուխ Երկրորդ - Ա.

1.- Նարեկ. Մատեան ողբերգութեան Ա. Գրիգորի Նարեկացիի, գրաբար բնագրի հանդիպադրութեամբ աշխարհաբարի վերածնեց Գարեգին Նպիսկոպոս Տրապիզոնի, Բուենոս Այրես, 1948, էջ Ժէ:

2.- «Եւ եղև անդ անպայման խնդութիւն ժողովոյնցն առհասարակ, - գրում է Մ. Զամչեանը, - յորոց մի էր եւ պատմագրողն այսոցիկ սուրբն Գրիգոր Նարեկացի՝ հանդերձ հարազատ եղբարք իւրով Յովհաննու, որ էր ի մմին ժամանակի վանական Նարեկայ վանից, եւ իմքմ Գրիգոր կարգեալ էր ի վարժապետութիւն միանձանց» (Պատմութիւն Հայոց, հ. Բ, էջ 857):

3.- Նարեկյուն, էջ 424, ծնթ. 7:

4.- Սամուէլի ֆահմանայի Անցւոյ Հաւաքումն էր գրոց պատմագրաց, Վաղարշապատ, 1893, էջ 103:

5.- Պատմութիւն Արիստակիսի Լաստիվերտոյ, աշխատասիրութեամբ Կ. Ն. Յուզբաշեանի, Երեւան, 1963, էջ 26 եւ 154:

6.- Մատթէոս Ուռնայեցի, Ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ, 1898, էջ 179:

7.- Սրբոյն Ներսէսի Լամբրոնացւոյ Տարսնի եպիսկոպոսի Խորհրդածութիւն Խորհրդոյ Պատարագին, Վենետիկ, 1847, էջ 255:

8.- Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, կազմեց Նորայր Նպս. Պողարեան, հ. Ե. Երուսաղէմ, 1971, էջ 21:

9.- Նարեկյուն, էջ Ժ:

10.- Յայսմաուրբ ըստ կարգի ընտրելագոյն օրինակի յայսմաուրաց Տէր Իսրայէլի, Կ. Պոլիս, 1834, Յառաքան, եւ էջ 99: Տես նաեւ՝ ԳՆՄՈ, էջ 180:

11.- Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, կազմեց Նորայր Նպս. Պողարեան, հ. Դ. Երուսաղէմ, 1969, էջ 389:

12.- Նարեկյուն, էջ Թ:

13.- ԳՆՏԳ, Ներածութիւն, էջ 9:

14.- Նարեկյուն, էջ Ը:

15.- Գրիգոր Խաթեցի (1349-1425) Նարեկացուն դրուատել է այսպէս.

Որպէս զարեւն ի յաստեղաց՝ էր նա ի մէջ վարդապետաց,

Բամից հանուրց հոնորաց եւ քանիքուն գիտնականաց: (ՄՄ, ձեռ. նո. 1573, էջ 6 ք)

Առաքել Սիւնցի (1350-1425)՝ այսպէս.

Յանեղ լուսոյդ լոյս կոչեցար, յաշտանակի մարմնոյդ եղար,

Յեկեղեցւոյ ջահ վառեցար, խաւար հոգւոց դու լուսարար: (ՄՄ, ձեռ. նո. 2088, էջ 339 ա)

Յակոբ Նալբանը (1704-1764)՝ այսպէս.

Սանդուղ բրկնահաս՝ առ աստուած ելման,

Ի հեղեղաց մեղաց՝ գերծուցիդ տապան:

(Մեկնութիւն աղօթից. էջ 17)

16.- Մ. Արեղեան, Երկեր, հ. Դ. Երեւան, 1970, էջ 511:

17.- Այդպիսի մի յիշատակարան բողբ է Սեբաստիայի եպիսկոպոս Մելիսեթը՝ 1602 թուականին. «Որ տեսի զայս աստուածաշունչ մատեանս ի ձեռն այլասեռից, որ կարի անդէպ եւ անխմամ շօշափէին եւ

ի ձեռնաւ ի ձեռն տային կատակելով: Եւ իմ տեսեալ զայս մատեանս ի ձեռն հեմից ասպատակողաց, եւ փաղաֆշանաւ ժտեցայ, մինչ զի կամք արարին տալ ինձ զայս, ապա սակաւ ինչ ի յանցաւորէս գին տուեալ սմա եւ գնեցի զանգին մարգարիտս, որ էր խախտեալ եւ տերետեալ եւ անսգամ մարդոյ հանդիպեալ, որ զայս լուսատու նրազիս զակն խաւարացեալ էր . . . Այլ ես անարժան ծառայս . . . Մելիսեթ Նպիսկոպոս Սեփաստիացի . . . կրկին նորոգեցի զսայ գտեղ-տեղ ուսայելով եւ գտեղ-տեղ սպունկով լուսնալով՝ ահիւ եւ դողութեամբ, վասն զգիրն ոչ եղծեալ աղագաւ . . . » (ՄՄ, ձեռ. նո. 1875, էջ 228 ք - 229 ա):

Ահա մէկ այլ յիշատակարան՝ գրուած 1776 թուականին: «Արդ, թուական Հայոց էր ՌՄԻԵ (1225+551=1776), որ հազարացիք գնացին յերկիրն Ռշտոնեաց առ ի թալանել. գերկիրն ամենայն աւար էարկ եւ արար աւերակ, եւ մանաւանդ ի սուրբ ուխտն Նարեկայ: Բազում թալան բերեալ էին ընդ ինքեանց. ի բազմաց միմն ի այս սուրբ Նարեկացուն աղօթագիրքս է: Ոմն անուն Կարապետ, որ մականուն Խոզեղա ասի, իբր թէ Աստուածատուր թարգմանի, սայ իւր հալալ արդեանց, այսինքն իւր վաստակն արծաթէն տուաւ զայս գիրքս ազատեաց ի ձեռնաց անօրինաց, եւ ապա կրկին յիշվ (նուէր, ընծա - Ա. Ղ.) արար սուրբ Նարեկայ գերեզմանին՝ յիշատակ իւր ծնողացն Դուանին եւ մօրն Աղաբէկուն, կողակցուն՝ Սուլթանին եւ իւրեանց տանց մեծի ու փոքու. իշխո՛ւ ամէն» (ՄՄ, ձեռ. նո. 57, էջ 271 ք):

18.- «Արդ, ես՝ տէր Մինաս արհիեպիսկոպոս եւ պատրիարք սրբոյ Երուսաղէմի, որ ի վիճակին Հայոց, ի կանուխ ժամանակաց ունեւով փափաք ընդ աստուածային գրոցս այսմիկ՝ միշտ եւ ամենայն ուրեք միխթարէի սովաս: Իսկ ի չուելն իմ ի սուրբ Երուսաղէմ ի թուին ՌՃԽ (1691) գտի անդ եւս զքանն աղօթից սրբոյ Նարեկացւոյ այլ եւս գլուխս եւ (5) որպէս տեսանի ի վերջն գրէոյս այսմիկ: Եւ զկնի ամաց ի գնալն իմ ի սուրբ աթոռն էջմիածին՝ ի նորին գրատանէ, Սաղմոսավանից, ի Խոր վիրապէ եւ ի Սեւանու անապատէ ետու բերել զհինգ գիրք Նարեկի եւ սկսայ սրբագրել զսա բազում զգուշութեամբ՝ այսինքն զաղալեցեալսն ի գրչաց ուղղագրեցի ի հնգից օրինակէ» (Գիրք աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ արարեալ, Կ. Պոլիս, 1700-1702, Յիշատակարան, էջ 35Ա):

19.- Գիրք աղօթից Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ հոգեկիր հոնորի, Կ. Պոլիս, 1726, էջ Նիէ:

20.- Նոյն տեղում, էջ 2-3:

21.- Լէօ, Երկերի ժողովածու, հ. 3, Երեւան, 1973, էջ 454:

22.- Լ. Նալբան, Մեկնութիւն աղօթից, էջ 5:

23.- Նոյն տեղում, էջ 6:

23.- Նոյն տեղում, էջ 15:

25.- Նոյն տեղում, էջ 720:

26.- Նարեկ. Գիրք աղօթից Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ հոգեկիր հոնորի, Կ. Պոլիս, 1774, էջ 7:

27.- Մ. Զամչեան, Պատմութիւն Հայոց, հ. Բ. էջ 853:

28.- Նարեկյուն, էջ Դ:

29.- Նոյն տեղում, էջ Է:

30.- Նոյն տեղում, էջ Ժ:

31.- Նոյն տեղում, էջ ԺԲ:

ՆՈՒԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

1.- Ի՞նչ է ՆՈՒԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ:

Նուիրապետութիւն կը կոչուի Եկեղեցւոյ պաշտօնէից զանազան աստիճաններու դասակարգութիւնն: Ինչպէս աշխարհային պետութեանց զանազան աստիճանաց դասակարգութիւնը կը կոչուի ըստ տեսակին Միապետութիւն, Հասարակապետութիւն եւայլն: Նոյնպէս եւս Եկեղեցւոյ կառավարութիւնն որ ի Քրիստոսէ իսկ խորհրդաբար Արքայութիւն կոչուած է եւ նորա օրէնսդրութիւնն (ինչպէս լեռնական քարոզութիւնն առ Մատթէոսի Ե-է եւ քաղմաթիւ առակաց եւ խօսակցութեանց մէջ) աշխարհային կառավարութեանց եւ օրինաց նմանցուած է: Եկեղեցւոյն յանձնուած է կարողութիւն եւ իշխանութիւն՝ Քրիստոսի քահանայական թագաւորական եւ մարգարէական պաշտօնը մշտնջենապէս կատարել ի վերայ երկրի, Մեսիական արքայութեան անդամ՝ կամ հպատակ եղող ժողովուրդն այդ արքայութեան առանձին օրէնքներովն հովուել ու կառավարել, եւ քանզի այդ կառավարութեան օրէնքներն աստուածադիր են եւ նորա բուն նպատակն երկնային է, ուստի այդ պետութիւն սուրբ կամ նուիրական պետութիւն (նուիրապետութիւն) կը կոչուի: Արդարեւ այս կառավարութեան բուն նպատակն երկնային է, այսինքն, զմարդիկ երկնային կենաց արժանացնելու համար սահմանեալ է, այլ քանզի այդ արժանաւորութիւնը կախուած է մարդոյս երկրաւոր կենցաղավարութենէն եւ այս կենաց մէջ ցոյց տուած հաւատարմութենէն, անոր համար Նուիրապետութեան սահմանադրութիւնը ոչ թէ միայն հաւատոյ եւ դաւանութեան կը վերաբերի, այլ նաեւ առանձին, ընկե-

րային եւ քաղաքական կենաց եւ ընթացից ուղղութիւն կու տայ. մէկ խօսքով՝ ոչ թէ միայն զԱստուած սիրելու կ'առաջնորդուինք այլ նաեւ մեր ընկերն: Նուիրապետութեան գաղափարը բոլոր հին կրօնից մէջ կը գտնենք, եւ մասնաւորապէս հրեական կրօնի մէջ, որոյ հիման վերայ կամ նորա նմանութեամբ քրիստոնէական նուիրապետութիւնը հաստատուած եւ ձուլուած է: Թէպէտեւ քրիստոնէական նուիրապետութեան նախկին յատկագիծը կամ՝ կաղապարն հրեական է, սակայն ոչ նորա բուն էութիւնը եւ սկզբնաւորութիւնը հրեական սահմանին մէջ մնացած է մինչեւ ցայժմ: Քրիստոնէական քահանայութիւնն իրական գործութիւն է եւ մարդկային ազգիս փրկութիւն ընձեռելու հաստատուն միջոց մի, եւ ոչ թէ լոկ ստուերական ծիսակատարութիւն. ինչպէս հրեականն էր (Եբր. Ժ. 1) "Քանզի զստուեր հանդերձնոց բարեացն ունէին օրէնքն" որ շատ նմանութիւն ունի կաղապարի մը որոյ մէջ սովորաբար պղնձեղէն կը ձուլուի, բայց անգամ մի եւս ոսկի ձուլելու ի գործ կ'ածուի: Նոյնպէս յընթացս ժամանակի, ըստ պիտոյից եւ յարմարութեան, բոլորովին անկախ հրեական ազդեցութենէ քրիստոնէական նուիրապետութեան զանազան պարագայից վերայ խօսելու նպատակ ունի ներկայ ճառս, բայց նախ տեսնենք ի՞նչ էր հրեական նուիրապետութեան կազմութիւնը, որոյ կաղապարի վերայ ձուլուեցաւ քրիստոնէական հոգեւոր դասակարգութիւնն:

2.- ՆՈՒԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՀՐԷԻՑ:

Երբ որդիքն Իսրայելի ազատուեցան այն ընդհանուր կոտորածէն՝ որով Եգիպտացւոց անդրանիկները ջարդուեցան, պատուէր առաւ Մովսէս նուիրել Աստու-

ծոյ 'Զամենայն անդրանիկ նախծին որ քանայ զամենայն արգանդ ի մէջ որդւոցն Իսրայելի", եւ ըստ հրէական աւանդութեան Իսրայելացւոց բոլոր անդրանիկ որդիքն աստուածային պաշտամանց նուիրեալ էին: Բայց հետգհետէ ժողովրդեան բազմութեան եւ ուրիշ անպատեհութեանց պատճառաւ ղեւտական ցեղը ընտրուեցաւ այդ պաշտօնի համար եւ մնացեալ անդրանիկները լոկ ձեւակերպութեամբ իմն ծնանելէն քառասուն օր զկնի Տաճարին կ'ընծայուէին եւ փրկանք մը վնարելով իսկոյն յետս կ'առնէին իրենց ընծայն, ինչպէս մեր Փրկչի ընծայումն եւս այն ժամանակի սովորութիւնը կը յայտնէ: Այսպէս Ղեւեայ որդիքը գատուեցան մնացեալ Իսրայելացիներէն եւ համարուեցան իբրեւ բաժին Տառն, որոց մէջէն Տաճարի պաշտօնէից զանազան դասակարգութիւնները կ'ընտրուէին, որպէս 'Գործավարք ի վերայ գործոյ տանն, ղոնապանք, դպիրք եւ դատաւորք եւ օրհնիչք Տառն նուագարանօք", որով կ'երեւի թէ անոնց պաշտօնն էր ղոնները քանալ ու փակել, շէնքը մաքրել, գանձերն ու սպասները պահպանել, տասանորդ եւ առաջաւորքը ժողովել, պէտք եղած պատրաստութիւնները լուացուելու, խնկարկութեան, զոհից, եւ տօնակատարութեանց համար հոգալ: Մնացեալ Իսրայելեան ցեղերու նման Պաղեստինոյ առանձին մաս մի չըժառանգեցին, "զի Տէր Աստուած ինքնին էր ժառանգութիւն նոցա": Սորա փոխարէն ամբողջ ազգէն ժողովուած տասանորդն անոնց մէջ կը բաժնուէր եւ երկրի զանազան կողմերը ցրուած քաղաքներ յատկացուցած էին Ղեւտացւոց բնակութեան համար: Այս էր Հրէից նուիրապետութեան առաջին աստիճանն, որ յետոյ քրիստոնէական Եկեղեցւոյն սարկաւագութեան աստիճանի գաղափարը փոխ տուաւ:

Երկրորդ եւ քարճրագոյն ու աւելի սուրբ աստիճանն էր Քահանայութիւնն,

որում աստիճանն էր խորհրդաւոր արարողութեանց կատարումն: Արդարեւ քահանայք միշտ Ահարոնի սերունդէն էին, քայց միեւնոյն ժամանակ ամեն քահանայն որդի անպատճառ քահանայ չէր համարուեր, այլ առանձնական արժանաւորութիւն ունեցողները միայն կ'ընտրուէին եւ մեր ձեռնադրութեան նման յատուկ խորհրդաւոր արարողութեամբ կը քարճրանային 'ի դաս քահանայից: Տես Ել. ԻԹ. 15-25: Միայն այսպիսի կոչմամբ օրհնեալ քահանայք իշխանութիւն ունէին սեղանին մօտենալու, նոքա կը պահպանէին մշտնջենական կրակն ի վերայ սեղանոյ (Լեւ. Զ. 12-13), այն որ անգամ մի երկինքէն իջաւ, կամ ինչպէս գրուած է 'Ել հուր ի Տառնէ եւ եկեր որ ինչ կայր 'ի վերայ սեղանոյն": Նոքա կը մատուցանէին պատարագն սեղանին, արիւնը կը սրսկէին եւ զոհագործութեան պաշտօնն ըստ օրինի կը կատարէին. առաջին սրբութիւնը կը մտնէին, ոսկի աշտանակի կանթեղները կը յարդարէին եւ հասարակաց աղօթքը կ'արտասանէին: Անոնց պարտականութիւնն էր մովսիսական օրէնքը ժողովրդեան մեկնել, մանաւանդ երեք գլխաւոր տօներուն, եւ դատական խնդիրներու մէջ ալ անոնց տուած քացատրութիւնը շատ կարեւոր կը համարուէր: Իստիպլի հարկին պատեքազմ կ'երթային եւ առած աւարէն ալ բաժին կը ստանային: Քահանայից ապրուստը ապահովեալ էր առաջաւորաց նուէրներու օրէնքովն, որ տարին երեք անգամ արմտեաց հացի, պտղոց եւ անասնոց արդիւնքներէն կ'ընծայուէր. առաջաւորաց հացն եւ ուխտի նուէրներն որպէս նաեւ անդրանկան փրկանքն՝ քահանայից կը պատկանէին: Զոհէն մնացեալ միսն եւ պատարագի նուէրներէն աւելցածները քահանայից եւ անոնց ընտանեաց գործածութեան յատկացեալ էին: Ղեւտացւոց պէս քահանայք եւս իւրեանց առանձին բնակութեան համար

ֆանի ֆանի (ընդ ամենը տասներեք) սեփական ֆաղաֆներ ունեին որք ամենն ալ Նրուաղէմի մօտ էին Յուդայի, Բենիամինի եւ Սիմէօնի ցեղերու մէջ: Տաճարէն դուրս աշխարհականաց սովորական զգեստը կը հագնէին, իսկ տաճարին մէջ մի գերմակ կտաւեայ շապիկ, սրբութիւնը կը մտնային բոկոտն: Սրբազան պաշտօնը կարգաւ կը կատարէին ըստ բաժանման Դաւթի՝ ի ֆսան եւ չորս դասակարգութիւնս եւ արարողութեանց զանազան մասերը վիճակարկութեամբ կը կատարէին: Հրէական ֆահանայութիւնն եւս, ինչպէս պիտի տեսնենք, քրիստոնէական Գուրապետութեան երկրորդ գլխաւոր աստիճանի օրինակն եղաւ, որ է մի եւ նոյն անուամբ յայտնի եւ մի եւ նոյն տեսակ, այլ աւելի կատարեալ եւ իրական, հոգեւոր իշխանութիւն ունեցող ֆահանայութիւնն:

Հրէից Գուրապետութեան գլուխն էր քահանայապետն, նա էր միջնորդ ի մէջ Աստուծոյ եւ իւր ժողովրդեան, հրէական եկեղեցւոյ հայրապետն էր: Հետեւաբար անկէ կը պահանջուէր կենաց եւ վարուց մեծ սրբութիւն եւ մաքրութիւն, ֆանգի նորա պաշտօնն էր յանուն ժողովրդեան Աստուծոյ մերձեմալ եւ անսուրբ ժողովուրդը նմա ներկայացընելով՝ իւր անձին սրբութեամբ իմն անոնց թերութիւնը լցուցանել: Բայց քանզի գիտնալով որ մարդս իւր բոլոր ջանացողութեամբն եւ զգուշութեամբն հանդերձ դարձեալ Աստուծոյ առջեւ դատապարտելի է իւր մեղաւորութեամբ, եւ հետեւաբար Հրէից ազգի ներկայացուցիչն ու ֆահանայապետն եւս նոյն թերութիւններովն արատաւորեալ էր որպէս հասարակ ժողովուրդն. ուստի նախ եւ յառաջ իւր անձին մեղաց համար պարտ էր հաշտութեան ու փառութեան պատարագ մատուցանել եւ ապա վասն ժողովրդեան, եւ իրմէ աւելի մեծ նախապատրաստութիւն եւ զոյն կը պա-

հանջուէր ֆան քէ ուրիշներէ:

Քահանայապետի զգեստները շատ պայծառ եւ խորհրդաւոր էին, զորս նա իւր գահակալութեան կամ օրհնութեան արարողութեան առթիւ առաջին անգամ կը հագնէր եւ գլուխն իւղով օծութեամբն ի նշան հաղորդութեան Սուրբ Հոգւոյն իւր բարձր պաշտօնը կը ստանձնէր: Զգեստներն էին շապիկ, գօտի, պատմունան, վակաս կամ եփուտ, կրծոց վերայ կը կրէր ֆառակուսի տախտակ՝ վերի կողմէն գրպանի նման քաց, որոյ մէջ կը դրուէին պատգամաբեր սուրբ ակունքն, որ մեր թարգմանութեան մէջ կը կոչուին «Յանդիմանութիւն եւ ճշմարտութիւն» (*), իսկ տախտակի երեսի կողմն 12 ակունք դրուած էին կարգաւ ըստ երկոտասան ազգաց Իսրայէլի: Նաեւ խոյր մը կը կրէր գլուխը, եւ խորին առջեւը կապուած էր «Թիթեղն յոսկւոյ սրբոյ» որոյ վերայ ֆանդակեալ էր. Սրբութիւն Տաճարն: Քահանայապետի տախտակն ու խոյրն ֆահանայապետին միայն յատուկ էին, եւ իւր պաշտօնն յատկապէս այդ արտաքին խորհրդոյ զարդերովը կ'որոշուէր: Իւր ամենէն Գուրական եւ ահեղ պաշտօնավարութեան ժամանակ, յաւուր մեծի փառութեան, երբ իբրեւ ներկայացուցիչ զոյն ժողովրդեանն՝ Սրբութեանց Սրբութիւնը կը մտնէր, ֆահանայապետն իւր զարդարուն զգեստներն ի քաց դնելով՝ պարզ կտաւեայ գերմակ պատմունան մի կը հագնէր: Մեծ տօներուն եւ սովորաբար շաբաթ օրերը ֆահանայապետն անձամբ կը պատարագէր, հարկաւ միւս ֆահանայից օգնութեամբ եւ սպասաւորութեամբ: Սրբազան պաշտամանց եւ բոլոր պարագայից վերատեսչութիւնն անոր կը վերաբերէր:

(*) Ներայական խորհրդաւոր եւ անթարգմանելի բառերն են Ուրիմ եւ Թուրիմ:

Քահանայապետութեան պաշտօնը մինչեւ ցմահ կը տնւէր եւ սովորաբար անդրանիկ որդին կը յաջորդէր իւր հօրն: Իրացականութեան թագաւորի կամ դատաւորի՝ քահանայապետը բարձրագոյն իշխանութիւն ունէր կառավարելու նոյն իսկ քաղաքականապէս որպէս ընդ Հեղեալ եւ ընդ Սամուէլի. եւ նոյն իսկ թագաւոր եղած ժամանակ քահանայապետը մեծ ազդեցութիւն եւ իշխանութիւն ունէր ազգին վերայ. եւ երբեմն անաչառ քահանայապետք յանուն Աստուծոյ եւ կրօնից թագաւորն ու մեծամեծներն ալ կը յանդիմանէին, երբ սոքա յանդիմանութեան

արժանի գործեր գործէին: Արդ մեր գործը պիտի լինի յետագայ յօդուածոց մէջ ցոյց տալ թէ քրիստոնէական նուիրապետութեան բարձրագոյն աստիճանն, այն է Եպիսկոպոսութիւն, թէպէտեւ տարբեր հիման վերայ հաստատուած եւ ըստ էութեան հրեական քահանայապետութենէ բոլորովին տարբեր, սակայն եւ այնպէս հրեական կաղապարի մէջ ձուլուած է, եւ Հին Կտակարանի քահանայապետութեան արտաքին պարագաներովն ազդուած եւ կազմուած է, ինչպէս Քաճահայապետ անունն ալ երբեմն քրիստոնեայ հայրապետաց կը տրուի:

(Շարունակելի)

1902 Օրացոյց Երուսաղէմ

TRIAL OF BISHOPS

29

r. *Julian on Christianity. The Worship of Jesus and the Martyrs.*

Julian *contra Christianos*, apud Cyril Alex. *contra Julianum*, x (Op. ix. 326 sqq.).

But you, unfortunately, do not abide by the tradition of the apostles, which in the hands of their successors deteriorated into greater blasphemy. Neither Paul, nor Matthew, nor Luke, nor Mark had the audacity to say that Jesus is God. But the worthy John, realizing that by that time a vast number of people in many of the Greek and Italian cities were infected with the disease, and hearing, I fancy, that the tombs of Peter and Paul were being worshipped (privately, no doubt, but still worshipped), John, I say, was the first to have the audacity to make this assertion.

This evil was inaugurated by John. But who can find a fitting denunciation of this additional innovation of yours, the introduction of many recent dead bodies [as objects of worship], besides that original dead body? You have filled all places with tombs and monuments. . . . You think that not even the words of Jesus are to be listened to on this question. . . . Jesus says (Matt. xxiii. 27) that sepulchres are full of uncleanness. How is it then that you invoke God upon them?

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿԻ ՅԻՍՈՒՍԸ

Ձեռք սխալած կամ չափազանցներ հետեւեցնելով, որ Ռուբեն Սեւակ իր ամբողջական կերպարով չէ, որ ցարդ գնահատուած է մեր գրականագէտներուն կողմէ: Իր լրիւ բնութագրին ներկայացումը ընթերցող հասարակութեան՝ կը մնայ թերի: Ըստ էութեան եւ իր համապարփակ դիմաստուերով չէ ընկալուած եղբարախտ քիչ-մտաւորականը մեր ժողովուրդէն:

Մեծատաղանդ ու տարաբախտ Գրողի, Հայու եւ Մարդու իր տիպարին ստուերին մէջ ձգուած մէկ երեսն ալ, փիլիսոփայական ու ընկերային ուրոյն հայացքներ վկայող իր գրաւիչ անհատականութիւնն է: Ասոր ապացոյց կը կազմեն իր պատանեկան-երիտասարդական առաջին տարիներու աշխատութիւնները: Դպրոցական գրասեղաններու վրայ շարադրուած: Անտիպ մնացող այս գործերը, վերջերս միայն լոյս աշխարհ եկած են, գուրգուրոտ ձեռքերու կողմէ: Յամենայն դէպս՝ անոնք նորութիւն կը կազմեն գրասէր լայն շրջանակներուն համար:

Մենք եւս / խոստովանիմք /, զարմանով ու ոչ նուազ հիացումով ընկալեցինք այս իրողութիւնը, երբ մեր սեղանին ունեցանք Ռուբենի "Յիսուսի Կեանքը" գրութիւնը, զոր մանրամասն կարելի է սեպել: Ինքնակրթական իսկ վկայութեամբ՝ այս մէկը շարադրուած է "Աշակերտի շրջանիս": Ըսել է՝ 1905-ական թուականներուն երբ Պոլսոյ Պէրպէրեանի /Ռէթէնս/ ուսանող էր թուիս ու գանգրահներ այս պարմանք: Սեւակ, աշակերտական շարադրութիւն կը նկատէր զայն: Այդպէս սեպելով հանդերձ, իր այս "Առաջին թոթովումները" ինք ամփոփած է նիհար տետրի մը մէջ, խորհելով, որ իր գնահատութեամբ՝ "որեւէ արժանիք գուրկ" արձակ ու ոտանաւոր այս կտորները թերեւս "փնտռուին օր մը": Եւ չէ սխալած ինք: Կերպով մը մարգարեացած ազգայնաշունչ տրիբունին, թուրքին անողոք եաթաղանով այնքան վաղամեռ դարձուած նահատակին այս գործերը, համեստօրէն անարժէք որակուած իր կողմէ, փնտռուած ու լոյս աշխարհ բերուած են ոչ միայն իրմէ մնացած մասունք մ'ըլլալուն համար, այլեւ՝ քանի որ կը կազմեն արժէքաւոր նոր ներդրում ստեղծագործական արդէն փառաւոր իր բերքին վրայ յաւելող: Այս մէկը՝ գերարժեւորող նոր վաստակ որպէս: Որուն համար հայ գրականութիւնը պարտական է Պոլսահայ (նախկին) մտաւորական-նարտարապետ Պետրոս Զորեանին: Ասոր շնորհիւ է, որ պահպանուած ու մեզի հասած են այս եւ ուրիշ անտիպներ Ռ. Սեւակէն: Այս կապակցութեամբ, մենք պարտական ենք նաեւ, Ռուբենի եղբորդի եւ հերոսատիպ գրողի իմացական արժէքներու ժառանգորդ ու անոր կիսաւարտ գործի շարունակող, նիսաբնակ Յովհաննէս Զիլինկիրեանին, որ մոռացութենէ ու ի սպառ կորուստէ փրկեց այդ գոհարները: Եւ այժմ, անոնք տեղ կը գրաւեն "Ռուբեն Սեւակ"-ի Տուն Թանգարանին մէջ, Նիս /Յորանս/:

Կարդալով "Յիսուսի Կեանքը", նախ կը համակուիս տարակուսանով: Ակամայ հարց կու տաս դուն քեզի, թէ գրեթէ պատանի տարիքի մէջ եղող Ռուբենը կրնա՞ր փիլիսոփայական ու ընկերային խորաբախանք ու վերլուծող մտնով ստեղծել Յիսուսի մօտաւորապէս նոր կերպար մը, անոր տալով գեղարուեստական ուրոյն ձեւաւորում, տարազ, քիչ մըն ալ խորք՝ որ նորութիւն է հայ գրականութեան մէջ:

Ի՞նչն է յատկանշականը այս մանրավէպին մէջ:

Ռ. Սեւակ կը ներկայացնէ մեզի Յիսուս մը, որ "Մարդու Որդի" ըլլալով հանդերձ, առաւել մարդացուած է: Անջատուած է ան երկինգէն ու երկու ոտով ամրապէս կանգնած երկրային հողի վերայ, միախառնուած երկրային մահկանացուի մը առօրեային, նոյնացած անոր հետ, իւրացնելով իմացական, զգացական ու ֆիզիքական յայն բոլոր տարբերը որոնք սոսկական մարդը կը յատկանշեն:

Ռուբէնի Յիսուսը այստեղ՝ երկրայիններու կը թուի աւելի հոգեհարազատ, բնական, մտերիմ ու համոզիչ: Քրիստոնէական վարդապետութեան սկզբունքները բնութագրուած են հոն կեանքի չոր ու մերկ իրականութեամբ, շօշափելի օրինակներով: Քրիստոսը այստեղ ներկայացուած կը գտնենք իրաւ ընկերվարականին բնորոշ բոլոր ստորոգելիներով՝ Արդարութիւն, Սէր, Աշխատանք ու խաղաղասիրութիւն: Ռուբէն իր կողմէ ալ փայլ մը աւելցուցած է արդէն պայծառ տիպարին վրայ Աստուծոյ Որդւոյն, զայն պնենելով առաքինութիւններով ու գաղափարներով, որոնց շնորհաւատացողն ու զանոնք դաւանողն եղած է ինք: Որեւէ առանձին կուսակցութեան մը չյարելով հանդերձ:

Կարդալով իր գունագեղ տողերը որոնք յոյզ, կարեկցութիւն, հոգեզմայլանք, ցաւ ու բարեխղճութիւն կ'արտայայտեն, ասոցմով վրձնուած կերպարին մէջէն կը ծանօթանաս նոյնինքն՝ խոստմանից (բայց կեանքի գարունքին խամրած, ափսոս) գրողի մը ներաշխարհին, կը թափանցես անոր ազգային ու մարդկային էութենէն ներս: Այնտեղ կը գտնես խոր մարդասիրութիւն, անիրաւութիւն պաշտպան ու չարագործին հանդէպ անողոք գտնուիլ յանձնարարող, համայնական երջանկութիւնը տեսական ունեցող յեղափոխականի եւ մտաւորականի տիպար մը, որ Ռուբէն Սեւակ պիտի կոչուէր: Ան բարեխիղճ է, արդարատենչ, բարեացակամ, ատելութեամբ լեցուն հանդէպ կեղծիքի ու անարդարութեան աշխարհը: Պատանի հասակի մէջ իսկ ընկերային չարիքը մերժող հոգե-զգացական շղաճգումները Ռուբէնի, մէկ քանի տարի ետք, պիտի վերածուէին յստակ ու տոկուն աշխարհահայեացքի մը իր մէջ, որը աւելի պարզորոշ պիտի արտայայտուէր իր հռչակաւոր "Կարմիր Գիրք"-ով: Իր ազգային-ընկերային հաւատամք է, որ կը բովանդակէ ան, իր գաղափարախօսութեան հիմք:

Բայց ընդունինք, որ "Յիսուսի Կեանք" ի նկարագրութիւնը կրնայ, մինչեւ իսկ, թիրիմացութիւն ստեղծել: Նոյնիսկ յուզել չեմքնաւոր հաւատացեալին դիւրագգացութիւնը: Եւ սակայն, կը խորհինք, որ գայթակղելու պատճառ չկայ այստեղ: Ոչ ոք կրնայ երաշխաւորել, որ Յիսուսի կեանքի մասին ինչ որ պատմուած ու գրուած է ցարդ, կը կազմէ բացարձակ իրողութիւն, զերծ է որեւէ թիւր պատկերացումէ: Այնտեղ ոչ իսկ մասնիկ մը կայ քմածին, երեւակայութեան ծնունդ կամ վերաբնունք:

Արդարեւ, մեծաքայլ զարգացող գիտութիւնը եւ նորայայտ տուեալներ հնարաւոր ու ստիպողական կը դարձնեն, որ այս մասին ցարդ ընդունուած տեսակէտները վերանայուին եւ ալ աւելի մօտեցուին ճշմարտութեան: Եղելութիւնները իրենց բուն համեմատութեան բերուին: Այսպիսի բնական մօտեցում տրամադրութիւն նկատելի է Ռուբէնի մօտ: Հարցասէր երիտասարդին վերատեսչական սա հետաքրքրութիւնը, խորքին մէջ, մեղանչական ընթացք մը չէ, քրիստոնէութեան հանդէպ ցուցաբերուած: Ընդհակառակը՝

այստեղ բոլոր նախադրեալները կան հետեւցնել տուող, որ Ռուբէն քարեմիտ ցանկութեամբ լեցուելով է, որ ուզած է քարեփոխիչ գծեր աւելցնել Յիսուսի դիմանկարին վրայ: Այս վարդապետութիւնը ինքն ուզած է ձերբազատել մակերեսային ու անհեթեթ ամէն վերագրումէ եւ մեկնութիւններէ: Այլեւ՝ Քրիստոսի կեանքը ներկայացնել եւ քացատրել մարդկային տրամաբանութեան լոյսի տակ, զանց ընելով հաւատացեալը շփոթի մատնող առասպելական տեսութիւնները: Ասոնց ջատագովները, մինչեւ այսօր ալ, չեն կրցած համոզիչ պատասխան մը տալ առեղծուած թուող որոշ երեւոյթներու մասին, եւ իրենց անընկուծ կը վարագործեն ապաւինելով "Գերբնական"-ին:

Ռուբէն գրած է. "Հեռու կրօնի կոյր նախապաշարումներուն գերին ըլլալէ: Յիսուսի կեանքը գծած եմ այնպէս՝ ինչպէս կ'ըմբռնեմ եւ համոզուած եմ": Եւ դեռ ինքն է աւելցնողը, որ այս մէկն ըրած է էրենսք Ռենանի եւ Թոլսթոյի գործերու ընթերցման ազդեցութեան տակ: Բայց, ամէն պարագային՝ "Գոյ վարդապետին հանդէպ ունեցած սէրս է, որ դրդեց զիս անոր կեանքը գրելու" – կը լուսաբանէ մեզ Սեւակ:

Արդարեւ, իր այս "Ուսումնասիրութիւն"ին մէջ, Ռուբէն ո'չ միայն փրիստոնէութեան սկզբունքներու հաւատացող, այլ՝ ասոնց շերտ ջատագով կը ներկայանայ:

Իրն են սա տողերը, ուղղուած Քրիստոսի. «Մոռցիր ցաւերդ, մոռցիր տառապանքդ, ձեռքերուդ գամն ալ մոռցիր: Մարդկութիւնը զղջաց իր սեւ ապերախտութեան վրայ, ամչցաւ ու լացաւ, արտասուեց ու աղօթեց քեզի ու պաշտեց զքեզ: Մարդ էիր՝ Աստուած ըրաւ զքեզ»:

Մեր կողմէ պիտի աւելցնենք, ոչ առանց ափսոսանքի անշուշտ... երանի թէ այդպէս եղած ըլլար "Ապերախտ" ու "Ոճրագործ" մարդկութեան ընթացքը այսօր...

Հէ՛գ Ռուբէն, քու այս տողերը, ի խորոց սրտի եկող, թուղթին յանձնելէդ կարճ միջոց մը ետք, քու զղջումի եկած կարծուող մարդկութիւնը թոյլատրեց, որ գործուի ֆաներորդ դարու Ա. Գոդֆրան: Ամբողջ ժողովուրդ մը խաչը հանուեցաւ, եւ առաջինը՝ դուն, անոնց մէջ: Հարիւր հազարաւոր վերապրածներ ալ, քու դժբախտ ազգակիցներէդ, մնացին թափառական:

Կը յիշեցնես մեզի որ Յիսուս ըսած է. «Որդին Մարդոյ տեղ մը չունի իր գլուխը հանգչեցնելու համար», եւ աւելցուցած եւ քու կողմէ, Տիրոջ հանդէպ մեծ սիրով համակուած. «Մեր սրտերը կու տանք քարձ՝ բազմաշխատ գլխուդ, ու մեր կուրծքերը՝ քեզ ապաւենց»:

Իսկ դո՛ւն, սիրելի Ռուբէն, բարձ ու գլուխ հանգչեցնելու տեղ ունեցա՞ր, որ քու կը Խաչեալին տայիր:

Դուն գերեզման մ'անգամ չ'ունեցար, եւ քու ժողովուրդդ ալ, մինչեւ այսօր, կը մնայ տարագիր, անհայրենիք, չունի տեղ իր գլուխը հանգչեցնելու...:

Այժմ, ընթերցողին հրամցնենք "Ռ. Սեւակի Յիսուսը", ըլլալով վստահ, որ Աստուծոյ Որդւոյն մասին ցարդ եղած բոլոր պատկերացումներէն ամենէն տպաւորիչը պիտի նկատուի ան, ամենէն սրտամօտն ու գրաւիչը: Ամենէն Աստուածայինն ու մարդկայինը՝ ըսել կ'ուզենք:

ՅԻՍՈՒՍԻ ԿԵԱՆՔԸ

(Ուսումնասիրություն)

Անծանօթ է իր ծննդեան ճշգրիտ թուականը, եւ անոր պանապան մանրամասնությունները մութին մէջ թաղուած են: Կը կարծուի թէ Հռովմի 750-րդ տարին ծնաւ Ան, հաւանաբար մեր ընդունած թուականէն մի քանի տարի առաջ: Նա-պարէթ եղաւ իր ծննդավայրը, Գալիլիոյ մէկ փոքրիկ գիւղը՝ որ յետոյ իրմով նշանաւոր պիտի ըլլար:

Ժամանակը շատ հրապուրիչ միջադէպեր հիւսած է իր այնքան սիրած մէկ վաւկին ծննդեան վրայ. մարդկութիւնը՝ չուզելով կարծես հաւատալ թէ իր արինէն կրնար այդպէս լոյս որդի մը ծնիլ՝ Սուրբ Հոգւոյն միջամտութիւնը կը տեսնէ անոր ծննդեան մէջ եւ աւանդութիւնը, գեղեցիկ հակադրութեամբ մը՝ Երկնաւոր Թագաւորը Բեթլեհէմի աղտոտ մէկ մտորին մէջ կը տանի ծնեցնելու, հրեշտակներ կը հանէ երկնից երեսը որք ծնեալ Փրկիչին փառքը կ'երգեն, ու նորածագ անսովոր աստղի մը առաջնորդութեամբ մոգեր կը բերէ Արեւելքէն երկրպագելու համար մօրը գրկին մէջ հրէից այդ մանուկ թագաւորին:

Պատմութիւնը՝ այսքան գեղեցիկ դրուագներով պարտաւրելի վերջ Յիսուսի ծնունդը՝ կը լռէ յանկարծ: Դիպւածներու շղթան՝ ոսկի օղակներով սկսած՝ մութին մէջ կը կորսուի իսկոյն, երեսուն տարի վերջ նորէն երեւնալու եւ ա՛լ աւելի գե-

ղեցիկ օղակներու մէջ վերջացնելու համար Յիսուսի կեանքը: Երկինքի վրայէն հրեշտակները կ'անհետանան, տարօրինակ աստղը կը շիջանի, մոգերն ալ կ'երթան կը կորսուին, ու իրերը՝ իրենց նախնի անդորրութեան մէջ կը թաղուին դարձեալ: Այլ ի՞նչ կ'ըլլայ Յիսուս. ո՛չ ոք կը խօսի անոր վրայ, ո՛չ ոք կը հետաքրքրուի իրմով: Կրթութեան, աշխատութեան, պարգացման իր 30 տարիները սեւ քօղի մը տակ կը մնան ծածկուած: Չանանք ուրեմն պահ մը վերցնել այս քօղը՝ տեսնելու համար անոր տակ Յիսուսի կեանքին գոնէ այն լայն եւ ընդհանուր գիծերը:

Յիսուսի մանկութիւնը չունեցաւ անշուշտ զարնանային արշալոյսի մը հրապուրիչ գեղեցկութիւնը: Իր մանուկ հասակը չի տեսաւ փաղաքուշ սիրոյ մը գգուանքն ու փայփայանքը. թաւիշ բարձերու փափուկութեանը, մեծ հարստութեան մը ճոխութեանց մէջը չէր որ կ'անցնէին մանկութեան իր տարիները: Տգէտ, աղքատ ծնողաց մը պաւակը, անլոյս խշտեակի մը խոնաւ գետնին վրայ մեծցած, հապի ժամանակ ունեցած է գիւղի դպրոցին մէջ կարդալ գրել սորվելու, եւ ահա հօրը քով երթալով, Յիսուս աշկերտ կ'ըլլայ իր փոքրիկ բազուկներուն աշխատութիւնը հայրիկին հետ խառնելով՝ ընտանիքին ապրուստը ճարելու համար:

Յայտնի է որ ընտանե-

կան այսպիսի նեղ պայմաններուն մէջ միտքը չէր կրքած լա՛ւ դաստիարակութիւն մը ստանալ սակայն. այսպէս չէր հոգւոյն համար: Միջավայրը ուր կ'ապրէր ինք-բացարձակ երջանկութեան երապին ամենէն աւելի յարմար միջավայրը՝ ինչպէս կը վկայէ Ռընան-իր լոիկ ապրեցութիւնը սկսելէր ներգործել անոր վրայ, եւ բնութիւնը - դալարագեղ հովիտներու եւ կանաչագեղ զագաթներու հիւսնայի ներդաշնակութիւն մը - իր ճարտար մատներուն մէջ սկսել էր ձեւել խմբ'ն անոր սրտին, ա՛յն սրտին որ շատ ուշ իր արիւնը պիտի թափէր մարդկութեան սիրոյն համար: Յաւետ ժրպտուն ու վսեմ լեռներու այդ պսակին, մշտադալար պարտէպներու այդ կենսատու ստուերին մէջ է որ ինք ծրլիլն զգաց իր մէջ նոր՝ վսեմ կրօնքի մը առաջին ծիլերուն: Ու ինք սկսաւ խնամել՝ մշակել այդ դեռատի ծիլերը:

Սակայն մշակման իրբեւ միջոց շատ բաներ մը չի գտաւ ինք: Օրէնքը սահմաններ գծեր էր ուսումնասիրութեանց ասպարէպին, ու արգիլեր էր որ միտքը երթայ իր ընտրած ծաղիկին նեկտարը քաղէ լոկ. յունական փիլիսոփայութիւնը եւ գիտութիւնը բոլորովին անարգուած էին եւ արգիլւած Պաղեստինի մէջ: Աղէքսանդրեան դպրոցներուն ո՛չ մէկ շարժումը կրնար արձագանգ գտնել Նապա-

րէթի անշուք գիւղին մէջ: Իբրեւ ուսումնասիրութեան առարկայ հրէականութիւնը (յուդաիզմ) կը մնար լոկ իրեն. եւ իբրեւ ընթերցանութիւն՝ լոկ Աստուածաշունչը: Բայց կ'երեւայ թէ ասկից դուրս ինք կարդացած է նաեւ մի քանի ուրիշ հեղինակներ ալ, մասնաւանդ Հիլլել:

Այսպէս ուրեմն՝ Պաղեստինի լեռանց անձուկ շրջանակին մէջ պարունակւած անհաղորդ՝ մտային ու քաղաքական պայքարներուն որք կը մղուէին այդ շրջանակէն դուրս, անգէտ՝ գիտութեան, լոկ իր մարգարէներուն եւ Սաղմոսներուն մէջ ամփոփուած, ընկրղմած իր իսկ միամիտ մտածումներուն եւ զգացմանց խորը, ինք հետզհետէ սկսեր էր բարձրանալ հրէից կրօնքին՝ գծուծ ծէսերէն վեր, իսկական աշխարհի սեւութիւններէն վեր մինչեւ հոն ուր երկրաւոր պետութեանց զօրութիւնը չի կարենար հասնիլ, ուր բնութիւնն ալ դադրեցնէր իր ձայնն ու օրէնքները, վեր, մինչեւ երկինք հասնիլ, Աստուած մը գտնել հոն, այն Աստուածը որուն ձայնը իր խղճին դատը կը լսէր, — երկնային պետութիւն մը հաստատել հոն-պետութիւն մը ուր լոկ բարութիւնը, ճշմարտութիւնը եւ Արդարութիւնը տիրէին:

Եւ քանի որ ինք իր մէջ լոկ ճշմարտութիւն՝ Բարութիւն եւ Արդարութիւն կը տեսներ, բերուեր էր հետը պահել հաւատալու թէ ինք Որդի Աստուծոյ էր, Որդի Դաւթի, Մեսիա, այն որ Գալոյց(1). Հետեւապէս ըսկսեր էր անգիտանալ այն արեան կապը որ կար իր եւ իր ազգականաց միջեւ (2).

Ու կ'երեւայ թէ ծնողքն ալ շատ տաք վերաբերմունք մը չէ որ ցոյց կու տային Յիսուսի. հիւանդ անշուշտ լաւ աչքով մը չէ որ պիտի նայէր իր երիտասարդ զաւկին, որ կ'ըսէր. «Ոչ միայն հացի կեցցէ մարդ այլեւ բանիւն Աստուծոյ»: Բաց աստի Յիսուս տեսեր էր թէ իր գանկին տակ խլրտող գաղափարներուն առաջին հակառակորդը իր ընտանիքն իսկ կը հանդիսանար. (Ու չէ՞ մի որ յետոյ իր եղբայրները նոր կրօնքին դէմ թշնամիներէն եղան):

Այնպէս որ այն կապը որ զաւակը ընտանիքին կը կապէր երթալով տկարացաւ մինչեւ որ օր մը ուտը բունէն անջատուէր, ու Յիսուս տունէն լքուած գտնէր զինքը ընտանեկո՛ւրկ, աղքատիկ... Ի՛նչ տխուր, ի՛նչ սրտառու շեշտ մ'ունի անտուն որբի հառաչը. — «Երկնից թռչունները իրենց բոյնը ունին, զաւանները՝ իրենց որջերը, մինակ Որդին Մարդը տեղ մը չունի իր գլուխը հանգչեցնելու համար»:

Բայց արդէն մտերմութեան շրջանակին մէջ ըրած իր վէճերը եւ քարոզութիւնները հետեւողներ գտած էին իրեն. այնպէս որ աշակերտներու փոքրիկ խումբ մը կազմուած իր շուրջ՝ ըսկսեր էր պաշտպանել զայն ու խնամել: Բայց թողունք Յիսուսը հաւատացեալներու իր այս նեղ շրջանակին մէջ, անցնելու համար պահ մը ժամանակակից ուրիշ դէմքի մը՝ Յովհաննէսին՝ որու հետ քրջ վերջ սիրոյ եւ բարեկամութեան կապերով պիտի կապուի Յիսուս:

Ճիշտ այս ատենները — Բւ.ի 28-րդ տարին — ամբողջ Պաղեստինի մէջ տա-

րօրինակ մարգարէի մը համբաւը կը շրջէր. Յովհաննէսն էր այն՝ խանդով ու եռանդով լեցուն ճրգնաւոր մը: Յուդայի անապատին մէջ քաշուած խիստ կեանք մը կը վարէր. մարախներն էին իրեն սրնունդ, ուղտի կաշի մ'էր գօտին, զաւանի մորթ մ'ալ իր մերկ մարմնոյն ծածկոցը: Իր քարոզութեանց զխաւոր նշանաբանն էր «Ապաշխարեցէք, զի մերձ է արքայութիւնը երկնից»: Ու բաւական ալ աշակերտներ գտեր էր իրեն: Յովհաննէս աւելի ուշագրաւ հանգամանք մը տալու համար իր վարդապետութեան՝ ծէս մ'ալ ստեղծեր էր. անո՛նք որոնք անսալով իր քարոզութեանց կ'ապաշխարէին՝ իրենց մեղքերէն սրբելու համար կը մկրտէր զանոնք ու ամբողջական միտմ մը կ'ընէր Յորդանան գետին մէջ:

Հրեայ ազգը՝ տխուր կացութեան մատնուած՝ ըսկսեր էր այն մխիթարիչ հաւատը ունենալ թէ իր հին մարգարէները պիտի գային ապատելու զինք իր սեւ բախտէն: Եւ ժողովուրդը նմանութիւններ տեսած ըլլալով Յովհաննէսի եւ Եղիա Մարգարէին մէջ, հաստատեր էր, թէ Եղիան էր անապատներու այդ տարօրինակ ճգնաւորը: Ուստի ապաշխարողներու մեծկակ ամբոխ մը խումբ ի խումբ կը դիմէր մկրտտուելու եւ սրբուելու համար:

Թէեւ Յուդա էր իր գործունէութեան կեդրոնը,

սակայն իր համբար տա-
րածուած էր համակ Պա-
ղեստինի մէջ եւ իր քարո-
պութիւնները գացած էին
ուշադրութիւնը գրաւելու
Գալիլիացի նորահասակ
վարդապետին: Ուստի սա,
հաւատացեալներու իր
փոքրիկ շրջանակովը, Յու-
դա գնաց Յովհաննէսէն մը-
կըրտուելու համար: Երկու
երիտասարդ մարգարէնե-
րը՝ այսպէս՝ քով-քովի ե-
կած՝ իրարու շատ կը հա-
մակրին եւ երկու երեք շաբ-
թուան բարեկամութիւն մը
բաւական կ'ըլլայ որ Յիսուս
փոքրիկ շէղում մ'ընելով
իր կրօնքէն համոզուի Մը-
կըրտիչին վարդապետու-
թեան: Այնուհետեւ ինք ալ
Յովհաննէսի օրինակէն
տարուած, անապատի մէջ
կ'առանձնանայ, եւ շատ ա-
ւելի խիստ կեանք մը կ'ան-
ցընէ գրեթէ բոլորովին ան-
սրնունդ: Ու երբ ճգնութեան
քառասուն երկար օրերէ
վերջ ինք դուրս կու գայ ա-
նապատէն յաղթանակաւ,
ընկճած իր մէջ մարմնոյն
ձայնը եւ բոլորովին հոգ-
ւոյն մէջ խորասուզուած,
աշակերտները մասնաւոր
սիրով մը կը փարին իրեն
եւ իր ճգնութեան շուրջ գե-
ղեցիկ քաջագործական
դրուագներ կը հիւսեն (Մա-
տանային երեք փորձու-
թիւնները եւ անոնց պար-
տութիւնը(3):

Իր մկրտութենէն վերջ
Յիսուս ա'լ չի վերադառ-
նար իր հայրենի գիւղը, ո-
րովհետեւ համոզուած է
արդէն թէ այդ գիւղը շատ
արգասաբեր հող մը չի պի-
տի ըլլայ իր նոր կրօնքին
սերմերուն համար: Տեսնա՞ք
արդէն թէ իր գաղափարնե-
րուն առաջին հակառակոր-
դը իր ընտանիքը եղաւ: Եւ

իր արեամբ ինչպէ՞ս կարե-
լի էր հաւատացնել ժողո-
վորդին թէ Աստուծոյ Որդի
էր ինք որուն ծնողքն ու եղ-
բայրները կը տեսնէին ա-
մէն ատեն: Ուստի ըստ ա-
ռածին որ կ'ըսէ՝ «Մարգա-
րէ ոչ ունի պատիւ ի գաւա-
ռի իւրում», Յիսուս այս
անգամ կ'երթայ ուրիշ գիւղ
մը սերմանել իր հունտերը:
Ու Կափառնայում կ'ըլլայ
այս անգամ իր գործունէու-
թեանց կեդրոնը, արգասա-
բեր բարի կեդրոն մը:

Կափառնայում լաւ ըն-
դունելութիւն մը կ'ընէ դե-
ռատի մարգարէին վարդա-
պետութեանց: Ամէն օր հե-
տաքրքիրներու խումբ մը
կը պաշարէին զինքը լսելու
համար անոր քարոպու-
թիւնները, հիանալու հա-
մար անոր տաղանդին վը-
րայ՝ որով կը լուծէր նոյ-
նիսկ է՛ն կնճռոտ առար-
կութիւնները, հրապուրուե-
լու համար իրմով, երկնա-
լին հուր մը նշմարելու ա-
նոր աչաց մէջ, եւ Մեսիա
մը գտնելու համար անոր
անմին վրայ:

Անուս խեղճուկ ձրկ-
նորսները կ'ըլլան իր առա-
ջին աշակերտները, ու ա-
նարգուած՝ ոտնակոխ դա-
սակարգն է մանաւանդ որ
ամէնէն առաջ կը փարի իր
վարդապետութեան: Ինչո՞ւ.
որովհետեւ իր կրօնքը՝ խո-
նարհութեան, սիրոյ, գթոյ
կրօնքը կ'ըլլայ մանաւանդ
որովհետեւ ինք վերցնելով
բժախնդիր Եհովայի մը վը-
րէժխնդիր խարապանը՝
Երկնային հօր մը գգուող՝
մխիթարող ձեռքը դրած էր
անոր տեղը, որովհետեւ ա-
նարգուածներու, ինկածնե-
րու կրօնքն էր իրենը:

Երանի՜ աղքատաց
հոգւով, երանի՜ սգաւորաց,

երանի՜ հեզոց, երանի՜
խաղաղարարոց, երանի՜ որ
քաղցեալ ու ծարաւի իցին
արդարութեան, երանի՜ ո-
ղորմածոց, երանի՜ այնոցիկ
որք սուրբ են սրտեւր, ե-
րանի՜ որ հալածեալ իցին
վասն արդարութեան... Ե-
րանի՜»: (Մատթ. գլ. Ե.):

Եւ ինչ որ մանաւանդ
կը նպաստէր ժողովրդեան
իր մասին ցոյց տուած ըս-
քանչացումը մեծցնելու՝ սա
էր թէ Յիսուս իր կրօնքին
գեղեցկութեանը կը միա-
ցնէր իր իսկ անմին հմայքը:
Իր աչաց մէջ սիրոյ ու գթու-
թեան այնպիսի հուր մը
կար, իր ձայնին մէջ ա-
նա՛նկ գործվալից ու տիրող
շեշտ մը եւ իր դէմքին վրայ
ա՛յնպէս լոյս-շնորհ մը, որ
ժողովուրդը ստիպուէր էր
կարծես հաւատալու թէ ա-
նոր՝ ներսիդին երկնային
հոգի մը կար որ կը ճառա-
գայթէր իր մարմնէն դուրս,
թէ այս էր խոստացուած
Փրկիչը, այս՝ Դաւթի որդին,
այս՝ Մեսիան:

Այսպէս ուրեմն՝ իր
անմը կենսական լուծի սի-
րելի կը դառնար ժողովուր-
դին մէջ, իր կրօնքը աւելի
ջերմ հետեւողներ կ'ունե-
նար, ու իր համբաւին շըր-
ջանակը երթալով կը լայն-
նար, կը լայննա՛ր ամբողջ
Պաղեստինի մէջ:

Բայց բան մ'ալ կար որ
աւելի կը նպաստէր իր
համբաւին տարածման. իր
հրաշքներն էին ասոնք:

Ամէն ատեն, ամէն ա-
տեն, իր ամէն մէկ քայլա-
փոխին, կաղերու, կոյրերու,
համբերու, խուլերու, հաշ-
մանդամներու, դիւահար-
ներու ամբողջ բանակ մ'է
որ կը տեսնէք իր ետեւէն,
որոնք հրաշագործի՝ Մե-
սիայի իր համբաւը լսած,

իրեն կը դիմեն ամէն կողմէ՝ անվրէպ բժշկուելու հաստատ հաւատքով: Ու իրենց իսկ այդ հաւատքէն բժշկուած ետ կը դառնան ամէնքն ալ: Հաւատքի բուժիչ այդ զօրութեան կրնանք անլցնել նաեւ այն բուժիչ ոյժը, որ կը ծորէր Յիսուսի խաղաղ դէմքէն՝ սիրալիր նայումովէն ու գորովագին ձայնէն: (★)

Այսպէս ահա իր հմայքը իր կրօնքին գեղեցկութեանը վրայ բարդելով, Յիսուս կրցած էր բախտատաբար շատ կարճ ժամանակի մը մէջ հետեւողներու հրակայ խումբ մը՝ հաւատացեալներու լոյս-պսակ մը բոլորել իր շուրջ:

Նոր կրօնքին աղմուկը խուներ էր Հրէաստանի ամէն կողմերէն, ու նոր մարգարէին համբաւը արձագանգ գտեր էր ամէնուրեք. սակայն Յիսուսի վերջին անգամ Երուսաղէմ մտնելը մանաւանդ փառքի ամէնէն գեղեցիկ դափնին եղաւ ձօնուած անոր անդուլ ու անվրհատ գործունէութեան:

Ի՛նչ հիանալի պատկեր՝ որ կը ներկայացնէ Յիսուս Երուսաղէմի ճամբուն վրայ: Իր գալստեան լուրը շուտ կը տարածուի քաղաքին մէջ, ու ժողովուրդը խուռնեւում կը շտապէ դիմաւորելու Դաւթի որդին, ու ահա կու գայ ան, խոնարհ գայթ ի գայթ իշուկի մը շալկը նստած: Ոսկեճամուկ պատմութեան կը փոռին հեռուն որդւոյն ճամբուն վրայ. ամբոխը ձիւնի ձիւնէրով կ'ողջունէ իր փրկիչը. Չաքէոս ծառին վրայ կը բարձրանայ հրաշագործը տեսնելու: Ու ամէն շրթունքէ կը բարձրա-

նայ հրճուագին սա աղաղակը: «Որդի Դաւթի, Ով-սաննա՛, ի բարձունս»:

Ու քսան երկար դարեր վերջ՝ հիացման այդ միեւնոյն աղաղակն է, որ արձագանգ կը գտնէ տակաւին անոր՝ անուան կառուցուած ամէն տաճարներու գմբեթին տակ: «Ովսաննա, Ով-սաննա՛ ի բարձունս»:

Ահաւասիկ Յիսուս իր փառաց գագաթնակէտը հասած:

Եւ ահա այս գագաթէն է որ կը սկսի յայտնի երեւալ արդէն պառիվայրը այնքան շեշտ, որքան չէր եղած անշուշտ վերելքի ուղին:

Ովսաննաներու արձագանգը կ'երթայ նախանձի մը ծիրը ժանտացնել դպիրներու սրտին մէջ, ու քահանայապետը կը սկսի վախով մտածել թէ մի գուցէ ոչխարներու իր հօտը հետընկեալ վիճքը լքելով երթայ անոր՝ ետեւէն որ ինք-վինք «հովիւ բարի, հովիւ քաջ» կը կոչէր:

Յովհաննէս աշակերտներու մեծկակ թիւ մը կը հաշուէր արդէն իր շուրջ եւ Յիսուս յաջողեւ էր Մովսիսականութեան ծոցէն հաւատացողներու նշանակելի թիւ մը խլել:

Եւ դպիրները շատ լաւ աչքով մը չէ որ կը դիտէին վայս: Անոնք սկսեւ էին թշնամութեան հնարք մը մտածել այս երկու խանդով լեցուն երիտասարդ մարգարէներուն դէմ: Ու յաջողեւ էին իրենց թշնամութեանը մէջ: Յովհաննէս երկար ատեն բանտի մէջ մընալէ վերջ իր գլուխը ափսէի մը մէջ նուէր տրուէր էր Հերովդէսի աղջկան իրեն պարի մրցանակ:

Մկրտչին այսպէս գըլ-խատման լուրը վախի սընդիկը կաթեցուցեր էր Յիսուսի սրտէն ներս. Յիսուս պահ մը անապատ փախիլ փորձեց՝ բայց ժողովուրդը չուզեց թողուլ զինքը եւ աշակերտներէն ոմանք ընկերանալով իրեն հետ, համուզեցին զինքը ու կրկին Կափառնայում բերին վայս: Սակայն ա՛յ առջի հանդարտ եւ ապահով կեանքը չունեցաւ բնաւ: Դպիրները չկարենալով ուղղակի ձերբակալել տալ վայս ու պատժել – քանի որ ժողովուրդին մէջ վայս սիրողներու մեծկակ թիւ մը կար – պատճառ մը կը փնտռէին: Յանցանք մը ջանալ գտնել իր գործերուն մէջ: Բայց լոյսին մէջ կարելի՞ էր սեւ բիծ մը գտնել, քանի որ ինք Լոյսն էր: Ուստի փորձեցին իր ազատ գաղափարներէն օգտուիլ՝ զինքը մատնելու համար քահանայապետին կամ կայսեր(4). Սակայն նա կրնար միշտ իր հնարամիտ հանձարով խուսափողական պատասխաններ գրտնել եւ...(5). հակառակորդներուն բերանը:

Քահանայապետը դրպիրներուն հետ ժողով գումարեր էր վայս նենգութեամբ բռնելու համար. Յիսուս չգաց թէ կարելի չպիտի ըլլար երկար ատեն շարունակել իր կեանքը՝ լարուած այնքան թակարդներու մէջէն. ուստի ուզեց օգտուիլ կեանքին իր այս վերջին օրերէն ապահովելու համար իր նոր կրօնքին դողդոջուն հիմերը ոսկի խրատներով զինեց իր աշակերտները, ցոյց տուաւ այն դժուարութիւնները որոնց պիտի հանդիպէին իր գծած ճամբուն մէջ: Բա-

ցատրեց թէ «երէ դալար ոստին այսպէս կ'ընէին ինչ պիտի ընէին ուրեմն չորացած ճիւղերուն»։ Եւ ամբասանելու համար անոնց երկչոտ սրտերը՝ յետմահու իր աջակցութիւնը խոստացաւ անոնց եւ երկնից արքայութիւնը պարգեւեց։

Տեղեակ իր մօտալուտ մահուան Յիսուս իւր մէն մի շարժումին, մէն մի խօսքին մէջ անանկ բան մը դրաւ որ դարեր ամբողջ մարդկութեան սիրտը թրթրեցնէր։

Իր մահուան նախընթաց երեկոն այնքա՛ն մօտեցած էր կրօնքի վախճանին, որ Յիսուս վերջին անգամ մ'ուզեց վայելել հաճոյքը իր մօտիկը բոլորուած տեսնելու իր տասներկու աշակերտները. անո՛նք, որոնք իր կրօնքին առաքեալները պիտի ըլլային իր մօտալուտ մահէն վերջ։ Ճաշի սեղանին շուրջ հաւաքեց զանոնք, խօսեցաւ անոնց խանդակաթ սիրով մը, վերջին եռանդով մը խօսեցաւ ինչ որ կար իր կուրծքին տակ ամէնէն աւելի գեղեցիկ։ Յետոյ հաց բաժնեց անոնց ու գինի. «Կերէք.— ըսաւ, այս է իմ մարմինը. խմեցէք՝ այս է իմ արիւնը»։

Պարզուկ՝ գեղջուկ այս սեղանին վրայ այնքան սէր կար, այնքան գորով, որ Յիսուս չկրցաւ զսպել արցունքը իր աչերուն, ու վրէժխնդրութեան շանթ մ'էր պոռթկաց իր կուրծքէն, երբ մտածեց թէ վերջինը պիտի ըլլար այս հաւաքումը, եւ թէ ի՛ր իսկ աշակերտներէն մէկն էր որ պիտի մատնէր զինքն ի մահ. վատը՛, վատը՛—

«Պիտի մենի մարդու որդին, բայց վա՛յ անոր որուն ձեռքով պիտի մատնուի»։

Աշակերտները յուշաւած շուարած զինքը կը դիտէին. սարսուռի փուշն է որ կը շրջի ձկնորսներու երակին մէջ։ Ու Յուդա՛ սիրտը կուրծքին տակ քարացած՝ սեւ խորհուրդը կ'երթայ գործադրելու։ Անպզամբ երեսուն արծաթի պիտի ծախէր իր Տէրը։

Ու Յիսուս մոռնալ ուզելով կարծես իր մօտալուտ մահը, արցունքը իր աչքերուն ետին զսպած՝ դեռ կը խօսի, կ'ուսուցանէ անոնց ու խոնարհութեան դասը տալու համար կարգով ոտները կը լուսայ անոնց։ Չիթենեաց լեռը կը մեկնին։ Յիսուս հոն պահ մը կը թողու զայնս ու քարնկեց մ'անդին Գեթսեմանի պարտէզը կ'երթայ առանձնանալու։

Հոն՝ հողին վրայ ծընրադիր, արտասուալից աչերն ալ դէպի երկինք յառած, կ'աղօթէ՛. կ'աղօթէ անոր՝ որուն զաւակը զգաց զինքը, անոր՝ որուն կրօնքը քարոզեց, անոր՝ որու համար աւա՛ղ կը մեռնէին զինքը։

Վա՛խ, լացաւ պաղատեցաւ հեկեկազին։ «Հայր, անցուր զբաժակս զայս...»։ Բայց լուռ է երկինքը, ու հայրը անտարբեր իր զաւակին լացին։ Մահուան դառը բաժակը իրեն կը ըսպասէ։

Ու ահա կու գան, կու գան զինուորները, բոցավառ ջահերով ու վայրենի աղաղակներով կը պաշարեն զինքը իր աշակերտներուն մէջ։ Ի նշան ձերբա-

կալման Յուդա իր տրոշ ճակատը կը համբուրէ. ծանտ շրթներու նենգոտ համբոյրին տակ կը սարսուռայ Յիսուս. «Յուդա, կը գոչէ, համբուրելով՝ կը մատնես զիս»։

Ապտակելով ծեծելով կայիափայի կը տանին զայն, ու անկից Պիղատոս կուսակալին։ Անմեղունակ գառնուկի մը դատը կ'ըլլայ իրենը։ Ու Յիսուս թշնամիներուն ձեռքը կը յանձնուի։ Ի՛նչ սիրտ բզքտող պատկեր. կը ծաղրեն զայն, կը հարուածեն, կ'արհամարհեն մեծ վարդապետը, կարմիր քղամիդ կը հագցնեն իրեն. եղէգ գաւազան մը կու տան իր ձեռքը. փուշ պսակ մ'ալ իր գլխուն, ու «Ահա՛, կը գոչեն, ահա՛ թագաւորն Հրէից»։

Ու անտրտունը ու լռիկ Յիսուս կը կրէ այն բոլորը։

Օրը լուսնալու մօտ խաչ մը կու տան իր ուսին, ու Յիսուս տկար ու վտիտ, մահուան ահարկու փոթորիկը իր գանկին մէջ՝ եւ ուսին վրայ փայտեայ մի ծանր քառաթեւ՝ կը դողդոջէ Գողգոթայի զառիվերին վրայ՝ բայց վախնալով որ մի գուցէ դեռ չի խաչուած մենի Յիսուս՝ խաչը անցորդի մը կոնակը կու տան։

Ժամ մը վերջ Գողգոթայի գագաթը խաչ մը կը բարձրանայ, մարդկութեան փրկիչն իր վրայ գամուած։ Ձեռքերէն ու ոտքերէն արիւնը կը կաթի, բազուկները գալար գալար կը պըրկուին. գամերուն ցաւը ներսիդին կը կոտտայ, ու բուռն ծարաւը մը բերանը կը ցամքեցնէ։

Յուսահատ ակնարկ մը կը պտըտցնէ իր շուրջ, ու

սեւութիւն եւ ստորութիւն կը տեսնէ միայն: Իր երկու կողմերուն վրայ չարագործներ կան խաչուած որք կը հայցեն իրեն. իր խաչափայտին տակ պահապան պիւնուորները նստած իր հագուստները կը բաժնեն եւ իր միակտուր պատմութեան վրայ վիճակ կը ձգեն. գծուծ, անսիրտ հրեաներ կ'անցնին իր առջեւէն ու կը ծաղրեն Կանի, ու արհամարհանքի թուրք կը նետեն երեսին. «Ահա որդին Աստուծոյ. ինչո՞ւ չի գար իր հայրը պիւնքը ապատելու»: Ու վարը ոտքերուն տակ՝ երուսաղէմ քաղաքը կը ննջէ անպզամութեան ու ամբարշտութեան մէջ քարացած, կարծրացած:

Սեւ կը տեսնէ Յիսուս, սեւ մարդոց սրտերը, սեւ ամէնութիւնք:

Քաջութիւնը վայրկեան մը կը լքանէ պիւնքը, որ Յիսուս պահ մը կը պղծէ կարծես այսպիսի անպզամ մարդկութեան մը համար խաչուելուն: Ու դա՛ռն, դա՛ռն բողոք մ'է որ կը պոռթկայ:—

«Աստուած, իմ, Աստուած իմ, ընդ է՛ր թողիւր քիս»:

Վայրկեան առ վայրկեան իր ոյժերը պիւնքը կը լքեն, ցաւերը կը նուազին տակաւ, ու մահուան ցուրտն է որ հետպիտէ կը մաղուի իր մորթէն ներս: Իր առջեւ պարպուող գարշելի այդ տեսարանէն վեր կը վերցնէ իր աչքերը. «Հայր, կը գոչէ, Հայր, հոգիս ձեռացդ մէջ կը դրնեմ...»: Քիչ վերջ՝ «Հայր, թո՛ղ դոցա, քի ոչ գիտեն պիւնք գործին»:

Յոգնած կոպերը կը փակուին, գլուխը կուրծքին

վրայ կ'իջնայ, ու սառ շրթներէն խեղդուկ ձայն մը կը լսուի. «Ամէն բան կատարուած է...»:

Խաչին վրայ մարդ մ'է որ կը մեռնի, Աստուած մ'է որ կը ծնի: (6):

Յաւիտենական հանգրտեան մէջ փակէ աչերդ ալ, Յիսուս: Մոռցի՛ր ցաւերդ, մոռցի՛ր տառապանքդ, ձեռքերուդ գամն ալ մոռցի՛ր: Մարդկութիւնը պղծաց իր սեւ ապերախտութեանը վրայ, ամէջաւ ու լացաւ, արտասուեց ու աղօթեց քեզի ու պաշտեց քեզ: Մարդ էիր, ու Աստուած ըրաւ ըզք:

Ա՛լ փառքը, ա՛լ մեծութիւնը կը մնայ քեզի, Յիսուս: Ամէն անգամ որ խոնարհութեան մանիշակը փթթի կուրծքի մը տակ, ամէն անգամ որ սիրոյ վարդ մը բողբոջի սրտի մը մէջ, ամէն անգամ որ գթոյ ու բարութեան սերմը ծլարձակի հոգւոյ մը խորը, մարդկութեան դափնի պսակ մ'է որ կը նուիրէ յոգնած ճակարակի:

Կ'ըսէիր. «Որդին մարդոյ տեղ մը չունի իր գլուխը հանգչեցնելու համար». մեր սրտերը կու տանք բարձ՝ բազմաշխատ գլուխդ, ու մեր կուրծքերը՝ քեզ ապաւին:

ՌՈՒԲԵԼ ՍԵԻԱԿ
(ՌՈՒԲԵԼ ՉԵԼԻՆԿԻՐԵԱՆ)

1902-1903

Սկիւտար-Պէրպէրեան

1.— Այս բառի վերջին տառերն անընթեռնելի են (Խ.):

2.— Ստոր ապացոյցները յայտնի կ'երեւին, Աւետարանին

մէջ: 1. Քարոզած ատեն իր աշակերտները կ'իմացնեն իրեն թէ իր մայրը եւ իր եղբայրները դուրսը իրեն կը սպասեն խօսելու համար. Յիսուս կը պատասխանէ: «Ո՞վ են իմ եղբայրներս ու մայրս՝ եթէ ոչ անոնք որոնք ինձ կը հաւատան»: 2. Յովսէփ իր պաւակը փնտռելու կ'երթայ տաճարին մէջ. երբ որ կը գտնեն Յիսուս կ'ըսէ անոր պարմացած. «Դուն չես իմ հայրս. իմ հայրս վերն է, եւ իմ տունս՝ այս տաճարը»: (Հ.):

3.— Ըստ Մատթէոս անտառանին Յիսուս երբ մկրտութենէն ետ կը դառնայ Յովհաննէսի վարդապետութիւններն են որ կը քարոզէ ու կ'ըսէ. «Ապաշխարեցէ՛ք, քի մերձ է թագաւորութիւն երկնից»: Բայց բարեբախտաբար շատ չի տեսեր այս... (անընթեռնելի բառ մը Խ.):

4.— Զինքն կ'ամբաստանէին թէ Եսայիքը սուրբ չէր պահէր: Քանի որ հրաշքներ կը գործէր եւ հիւանդներ կ'աղեկցնէր այդ օրը: Զինքը փորձելու համար կը հարցնէին թէ՛. «Կայսեր տուրք պէտք է վճարե՞լ: Բայց Յիսուս Խօսքի վարպետ դարձուածքով մը անանկ շփոթ կացութեան մը կը դնէ Կանոնը՝ որ լր. (Հ.):

5.— ... Ձնջուած բառ (ծանօթ խմբ.):

6.— Ձնջուած բառ, (ծանօթ խմբ.):

* Հեղինակին կողմէ դիտողութիւն — Թերեւս առարկուի թէ ինչպէ՞ս կարելի է լուծել լոկ հաւատքով եւ հոգեկան ներգործող պորութեամբ այն հրաշքները՝ ուր ո՛չ հաւատքը բաժին ունի ո՛չ ալ հոգեկան պորութեան որեւէ ազդեցութիւն: Ինչպէ՞ս հինգ նկանակ հացին օրհնութեամբ հազարաւոր նկանակներու բազմացումը: Կը պատասխանենք.— Հաւանական է որ Յիսուս լաւ կը ճանաչար ծամանակի գաղտնի գիտութիւնները. այն արուեստը որ հին ատեն մանաւանդ հասած էր իր կատարելութեան, եւ որ հիմա իսկ-թէն ոգեկան— շատ հրաշքներ կը գործէ: Ու ասոր ապացոյցը բուն իսկ Աւետարանին մէջ կրնանք գրտնել.— Հրեաներէն ոմանք կ'առարկէն Յիսուսի թէ իրենք ալ կրնան դէներ հանել: Յիսուս կը պատասխանէ՝ «Ձեր հանած դէները Մատանային պորութեամբ

են, իսկ իմինները՝ Մատուածային
 զօրութեամբ»:

Եւ յետոյ յայտնի է, որ հը-
 րաշքներէն ոմանք ալ — ո՛վ գի-
 տէ, թերեւս մեծամասնութիւնը —
 իր միամիտ կենսագիրներու կող-
 մէ յօրինուած են շահեկան հան-
 գամանք մը տալու համար պատ-
 մութեան, եւ գերմարդկային կո-
 րուք մը Յիսուսի՝ քանի որ տարօ-

րինակ հրաշքներ կան որոնց վը-
 րայ իր կենսագիրներն իսկ հա-
 մաձայն չեն. ինչպէս Ղազարոսին
 յարութիւնը:

Բայց ինչ հարկ դեռ ուրիշ
 փաստեր մեր ըսուածին իբրեւ
 հաստատութիւն՝ քանի որ հրաշք-
 ներու հեղինակն իսկ համաձայն
 է մեզ հետ:

— Կին դու, հաւատք քո կե-

ցուցին պքեզ:

— Եթէ մանանեխի հատի
 չափ հաւատք ունենայիք կրնա-
 յիք լերան պատուիրել տեղէդ
 շարժէ՝ եւ պիտի շարժէր: (Ռ. Ս. ի
 կողմէ տրուած մեկնաբանութիւն-
 ներ):

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

Պատասխանատու անձերու կացութեանց մէջ չկայ ձեռք առնուած աւելի
 փափուկ հարց, աւելի վտանգատր նախաձեռնութիւն, եւ յաջողութեան
 տեսակէտէն ամէնէն անհաւանականը, քան ներկայանալ իբրեւ վարիչ
 ղեկավար որ փոփոխութիւններ կը ներմուծէ:

Որովհետեւ ան որ նորութիւն կը ներմուծէ, իր դէմ թշնամի պիտի ունենայ
 բոլոր անոնք որոնք ամէնէն աւելի նպաստատրուած են գոյութիւն ունեցող
 կարգերու ներկայ կացութենէն, եւ իրեն ի նպաստ միայն գաղջ քաջալերողներ
 պիտի ունենայ՝ այնպիսիներ որոնք աւելի բարեկեցիկ դառնալու յոյս կրնան
 ունենալ նոր կացութեան մէջ:

ՆԻՔՔՕԼՕ ՄԱՔԻԱՎԷԼԼԻ

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

Լ. Հ. ՀԱԿՈՐՅԱՆ

ԾԱՐԱԿՆՈՑԻ ԵՐԳԵՐԻ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՍՏՈՐԱԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

Կոմիտասի մոտ կա հետևյալ դիտողություն. «Ծարականի եղանակները տասն են՝ ութն ձայն և երկու ստեղի... Ծարականի գլխավոր եղանակների և սոցա ստորաբաժանումների ընդհանուր թիվն է քառասուն...»¹:

Այս միտքը Կոմիտասի տեսական աշխատություններում որևէ զարգացում չի ստացել: Հետագա սերունդների երաժիշտ-տեսաբանները մույնպես քիչ են անդրադարձել Ծարակնոցի մեղեդիների ու մրանց տարատեսակների համակարգման խնդրին²: Սույն էջերում մենք, իբրև ելակետ ընդունելով Կոմիտասի վերը բերված դիտողությունը, կփորձենք բացահայտել մրա կողմից օգտագործած «Ծարականի գլխավոր եղանակներ» և «եղանակների ստորաբաժանումներ» տերմինների իմաստը և պարզաբանել Ծարակնոցի եղանակների և մրանց ստորաբաժանումների իսկական թիվը:

Ն. Թաշճյանի ու 19-րդ դարի այլ հետազոտողների կողմից մշակված ութ-ձայնի տեսությունը ի մի է բերել 8 հիմնական, ինչպես նաև լրացուցիչ («դարձվածք» և «ստեղի» անվանումներ ստացած) ձայնեղանակների լադային և ձայնաշարային առանձնահատկությունները: Ն. Թաշճյանի գրքում ներկայացված են 8 հիմնական ձայների, 9 դարձվածքների ու 3 ստեղիների ձայնաշարերը, ցույց են տրված մրանց հիմնական, դիմող, ձգող, կադանային հնչյունները: Ծարակնոցի երաժշտական համակարգի բաղադրամասերի՝ ձայնեղանակների թիվը հասնում է քսանի (8+9+3)³: Հայտնի է, սակայն, որ լադային ձայնաշարերից բացի, ձայնեղանակային երաժշտության կարևորագույն հատկանիշների շարքին են պատկանում նաև

¹ Կոմիտաս, Հոգվածներ և ուսումնասիրություններ, Երևան, 1941, էջ 111:

² Առ այսօր էլ տվյալ ուղղությամբ կատարված ամենաարժեքավոր փորձն է մնում Ե. Տնտեսյանի համառոտ ակնարկը՝ Տնտեսյան Ե., Նկարագիր երգոց Հայաստանեայց ս. եկեղեցույ, 2-րդ տպ. Իսթանպուլ, 1933, էջ 64—71:

³ Թաշճյան Ն., Դասագիրք եկեղեցական ձայնագրութեան հայոց, Վաղարշապատ, 1874, էջ 24—44: Տես նաև՝ Աթայան Ռ., Հայկական խազային մոտագրությունը, Երևան, 1959, էջ 161—165:

մեղեդիական ողջ բազմազանության հիմքում ընկած երակետային տիպարները⁴, այսինքն՝ այն կայուն մեղեդիական բանաձևերը, որոնք ծառայում են իբրև կառուցողական նյութ մեղեդիներ ծավալելու համար: Կարելի է ենթադրել, որ Ծարակնոցի եղանակների և նրանց ստորաբաժանումների թիվը կաճի միևնույն ձայնեղանակին պատկանող այնպիսի նմուշների շնորհիվ, որոնք, ծավալվելով ընդհանուր լադային ձայնաշարի սահմաններում, իրարից այս կամ այն չափով տարբերվում են բանաձևային կազմի առումով, ընդ որում «գլխավոր» եղանակների բանաձևային կազմը պետք է ունենա ստանդարտ բնույթ, մինչդեռ եղանակների «ստորաբաժանումների» բանաձևերը պետք է այս կամ այն չափով անհատականացված լինեն:

Ձայնեղանակների և նրանց ստորաբաժանումների տարբերակման չափանիշները մշակելիս հարկավոր է հաշվի առնել նաև շարականների խազային պատկերը: Կարելի է ենթադրել, որ ստանդարտ բանաձևերից կազմված մեղեդիներին համապատասխանում է նույնպիսի ստանդարտ խազային ֆակտուրա, մինչդեռ «ստորաբաժանումների» անհատականացված բանաձևերը խազային տեքստերում արտահայտված են լինում յուրահատուկ նըշաններով կամ նշանների միակցություններով: Յուրաքանչյուր ձայնեղանակի երգերի մեծ մասը բնութագրվում է պարզ խազային պատկերով. օգտագործված խազերի ցանկը սահմանափակվում է հիմնականում **շեշտ**, **բութ**, **փուշ**, երբեմն նաև **խունճ**, **ծունկ** (կամ **ուորակ**) նշաններով (բոլորը՝ 1/4 տեվողությամբ) ու 2/4 տևողություն ունեցող մի քանի նշաններով (**երկար**, **պարույկ**, **զարկ**, երբեմն նաև **վերնախաղ**, **ներքնախաղ**, **թուր**, **սուր** և այլ խազեր), ընդ որում 2/4 խազերի օգտագործման դեպքերի ընդհանուր տոկոսը զգալիորեն զիջում է ավելի «կարճ» խազերի հաճախականությանը: Նման երգերում անպատճառ կան անխազ վանկեր (սրանց տևողությունը նույնպես հավասար է 1/4⁵, մինչդեռ բառային տեքստի մեկ վանկի համապատասխանող 2 կամ մի քանի խազերից բաղկացած համակցություններ կամ իրար անմիջապես հաջորդող 2/4 տևողություն ունեցող խազեր նրանց համար բնորոշ չեն (կամ հանդիպում են գլխավորապես առանձին տների «զարդարուն» ավարտական հատվածներում): Պարզ խազային պատկերով օժտված բնագրերին Ձայնագրյալ շարակնոցում համապատասխանում են գլխավորապես այնպիսի երգեր, որոնցում առանձին վանկերը երգվում են 1/4, ավելի հազվադեպ՝ 2/4 տևողությամբ, իսկ մեղեդիների բանաձևային կազմը առանց որևէ «ավելորդությունների» հետևում է բանաստեղծական ֆրազի կառուցվածքին: Վերջինս, անկախ վանկերի ու բառային շեշտերի քանակից, սովորաբար բաժանվում է երկու ամփոփ չափա-հնչական մասերի (կիսատողերի), որոնց եզրափակող բառերն իրենց վրա են կրում ֆրազի գլխավոր իմաստային շեշտերը («խմբական շեշտերը»)⁶: Հենց այդ շեշտերի շուրջն են համախմբվում կայուն մեղեդիական բանաձևերը, ընդ որում ֆրազի առաջին կիսատողն ավարտող բանաձևը, իբրև օրենք, երգվում է ավելի բարձր, քան ամբողջ ֆրազի եզրափակող բանա-

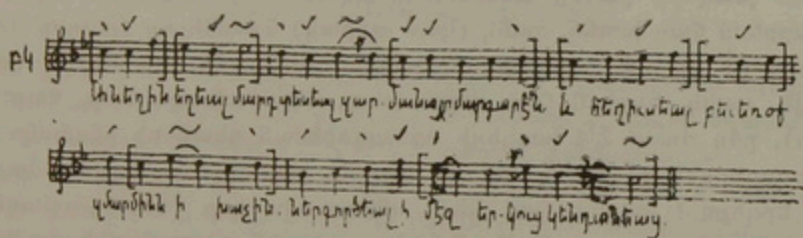
⁴ Տես, մասնավորապես՝ Тагмизян Н. Теория музыки в древней Армении, Ереван, 1977, с. 177, 186:

⁵ Խազերի տևողության մասին տե՛ս ՏՃՆԵՍԿԱՆ Ե., նշված աշխատությունը, էջ 12—33:

⁶ Ծարականների բանաստեղծական կառուցվածքի մասին տես մեր հոդվածը՝ Հակոբյան Լ., Հայկական շարականների տաղաչափությունը, «Էջմիածին», 1986, № 7—8:

ձևը, իսկ բանաձևերի ավարտական հնչյունները, այսինքն՝ կիսատողերի խմբական շեշտեր կրող երաժշտական ձայնաստիճանները խաղում են երաժշտական լադի բարձր ու ցածր հեմակետերի դեր: Երգի տան, իսկ երբեմն մասն առանձին տողերի սկիզբը հաճախ աչքի է ընկնում դեպի առաջին շեշտված վանկն ուղղված վերընթաց շարժմամբ: Տան ավարտը (կրկներգը) բանաստեղծական ուղիղ առումով սովորաբար առանձնանում է մախորդ տողերից ու կիսատողերի չի բաժանվում. եզրափակող բանաձևը, իբրև օրենք, ավելի ծավալուն է ու «զարդարված» մնացած մեղեդիական բանաձևերի համեմատությամբ: Բանաձևերը և նրանց միջև ընկած հատվածները կարող են, նայած բառային տեքստի վանկային ծավալի, ընդլայնվել, կրճատվել ու նույնիսկ աղվել, ընդ որում բոլոր փոփոխությունները կատարվում են խիստ օրինաչափ կերպով⁷: Նման «խիստ ոգի» մեղեդիներ, ինչպես ասացինք, բազմաթիվ են բոլոր ձայնեղանակներում. իբրև հատկանշական օրինակ բերենք թեկուզ Երկրորդ կողմ (ԲԿ) հետևյալ մեղեդին համապատասխան խաղային նշաններով⁸:

Նոտային օրինակ 1

Մեր օրինակներում բանաստեղծական տեքստի շարահյուսական միավորները՝ ֆրագմերը իրարից անջատված են ուղղահայաց գծով, կիսատողերը՝ ընդհատ ուղղահայաց գծով: ԲԿ ձայնեղանակի կայուն բանաձևերը վերցված են միջակ փակագծերի մեջ. փոխադրվելով մի երգից մյուսը, դրանք կազմում են տվյալ ձայնեղանակին պատկանող շարականների հիմնական կառուցողական նյութ: Իհարկե, բանաձևերը, նույնիսկ ձայնեղանակի «գլխավոր» տարատեսակի սահմաններում, կարող են ինչ-որ չափով փոփոխվել. օրինակ, սկզբնական «դո-դո-ֆա» բանաձևը հանդես է գալիս այն դեպքում, երբ տեքստի առաջին երկու վանկերը անշեշտ են, իսկ երրորդը՝ շեշտված (այն բնականորեն ընդգծվում է ձայնի վերընթաց թռիչքով), մինչդեռ շեշտված վանկի դեպի աջ տեղափոխվելը զուգորդվում է բանաձևի ընդլայնմամբ («սի բեմոլ-դո-դո-ֆա», «սի բեմոլ-դո-դո-դո-ֆա» և այլն), իսկ դեպի ձախ տեղափոխվելը՝ բանաձևի կրճատմամբ («դո-ֆա»): Դանդաղ («ծանր») տեմպով ընթացող երգերում ձայնեղանակի ինտոնացիոն

⁷ Տես մեր հոդվածը՝ Акопян Л. Мелодические структуры средневекового армянского восьмизвучия и хазовое (невменное) письмо, ИФЖ АН Арм. ССР, 1985, № 2:

⁸ Ձայնագրյալ Ծարական հոգևոր երգոց, Վաղարշապատ, 1875, էջ 1046: Նկատի ունենալով միմյանց կրկնող գրչագիր ու տպագիր կանոնական խազավորված Ծարականոցների բազմաբանկությունը, մենք անհրաժեշտ չենք համարում մեղ ալտերի խազային բնագրերի որևէ եզակի աղբյուր:

կմախքը կարող է հարստանալ նախագեղեղանքներով, անցողիկ ու օժանդակ հնչյուններով: Մեր օրինակում լադային հենակետների հիերարքիան ունի հետևյալ տեսք՝ բանաստեղծական առաջին երկու ֆրագմենտում իբրև բարձր հենակետ (բարձր խմբական շեշտ կրող հնչյուն) հանդես է գալիս «մի բեմոլ»-ը, իսկ իբրև ցածր հենակետ (ցածր խմբական շեշտ կրող հնչյուն)՝ «ռե»-ն. ամբողջ տան ավարտական հնչյունը («դո»-ն) խաղում է գլխավոր հենակետի՝ տոնիկայի դերը: Հենակետների մյուս հարաբերակցությունը միշտ չէ, որ ի հայտ է գալիս ԲԿ բոլոր երգերում. որոշ դեպքերում բարձր խմբական շեշտը համապատասխանեցվում է «ռե»-ին, ցածրը՝ «դո»-ին կամ «սի բեմոլ»-ին, իսկ ծանր մեղեդիները կարող են ավարտվել ցածր «սոլ» ձայնաստիճանով: Այս ամենը, սակայն, համեմատաբար անընշան չափով է փոխում ձայնեղանակի ընդհանուր նկարագիրը և ոչ մի կերպ չի անդրադարձվում խազային տեքստերում, այսինքն բոլոր ձևափոխումները կատարվում են հիմնական, «գլխավոր» (Կոմիտասի տերմինաբանությամբ) եղանակի սահմաններում:

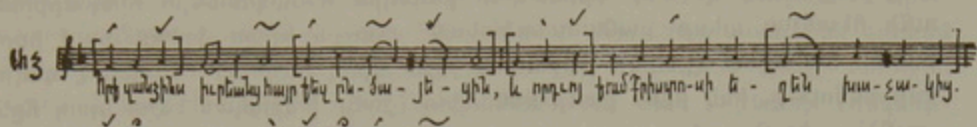
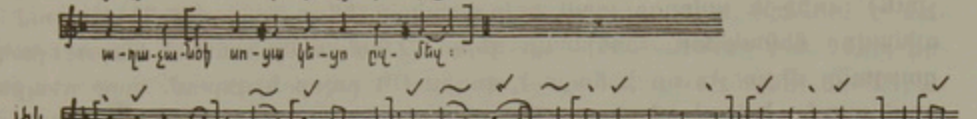
Ութ-ձայն համակարգի «խիստ ոճի» օրինաչափությունների են հետևվում նաև ստորև բերված, համակարգի մյուս բաղադրամասերի պատկանող մեղեդիները (տես նոտային օրինակ 2): Հեշտ է համոզվել, որ նրանցում դիտվող հիմնական կառուցվածքային սկզբունքները (բարձր և ցածր խմբական շեշտերի հաջորդականության օրենքը, սկզբնական բանաձևերին հատուկ վերընթաց շարժումը, 2/4 տևողությամբ երգվող վանկերի սակավաթիվությունը, խազային պատկերի պարզությունը և այլն) նույնն են, ինչ վերը ցույց տրված ԲԿ օրինակում, անկախ նմուշների լադային ձայնաշարերի միջև եղած տարբերություններից⁹:

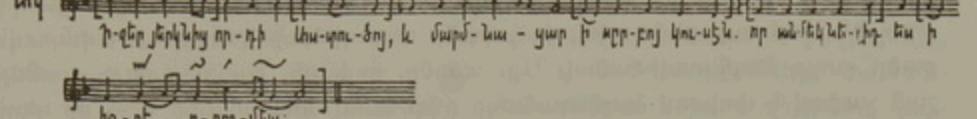
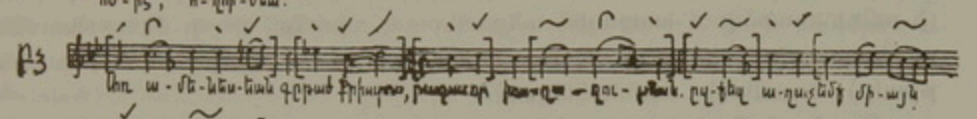
Ծարականների «գլխավոր» եղանակների մյուս միօրինակությունը բխում է միջնադարյան արվեստի կանոնական բնույթից, որը երաժշտության բնագավառում արտահայտված է եղել հենց ութ-ձայն համակարգով¹⁰: Կանոնական արվեստի խիստ սկզբունքները բացառում էին որևէ անհատական հեղինակային նախաձեռնություն, վերջինս դիտվում էր իբրև գոռոգության հանցավոր դրսևորում. ստեղծագործողից պահանջվում էր ավանդաբար ընդունված, համապարտադիր նմուշօրինակների հետևելը: Ութ-ձայն համակարգի կայուն բանաձևերը, կապված արխաիկ, բարձր ու ցածր խմբական շեշտերի հաջորդականության վրա հիմնված տաղաչափության հետ, հանդիսանում էին միջնադարյան հոգևոր օրհներգության գլխավոր, կանոնականացված հիմք. խազային նշանները օգնում էին միջնադարյան երգիչ-կատարողին համապատասխանեցնել այդ համապարտադիր, անգիր սովորած նմուշօրինակ բանաձևերը տարբեր ծավալ և առոգանություն ունեցող բառային տեքստերի: Կանոնական ութ-ձայնի «գլխավոր» ձայնեղանակների մեղեդիական բովանդակությունը հիմնականում սահմանափակված է 1 և 2 օրինակներում ցույց տրված բանաձևերով ու նրանց կրճատված ու ընդլայնված

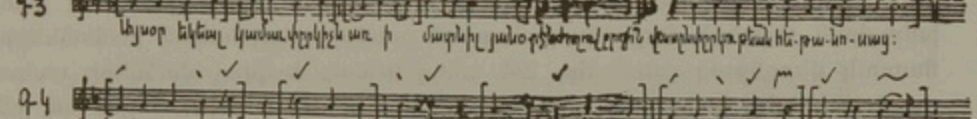
⁹ Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 917, 480, 394, 408, 952, 378, 93: Որոշ օրինակները ակներևության համար բերված են փոքր-ինչ պարզեցված տեսքով (առանց գեղեղանքների և օժանդակ հնչյունների):

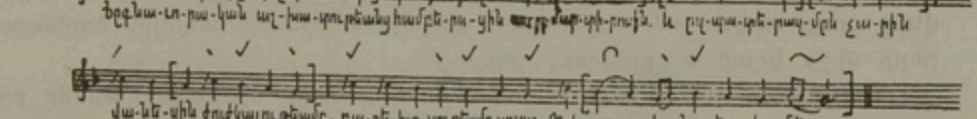
¹⁰ Պետք է ասել, որ կանոնական ութ-ձայնի գաղափարը ընդհանուր էր ամբողջ քրիստոնեական աշխարհի համար, ընդ որում յուրաքանչյուր շրջանում ութ նմուշօրինակ ձայնեղանակների ընտրությունը կատարվում էր ըստ տեղական երգեցողական ավանդույթների: Ութ-ձայնի ծագման, «ուր» թվի սրբազան նշանակության մասին տես՝ Werner E. The Sacred Bridge, L.—N. Y., 1959, p. 367—406:

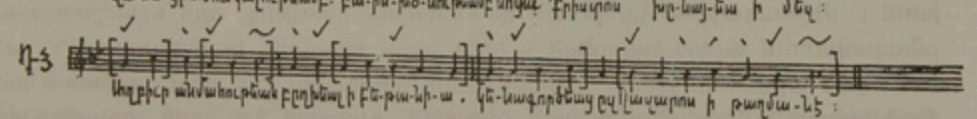
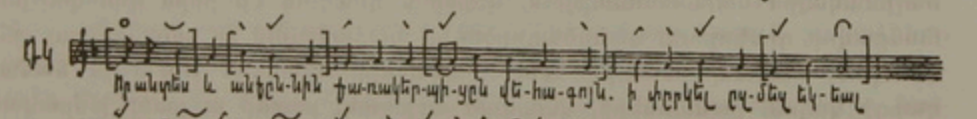
Նոտային օրինակ 2

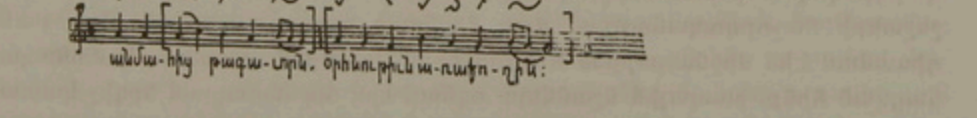
ԱՅ
 Իր անշնչին իրենաց խայր թե՛ ըն-ձա-յն-ցին, և որդւոյ իմ շիրտոյնսի ե-ղեն իսա-լա-կից.

 ա-ղա-լա-նօթ առ-ցա կե-ցո ըզ-մեզ:

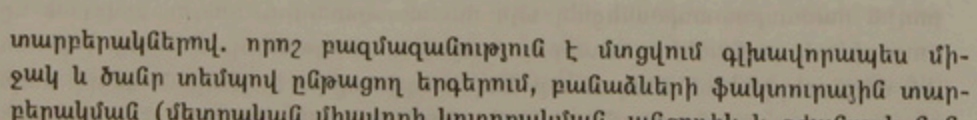
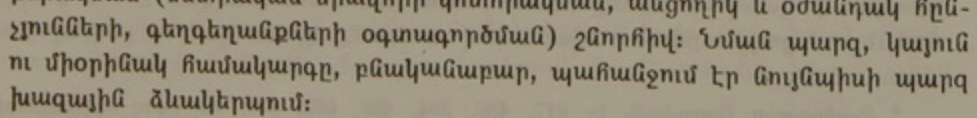
ԱԿ
 Ի-գեր յերկնից որ-դի Լու-սու-ծոյ, և մարմ-նա-յար ի ար-բոյ կու-սէն. որ անհեղեմ-իդ ես ի

 հո-րէ, ո-ղոր-մեա:

ԲՅ
 Լու-ս-մե-նեւ-նան գորած շիրտոյ, բազաւ իսա-լա-կու-րէն. ըզ-մեզ ա-ղա-լա-նօթ մի-այն

 մար-դաւ-նիդ:

ԳՅ
 Լիսոր եկեալ կամաւորսին առ ի մարտիլ յանօրթնութեան փառքիդ քան իսա-լա-կու-սաց:

ԴԿ
 Ծղակա-ւո-րա-կան աշ-խա-տութեանց համբե-րա-ցին առ ի մարտիլ իսա-լա-կու-սաց. և ըզ-պա-րե-րաւ-մեզ չա-րին

 վա-նե-ցին ժողովալութեան. բա-րե-խա-տութեանց առ ի շիրտոյ իր-նայ-եա ի մեզ:

ԴՅ
 Լիցիւր անմահութեան բոլորեալ ի բե-րաւ-նի-ա. կե-նագործեաց ըզ-լաւարտս ի թաղմա-նէ:

ԴԿ
 Արանսն և անհեղեմ-իդ փա-ռակեր-պի-ցն վե-հա-գոյն. ի փրկել ըզ-մեզ եկ-եալ

 անմա-րից թագա-ւորն. օրհնութիւն ա-ռաքո-ղին:

տարբերակներով. որոշ բազմազանություն է մտցվում գլխավորապես մի-ջակ և ծանր տեմպով ընթացող երգերում, բանաձևերի ֆակտորային տար-բերակման (մետրական միավորի կոտորակման, անցողիկ և օժանդակ հըն-չյունների, գեղգեղանքների օգտագործման) շնորհիվ: Նման պարզ, կայուն ու միօրինակ համակարգը, բնականաբար, պահանջում էր նույնպիսի պարզ խազային ձևակերպում:

Այսուհանդերձ, Ծարակնոցում կան նմուշներ, որոնք այս կամ այն չա-փով հեռանում են «խիստ ոճի» նորմաներից: Դրանց մի մասը՝ գլխավոր 8 ձայնեղանակների դարձվածքներն են: Հավանաբար, ութ-ձայն համա-կարգի կանոնականացման ընթացքում մի քանի մեղեդիական տիպարներ որևէ պատճառներով չէին վտարվել 8 ընտրյալ տիպարների շարքից ու պահպանվել են իբրև ընդհանուր համակարգի օժանդակ բաղադրամասեր.

տարբերվելով գլխավոր ձայնեղանակներից մի շարք կարևոր հատկանիշներով, դրանք այնուամենայնիվ չեն ստացել ինքնուրույն անվանումներ և արհեստականորեն կցվել են գլխավորների՝ համակարգի բաղադրամասերի ընդհանուր քանակը չափեցնելու և «ույթ» թվի սրբազան նշանակությունը պահպանելու նպատակով: Կանոնական ութ-ձայնի օրենքների ոչ լիովին են համապատասխանում նաև բուն ձայնեղանակներին պատկանող մի շարք անհատականացված մեղեդիական տիպարներ, որոնք երբեմն նույնիսկ ցուցաբերում են այս կամ այն կոնկրետ հեղինակի ոճի հատկանիշներ: Նման մոտիվների մեծամասնությունը առաջացել է հոգևոր օրհներգության զարգացման ուշ շրջանում (12—13-րդ դարերում), երբ միջնադարյան կանոնական, օրգանապես պահպանողական արվեստի սկզբունքները դանդաղորեն քայքայվում էին, տեղը զիջելով վերածնության շրջանի գեղագիտությանը: Ինչպես դարձվածքների, այնպես էլ բուն ձայների անհատականացված տարատեսակների դեպքում «խիստ ոճի» նորմաների չհամապատասխանելը ակներև կերպով անդրադարձվում է նաև խազային բնագրերում: Այժմ փորձենք առանձնացնել և բնութագրել 8 գլխավոր ձայնեղանակների «ստորաբաժանումները» (Կոմիտասի տերմինաբանությամբ):

Առաջին ձայն (Աձ): Բուն Աձ մեղեդիները իրենց բանաձևային կազմով հիմնականում նման են 2-րդ նոտային օրինակում ցույց տրված հատվածին: Աձ դարձվածքը (Աձդ) ունի 2 տարատեսակ, երկուսն էլ՝ միևնույն լադային ձայնաշարով (Էդլական, «սոլ» վերջաձայնով): Տարատեսակներից մեկը պայմանականորեն կանվանենք **պարզ**, մյուսը՝ **ընդարձակ**: Աձդ բոլոր շարականների խազային պատկերը անպատճառ ընդգրկում են երկու $2/4$ նշաններից կազմված բաղադրյալ խազեր, որոնք ցույց են տալիս վանկի $4/4$ տևողություն և բնորոշ չեն բուն Աձ օրհներգերի համար: «Պարզ» երգերում նման բաղադրյալ խազը (սովորաբար **պարույկ + երկար, վերնախաղ + սուր** կամ **թուր**, երբեմն նաև **երկար + սուր** կամ **թուր**, հնարավոր են նաև այլ համակցություններ. բաղադրյալ նշանին հաճախ կցված է լինում 1—2 կետ) դրվում է բառային տեքստի 2-րդ նախադասության առաջին ուժեղ վանկի վրա, ցույց տալով այդ վանկն ընդգծող վերընթաց մեղեդիական բանաձև, ուղղված դեպի ձայնաշարի բարձրակետը՝ «դո» հնչյունը (կարելի է ենթադրել, որ հիշյալ կետերը կցվում են բաղադրյալ խազերին ձայնի բարձր ռեգիստրի հետ կապված դիմամիկ ուժեղացումն ընդգծելու համար): Ֆրագի առաջին ուժեղ վանկին նախորդող անշեշտ վանկերը կազմում են բանաձևի «նախատակտային» մասը, որի ծավալը ստորև բերված օրինակում (Ցա)¹¹ հավասար է 2 մետրական միավորների («ձայ-նե...»): տեքստի 2-րդ նախադասության սկզբնական բառի կամ բառային դարձվածքի վանկային ծավալի տատանումները հանգեցնում են այդ «նախատակտային» մասի ծավալի ընդլայնմանը կամ կրճատմանը (մի քանի դեպքեր ցույց են տրված Յբ օրինակում)¹²: 2-րդ նախադասության սկզբի ընդլայնված վանկը միակ կառուցվածքային հատկանիշն է, որի շնորհիվ Աձդ «պարզ» երգերը սկզբունքորեն տարբերվում են ութ-ձայնի սովորական եղանակներից: Նրանց առաջին նախադասությունները կառուցված են ըստ «խիստ» ութ-ձայնի օրենքների՝ դեպի առաջին ուժեղ վանկ ուղղված վերընթաց սկզբնա-

¹¹ Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 373—374:

¹² Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 110, 620:

կան բանաձևով, միմյանց հաջորդող բարձր և ցածր խմբական շեշտերով, որոնք համընկնում են լադային հեմակետների՝ «սի բեմոլ» և «սոլ» հընչյունների հետ. ընդլայնված վանկին հետևող մասի կառուցվածքը նույնպես չի հակառակ խիստ ութ-ձայնի սկզբունքներին: Աձդ «պարզ» նմուշներ հանդիպում են ինչպես հին (5—11-րդ դդ.), այնպես էլ նոր (12—13-րդ դդ.) շարականների կազմում, երբեմն ընդգրկելով նաև բուն Աձ մեղեդիներին հատուկ որոշ բանաձևեր. հենրի շարքի է պատկանում, օրինակ, Պահոց երգերի մի մասը (վերագրվում են Մեսրոպ Մաշտոցին, 5-րդ դար), ինչպես նաև Ղազարի հարության օրհնության առաջին կեսը (վերագրվում է Սահակ Պարթևին, 5-րդ դար), Ծմնդյան 8-րդ օրվա կանոնի Մեծացուցէն (վերագրվում է Մովսես Խորենացուն, 5-րդ դար) և այլն. սրանց նմանությամբ են կառուցված նաև նոր երգերը, օրինակ, բուն բարեկենդանի կանոնի Հարցը, Ողորմյան ու Տէր երկնիցը (Ներսես Շնորհալի, 12-րդ դար): Այսուհանդերձ, նույն Բուն բարեկենդանի կանոնի Մեծացուցէն (տես օր 3գ)¹³ Աձդ «ընդարձակ» տարատեսակի նմուշ է. այստեղ բարձր ու ցածր խմբական շեշտերի բնական հաջորդականությունը շրջված է (1-ին նախադասության 1-ին կեսը ավարտվում է «սի բեմոլ» հնչյունով, երկրորդը՝ բարձր «ռե»-ով, 2-րդ նախադասության 1-ին կեսը՝ «սոլ»-ով, իսկ երկրորդը՝ «սի բեմոլ»-ով), այսինքն խմբական շեշտերի կանոնավոր հերթագայությունը կորցնում է իր կարևորագույն ձևակազմական դերը և մեղեդին որոշակի անկախություն է ձեռք բերում բառային տեքստի առգանությունից: Կարելի է պնդել, որ տվյալ դեպքում, ի տարբերություն «խիստ» ութ-ձայնի նորմաների, մեղեդու կառուցվածքը ոչ թե բխում է տեքստի կառուցվածքից, այլ հետևում է սեփական, բուն երաժշտական օրինաչափությունների: Երաժշտական գործոնի դերի ընդլայնման արտահայտություններից մեկն է նաև երգի բարդ խազային ֆակտուրան, բազմաթիվ 2/4 խազերով: Աձդ «պարզ» տարատեսակի համար բնորոշ, տեքստի 2-րդ նախադասության սկզբի ուժեղ վանկի հետ համընկնող ելեջը հանդիպում է նաև Աձդ «ընդարձակ» երգերում (3գ օրինակում այն ցույց է տրված **բենկորն + երկար** բաղադրյալ խազի միջոցով): Աձ դարձվածքի տվյալ տարատեսակը առաջացել է, հավանաբար, շարականի ժանրի զարգացման ուշ շրջանում, երբ ավանդական ութ-ձայնին հատուկ բառային տեքստի և երաժշտության փոխկապակցության նորմաները իրենց տեղն էին զիջում նոր, ավելի ազատ երաժշտական երևակայությամբ առաջնորդող հոգևոր օրհներգությանը. այդ տարատեսակի նմուշներից են նաև Զատիկի կանոնի Օրհնության առաջին հատվածը, Համբարձման կանոնի Ծաշուն (Ներսես Լամբրոնացի, 12-րդ դար), Ննչեցելոց կանոնի «Նոր» Տեր երկնիցը («Որ անառ տնօրէնութեամբ»): Ուշ ծագում ունի, հավանաբար, նաև Աձ պահոց շարականներին կցված Համբարձին («Համբարձի զաչս իմ առ քեզ»), որն իր կառուցվածքով նման է Աձդ ընդարձակ տարատեսակին:

Առաջին կողմ (Ակ): Բուն Ակ ձայնեղանակի վերաբերյալ Ե. Տնտեսյանը գշում էր, որ այն հավանաբար պետք է դասվի դարձվածքների շարքում, մինչդեռ Ակ «դարձվածքը» իրականում 19-րդ դարում թյուրիմացության հետսանքով դարձվածքի նշանակությունն ստացած բուն Առաջին կող-

¹³ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 103:

ված բաղադրյալ խազ բնագրի վերջին ֆրագի առաջին վանկի վրա (տես օր. 5ա¹⁷): Բացի այդ, խազավորված և ձայնագրյալ Ծարականներում «Բձ» նշանի տակ են բերված մի քանի մեղեդիներ, որոնք իրականում ինքնուրույն, անհատական երգաստեղծության արգասիք են և իսկական Բձ-ի ու նրա տարատեսակների հետ որևէ ընդհանուր բան չունեն (հավանաբար, դրանք Բձ երգերի շարքին արհեստական կերպով դասելը կապված էր ձայնեղանակների կանոնական «ութ» թվի սահմաններից դուրս չգալու անհրաժեշտության հետ): Այդ երգերը ունեն բարդ, թանձր խազային պատկեր, մեծածավալ են, հարուստ են գեղգեղանքներով, ընթանում են շատ դանդաղ («հույժ ծանր») տեսակով, բառային տեքստի առողջանությունից անկախ: Դրանցից մեկը՝ ս. Վահան Գողթնեցու մահվանը նվիրված «Զարմանալի է ինձ» շարականը (վերագրվում է հերոսի քրոջը՝ Խոսրովիդուխտին, 7-րդ դար) ժամանակին մեծ ժողովրդականություն էր վայելում, մյուսը՝ ս. Ղեվոնդյանց կանոնի Համբարձումն է. երկուսն էլ ձայնաշարի կառուցվածքի առումով նման են Գ-կողմ-դարձվածք ձայնեղանակին (տես ստորև): Այլ, բուն Բձ-ին ավելի նմանվող ձայնաշարի վրա է հիմնված ս. Սուքիասանց շարականը, որի բանաձևերը հանդիպում են նաև Խաչի 7-րդ օրվա կանոնի Օրհնության երկրորդ կեսում: 5բ, գ, դ օրհնակներում¹⁸ բերված են այդ յուրօրինակ երաժշտական հուշարձանների միայն սկզբնական հատվածները:

Բձ ձայնեղանակն ունի դարձվածք, որը Ծարականցում ներկայացված է սակավաթիվ նմուշներով: Այդ դարձվածքի ձայնաշարի գլխավոր յուրահատկությունն է մեծացրած սեկունդա ինտերվալը լադի 2-րդ և 3-րդ աստիճանների միջև: Խազային ֆակտուրան թանձր է, հարուստ է 2/4 խազերով (օր. 5ե)¹⁹:

Երկրորդ կողմ կամ Ավազ կողմ (Բկ): Մեզ արդեն ծանոթ Բկ հիմնական տարատեսակից բացի (նոտային օրինակ 1), նույն ձայնեղանակին են պատկանում մի քանի այս կամ այն չափով անհատականացված մեղեդիական տիպարներ: Դրանցից մեկը կապված է Ն. Ծնորհալու և նրա հետևորդների մոտ որոշ տարածում ստացած 7-վանկանի կիսատողերից բաղկացած չափի հետ: Այդ տիպարի բնորոշ հատկանիշներն են՝ յուրաքանչյուր կիսատողի 2-րդ վանկի երկարացում ու Բկ հիմնական տարատեսակի համար պարտադիր, դեպի տեքստի առաջին շեշտված վանկ ուղղված վերընթաց «դո-ֆա» թռիչքի բացակայություն: Ճա և ճբ օրհնակներում ցույց են տրված Ն. Ծնորհալու և 13-րդ դարի հեղինակ Սարգիս Սևանեցու նմուշները²⁰. հմմտ. նաև Պենտեկոստեի 5-րդ օրվա կանոնի «Այսօր աղբիւր գիտութեան» Տեր երկնիցը (հեղինակ՝ Ն. Ծնորհալի), Հովակիմի և Աննայի կանոնի «Այսօր ցընծան երկնայինք» Տեր երկնիցը (հեղինակ՝ Հակոբ Կլայեցի, 13-րդ դար) և մի քանի այլ շարականներ:

Որոշ տարածում է ստացել նաև 1/4-ից ավել տևողությամբ երգվող վանկերով հարուստ մեղեդի, որի խազային պատկերի համար բնորոշ են իրար հաջորդող **զարկը** և **վերնախաղը** (1-ին բանաստեղծական ֆրագի ավարտական բանաձևում), ինչպես նաև **վերնախաղ + բեկկորճ** համակցություն, որն անմիջապես նախորդում է երգի՝ եզրափակող բանաստեղծական

¹⁷ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 624:

¹⁸ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 879, 905, 876:

¹⁹ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 94:

²⁰ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 285, 988:

սակավաթիվ երկարացված վանկեր, մինչդեռ խազային պատկերը հարուստ է 2/4 տևողություն ունեցող և նույնիսկ բաղադրյալ, զարդարուն նշաններով) հիմք է տալիս տվյալ եղանակը ինչ-որ սկզբնական նախատիպարի աղավաղված, անճանաչելի դարձած տարբերակ համարելու համար:

Բկ անհատականացված նմուշներից մեկն է նաև Խաչի 4-րդ օրվա կանոնի «Խաչն կենարար» Օրհնությունը, որ նույնպես թանձր խազային ֆակտուրա ունի (հեղինակ՝ Գրիգոր Մագիստրոս, 11-րդ դար, տես օրինակ 6գ²⁴, ուր ցույց է տրված միայն երգի առաջին տունը, մինչդեռ մյուս տները ինչ-որ չափով մոտենում են 6գ օրինակում ցույց տրված «շնորհալիական» եղանակին): Կարելի է հիշատակել նաև «խիստ ոճի» պահանջները ոչ լիարժեք կերպով բավարարող մի քանի այլ նմուշներ (հմտ. թեկուզ Հարության շարքի «Մայր լուսոյ Մարիամ» Մեծացուցեն, Խաչի 6-րդ օրվա կանոնի Օրհնությունը և այլն): Ընդգծենք, որ բոլոր հիշատակված նմուշները ծավալվում են Բկ հիմնական ձայնաշարի սահմաններում, ունեն ընդհանուր լադային հենակետներ Բկ գլխավոր տարատեսակի հետ: Մյուս կողմից, Բկ երգերի շարքում գտնում ենք այնպիսի մեղեդիներ, որոնք երաժշտական կառուցվածքի առումով բացարձակապես նման չեն «խկական» Բկ-ին: Ըստ ութ-ձայնի ավանդական (թաշնյանական) տեսության, Բկ ձայնեղանակը «դարձվածք» չունի, սակայն ճէ ու ճը օրինակներում ցույց տրված հատվածները²⁵ (որոնցից առաջինը ձայնաշարի ու հիմնական լադային հենակետների հարաբերակցության առումով նման է բուն Ա-ձայնին, իսկ երկրորդը՝ միանգամայն ինքրորդուն է) կարող են, թերևս, համարվել Բկ-դարձվածքներ, միայն թե նրանցից յուրաքանչյուրը Ծարակնոցում ներկայացված է մեկական նմուշով: Նույնպիսի հազվադեպ երևույթ է արտակարգ հարուստ մեղեդիական ֆակտուրայով աչքի ընկնող Բկ-ստեղի եղանակը, երկու տարբերակներով (ճթ և ճծ օրինակներում բերված են նրանց սկզբնական հատվածները²⁶: Երկրորդ տարբերակը՝ Հրեշտակապետաց կանոնի Օրհնությունը պատկանում է Ն. Ծնորհալու գրչին ու ընդօրինակված է նույն հեղինակի Վարդավառի 2-րդ օրվա կանոնի «Օրհնեցէք մանկունք» երգում. այդ շարականների բառային տեքստերը գրված են հնգավանկ երկրորդ կիսատողերով բնութագրվող «շնորհալիական» բանաստեղծական չափով, որի հետ մենք արդեն հանդիպել ենք Ակ ձայնեղանակի կապակցությամբ, սակայն, այստեղ, ի տարբերություն Ակ մեղեդիների, տվյալ տաղաչափական առանձնահատկությունը մեղեդիական գծի զարդարուն, գեղեզուվածքներով հարուստ լինելու հետևանքով չի անդրադարձվում երաժշտական կառուցվածքի մեջ:

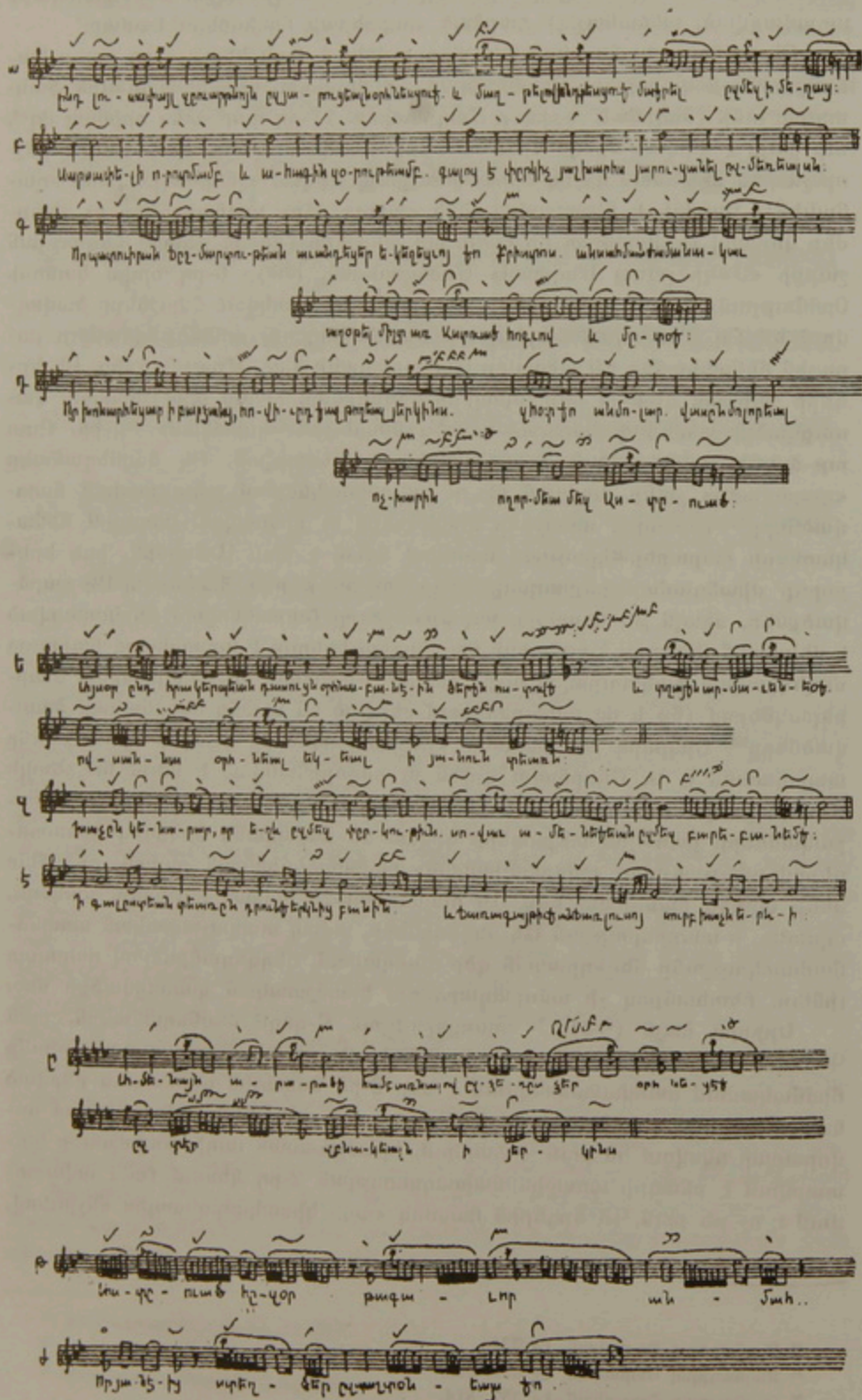
Երրորդ ձայն (Գձ): Ի տարբերություն Բ-կողմ ձայնեղանակին, բուն Գ-ձայնը համաձին է. Գձ շարականների մեղեդիական բովանդակությունը հիմնականում սահմանափակվում է մեր 2-րդ նոտային օրինակում բերված նմուշը կազմող ստանդարտ բանաձևերով: **Գձ-դարձվածքի** մեղեդիները սովորաբար սկսվում են բուն Գ-ձայնում. երաժշտական լադի փոփոխումը կատարվում է բնագրի առաջին նախադասության 2-րդ կետում (այն ավարտվում է ոչ թե բուն Գձ երգերին հատուկ «սոլ» կիսակադանային հնչյունով,

²⁴ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 774:

²⁵ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 987, 256:

²⁶ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 257, 814:

Նոտային օրինակ 6

ընդ լու - առջալլ զըռարանդն ըլլա - րուցեալն օրհնեցաւ. և ծաւ - րեւոյն ի յե - դայ:

Արթաշէ - լի ո - րորմամբ և ա - իսգին զօ - րութեամբ. զաւրջ է փորիչ յաշխարհ յարու - ցանէլ ըլ - մանեալն:

Արպարտիրան եղ - ճարպու - րեան աւանդեցր ե - կեցեցոյ իր Զրիպրու. ահառնաճաճաւաւ - կաւ:

արօրէ իրա առ Արթաշէ հոգեւր և ճր - փոթ:

Ար իտեարեցար ի բարշապ, որ - վի - րդ իսկ թողեալ յերկինս. զիտր իր ահմո - լար. վաւրն ճիւղեալ

ոչ - խարին ողոր - մեա մեկ Աս - փր - ուած:

Այսօր ընդ հրաշքեղեան թաւուցն օրհնա - բաւե - ին ձերին ու - րա՞ծ և զղային ար - մա - լեւն - եօթ:

ու - սան - եա օրհ - նեալ եկ - եալ ի յա - հուռն փրկուող:

Իսկեղն կէ - նա - րար, որ ե - լի զվեպ փր - կու - րին. սո - վաւ ա - յե - նեցեան ըլլեալ բարե - բա - նեց:

ի գաւազեան փրկուողն զրաւեցեալից բաւե՛ր և ետապալթի՞ անեալուսոյ տարբաւն ե - ին - ի:

Ա - ծե - նայի ա - րա - բա՞ծ հաճառեալով ըլ - յե - ղա ճիւղ օրհ եւ - յիշ:

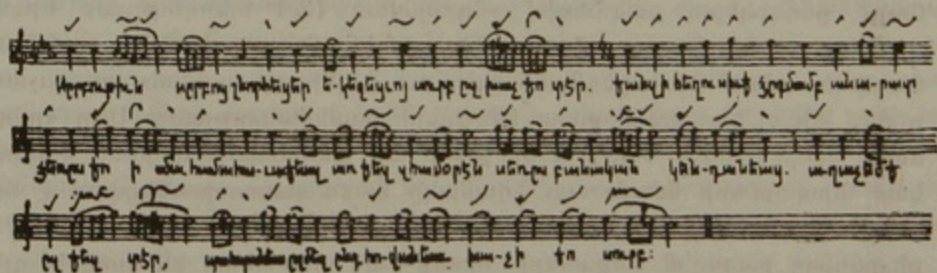
ըլ փր զհա - կեալն ի յիւ - րեա

նա - փր - ուած հր - փոթ բազա - ւոր ահ - յաւ:

Ար յա - յե - ի սրբէ - ճիւղ ըլլաւորս - եալ իր:

այլ բարձր «ոէ»-ով, որն այստեղ խաղում է յուրահատուկ միջանկյալ լադային հեմակետի դեր), որից հետո հաստատվում է մի նոր, բուն Գձ-ին բնորոշ «լյա բեմոլ-սի բեկար» մեծացրած սեկունդա չպարունակող ձայնաշար «դո» կիսակադանային և վերջավորող ձայնով: Գձը շարականների խազային պատկերի առանձնահատկություններից մեկն է **փուշից** ու իրար հաջորդող մի քանի **շեշտերից** կազմված համակցությունն բանաստեղծական բնագրի 2-րդ նախադասության սկզբում, այսինքն՝ նոր լադի հաստատման պահին: Կարելի է ենթադրել, որ այդ համակցությունը ցույց է տալիս բուն Գձ-ի համեմատ ավելի բարձր ռեգիստրում երգվող Գձ-դարձվածքի հաստատման հետ կապված աստիճանական վերընթաց շարժում, ընդ որում **փուշը** նշում է շարժման ելակետը, իսկ յուրաքանչյուր **շեշտը**՝ դեպի ձայնաշարի հաջորդ աստիճանն ուղղված մեղեդիական քայլ: Գձ-դարձվածքի շարականների տները մեծածավալ են. համապատասխան բանաստեղծական բնագրերը աչքի են ընկնում բազմախոսությամբ: Գձ-դարձվածքը լայն տարածում է ստացել Խաչի 4-րդ օրվա կանոնի «Սըրբութին սըրբոց» երգի ստեղծումից հետո (հեղինակ՝ Ստեփանոս Ապարանցի, 10-րդ դար. տես նույնի օրինակ 7²⁷, ուր բերված է երգի առաջին տունը): Նույն մեղեդու օրինակով են կադապարված Ն. Ծնորհալու (Պենտեկոստեի 4-րդ օրվա կանոնի Օրհնությունը, Հայրապետաց կանոնի Տեր երկնիցը, ս. Եփրեմին Ալիքված Մանկունքը և այլն), Հ. Երզնկացու (ս. Ներսես հայրապետի կանոնի Տեր երկնիցը) և այլոց մի շարք երգերը:

Նոտային օրինակ 7

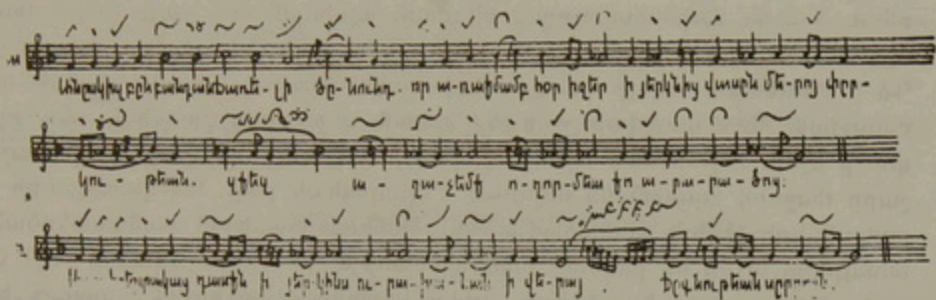

Երրորդ կողմ կամ **Վառ ձայն** (Գկ): Այդ ձայնեղանակի գլխավոր հատկանիշն է լադի կիսաքրոմատիկ իջեցված 4-րդ աստիճանը, որի բարձրությունը տատանվում է «դո»-ի և «դո բեմոլ»-ի միջև (նոտային օրինակներում այդ շեղումը ցույց է տրվում «դո»-ին կցված թեթ գծիկով): Բանաձևային կազմի առումով Գկ շարականները, ընդհանրապես, քիչ են տարբերվում միմյանցից (իբրև նմուշօրինակ տես մեր 2-րդ նոտային օրինակում բերված հատվածը): Ծարակնոցում երբեմն կարելի է հանդիպել **Գկ-դարձվածք** մեղեդիների, որոնց ձայնաշարը բուն Գկ-ի (իջեցված 4-րդ աստիճան) և բուն Գձ-ի (մեծացրած սեկունդա 2-րդ և 3-րդ աստիճանների միջև) յուրահատուկ խառնուրդ է, ընդ որում երգերի սկզբնական և ավարտական մասերը մոտ են բուն Գկ-ին, միմյնդեռ Գձ-ի հատկանիշները ի հայտ են գալիս երգերի մեջտեղի հատվածներում:

²⁷ Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 774:

Գկ-դարձվածք երգերի խազերը սովորաբար պարունակում են բաղադրյալ, զարդարուն նշաններ, տես նոտային օրինակ 8²⁸:

Նոտային օրինակ 8

Չորրորդ ձայն (Դձ): Դձ գլխավոր տեսակից բացի, լայն տարածում է ստացել մի այլ տարբերակ, որի մեղեդիական կառուցվածքը որոշակի ինքնուրույնություն է ցուցաբերում շարականների տաղաչափության համար բրնորոշ, խմբական շեշտերի կանոնավոր հերթագայության վրա հիմնված ոճի մի նկատմամբ: Ծա օրինակում բերված է այդ տարբերակի հատկանշական նմուշներից մեկը²⁹: Ինչպես երևում է օրինակից, բնագրի սկզբնական, բարձր խմբական շեշտով ավարտվող «կիսատողը» («Որ զօրեմնս սրբութեան պահոց...») կառուցված է ըստ ութ-ձայնի «խիստ ոճի» նորմաների. մեղեդու հետագա զարգացումը, սակայն, ունի համեմատաբար ազատ բրնույթ, ընդգրկելով բազմաթիվ ընդլայնված (2/4 տևողությամբ երգվող) վանկեր, որոնք հաղորդում են տվյալ մեղեդուն որոշակիորեն «արդիականացված» տեսք՝ Դձ և ընդհանրապես ութ-ձայնի «դասական» տաղաչափությանը խիստ կերպով հետևող նմուշների համեմատությամբ: Աձդ «ընդարձակ» տարբերակի, Գձդ-ի և մի քանի այլ անհատականացված մեղեդիական տիպարների մեջ, այդ եղանակը համապատասխանեցվում է հատկապես լայնածավալ, հարուստ աստվածաբանական բովանդակությամբ աչքի ընկնող բառային տեքստերի, որոնք լայն տարածում են ստացել գլխավորապես 12—13-րդ դարերում: Ն. Ծնորհալու անվան տակ են մեզ հասել Դձ այդ տարատեսակի բազմաթիվ նույնատիպ նմուշներ, որոնց թվում են, բացի Ծա օրինակում ցիտված Աղուհացից 2-րդ կիրակիի կանոնի Օրհնությունից, նաև Աղուհացից 5-րդ օրվա կանոնի Հարցը, Պենտեկոստեի 3-րդ օրվա կանոնի Հարցը և Ողորմյան, ս. Հովհաննես Մկրտչի ծննդյան կանոնի Հարցը, Վարդավառի 2-րդ օրվա կանոնի Օրհնությունը, Մեծ ուրբաթի կանոնի արտակարգ ճոխ ու լայնածավալ «Այսօր ի կատարումն» Օրհնությունը և բազմաթիվ այլ օրհներգեր: Նույն մեղեդիական բովանդակությամբ են բնութագրվում նաև նույն ժամանակաշրջանի մյուս ստեղծագործողների շարականները՝ Աստվածածնի ծննդյան կանոնի Հարցը, Մեծացուցեմ, Ողորմյան, Ժաշուն (Հակոբ Կլայեցի): Աստվածածնի ավետման կանոնի Հար-

²⁸ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 549, 951:

²⁹ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 207:

ցը և Ողորմյան (Գրիգոր Վկայասեր), ս. Ներսես Մեծի կանոնի Հարցը, Ողորմյան, Մանկունքը (Հովհաննես Երզնկացի) և այլն: Խազային պատկերը, բնականաբար, հարուստ է 2/4 տևողություն ունեցող նշաններով (հատկապես բազմաթիվ են երկար, բութ և սուր խազերը):

Դձ շարականների թվում կան ման գարդարուն, բաղադրյալ խազերով աչքի ընկնող մոտիվներ: Դրանցից մի քանիսը ցույց են տրված 9բ-ե օրինակներում³⁰: Հեշտ է համոզվել, որ տվյալ մեղեդիները պարունակում են մի քանի ընդհանուր բանաձևեր, այսինքն՝ պատկանում են Չորրորդ ձայնի միևնույն ստորաբաժանմանը: Համոթեն անջեցելոց շարքի կազմում գտնում ենք մի այլ յուրօրինակ մոտիվ՝ երգ, որի արտակարգ ծավալուն բանաստեղծական տեքստը բաժանված է համահավասար, հնգավանկ անդամների (մի քանի պատահական քառավանկ կամ վեց վանկանի միավորներով): 9գ օրինակում բերված է երգի առաջին տունը³¹: Օրինակից երևում է, որ յուրաքանչյուր անդամի վերջին, գլխավոր շեշտ կրող վանկն ընդլայնված է (ճիշտ է, այդ առանձնահատկությունը միշտ չէ, որ իր արտահայտությունն է գտնում խազային բնագրում): Բոլոր կենտ անդամների երաժշտական կառուցվածքը հիմնված է մեկ ընդհանուր մեղեդիական բանաձևի վրա, մի այլ ընդհանուր բանաձև ընկած է բոլոր զույգ անդամների կառուցվածքի հիմքում, սակայն անդամների ճշգրիտ կրկնություններ հազվագյուտ են՝ ընդհանուր կաղապարի մեջ մանր տարբերակումներ մտցնելու շնորհիվ (փակագծերում նշենք, որ նախավերջին անդամի եզրափակող վանկը և ամբողջ վերջին անդամը ընդլայնված են՝ երգի տան ավարտի հետ կապված տեմպի բնական դանդաղեցման հետևանքով): Այսպիսով, մենք մեկ անգամ ևս կարող ենք համոզվել, որ երաժշտական բանաձևերի ստանդարտ, համապարտադիր լինելու հանգամանքը չի հակասում դրանք որոշակի սահմաններում ստեղծագործաբար զանազանակերպելու հնարավորությանը. տվյալ առանձնահատկությունը ընդհանրապես բնորոշ է կանոնական երաժշտական արվեստին, որն առանց դրա անխուսափելիորեն կհանգեցվեր սակավաթիվ մեղեդիական պտույտների մշտական կրկնությանը և, հետևաբար, կզրկվեր որևէ ինֆորմացիոն արժեքից: 12-րդ կամ 13-րդ դարում ստեղծված այդ երգի հեղինակային պատկանելիության մասին ոչինչ ասել չենք կարող. տաղաչափության ու երաժշտական կառուցվածքի առումով այն Ծարակնոցի կազմում ոչ մի զուգահեռ չունի:

Չորրորդ ձայնն ունի երկու դարձվածք (ճիշտ է, Ն. Թաճյանի կողմից կազմված ձայնաշարերի ցանկում Դձ դարձվածքների թիվը հասնում է երեքի, սակայն երրորդ դարձվածքը ձայնագրյալ Ծարակնոցում գործնականում չի հանդիպում): Դձ առաջին դարձվածքի ձայնաշարը համընկնում է բուն Դձ ձայնաշարի հետ, սակայն դրա ավարտական հնչյունը «լյա» է³²: Խազային պատկերի համար հատկանշական է բնագրի մեջտեղի բանաստեղ-

³⁰ Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 318 (հատված Պահոց շարականներից), 1060 (հատված Հարության ավագ օրհնություններից), 292 (հատված Սեբաստիայի 40 մանկանց կանոնից), 722 (8-րդ դարի իշխան Աշոտ Բագրատունուն վերագրվող Խաչի 3-րդ օրվա կանոնի Ողորմյա մասը):

³¹ Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 1010—1011:

³² Նոտային նշաններով գրի առնված մի այլ Ծարակնոցում (Տնտեսյան Ե. Ծարական ձայնագրյալ, Իթաֆանյո, 1933) Դձգ—1 երգերը ավարտվում են «սոլ» վերջնաձայնով:

ծական ֆրագի եզրափակող վանկին համապատասխանող երկար + փաթուր բաղադրյալ նշանը՝ խազ, որ չի հանդիպում բուն Դձ շարականներում (տես օր. 9է)³³։ Դձ երկրորդ դարձվածքը ունի ալտեռացված հնչյուններ, որոնք երևան են գալիս մեղեդու մեջտեղի մասում (ոե քեմոլ, մի քեկար, սոլ դիեզ. համապատասխան հատվածներում մեղեդու մեջ կարծես ներթափանցում են Բկ-«դարձվածքի» և Աձ-ի տարրերը)։ Խազային պատկերը աչքի է ընկնում երկու **քեկկոր** խազերից բաղկացած մի քանի բաղադրյալ նշաններով (օր. 9ը)³⁴։ Դձ-դարձվածքները, հավանաբար, ունեն մոր ծագում, տարածված են 12—13-րդ դարերի հեղինակների շարականներում։

2որրորդ կողմ կամ Վերջ ձայն (Դկ)։ Այդ ձայնեղանակի որոշ ստորաբաժանումները դարձյալ կապված են վանկական տաղաչափության զարգացման ընթացքում առաջացած, բոլոր **երկրորդ** կիսատողերի (երբեմն՝ կրկներգի բացառությամբ) վանկային ծավալի հաստատունությամբ բնութագրվող տաղաչափական ձևերի հետ։ Մեկ անգամ ևս ընդգծենք, որ մասն ձևերը Ծարակնոցում լայն տարածում են ստացել հատկապես սկսած Ն. Ծնորհալուց։ Դրանցից մեկի՝ 7 վանկանի երկրորդ կիսատողերով ոտանավորի ուղիքով է պայմանավորված Դկ յուրօրինակ տարբերակի կառուցվածքը (տես օր. 10ա)³⁵, ուր երկրորդ և չորրորդ, հաստատուն ծավալ ունեցող անդամներին համապատասխանող բանաձևերը կազմված են մույնատիպ ելևէջներից, ոչ էական տարբերակումներով, մինչդեռ առաջին և երրորդ, վանկային ծավալի առումով փոփոխական անդամների ելևէջային բովանդակությունը տարբեր է։ Երգի մյուս տներում (ինչպես նաև Դկ մույն տարատեսակին պատկանող մյուս երգերում) երկրորդ և չորրորդ անդամները մընում են անփոփոխ, մինչդեռ առաջինը և երրորդը՝ ընդլայնվում կամ կրճատվում են, մայած վանկային ծավալի տատանումների։ Խազային պատկերը աչքի է ընկնում միմյանց հաջորդող **փուշ-սուղ-փուշ** (1—2 կետով) նշաններով յուրաքանչյուր տան սկզբում և **ծնկներ** խազը պարունակող բաղադրյալ նշանով՝ բնագրի երրորդ անդամի վերջին վանկի վրա։ 10ա օրինակում մեջքերված Աստվածածնի վերափոխման 2-րդ օրվա կանոնի Օրհնության առաջին կեսի կողքին, մույն մեղեդիական տիպի են պատկանում ս. Գրիգոր Լուսավորչի կանոնի Տեր երկնիցը, Պենտեկոստեի 4-րդ օրվա կանոնի Ողորմյան, ս. Հովհաննես Մկրտչի ծննդյան կանոնի Ծաշուն, ս. Սահակ Պարթևի հիշատակին նվիրված Մանկունքը (բոլորի հեղինակն է Ն. Ծնորհալին), Զատիկի կանոնի Ողորմյան (Ն. Լամբրոնացի) և այլն, ինչպես նաև Աստվածահայտնության առաջին օրվա կանոնի ճանաչված «Խորհուրդ մեծ» Օրհնությունը (հատկապես՝ դրա 4—6-րդ տները), որի ծագման ժամանակի մասին մենք արդեն առիթ ենք ունեցել մեր կարծիքը հայտնելու³⁶։

Տաղաչափական մոր ձևերի հետ կապված Դկ տարատեսակներից է նաև 10բ օրինակում քերված եղանակը³⁷։ Այս անգամ գործ ունենք վեց վանկանի 2-րդ կիսատողերով ոտանավորի հետ (ընդհանուր ուղիքով խախտող կրկներգի բացառությամբ։ Պետք է նշել, որ ուղիքը երբեմն խախտվում է նաև պատահական հինգ վանկանի անդամների առաջ գալու հետևանքով,

³³ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 18։

³⁴ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 40—41։

³⁵ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 748։

³⁶ Հակոբյան Լ., Հայկական շարականների տաղաչափությունը, էջ 75—76։

³⁷ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 752։

Նոտային օրինակ 9

[illegible]

ինչպես 10բ օրինակի երրորդ ֆրագի 2-րդ կետում: Նույն երգի հետագա տներում մման պատահական խախտումներ այլևս չեն հանդիպում): Բոլոր զույգ, հաստատուն անդամները դարձյալ համապատասխանեցվում են մույնատիպ մեղեդիական բանաձևերի, իսկ բոլոր կենտ, փոփոխական անդամների երաժշտությունը տարբեր է: Դկ տվյալ տարատեսակը մույնպես պատկանում է Ն. Ծնորհալու մախասիրվածների թվին (Աստվածածնի վերափոխման 2-րդ օրվա կանոնի, Վարդավառի 3-րդ օրվա կանոնի, ս. Ղևոնդյանց կանոնի Ողորմյա մասերը): Իբրև հատկանշական խազ հանդես է գալիս կրկնակի բութ + երկար բաղադրյալ խազը կրկներգի առաջին վանկի վրա:

Ն. Ծնորհալու ստեղծագործության մեջ լայն տարածում ստացած Դկ ավելի զարդարում տարբերակներից է Որոտման որդիների կանոնի Օրհնությունը (օր. 10գ³⁸. հմմտ. մաս Աստվածածնի վերափոխման 2-րդ օրվա կանոնի Օրհնության Դ—Ջ տները, Քրիստոսի 72 աշակերտների կանոնի Օրհնությունը, ս. Ստեփաննոս Ուլնեցուն մկրված շարականը և այլն): Այստեղ տաղաչափական հիմքը ազատ է (միշտ է, երբեմն դիտվում է ձգտում դեպի զույգ կիսատողերի հինգ վանկանի ծավալ), իբրև հատկանշական խազ հանդես է գալիս երկար + վերնախաղ բաղադրյալ մշանը բանաստեղծական բնագրի երրորդ ֆրագի առաջին ուժեղ վանկի վրա: Դկ զարդարում «շնորհալիական» տարատեսակներից պետք է հիշատակել մասն ա. Գրիգոր Լուսավորչի կանոնի Հարցը (օր. 10դ³⁹), Վարդավառի 3-րդ օրվա կանոնի Տեր երկնիցը (օր. 10ե⁴⁰), Աստվածածնի վերափոխման 2-րդ օրվա Հարցն ու Տեր երկնիցը, ս. Ղևոնդյանց կանոնի Հարցը (այդ բոլոր շարականները մույնատիպ են, ունեն ընդհանուր մեղեդիական բանաձևեր և մման են միմյանց խազերի տեսակետից). մի շարք այլ զարդարում եղանակներ այս կսո՞ւ այն չափով հարում են Դկ «ստեղծանքին» (տես ստորև):

Դկ դարձվածքը հայտնի է երեք հիմնական տարբերակներով: Առաջինը՝ ս. Հովսիսիմյանց կանոնի ճանաչված «Անձինք մըուիրեալք» Օրհնությունը (հեղինակ՝ Կոմիտաս Աղեցեցի, 7-րդ դար, տես օր. 10գ⁴¹ Օրհնության առաջին տունը) գրված է շեշտական տաղաչափությամբ (բնագրի յուրաքանչյուր «կիսատողը» պարունակում է 2 ուժեղ վանկ, անկախ վանկերի ընդհանուր քանակից: Դա զուտ շեշտական տաղաչափության միակ մըմուշն է ամբողջ Ծարակնոցում): Երկրորդն օգտագործված է մույն Հովսիսիմյանց կանոնի Համբարձի մասում, ս. Ղևոնդյանց կանոնի Մանկունքում (հեղինակ՝ Հովհաննես Սարկավազ Իմաստասեր, 11—12-րդ դարեր), ու ս. Վարդանանց կանոնի Օրհնությունում (հեղինակ՝ Ն. Ծնորհալի): Նշված երգերը գրված են ոչ թե շեշտական, այլ վանկական տաղաչափությամբ. ըստ այդմ եղանակի բանաձևային կազմի մեջ մտցվում են որոշ փոփոխություններ (տես օր. 10է⁴²): Նշենք, որ Հովհաննես Սարկավագի մուշներում վանկական տաղաչափությունը դեռևս լիովին կայունացած չէ. առանձին անդամների ծավալը տատանվում է 6 և 8 վանկերի միջև՝

Անըսկիզբըն բանն Աստուած / որ վաւըն մեր համբեր մահու. (7+8)

³⁸ Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 335:

³⁹ Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 335:

⁴⁰ Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 730:

⁴¹ Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 690:

⁴² Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 702:

- Բառնալով ըզդատակնիք / անիծիցն առ ի մէնջ. (7+6)
 Գերապանձ մաքրութեամբ / ըզմարդիկ վերագրեաց. (6+6)
 Խաչակից իւր և վըկայք / կամաւոր մահուամբն իւրեանց: (7+7)
 Դիմամարտ գոյով սըրբոցն / ընդ կոապարիշտ պաշտամունսն (7+7)
 Երջանիկ ճակատամարտք / յայտնեցան անպարտելիք. (7+7)
 Զի զԱստուած բոլորից / տիրաբար սիրեցին. (6+6)
 Էակցին Հօր հետեւեալ / ստացան ըզթագըն պարծանաց: (7+8)
 (և այլն)

Ինչ վերաբերում է Ն. Ծնորհալու նույնատիպ երգին, ապա այստեղ 7 և 8 վանկանի անդամների կանոնավոր հերթագայության սկզբունքը իրագործված է ավելի հետևողական կերպով (նիշտ է, դիմել երբեմն փոքր-ինչ խախտվում է պատահական 6 վանկանի անդամների առաջ գալու հետևանքով⁴³։

- 1) Նորահրաշ պըսակաւոր / և զօրագլուխ առաքինեաց. (7+8)
 Վառեցար զինու հոգւոյն / արիաբար ընդդէմ մահու, (7+8)
 Վարդան քաջ նահատակ / որ վանեցեր ըզթըշմամին. (6+8)
 Վարդագոյն արեամբըդ քո / պըսակեցեր զեկեղեցի: (7+8)
- 2) Երկնաւոր թագաւորին / զինու յաղթեալ պատերազմին. (7+8)
 Խոհական իմաստութեամբ / խոհեմացեալ անճառապէս. (7+8)
 Խորէն խորհըրդական / և ծանուցեալ անուն բարի (6+8)
 Խաչելոյն վըկայ եղեալ / հեղմամբ արեան պըսակեցաւ: (7+8)
- 3) Րենճական լուսով լըցեալ / արիացեալն քաջըն Արտակ. (7+8)
 Թաթաւեալ ի կարմրութիւն / բոսորային բըղխեալ աղբերն. (7+8)
 Զփըրկականն ըմպեալ զբաժակ / և մըկըրտեալ արեամբն իւրով. (7+8)
 Դասակցեալ ընդ անմարմնոցն / երրորդութեան երգել ըզփառաւ: (7+7)
 (և այլն)

Հովհաննէս Սարկավագի և Ն. Ծնորհալու նույնատիպ օրհներգերի միջև դիտվող մասն փոխհարաբերությունը վկայում է այն առաջընթացի մասին, որն ապրեց տաղաչափության արվեստը տվյալ երկու վարպետներին իրարից բաժանող ժամանակահատվածի ընթացքում: Նշենք նաև, որ Դկ դարձվածքի ինչպես առաջին, այնպես էլ երկրորդ տարբերակը ներկայացնող օրհներգերը գրված են ակրոստիքոսի սկզբունքով՝ առանձին տների կամ տողերի սկզբնական տառերը շարվում են այբբենական կարգով, իսկ Ն. Ծնորհալու երգի դեպքում՝ կազմում են «Ներսէսի երգ» բառերը: Դկ դարձվածքի երրորդ տարբերակը մեղեդիական բովանդակության առումով քիչ է տարբերվում նախորդներից. այն պարզապես համապատասխանում է ազատ տաղաչափությամբ գրված ոտանավորների և ունի ավելի բարդ խազային պատկեր, յուրօրինակ զարդարուն ճշմաներով (տես օր. 10ը՝ հատված Քրիստոսի 72 աշակերտների կանոնի Ողորմյա մասի⁴⁴, հմմտ. նաև Հարության շարքի «Վառըն մերոյ փըրկութեան» Ողորմյան): Իբրև Դկ տատետեսակներից մեկը հանդես է գալիս նաև զարդարուն խազերով հարուստ բավական տարօրինակ մի օրհներգ (Աստվածահայտության 4-րդ օրվա կանոնի Ողորմյա, տես օր. 10բ⁴⁵), որ փաստորեն բուն Գձ է:

⁴³ Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 890—891:

⁴⁴ Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 172:

⁴⁵ Ձայնագրյալ Ծարական, էջ 87:

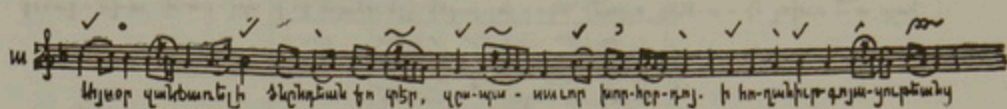
Վերջապես, Դկ ձայնեղանակն ունի այսպես կոչված ստեղի տարատեսակներ, որոնք առանձնանում են արտակարգ զարդարում մեղեդիական ու մույնպիսի զարդարում ու թանձր խազային ֆակտորայով (որպես հատկանշական մոտ թե օր. 10ժ՝ Պահոց Ողորմյաներից մեկի սկզբնական հատվածը⁴⁶: Հմմտ. նաև մույնպիսի հարուստ ֆակտորայով աչքի ընկնող Բկ-ստեղիները, օր. 6թ. Ժ): Ստեղի եղանակները ընթանում են բանաստեղծական թիմբից լիովին անկախ. այդ իսկ պատճառով ավանդական երաժշտական տեսությունը դրանք չի դիտում իբրև ութ-ձայն համակարգի իրավահավասար բաղադրամասեր:

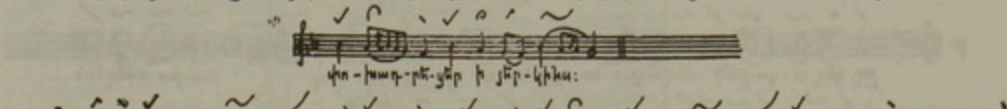
Ըստ Ե. Տնտեսյանի, գոյություն ունեն չորս Դկ-ստեղի եղանակներ⁴⁷: Առաջին տարատեսակի են պատկանում «Առաքելաք Աստուծոյ» (Կանոն Քրիստոսի 72 աշակերտների), «Լուսապըսակացն» (Կանոն Սեբաստիայի 40 մանուկների), «Լերիմք ամենայն այսօր ցնծան» (Կանոն Վարդավառի 3-րդ օրվա), «Որ արփիահրաշ» (Կանոն ս. Պետրոս և Պողոս առաքյալների), «Պարունակեալ» (Կանոն խաչի 8-րդ օրվա) և մի շարք այլ օրհներգերը: Այդ տարատեսակը ձայնաշարի առումով մնան է բուն Դկ ձայնեղանակին: Երկրորդ տարատեսակը ներկայացված է, ի միջի այլոց, Պահոց, «Զարիստեալ դողացաւ» Ողորմյայով, Հովնան մարգարեի կանոնի «Ողորմութեանց բաշխող» օրհներգով և այլ մոտիվներով. դրա ձայնաշարը պարունակում է Դկ դարձվածքի համար բնորոշ ցածր «ոն բեմոլ» — «մի բեկար» մեծացրած սեկունդա ինտերվալը: Երրորդ ստեղին (որի ձայնաշարը մույնպես մոտ է Դկ դարձվածքի ձայնաշարին), ներկայացված է Հովնան մարգարեի կանոնի մի քանի հատվածներով («Կանխեալ Հովնանու», «Ծագեալ առաւօտ», «Յովնան մարգարէն»), Ղազարի Հարության կանոնի «Յիսուս միածին» Մանկունքով, Բեթղեհեմի ս. մանկանց կանոնի «Երանելի սուրբ մանկունք» երգով: Վերջապես, Դկ չորրորդ ստեղի երգերից պետք է հիշատակել Որոտման որդիների կանոնի «Որ յանըստուներ» և Հովհան Ոսկեբերանին նվիրված «Որ յանըսկիզբն ի Հօրէ» Մանկունքները: Մի քանի եղանակներ, ըստ Տնտեսյանի, 3-րդ և 4-րդ ստեղիների խառնուրդ են: Իհարկե, ստեղի եղանակների ճշող մեծամասնությունն ունի ուշ ծագում, ստեղծված է Ն. Ծոփրալու և հայկական Վերածնության այլ վարպետների կողմից, այդ դարաշրջանին հատուկ մեծակերտ-զարդարարական ոճով՝ ոճ, որի ազդեցությունը ներթափանցում է մույնիսկ խիստ կանոնական, ստեղծագործական նորարարությունների նկատմամբ օրգանապես անըմբռնողունակ երաժշտական արվեստի ժողովուրդը: Այսպիսով, 12—13-րդ դարերում կանոնական ութ-ձայնը աստիճանաբար կորցնում է ստեղծագործողների մախաձեռնությունը սանձահարող հիմնական ուժի նշանակությունը. դրա հետևանքով Ծարակնոցի համար նոր երգեր ստեղծելը, վերջին հաշվով, դառնում է անիմաստ: 13-րդ դարից հետո նոր շարականներ այլևս չեն գրվում, իսկ հոգևոր երգաստեղծության արվեստի պահանջները շարունակում են բավարարվել ոչ կանոնական ժանրերի՝ տաղերի և գանձերի հաշվին:

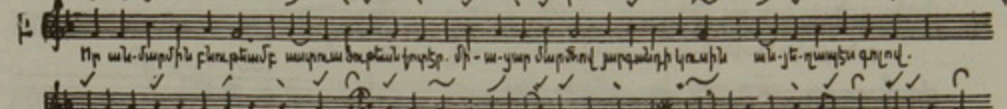
⁴⁶ Զայնագրյալ Ծարական, էջ 886:

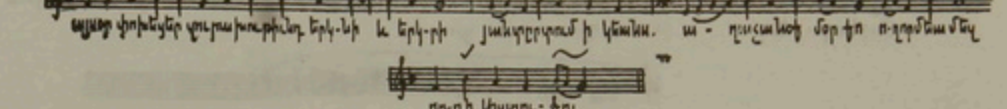
⁴⁷ Տնտեսյան Ե., նշված աշխատությունը, էջ 70—71:

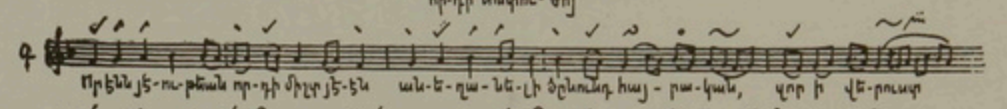
Նոտային օրինակ 10

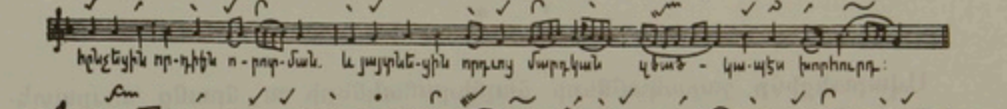

 Խյսոր վաւեաւելի ձերեղան քո տէր, զաւա - սաւոր խոր-երդոյ. Ի եռ-դանիւր գոյա-յուրեանց
 փո - խադ - րե-ցեր Ի յեր - կինս:

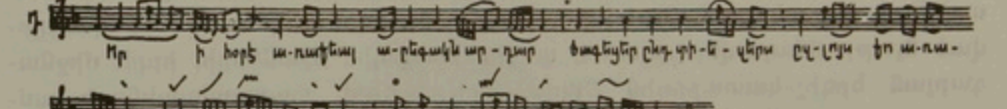

 Որ աւ-մարմին բնութեամբ ասորում ծաղկեալքեր. մի - ա-յար մարմնով յարգանքի կռախն աւ-յե-դապէս գոյով.
 Ելլաք փոխեցր զուրա խաբիւր երկ-նի և երկ-րի յանդրարում Ի կեանս. ա - դուսանոյ մեր քո ռ-զորման մեկ
 որ-դի Աստու - ծոյ

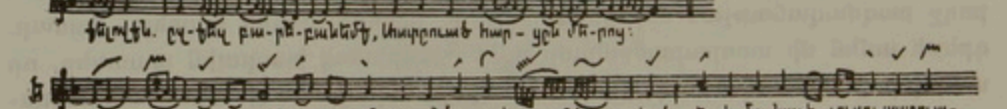

 Որեն յե-ռ-բնան որ-դի միշտ յե-նն աւ-ե-դա - նե-լի ծնունդ հայ - րա - կան, զոր Ի վե-րուստ
 Էնչեցին որ-դիին ռ-րոր-ման. և յայրեն-ցին որդոյ մարդկան զմեծ - կա-պէս խորհուրդ:

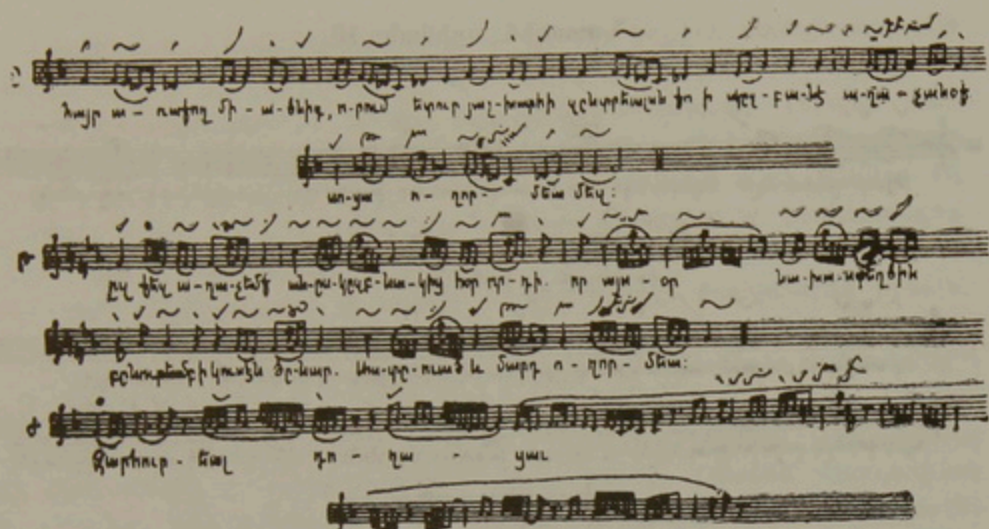

 Որ Ի հորէ ա-նաջեալ ա-րեգակնար - դար ծագեցր ընդ փե-ն - վերս Ը-լոյս քո ա-ռա-
 ծնութե. Ը-լ-եալ բա-րե-բանեմք, Աստուած հար - ցն մե-րոյ:

 Խյս - օր ընդհեղապի բարդունս ցնծապովք քո - նբա. Ի ծագել Ի-մա-նալի լուսոյ աստուա-
 ծու - բնանք. օրհնեմք զեղ 5-ա - կի-յոդ-հօր, որ ե-կիր Ի փորձել ըզրե-ն - վերս:

 Լեզիկն նո-ուի - րնա - լըք սի - րոյն Գրիգորի. երկնա - ւոր եւա-հապովք և կուսանք Ի-մասրունք.

 Ի պարծա - նա չնր բարձրացեալ քո-նէ մարմնիս զբարեբոն Ի - րովք:

 Ենչեցիւ - բն բանեալս, որ ծագեմք հարմարեալ. բառնալով ըշարանկեր ա-նի-նքն առի մէկ.
 զերապանե մարդութեան ըզհարկի վերաբնայ. իւրեւ մ... կամաւոր մարտաբարեանկ:

*
*
*

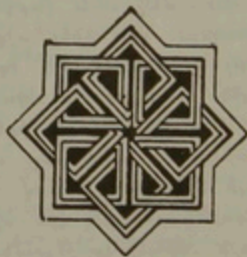
Ավարտեցինք շարականների ձայնեղանակների ու նրանց տարատեսակների դասակարգմանը նվիրված մեր համատոտ ակնարկը⁴⁸: Ծարադըրված նյութը հնարավորություն է տալիս խազային նշանների, իբրև միջնադարյան երգիչ-կատարողին Ծարակնոցի երգերի տարատեսակների ամբողջ բազմազանության մեջ կողմնորոշելու միջոցի մասին դատելու համար. գրեթե ամեն մի ստորաբաժանումը ունի յուրօրինակ խազային պատկեր, որ պարզորոշ կերպով տարբերվում է տվյալ ձայնեղանակի մյուս տեսակների խազային պատկերից, այնպես որ տեսակներ «շփոթելը» փաստորեն անհնարին է: Որպես լրացուցիչ, իսկ երբեմն նույնիսկ գլխավոր կողմնորոշող միջոց հանդես է գալիս երգերի տաղաչափությունը: Ամփոփելով, որոշենք եղանակների ու նրանց ստորաբաժանումների ընդհանուր թիվը: 8 գլխավոր եղանակների կողքին առանձնանում է 32 ստորաբաժանում (Աձ-դարձվածքի 2 տեսակ, «բուն» Ակ, որն իրականում Ակ-դարձվածք է, Բձ 4 տեսակ, Բձ-դարձվածք, Բկ 4 տեսակ, Բկ երկու ստեղի, Գձ-դարձվածք, Գկ-դարձվածք, բուն Դձ 3 տեսակ, Դձ երկու դարձվածք, բուն Դկ 4 տեսակ, Դկ-դարձվածքի 3 տեսակ, Դկ 4 ստեղի): Այդ թվին կարելի է ավելացնել նաև 4 եղանակ, որոնց ինքնուրույն լինելը այս կամ այն պատճառներով թվում է տարակուսելի (տես մեր ՅԷ, ՅԷ, ՅԳ և 10թ նոտային օրինակները): Այսպիսով, տարատեսակների ընդհանուր քանակը տատանվում է քառասունի և քառասունչորսի միջև, այսինքն՝ փաստորեն համընկնում է Կոմիտասի կողմից նշված (տես սույն հոդվածի սկիզբը) թվի հետ:

⁴⁸ Այստեղ անտեսված են որոշ նվագ նշանակություն ունեցող եղանակներ, ինչպես, օրինակ, Հարության շարքի «Ընդ կանաչսն ի յղաբերսն» Տեր երկնիցի տարօրինակ 3-րդ տունը (Ջայնագրյալ Ծարական, էջ 456):

Հավելված

1/8	1/4	2/4
o առջ	✓ շնչո	~ երկար
	✓ թուր	✓ սուր
	✓ փուշ	✓ թուր
	o դորակ	✓ պարունկ
	o ճունկ	ju վերնախառ
	o խունե	✓ ներքնախառ
	~ թաշտ	f բնական
		o ճնկներ
		✓ պարկ
		o փաթուղ

Հիմնական խազերի աղյուսակ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՂՈՒԿԱՍ ԿԱՐՆԵՑՈՒ ՆԱՄԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԱՏԹԵՈՍԻ ՀԵՏ

Ուշ շրջանի հայ-ասորական կապերով, հատկապես եկեղեցական առնչակցություններով զբաղվող մասնագետներին, անտարակույս, կհետաքրքրի XVIII դարի վերջին երկու տասնամյակների հայ նշանավոր հոգևոր և քաղաքական գործիչ Ղուկաս Կարնեցի կաթողիկոսի (1780—1799 թթ.) 1787 թ. հոկտեմբերին գրած մի նամակը՝ հասցեագրված ասորիների կաթողիկոս Մատթեոսին: Այդ նամակի հետ միաժամանակ շարադրվել է մի կոնդակ, ուղղված «առաջնայն ազգն մեր վասն օգնութեան առնելոյ Մատթէոս կաթողիկոսին Ասորւոց»:

Սա առաջին նամակը չէ, որ ուղղվել է Ղուկաս Կարնեցին ասորական եկեղեցու վեհափառին: Դեռևս 1782 թ. ամռանը Մատթեոս կաթողիկոսը էջմիածին եկած ուխտավորների միջոցով Ղուկաս Կարնեցուն նամակ էր ուղարկել: Երբ, դժբախտաբար, չի պահպանվել: Նրա բովանդակությունը հայտնի է Ղուկասի գրած պատասխան նամակից, շարադրված նույն թվականի օգոստոսի 12-ին, որից տեղեկանում ենք ասորական կաթողիկոսական աթոռի շուրջ ծավալված կատաղի պայքարի մասին: Այդ նամակն ամբողջությամբ հրատարակել է Գյուտ Աղանյանցը 1899 թ.¹:

Մահացել էր ասորիների կաթողիկոսը և օրինական կարգով ընտրվել էր նոր կաթողիկոս՝ Մատթեոսը, որը պետք է օծվեր Մերտինում, ասորվոց եկեղեցու աթոռանիստում: Բայց գործին խառնվում են հավատուրաց (ախթարմա-կաթողիկ) ասորի հոգևորականները և այն քավականին բարդանում է: «Մի ոմն ախթարմայ սուտ վարդապետ,— կարդում ենք նամակում,— յազգէ իրենանց՝ Միխայէլ անուամբ», որը մինչ այդ Հանգստում, Նինվեում և շատ այլ տեղերում զբաղվել էր կաթողիկոսյան տարածմամբ, «զեկեղեցիսն յափշտակեալ» եկել էր Մերտին և, կաշառելով տեղի իշխողին, ցանկացել էր սպանել տալ նորընտիր կաթողիկոսին: Վերջինս կարողացել էր փախչել լեռները, հավաքել իրենց ազգի ուղղափառ եպիսկոպոսներին և օծվել որպես ասորվոց կաթողիկոս: Ախթարմա ասորիները շարունակել էին իրենց քայքայիչ գործունեությունը ավելի եռանդուն թափով և երբ Մատթեոսը օգնություն ստանալու հույսով դիմել էր Ամիդ, նրանք կարողացել էին այնտեղի փաշային իրենց կողմը գրավել և վերջինս նորընծա կաթողիկոսին ստիպել էր շեղումներ կատարել իրենց հավատից. «Եւ զնոյն տեղոյ փաշայն ի կողմն իւրենանց արկեալ ճնշեալ էին զսա յոյժ. մինչ զի՝ բռնութեամբ փաշային զուրբ Աստուածն առանց խաշեցարի ասել էին տուեալ ուղղափառ ասորոցն»²: Մատթեոս կաթողիկոսը բողոքել էր Կ. Պոլսի հայերին՝ պատրիարքին, իշխաններին և մեծամեծներին, բայց սրանք ոչնչով չէին կարողացել օգնել նրան: Նամակ էր գրել նաև ամենայն հայոց կաթողիկոսին, խնդրելով «օգնել ինքեան, բազում աղերսանօք և կսկծմամբ»: Ղուկաս Կարնեցին անմիջապես արձագանքել էր նրան և շնորհավորելով կաթողիկոսությունը, խոստացել հետևյալը՝ «...թէ գրեւոց եմ ի մեծն Պօլիս առ մերայինսն օգնել քնդ և ազգիդ քո»³: Ղուկաս Կարնեցին այդ նամակում Մատթեոսին՝ «սրբազնակատար կաթողիկոսիդ և ծայրագոյն պատրիարքիդ ամենայն ասորոց, սիրեցելոյ և բաղձալոյ եղբօրդ մերոյ ի Քրիստոս» արժանապատույ և գերյարգելոյ... սիրողիս ազգիս մերոյ և Աստուածաձէլ Աթոռոյ» հայտնում է իր վշտակցությունը պատահած աղետի համար, «զորս կրէր ի շարափառաց՝ յաղագս ճըշմարիտ հաւատոյ սրբոյ և ուղղափառ դասնութեան որ առ մարդեղութիւնն Քրիստոսին»:⁴ Ղուկասը եղածի մասին տեղեկացել էր ոչ միայն Մատթեոսի նամակից, այլև նրա գրաբեր ուխտավորներից. «Եւ զի զերկարապէսն տացեւոցս ի գրաբեր ուխտաւորացս իմացար լրիւ և ծանեաք զամենայն վիշտս և զնեղութիւնս ձեր վասն որոյ՝ յոյժ առաւել վշտացար ի սիրտ և ի հոգի, և ցաւեցար վասն ձեր»⁴:

¹ Դիւան հայոց պատմութեան. գիրք Դ, Թիֆլիս, 1899, էջ 413—417:

² Նույն տեղում, էջ 413—414:

³ Նույն տեղում, էջ 414:

⁴ Նույն տեղում, էջ 415:

Մինչ ուխտավորները պատրաստվում էին մեկնել էջմիածնից, Ղուկաս Կարենցին գրում է նամակներ՝ ուղղված Կ. Պոլսի պատրիարքին և իշխաններին՝ «որպէս զի օգնեսցեն ձեզ. և հոգ տարցեն բանից ձերոց, զոր ինչ ևս գրեալ իցէք կամ յայսմհետէ գրիցէք, ի փառս սրբոյ Հաւատոյս մերոյ»։ Եվ այդ նամակները զգնի սակաւ աւուրց լղելոց եմք ի մեծն Պօլիս։ Այսպէս գիտասցեն և լիցիս միամիտ»։

Վերջում Ղուկասը ողջույններ է հղում Մատթեոսի կողմնակիցներին՝ «Պշառայ արժանավայել Պատրիարքին սրբոյ Երուսաղէմի։ Նաև Իբրահիմ, Սահիթ, Ապլահաթ, Էլիազ, Իբրահիմ, և Ապուլազիզ արժանապատիւ եպիսկոպոսացն և Եագուր հանճարափայլ վարդապետին, և այլ ամենայն շնորհազարդ եպիսկոպոսաց և վարդապետաց ընդ ձեռամբ և ընդ հրամանաւ քով եղելոցս»։

Նոտրե ատաղին անգամ հրապարակվող նամակից, որը պատասխանն է ասորի Էլիաս և եպիսկոպոսի ձեռքով էջմիածին բերված Մատթեոս կաթողիկոսի նամակի և թվագրված է 1787 թ. հոկտեմբերին, ասվում է, որ ընթերցելով նամակը և տեղեկանալով ասորիների հոգևոր առաջնորդի կրած նեղությունների և տառապանքների մասին, որոնց նա նախապես տեղյակ էր, որպիսի է արձանագրելու, որ իր խնդրանքով Կոստանդնուպոլսի հայերը կարողացել են օգտակար լինել Մատթեոս կաթողիկոսին. «զի վրէժխնդրութեամբ արդարադատին Աստուծոյ և օծանդակութեամբ մերազնեիցն Կոստանդնուպոլսոյ ի մեծազօր Թագաւորէն հրաման հանեալ, արտօրեալ տուեալ էիր զշարադրութիւն զայն»՝ հակառակ քո և ուղղափառ սրբոյ եկեղեցւոյ, և հանդերձ համախոհութն և հերձուածողօք ամօթապարտ արարեալ, և զսուրբ զԱթող և զեկեղեցիս Թափեալ ի շար աղանդոյ նոցին և ի բռնութենէ»։

Բայց, երևում է, որ այդ ամենը նյութապես էժան շէր նստել ասորի կաթողիկոսի ու նրա կողմնակիցների վրա։ Օսմանյան պետության մեջ ամենուրեք իշխում էր կաշառակերությունը և այն էլ մեծ չափերով։ Պետք էր վարձահատույց լինել ոչ միայն բարձրագույն հրովարտակը ստորագրողին, այլև մեծ ու փոքր աստիճանավորներին, որոնք այս կամ այն չափով առնչվում էին գործի հետ։ Ուստի ասորվոց կաթողիկոսը մեծամեծ պարտքեր էր արել և այժմ, դիմելով հայոց եկեղեցու հայրապետին, խնդրում էր շրջաբերական նամակ հղել հայերին՝ հանձնարարելով նյութական օգնություն ցույց տալ իրեն, որպեսզի կարողանա վճարել պարտքերը։

Մինչև ասորի կաթողիկոսի ցանկացած ժողովարարական կոնդակը պատրաստել տալը, Ղուկաս Կարենցին անհրաժեշտ է համարում գրել նրան զայս սիրածիք և միամտական թուղթ՝ որը, որը նրա ներկայացուցիչ Մթոան էլիազ եպիսկոպոսի շարադրած նամակի հետ ուղարկում է նրան, «զի իմացեալ զկատարումն խնդրոյդ, միամիտ և անտարակոյս լիցիս»։

Խնդրված ժողովարարական կոնդակը կաթողիկոսը շէր կարող միանգամից ուղարկել, որովհետև այն պատրաստելու համար որոշակի ժամանակ էր հարկավոր։ Պահպանված նույն բնույթի կոնդակներից երևում է, որ թե՛ մանրանկարիչը և թե՛ արտագրող գրիչը մեծ աշխատանք էին տանում ծավալուն և շքեղ այգօրինակ գրությունների վրա, որին նախորդում էր կաթողիկոսի անմիջական ղեկավարման տակ գործող քարտուղարի աշխատանքը։

Մովորաբար այս դեպքում էլ լայնորեն օգտվում էին նախկինում գրված նույն բովանդակություն ունեցող ժողովարարական կոնդակների սևագրություններից՝ կատարելով համապատասխան հղումներ (օրինակ, այս կոնդակի հիմնական մասը սկսվում է նման հղումով՝ «զսկիզբն տես ի նախկին և փոքրագրիք մասինն տետրիս ի 282 երեսն, նայելով և աստ ի ներքոյ», կամ «իչ ներքեում»՝ «շարձեալ տես անդ մինչև յայն բառսն, զոր տեսանես ահա ի ներքոյ և ապա եկ աստ։ Այլ անդէն զլուսանցի գրութեան խազիւ կտրեալս թողցես և զայլոն գրեսցեն»)։ Եվ դրանով պետք է բացատրել կոնդակի փոքր-ինչ ուշացումը, որը, սակայն, պատրաստվում է, կնքվում և հանձնվում Մթոան էլիազ եպիսկոպոսին։ Կոնդակի մեջ հանգամանորեն խոսվում է եղբայրական ասորի ժողովրդի եկեղեցու վրա կախված վտանգների մասին և կոչ է արվում նյութական օգնություն ցույց տալ «Ասորւոց, որք են մեզ հաւատակիցք առ ուղիղ դաւանութիւն միաւորեալ մի բնութեանն Քրիստոսի, և սրբոյ Հոգւոյն բղիժմանն ի Հօրէ միոյն»։

Կաթողիկոսը պատվիրում է «յօժար սրտիւք և զուարթ երեսօք շնորհեսչիք դմա զկամուտր տուրս ողորմութեան»՝ յանուն բազմավշտակիր և խղճալի Մատթեոս կաթողիկոսին Ասորւոց և Աթուռոյն նոցա, զի տարեալ դոքօք վճարեսցեն զպարտս իւրեանց և ազատ լիցին ի ծանրութենէ հոգոց և տարակուսանաց...»։

Ստորև հրատարակում ենք Ղուկաս Կարնեցու նամակը՝ ուղղված ասորիների կաթողիկոս Մատթեոսին, և ժողովարարական կոնդակը:

Պատմ. գիտ. զոկտոբ. վ. Ռ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

1787 թ. հոկտեմբեր—Թուղթ առ Մատթէոս կաթողիկոսն Ասորւոց, ի պատասխանի երկրորդ թղթոյ նորա¹, զոր ձեռամբ էլիազ եպիսկոպոսի, միաբանի իւրոյ², գրեալ էր առ սրբազանս մեր և խնդրեալ էր զԺողովարարութեան կոնդակ տալ նմա ի վերայ ազգի մերոյ, զի զողորմութիւնս ժողովեալ վասն իւր, հատուցէ զծանրագոյն պարտսն, զոր արարեալ էր ի վարել տալն զախթարմայ շկաթողիկոսն Միխայէլ Հալապցին, յորմէ զբազում վնասս և նեղութիւնս և հալածանս էր կրեալ՝ հանդերձ իւրահետ և ուղղափառօքն, և վերջապէս Պօլսոյ մերազնեայց օգնելովն էր վարել տուեալ զնա: Եւ սրբազանս մեր զշրջաբերական կոնդակ շնորհեալ, այսու ծանուցանէ նմա զկատարելն իւր զխնդրի նորին³:

Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ տէր Ղուկաս կաթողիկոս և ծայրագոյն պատրիարկ ամենայն Հայոց Առաքելական եկեղեցւոյս Քրիստոսի և լուսակառոյց մեծի Աթոռոյս սրբոյ էջմիածնի, որ ի վաղարշապատ: Որ ահա մատուցանեմ զքրիստոսածիրն ողջոյն՝ հանդերձ եղբայրականաւ ճշմարիտ սիրով և հոգեւորափ բաղձանօք և կարօտիւ:

Տեառնդ Մատթէոսի սրբասէր կաթողիկոսիդ և ծայրագոյն պատրիարկիդ ամենայն Ասորւոց, սիրելի և բաղձալի եղբօրդ իմոյ գերյարգելոյ, հարազատ բարեկամիդ և սիրողիդ ազգի մերոյ և աստուածաշէ սրբոյ Աթոռոյս, ըստ բնականի օրինի և աւանդութեան և կցորդութեան հաւատոյ և սիրոյ երանելի հարց և նախնեացն սրբոց մեր և ձեր, որում և ծանուցումն լիցի:

1147 Զի թուղթ պատուելի եղբայրութեան քոյ ժամանեաց առ մեզ ձեռամբ հարազատ միաբանին քոյ և սիրելւոյն մերոյ՝ էլիաս հանճարաւոր եպիսկոպոսին: Զոր սիրով ընկալեալ և ընթերցեալ մեր, գիտացաք զնեղութիւնսդ և զտառապանսդ, զոր կրեալ էիր ի շարութենէ մուրաշափղ շարափառ Միխայիլն⁴ և նորին համախոհիցն հետեցելոց՝ որդւոցն կորստեան, զորս և յառաջնմէ իմացեալ էաք: Ընդ որս և ցաւեցաք յոյժ՝ մորմոքմամբ սրտի: Բայց ընդ այն, զի վրէժխնդրութեամբ արդարադատին // Աստուծոյ և օծանդակութեամբ մերազնէիցն Կոստանդնուպօլսոյ ի մեծագօր թագաւորէն հրաման հանեալ աքսորեալ տուեալ էիր զշարագլուխն զայն՝ հակառակ քո և ուղղափառ սրբոյ եկեղեցւոյ, և հանդերձ համախոհիւրն և հերձուածողօք ամօթապարտ արարեալ, և զսուրբ զԱթոռդ և զեկեղեցիս թափեալ ի շար աղանդոյ նոցին և ի բռնութենէ, ուրախացաք մեծապէս և գոհացար զԱստուծոյ: Յորմէ և խնդրեմք, զի վամենայն վիշտսդ և զվնասակրութիւնսդ ի յապաշխարանս համարելով, վարձատրեսցէ զսիրելի եղբայրդ մեր, և որպէս այժմ յայսմիկ կենի դառհաւատչեայն յաւիտենական կենացն պարգևեաց, ի հանդերձելումն ևս յերևիլ ինքեան հովուապետին շրնորհեսցէ քաջ և արի հովուիդ բարւոյ զանթառամ փառացն պսակ ըստ սրբոյ առաքելոյն յուսատրութեան: Եւ միշտ զթշնամիսն արդարութեան և զմշակսն անիրաւութեան զհերքեալսն ի սրբոյ եկեղեցւոյ կորագլուխս և ամօթալիս արասցէ, և զբարեշան հայրապետդ պահեսցէ յԱթոռ քո անվրդով և պերճ ի քեզավայելուչդ պատիւ, բարձրացուցանելով զեղջիւր ուղղափառութեան և միաբանադաւան սուրբ հաւատոյ երկուց համաշափղ և ճշմարտադաւան ազգացս մեր և ձեր:

Եւ արդ, քանզի խնդիր էր սիրելի եղբորդ ի մէնջ գրել զկոնդակ շրջաբերական ի վերայ ազգի մերոյ վասն օգնութիւն առնելոյ քեզ ի հատուցումն ծանրագոյն պարտուցդ, զոր արարեալ ես վասն եղելոց իրագործութեանցն, և տալ զայն հարազատ և սրտացաւ միաբանին քոյ՝ էլիազ եպիսկոպոսին, առ ի շրջիլ այնու յազգս մեր և ժողովս առնել, և յօգնութիւն ժամանել քեզ: Ահա ցաւակցութեամբ եղբայրականաւ օժանդակել կամելով մեր, կատարեցաք զխնդիրդ, որովհետեւ տեղեկացեալ էաք զդիպուածոցդ և զնեղութեանցդ, զորս կրեալ ես և կաս ի ներքոյ դժուարակրելի ծանրութեան պարտուց, ըստ որում ծանուցեալ էիր:

Եւ մինչ զէլիազ եպիսկոպոսն կոնդական մերով ուղևորէաք, զայս սիրաձիր և միամտական թուղթ ևս գրեցաք առ յարգելի հղբայրդ մեր, և նա ևս զորպիսածանոց թուղթ մի գրեաց, զորս և ի միասին յղեցաք առ քեզ, զի իմացեալ զկատարումն խնդրոյդ, միամիտ և անտարակոյս լիցիս: Որ և զճշմարիտ սէրդ հոգևոր եղբայրութեան և զբարեկամութիւնդ ի մէնջ և ի սրբոյ Աթոռոյս մերմէ անպակաս ունիցիս, և ի ձեռն սիրանիշ և որպիսայայտ թղթոյ արծարծեսցես զնոյնս՝ առ ի վրճարումն պարտականութեան մերոյ, որք ի Տեառնէն մերմէ և Փրկիչէն զանջրելի պատուէր ընկալեալ, պարտական եմք սիրել զմիմեանս սերտիւ և ճշմարտիւ սիրով: Ողջ լեր ի Տէր:

Գրեցաւ ի թուոջ Փրկչին 1787 և ի թուոջս հայկական ՌՄԼԶ, ի հոկտեմբերի... և ի բարձրագոյն Աթոռս ամենայն Հայոց, ի սուրբ էջմիածին:

(Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. № 4501, էջ 1146—1147):

[1787 թ. հոկտեմբեր]—Կոնդակ առ ամենայն ազգն մեր վասն օգնութիւն առնելոյ Մատթէոս կաթողիկոսին Ասորոց, որ ի հակառակութենէ յինքեանց դարձեալ ախթարմայիցն զսաստիկ տառապանս և զմեծամեծ վնասս էր կրեալ և ի ներքոյ պարտուց անկեալ: Քանզի ոմն չեպիսկոպոս ի հաստեւոցն զլուխ ամբարձեալ հանդերձ համախոհիքն, ջանայր յինքն գրաւել զԱթոռն նոցա և զհայրապետութիւնն: Իսկ սա, ձեռնառութեամբ մերազնեայցն կոստանդնուպօլսեցւոց, յայտ առնել ետ թագաւորին Օսմանցւոց, և վարել ետ զնա յԱթոռոյն, և ընկէջ յիշխանութենէն, և հազիւ կալաւ զԱթոռն հայրապետութեան Ասորոց՝ պահելով յուղղափառութեան ի միաբնադաւան հաւատս ի Քրիստոս: Եւ զի յայսմ իրագործութեան զբազում դրամս ծախելով գոյաթափեալ էր և ընդ պարտութեան անկեալ, վասն որոյ ի սրբազանէն զշրջաբերական նամակ էր խնդրեալ ի ձեռն Մթոան էլիազ եպիսկոպոսին իւրոյ, ի վերայ ազգին մերոյ վասն ժողովարարութեան: Ուստի և սա զայս գրեալ շնորհեաց նոցա՝

(Զսկիզբն տե՛ս ի նախկին և փոքրադիրք մասինն տետրիս ի 282 երեսն, նայելով և աստ ի ներքոյ):

...Որք կայք զետեղեալք ի մայրաքաղաքս, ի քաղաքս, ի գավառս, ի դասապայս և ի գիւղորայս, ուր և հանդիպեսցի դոյն ունօղդ ի ձեռին զայս օրհնածիր նամակս մեր: Յորս կառուցեալ քրիստոսահիմն սրբոց եկեղեցեաց և եկեղեցականաց դասուց, արհիապանձ Առաջ... (դարձեալ տե՛ս անդ մինչև յայն բառսն, զոր տեսանես ահա ի ներքոյ և ապա եկ աստ: Այլ անդէն զլուսանցի գրուածսն խազիւ կտրեալս թողցես և զայլսն գրեսցես):

...Յայսպիսեաց հոգևոր և վարձատրելի գործոց աղագաւ պակասաւորաց և զվիշտս յանձնառողաց մի է սիրելի հղբայրն մեր՝ Մատթէոս սրբասէր և բարեմիտ կաթողիկոսն միաբնադաւան և ուղղափառ ազգին Ասորոց, որք են մեզ հաւատակիցք առ ուղիղ դաւանութիւն միաւորեալ մի բնութեանն Քրիստոսի, և սրբոյ Հոգւոյն բղխմանն ի

Հօրէ միայն: Որոյ զդիպուածն և զաստուածահաճոյ և հասարակագոտ աշխատութիւնն և զգթուարակրելի ժանրութիւնս յանձն առնուլն ցուցից ձեզ, զի և դուք օժանդակելով և կարեկցելով նմա, մասնակցիցիք նորին հոգեշահ և վարձատրելի գործոց: Քանզի գիտէք իսկ, զի ի վաղնջուց ժամանակաց վասն մեղաց մերոց շար և հոգեկորոյս աղանդն երկաբնակութեան սպրդեալ մտեալ է ի յազգս միաբնադաւանիցս՝ ի սաղրելոյ ամենաշար ոգւոյն՝ մոլորութեան և ի նորին կամարարաց որդւոցն կորստեան, որք ոչ միայն զհոգիս ոմանց ուղղափառաց պատրեալ կորուսանեն ընդ իւրեանց եղկելի հոգւոցն, այլ մարմնաւորապէս ևս վնասեն զնոսա, և օր ըստ օրէ յաւելանին, և յառաջեն ի շար անդր, և յանդգնին ի մեծագոյն իրս ևս ամբառնալ:

Որպէս յանցեալսն ի յԱսորւոց ազգէն հետեալ հերձուածօղբն Թերկրակէք ջանս եղեալ կամեցեալ են զՄատթէոս սրբասէր կաթողիկոսն Ասորւոց ի բաց մերժել յԱթոռոյն, և զԱթոռն և զհայրապետութիւնն յափշտակել, և յինքեանս գրաւել, և զմիաբնադաւան ուղղափառսն նուաճել և ինքեանց հետեւեցուցանել: Որովք շարամտութեամբք և զանչափ վնասս և նեղութիւնս են հասուցեալ խղճալոյն այնորիկ և միաբանից իւրոց: Իսկ նա զամենակերպ փորձանս և շարիս կրելով ի հակառակութենէ նոցին, և ևս արիաբար ընդդիմացեալ է նոցա, և ի յայլ կողմանց անօգնական գտանիլն, Կոստանդնուպօլսոյ օրհնեալ մերազնէիցն ձեռնառութեամբ և օժանդակութեամբ զհրովարտակ է հանել տուեալ յարքունուստ, և զշարագլուխն հակառակաց վարեցուցեալ և զհամախոհս նորին կորագլուխ արարեալ: Եւ հազիւ զսուրբ Աթոռս իւրեանց և զխղճալի ժողովուրդն ազատեալ ի նոցունց, և զբազումս ի հետեւելոցն ևս դարձուցեալ է վերստին ի յուղղափառութիւն միաբնադաւանութեան, և ի կրօնս եկեղեցւոյ իւրեանց: Բայց յայսմ իրագործութեան զբազում դրամս է վատեալ, թող զանչափ վնասսն, զոր ի շարափառացն կրեալ է: Եւ ոչ միայն գոյաթափեալ են ինքն և միաբանք իւր, հանդերձ սուրբ Աթոռովն իւրեանց, այլ և ի ներքոյ ծանրագոյն և տոկոսաշատ պարտուց ևս են անկեալ: Որոյ աղազաւ յայլ ուստեքէ օգնութիւն ոչ ունելով առ ի վճարել զայն, սիրոյ և աղերսանաց թուղթ էր գրեալ առ մեզ, ձեռամբ միոյ միաբանի իւրոյ՝ Եղիա անուամբ եպիսկոպոսի (որ ըստ լեզուի իւրեանց Մթոան էլիազ կոչի), և խնդրեալ էր ի մէնջ զկոնդակ շրջաբերական ի վերայ օրհնեալ ազգիդ մերոյ Հայկազնոյ, առ ի գտանել ի ձէնջ օգնութիւն ազատութեան ծանրաբեռն պարտուց իւրեանց: 11 Եւ մեր իմացեալ զայնքան տառապակրութիւնսն նորա, ոչ անտես առնելով զաղաչանս նորին, ահա զայս նամակ օրհնութեան գրեալ առ բարեպաշտութիւն ձեր, ետուք ի ձեռս հարազատ միաբանիդ նորին՝ էլիաս եպիսկոպոսիդ, զի եկեալ խնդրեսցէ ի յողորմածացդ զկամաւոր ողորմութիւնս:

Վասն որոյ պատուիրեմք սիրելի և հոգեկոր որդւոցդ մերոց, զի յիշելով զհրաման սրբազան Առաքելոյն Պօղոսի, թէ ունիցիք զգութ առ ընտանիս հաւատոց, ի գալն դորա առ ձեզ, սիրով ընկալչիք և ի փառս Քրիստոսի Փրկչին մերոյ և ի սէր սրբոյ հաւատոյս մերոյ ուղղափառի, ի գութ շարժեալ և յայց ելեալ, յօժար սրտիւք և զուարթ երեսօք շրնորհեսցիք զմա զկամաւոր տուրս ողորմութեան՝ յանուն բազմալըտակիր և խղճալի Մատթէոս կաթողիկոսին Ասորւոց և Աթոռոյն նոցա, զի տարեալ դոքօք վճարեսցեն զպարտս իւրեանց և ազատ լիցին ի ծանրութենէ հոգոց և տարակուսանաց, և զուարթութեամբ կացցեն ի սուրբ հաւատս և յուղիղ դաւանութիւնս սրբոյ եկեղեցւոյ, որով հաղորդք եմք իրերաց մեք և նոքա, և աղօթեսցեն առ Աստուած վասն կենաց և բարեյաջողութեան ձերոյ: Եւ որպէս դուք ձերովք տրօքն պատճառ լինիք ազատութեան նոցա ի պարտուց, ազատարարն Քրիստոս ևս զձեզ ի հոգեկան և ի մարմնական պարտուց փրկեսցէ և ազատես-

ցել: Ուրբ և լիշիք օրհնեալք և զօրացեալք ի Տէր միշտ և շնորհք սրբոյ Աթոռոյս եղիցի ընդ ձեզ յարաժամ: Ամէն:

(Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. № 4501, էջ 1331—1332)

ՄԱՆՈՔԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Առաջին նամակը Մատթեոս կաթողիկոսը գրել է ամենայն հավանականությամբ 1782 թ.: «Զի սիրածոր թուղթ եղբայրութեան քո առ մեզ ժամանեաց»,— կարդում ենք Ղուկաս Կարենցու 1782 թ. օգոստոսի 15-ին գրած նամակում (Դիվան հայոց պատմության, գիրք Դ, էջ 414):

2. Էջմիածնի վանքի մուտքի մատյաններից մեկում 1787 թ. հոկտեմբերի 20-ին արված մի գրանցումից երևում է, որ էլիսա վարդապետը մի շարք նվերներ էր բերել կաթողիկոսին (Հալեպի և եվրոպական արտադրության հագուստեղեն, գործվածքներ և 12 զուխ շաքար): Ստորև բերում ենք այդ գրանցումը. «Ասորի էլիազ եպիսկոպոս մի ի Տիգրանակերտու եկեալ այսինչ ընծայ ետ. Դ. Հալապի և կէս ֆիլիմանկ շուխայ, Զ. Հալապի խառայ, Ա. կէռմեսուտ, ԺԲ զուխ շաքար» (Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի արխիվային բաժին, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 5, վավ. 36, էջ 58):

3. Սովորաբար նամակների շարադրման ժամանակ հատուկ մատչանում գրանցում էին նաև նրանց համառոտ բովանդակությունը (համառոտագրությունը): Այս նամակի բովանդակությունից, որ ամբողջությամբ հրապարակում ենք ստորև, հայտնի է դառնում նամակի ուղարկման, հետևապես և Մատթեոս կաթողիկոսի գտնվելու վայրը, որը Ամիդ քաղաքն էր:

«[1787 թ. հոկտեմբեր]—Թուրք յայլ և այլ տեղիս, ի յԱմիդ—Թուղթ մի առ Մատթէոս կաթողիկոսն Ասորոց, ի պատասխանի թղթոյն, զոր գրեալ էր ընդ էլիազ եպիսկոպոսին իւրոյ, որով և խնդրեալ էր ի սրբազան Վեհէն մերմէ զկոնդակ շրջաբերական ի վերայ հանուր ազգին մերոյ, որ և սրբազան Վեհէն մեր ոչ անտես արարեալ զխնդիրս նորա, գրեցուցեալ զկոնդակ մի ետ սոյն էլիազ եպիսկոպոսին, զի երթեալ ժողովեսցէ ըստ խնդրոյ վերոյ յիշեալ կաթողիկոսին իւրեանց: Եւ զայս թուղթս առ ինքն գրեաց, զի միամտիցի վասն խնդրոյն» (Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. № 4481, էջ 226ա):

4. Սա Ղուկաս Կարենցու 1782 թ. օգոստոսի 25-ի նամակում հիշվող Միխայել վարդապետն է (տե՛ս Դիվան հայոց պատմության, գիրք Դ, էջ 413):

5. Կարելի է կարծել, որ կոնդակը ուղղված էր Կոստանդնուպոլսի և շրջակայքի հայ բնակչությանը: Կոնդակի համառոտագրությունը պահպանված է, որը ամբողջությամբ բերում ենք. «Կոնդակ մի վասն ժողովարարութեան առ հանուր ազգն մերոյ, զոր ըստ խնդրոյ Ասորոց Մատթէոս անուամբ կաթողիկոսին ետուք նոցին միարան էլիազ անուամբ ուրումն, զի այսու ժողովեսցէ զկամաւոր տուրս ազգին մերոյ Հայկազնոյ և լցուցեն զպակասութիւն իւրեանց» (Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. № 4481, էջ 226ա):

Այս (իհարկե և նախորդ) համառոտագրությունը կազմվել է նամակների շարադրումից հետո: Ամսաթիվը նշված չէ, բայց մյուս գրանցումներից երևում է, որ դա եղել է 1787 թ. հոկտեմբերի վերջերին:

6. Էլիսա եպիսկոպոսին Էջմիածնում նվերներ են տվել (Ֆարաշա, հնդկական սրբիչներ և արկղիկ): Այդ մասին վանքի ելից մատչանում կարդում ենք. «Ասորոց էլեազ եպիսկոպոսին ազուցաք Ա. շալի լաւ ֆարաճայ՝ ամլաս քեօպալով, Բ. հատ հետու զումաշ մահրամայ և Ա. բաղայ սև զուբի ետուք ի հոկ[տեմբերի] ելն: Սա իւրեանց Մատթայ կաթողիկոսէն թուղթ էր բերեալ և կոնդակ խնդրէր՝ յօգնականութիւն իւրեանց, որ և ետ սրբազան Վեհապետս մեր ըստ խնդրոյ յիշեալ կաթողիկոսին» (Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի արխիվային բաժին, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2, վավ. 11, էջ 125):

ՎԱՐԴԱՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ՏԱՊԿԱԾ ՀԱԻԸ

Նայէ ան ի՞նչ է փարաւոնի մատուակին գլխուն վրայ:

Ձայնն ու մատը կ'ուղղուին խոհանոցի դրան: Հոն լայն փոր մը կը գերակցնէ մութը: Ոտքերուն անջատ շարժումը, ձեռքին պրկումը ափսէին, պատկերին ճիւղամարդը կը յիշեցնէն ինծի այնքան իրական, մանաւանդ երագուած՝ որ կը փախն անոր ետեւէն:

Ինծի հետ քանի մը ընկերներ իրենց ծաղրին հետ: Ինչու չէ, նոր ելած ենք հաշէն: Լեցուն ստամոքսը դիրաւ կը շարժէ լեզուն, ձեռքն ու ոտքը: Խառն ու փնթոր սա հաշէն ետքը, որուն անմարսելի թրփական անուն մը փակած է, բնական է որ կապուիմք տապկած հաւին, գոնէ մեր զգայարաններու միջոցաւ:

Կրունկ առ կրունկ կը հետեւինք իրեն: Ուսուցչանոցի համբան: Լայն, երկու կառք անցնելու չափ, պիտի ըստինք մեր պատմիչները: Կ'աշխատինք թաղել մեր ոտնաձայնը էփալիքօսներու սօսափին մէջ, որոնց փսփսուքն ու օրօրուն ճիւղերը մեզի չափ հետաքրքրութիւն ունին անսովոր այս հոտին:

Ի՞նչ է գնած:

Ամէնու ծանօթ է համբաւաւոր կծծիութիւնը Պրն. Արուսեանի: Կ'ընենք նոյն հարցումը, անի իբր հաստատում մեր կասկածներուն, քան հետաքրքրութիւն: Մէկ դրուշի համար քառասուն անգամ գլխակոնծի տալու՝ ընդունակ այս մարդը այսպիսի "վատնումի" անկարող է:

Տնօրէնին նուէրն է:

Կը ժպտինք ամէնքս ալ, որովհետեւ կը փախն մեր մասնաւոր ուղիներէն գրծելու համար գործունէութիւնը մեր ուսուցչին: Տեղեկութիւն մը՝ քաղուած

բանալիի այս ծակէն, ուրիշ մը՝ գաղտնի խօսակցութենէ մը, կամ բռնուած նամակէ մը: Զուր չէ որ Պրն. Անէմեան շարունակ կը կրկնէ Նթե Պրն. Արուսեան Հայաստան երթայ, Զեկայի նախագահ պիտի ըլլայ": Բացատրութիւնը ես շատ հարագատ կը գտնեմ, նոյնիսկ կը իրացնեմ: Անի ետքը հաստատեցի թէ անոր լրտեսներու ցանցը կ'իյնար պետքաւաններուն մէջ իսկ, որուն զօրութեամբ ան անիի ամուր կը հաստատուէր գործակալութեան մէջ: Մեր ժպիտը կը կենայ ուսուցչանոցին առջեւ: Ուսուցչանոցն ու անոր "անմահ վարպետին", սիրուողութիւն արտայայտութիւն մը մեր մեծերէն, թողած հմայքն ու սարսափը կը բաւեն որ մտածենք մեր ընկերին:

- Ես խայթուիլ չեմ ուզեր:

Շրջուն աչքերով կլորիկ մըն է խօսողը: Քայլերը արագ դարձածքնիվեր, աչքերը սեւեռած պատուհանին: Տեսնուած ենք արդէն: Ապակիներուն փայլը, յետոյ գոցուելու աղմուկը կը պոռան ներկայութիւնը Մկնոցաւոր ճակնդեղին": Կ'ուղղուինք խաղալայր: Ինծի պէս յամառ, քիչ մըն ալ կերակուրէն դժգոհ ընկերներու հետ, իբր թէ կը պտտինք: Գիտեմք մեր ներկայութեան ազդեցութիւնը, ու վրէժխնդրի զգացումով է որ կը շահագործենք առիթը զայն քիչ մը չարչարելու, կամ կծու գանգատ մը լսեցնելու: Հիմա սակայն մեզի կապողը հաւին հեռաւոր հոտն է որ կը հալէ կէս լեցուած մեր ստամոքսը: Կ'աշխատինք զգալ պատուհանէն անդիինը: Անորոշ, հազիւ նշմարուած շարժումներ, կ'անցնին մեր երեւակայութեան խոշորացոյցէն: Կը զգանք ամէն քան սեղանակցի ջիղերով:

Հիմա սեղանին դիմացը անցած է: Ափսե՛ն՝ կորսուած գրքերու ձորի մը մէջ: Դանակն ու պատառափողը դուրս մնացած են, անպէտք գէմֆի մը պէս: Կեցած է լուռ՝ ականջները բաժնած պատուհանին ու դրան: Քանի՛ քանի՛ անգամներ դիմած է սա մերկ պատուհանին վարագոյր մը դնելու համար: Հիմա ինչո՞ւ նեղուէր օտար նայուածքներէ: Կը շարժէ գլուխը ու խոր ափսոսանքը կը թափի երեսէն, գրեթէ վհատութիւն դնելով իր կնիքներէն ներս: Հաւի՛ն մեծութիւնն է որ միտքարակն է ու կը կապէ զինքը երջանկութեան լարով մը, ապահովելով իր անձը գիտակցուած ատելութիւններու մէջ: Անուշցնելով կամաւոր դառնութիւնը իր կեանքին:

Հոջայի հնդկահաւէն ալ մեծ է:

Զի կրնար զսպել ժպիտը որ կը ծորի ձախ այտափոսէն: Հայելիին մէջ տապկածին անդրադարձը համոզիչ փաստ է նուիրողին առատաձեռնութեանը, ինչպէս եփողին վարպետութեան: Հանեց ծոցի տետրակը ու պատոնեց գրուած թուղթ մը: Կարդաց, մանրեց, ու լեցուց զամբիւղը: Աննպաստ տեղեկութիւն մըն էր այդ: Բռնուած գողութիւն մը:

Նուէրը թող ըլլայ:

Զրի՛ բայց արժէփաւոր: Գոհ է մտածելով թէ խոհարարը գիտնալով հաւին կարեւորութիւնը, ժամեր գոհած է իրեն: Հոգ չէ թէ տղոց կերակուրը կը փակի: Այդ ալ շատ է լակոտներուն:

Շարժումները քիչ են՝ զգուշաւոր: Աւելորդ գործողութիւն մը ճիշտ ալմէպրայի պէս, կրնայ վտանգել ուտելու հանդիմ: Դիմելու է սա քնակն գէմֆի՞ն, թէ կտրել դանակով: Կը նայի անոնց, կատարեալ, եղունգները մաքուր՝ սրուած: Սրտնեղ շարժում մը կը նետէ պատառափողը, դանակի քանի մը հարուած, ինքն ալ զարմացաւ որ քալած էր քիչ մը առաջուան երկրաչափութեամբ, ու սկսած է ձեռքի գործը: Արդէն չարչարանք

է այս ջուրն իսկ չկտրող դանակով աշխատիլ: Խոր հրնուանքով թաղեց մատները մսերուն մէջ ու պահեց, հոն հաստատելու համար սեփականութիւնը այդ պարարտ թռչունին:

– Զակտիս քրտինքովը շահած եմ գայն ու պէտք է վայելեմ գայն լրիւ:

Նայեցաւ դրան: Բանալին նիհարեցեր էր, վախցաւ ծակերէն, որոնցմէ լոյսին հետ անկոչ հիւրեր ալ կրնային գալ: Հրեց դուռը, երկրորդ անգամ դարձուց բանալին, ու նայեցաւ դուրս: Զմոռցաւ նոյնիսկ ցնցել դուռը, բան մը որ սորված էր քարտուղարէն: Անոր հաղատ գլուխը անցաւ այդ ցնցումին մէջէն: Շնորհակալ եղաւ այդ "զարտուղի պաշտօնակցին": Յիշեց որ նման պատառ մըն ալ ան առած էր: Իր միմակութիւնը սակայն ահագին առաւելութիւն մը երեւցաւ իրեն: Տեղաւորուեցաւ պնակին առջեւ:

Պատուհանէն գրեթէ ամառնային արեւ մը կ'աշխատէր իր եւ սեղանին վրայ: Նեղուեցաւ: Արեւէ՞ն, թէ օտար նայուածքներէն: Դիմացը անաղմուկ էր, միայն քանի մը անպիտաններ: Լաւ հանչցաւ զանոնք: Զեռք ու ոտք կը շարժէին իր ուղղութեամբ: Աւելի մօտը, լուացարանին կուշտին, թեթեւ սանդուխ մը, ու քնացող կօշկակարը իր դրան մէջ:

Աւելի ներսերը հրեց ափսէն: Մօտեցաւ պատուհանին:

– Քիչ մը շունչ առնեմ:

Ինք ալ զգաց, թէ կը ստէր: Տղոց կասկածելի շարժումները կը մօտենային: Ելարանն ալ ճիշդ ու ճիշդ պատուհանովը չափուած էր: Ոչ, պիտի չներէր նոյն իսկ ուտելը տեսնողին: Բացաւ պատուհանը ու կեղծ հազաց: Ապակիներուն ձայնը կը խուլցնէր տղաքը, իր կէս մեղքը կոյրին աչքն ալ կը հանէր պատուհանէն: Բայց տղաքը կը գանգատէին, հետզհետէ անլի եռանդով ու ծաղրածու, իրենց դասերէն, կերակուրներէն ու մանաւանդ "սա անշնչելի

մթնոլորտէն": Հատիկ-հատիկ քառերը կը մտնէին նոյնիսկ քնացող կօշկակարին ականջներէն, երբ ան լայն, լայն յօրանջելէն կը շտկուէր մեր բարեւը առնելու: Անգամ մըն ալ զգացուց իր ներկայութիւնը հագով մը ու այս անգամ ապակիին հետ նաեւ փեղկը:

- Կազմակերպուած ցոյց մը, անշուշտ: Ես կը ցուցնեմ անոնց:

Կը հեւար գրեթէ եւ կը զգուշանար իր ատելութեան սահման մը դնել: Ատիկա պիտի տանէր զինքը "դառն իրականութեանց", որոնց ընդունակ կը կարծէր սա խլէզները: Ոչ, չէր վախճար անոնցմէ ներկային մէջ: Պիտի վնասել տար քոլորն ալ: Բայց պիտի կենար մեկնողներուն մօտ, տար իր հայրական խրատները ու իր զոհերը կեանքի մէջ պէտքէն քարեկամներ եթէ չըլլային, գոնէ անտարբեր պիտի մնային իրեն հանդէպ: Ապագայ վրէժխնդրութիւնը մղձաւանջ մըն էր իրեն: Պարզամիտներ թերեւս տղայական մեծամտութիւն տեսնեն ըսուածքին մէջ: Փորձը ցոյց տուաւ որ պարոնը այդ տեսակ փորձառութիւններ ունէր արդէն Պէյրութէն:

Գուրգուրանքով նայեցաւ հաւին: Ոչ, պիտի չտար զայն ոչ մէկուն, մանաւանդ սա խառնածիններուն: Բացատրութիւնը իր սեփականութիւնը դարձած էր ատենէ մը ի վեր: Թրքատիպ այդ գործիչները չվարանցեցան նախատելու Ապրիլեան մեր զոհերու մնացորդները, նման ու շատ աւելի ծանր բացատրութիւններով: Անոնց համար միլիոնաւոր մեր նահատակները "էշ նահատակներ" էին կամ ամէնէն պատուաւոր բացատրութեամբ՝ "անառակ որդիներ": Աւելի ուշ թրքական մամուլին մէջ նման մտքեր երեւցան թուրք անուններով: Կապը հոգիի եւ մտքի՝ կը քաւէ որ ընթերցողը դատէ մեզ "խառնածիններս" ու այդ "պատուաւոր իսկական հայերը" դատելով անշուշտ, իբր այդ

անուան տէր, մեր զգացումներն ու պայքարը, միացող մեր հոգին ու կեցուածքը սա պորտաքոյճներուն: Անոնք մեր պատառ մը հացը շատ գտան ու չխորհեցան իրենց իւրացուցածին: Եղան "զոհուածներ" որոնք մեր կոնակէն տուններ շինեցին ու իրենց գաւակները համալսարան դրին, վեթերան գործիչ եղան ու մեր վրայ թփեցին:

Երեսին տրուած այդ բարիքը, եղած է ամէնէն ծանր նուաստացումը իմ կեանքիս: Ուսանողութեանս ան էր որ կը կապէր միտքս, կը չարացնէր, կ'ըմբոստացնէր զիս շրջապատիս դէմ: Աւելի ուշ մեր մեծերու նեխածութիւնն էր, որուն չկրցամք հանդուրժել: Մենք կը պահանջուէր զոհել մեր ապագան ու ըլլալ շահագործումի միջոց մը, ոչ միայն անչափահասութեան, այլ ցկեանս: Բարեգործականի լիազօր տիտղոսուած Պրն. Ալէմշահ պիտի բանաձեւէր զայն ու իր ամսական քառասուն սքերլինը մոռցած, մեր երեսին պիտի նետէր ոչլոտած ոսպը կամ նեխած գետնախնձորը: Իրենց համար մենք "Քաւութեան նոխազ" մըն էինք միայն:

Եփած դառնութիւնն է որ հիմա մեզ կը շարէ կօշկակարին շուրջ, ստիպելով խեղճը ակամայ մտիկ ընել մեր գանգատներուն: Կը զգամք հերոսին նայուածքին ծանրութիւնը՝ ատելութեան հասնող: Բայց կը կենանք: Սիրտ պաղեցնելու ձեւ մը՝ մեր գանգատն ալ: Ետքը որ օր մը դպրոցական մեծ ըմբոստութեան պիտի փոխուէր, դիտմամբ չէր դադրեցուեր, ապագային ձուկ որսալու համար պղտոր ջուրէն:

- Տաքնան ու մեզ խայթեն:

Պատկերն էր իր համոզումով սա տղոց, որոնք անամօթաբար իր հանգիստը կը խռովէին: Իրենց ինչ թէ Պրն. տնօրէնը իրեն հաւ մը կը նուիրէր: Ազատ չէի՞նք միթէ իրենց բարեկամութիւնը յայտնելու: Յիշեց իր տիրոջ վերջին խօսքերը, նայեցաւ

պատուական հաւիճ: Մի՞թէ այս դրկողը գէշ մարդ է: Չէ՞ որ չար ծառը բարի պտուղ չի տար: Արդար չէին բոլորն ալ: Իրաւ է, ան ունի իր թերութիւնները բոլորիս պէս, բայց ընտիր բարեկամ մըն է:

Շոգին այլեւս չէր ելլեր: Մէկուսի ժամացոյցն ալ երկաթագործութիւն կ'ընէր: Նեղուեցաւ ձայնէն, ժամանակէն, ու ահապարեց մանրելու: Բայց զգուշիւ բան, ճանն մը, այն ալ անբռնա տեսակէն: Դիտեց զայն: Յետոյ՝ տղաքը: Գտաւ որ նոյնն էին անոնք, վերջինները բանով մը աւելի անբաղձալի: Ճաննին տաղտուկը ոչինչ էր այդ լիբերուն բաղդատմամբ: Կոտրել, սպաննել կ'ուզէր: Վաղուան յանցանքին սպասել յուսահատեցուցիչ էր, ներկայի անգորութեան չափ: Իսկ ճաննը կը վայելէր շնորհալի շարժումներով: Ան ալ երբեմն երկրաչափական պատկերներ կը գծէր: Նեղուեցաւ ամէն տեղ դաս տեսնելէն: Անարժան էին այդ լակոտները, բայց "բան, բանի, ամսականս թող միշտ բանի" երգեր էին ուրիշներ ու ինք ալ անոնց հետ:

Վախցած էր ամուսնանալէ ու երեսուն տարիներու պարապը լեցնել աշխատած էր մաթեմաթիկով: Դասը կենսաճիւղ եղած էր իրեն այլեւս: Իրաւ էր, հաշտ չէր կարգ մը դասարաններու, բայց չկամ կու տար իր դասը, աղետ ու կցկտուր, չհիւանդանալու, իր հոգիին պարապը չզգալու համար: Արդէն դասէն դուրս իր լրտեսական աշխատանքը ամէնէն աւելի կու գար ներքին պարապութեան տանջանքէն:

Ամբողջ գրադարանը, համեստ քանի մը տասնեակ, ձուլուած էր մաթեմաթիկով: Ամէնէն ալ իրեն համար միւս ու ոսկոր եղած, տեսակ մը օժանդակ իր պատեանին: Դաւող քնութիւնը, քիչ մըն ալ արտաքինի պակասը, ստիպած էր զինք պատեմաւորութիւն: Դրած էր իրեն համար քարէ օրէնքներ,

որոնք կարելի էր փորել միայն կտոր ոսկիով: Կարծրացուցած, տարագի վերածած, ինչպէս մաթեմաթիկի մէջ էր նոյն իսկ զգացումներն, ու վայելքները, անձնատուր ըլլալով ժլատութեան մը որ կը կառավարուի իր ամուրիի տխուր հեռանկարով: Այդ պատկերը, միանկութիւնը, զինք ըրած էին տեսակ մը մարդատեսաց, մանաւանդ դրամատեր: Չհանդուրժեց ճաննի ներկայութեան, ան կը բորբոքէր դառնութիւնը այդ անուղղանքուն դէմ, որոնք իր տանը մէջ իսկ տաղտուկ կը բերէին: Պատուհանն երկնաւ պոռալ ուզեց: Իր գործը չէր ատիկա, զիջաւ զայն իրեն յարմար միւս պաշտօնին, ու ժպտէն ծակուած այտերով մտիկ ըրաւ դիտմամբ քարճրացող ձայները:

- Եղբայր, լուրիսն ալ որդնոտեցաւ:

Կը ճանչնար զանոնք: Մանաւանդ գանգատները: Իր կողմէ արդարացում մըն էր ըսուածներուն, կերակուրի չդպիլը: Բայց ինչո՞ւ մարգարիտը խոգերուն նետուի: Չգիտցաւ թէ ինչպէս ներս մտած էր Աւետարանի տողը իր կուղպ, բայց պարապ հոգիէն ներս: Շատ էր, ի վերջոյ, նոյնիսկ այդ: Ինչի կը ծառայէ փափկացնել իրենց ստամոքսը: Մի՞թէ անոնց ձեռքը աւելին պիտի դիտէ: Անոնք ծնած են ծառայելու, առ առաւելն, "պախալ" կամ բանուր մը ըլլալու: Աւելորդ՝ նոյնիսկ այդ կրթութիւնը: Անիծեց ժամանակը, բարեբարը, տխմար այդ ցնդածը, որ փիներ կը պահէր: Աստուած ինչո՞ւ գրկած էր զինք այդ պայմաններէն: Այս միջոցներով ապահով էր արեւէն մաս մը առնելու, ինք որ յաղթած էր ամէն բանի ու հասած սա քարճրութեան: Ափսոս իր ընդունակութիւնները, ու վատնումը սա դպրոցին:

- Բայց ո՞վ ըսաւ՝ մենք չենք ապագան:

Ձայն մը կը պոռար վարէն: Ջղայնոտ՝ բայց վստահ իր մեծցող ուժերուն, յիշեց մանկութեան օրերը, ազգային վարժարանը:

Այ՛ն, ինձ ալ փալած էր նոյն համբէն: Հետեւեցաւ խօսողին, կոտորած, մտաւոյ: Այ՛ն, թերեւս օր մը: Բայց տարբեր էին ժամանակները: Ձկրցաւ ուրանալ ամէն ինչ որ կար տղոց մէջ, եւ կարողութիւն եւ կամք ու յարատեւութիւն: Բայց կար տարբերութիւն մը: Մեծերուն հոգին փլած էր այդքան տառապանքներէ վերջ: Կը պահանջուէր որ մեծն կազդոյրէն ետքն ալ մնային՝ ողորմութեան ցուցանակներ միայն: Կային մարդիկ որ չէին հանդուրժեր մեր խրոխտ կեցութիւնը, մանաւանդ կարողութեանց տիրապետումին: Իրենց պէտք եղածը 'Տիրամօր Երախտաւորներ' էին, ու մեծն կ'ըմբոստանային՝ այդ գաղափարին իսկ դէմը: Հիմա ահագին փուլումներէն ետքը, մանաւանդ մեր հոգիէն ներս, անոնք պատուաստել կ'ուզէին "օրը օրին" կամ "կուշտ փոր" դարձածները, շատ անգամ կեղծիքը իրենց անձով ծածկելով: 'Բան, բանի, ամսականս թող միշտ բանի': Անհանձնար բերթողը մեծցաւ հարազատցաւ իրեն: Ձեւած էր իր կեանքը այդ տողով ու պարտկած էր զայն երեւութական խտութեամբ մը, որմէ անդին կար անտարբերութիւն մը, ու փաշալեքանք մը ուսումէ փախելու: Լսած, երբեմն փաշալեքած էր այդ կարգի տրտունջները: Ձգեց որ առուն հոսի իր գիտցած համբովը: Ու դարձաւ հաւին:

Ճանները շատցած էին: Բոնեց անոնցմէ մէկը, համոզուած էր առաջինը ըլլալուն, զննեց: Գիրուկ մատներուն մէջ մեծ կ'երեւէին անոր անդամները: Դանդաղ փաշեց թեւերը, ոտքերը, փալելով հեփաթին համբէն 'Մեծ կտորը ականջը': Սրբեց ձեռքերը ու նստաւ: Արագ՝ շարժումները, որոնք գրեթէ կը մնան պնակին մէջ: Ոսկորները, փայլուն, դեղնաւուն ներմակով մը, մեզմէ արագ կը շարունակէ եւ հասակի կարգով, ինչպէս պիտի ըսէր մեր մարգիչը: Տկար էր կուրծքը, հեւքը բռնած է, աշխատութեան

ու վայելքի:

Բայց սա ոտնաճա՞յնը:

Ճանչցաւ զայն, յիշեց ժամադրութիւնը, անձերը: Անապարեց: Վերջին սրբագրութիւն մը ոսկորներուն վրայ, կոնակը դրան, կրփոտ: Դրան զարկին տասնապատիկ արագութեամբ կը շարժին իր ձեռքերը, երբ կը տեղաւորէ պնակը պահարանին մէջ: Ու կը մեծնայ զարկը հեզնոտ ու ժպտաշուրթն, ըլլալու համար մարդուկէս Պրն. Զօրիկը: Չպատասխանեց: Սեղմեց այտապարկերը, արագ կլլեց, բայց անիծեալ հագ մը, ու փրտինքի փանի մը աղբիւրներ, մերժեցին փնացողի դէմք մը տալ իրեն: Հապա՞ թաց սա ոսկորները: Մատնիչ սա հո՞տը:

Բացաւ դուռը, ու պահուեցաւ վերջին սրբագրութեան մը համար: Յետոյ, դեղին ու դողով, բոնեց հեզնանքով բեռնուած ձեռքը, այ՛ն, լաւ դիտեց դրան նեղէնը, անոր մագերէն իսկ կը հեզնէին իր անհարակ ծպտումը: Ու . . .

- Սիրելիս, կը վախցնես զիս:

Այնքան քնական, յանցանք ձեւաւորող: Գիտէ՞ր արդեօք ինչով գնուած էր սա հաւը, անշուշտ հոտ մը առած էր: Վախցաւ անոր քաց բերնէն, ու շտապեց փակուիլ: Բարեբախտ էր որ դիմացինը դրախտէն կու գար:

- Ի՞նչ կայ, եղբայր, Պրն. Տնօրէնին չերթա՞նք:

Ու քիչ ետքը.- Յուզուած կ'երեւիս:

Քաշուելէ առաջ, տեսաւ ականցներուն աներեւութանալը, շէկ հիւանդոտ կայծ-կլտուքով մը: Անոնք թառած էին հագիւ քացուած դրան: Զգաց թէ անոնք տակաւին հոն են, միւս զգայարաններուն լարումին մէջէն: Կը հանչնար անոնց փայլը, այսինքն դաւանանութիւնը:

Նախ չուզեց փախիլ: Դուռէն անդին լուծիւնը միայն զգալի էր: Փորձեց ներսինն արհեստը: Բանալին լայն մը նստած էր իր տեղը: Ամբողջ պրկումը

իրեն արժեք բարձր հոտը հալին, ու գապուած ոսկորի կրծել մը: Միտքը թափառեցաւ այդ մեկուսացման շուրջ ու զգուեցաւ: Զեռքը ինքն իրեն վար ինկաւ բռնելիքէն. մտաւ գրպանը:

Կծծի իւր սարօքն: Մըմնջեց ասոսանքով: Յետոյ ամուր գարկաւ կրունկները աստիճաններէն վար: Ան զգումնէն պիտի թփնէր ալ, եթէ չտեսներ մեզ: Կլլեց հաւաքածը առնելու համար մեր բարեւը:

- Պրն. Տնօրէնը Զեզ կ'ուզէ:

- Ըսէ՛ք Պրն. Արուսեանին ալ:

Ուսերուն վրայէն կը ժպտէր մեզի: Տեսած էր մեզ կօշկակարին մօտ, լսած մեր խօսքերը:

- Բիչ մը սպասեցէ՛ք տղա՛ք, հաւը թող մարսէ:

Մեր ուժէն վեր հեզնութիւն մը կար այդ մարդուն լեզուին մէջ: Թափափած, թուրքերան այդ հսկան չէինք սիրեր, բայց կը փնտռէինք իր սրախօսութիւնները, ընդհանրապէս ուռուցիկ, գովասանք իրեն կամ զանազաններու, երբեմն ալ անզգուշ, նոյն իսկ դիտումնաւոր ֆողագերծումներ իր պաշտօնակիցներուն գործունէութենէն: Դիտմամբ, կ'արագացնէինք մեր ֆայլերը ու կը ժպտինք իրարու:

Առաջին հարուածին իսկ դուռը բաց է, ու ինք պատրաստ. սովորական դաժան ու ճակնդեղ դէմք: Իսկ պնակը չկայ:

Ա. ՆԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԳԻԾԱԿԱՆԸ ԵՒ ՈՂԲԵՐԳԱԿԱՆԸ ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆԻ «ԸՆԿԵՐ Բ. ՓԱՆԶՈՒՆԻ» ՎԷՊՈՒՄ

Իր ստեղծումից շուրջ ութ տասնամեակ յետոյ, ունենալով արտասահմանեան բազմաթիւ հրատարակութիւններ, 1989 թուին Նրեւանում վերջապէս լոյս տեսաւ Նրուանդ Օտեանի «Ընկեր Բ. Փանջունի» վէպը՝ հայ ֆաղափական երգիծանքի գլուխգործոցը: Մինչ այդ՝ երգիծավէպն արգիլուած էր Խորհրդային Ներկրում, ընթերցող լայն շրջաններին՝ անմատչելի: Սակաւ բացառութիւնները միայն կարող էին ըմբռնել այդ վէպը, այն էլ թափուն, առանց բարձրաձայն մտորելու յանդգնութեան . . . : Վէպի արտասահմանեան հրատարակութիւնների օրինակները պահուում էին գրադարանների յատուկ բաժիններում, իսկ իրենց ունեցած հաս ու կենտ օրինակները մարդիկ սրբազան մասունքի պէս երկիւղածօրէն փոխանցում էին միայն ամենավստահելի մտերիմներին . . . :

Իսկ ինչո՞ւ էր արգելուած Խորհրդային Կարգերից շուրջ մէկ տասնամեակ առաջ ստեղծուած երկը: Այս հարցին միանշանակ ու սպառնիչ պատասխան տալն առայժմ դժուար է, սակայն կարելի է վստահ ասել, որ գլխաւոր պատճառներից մէկը այն նեղմիտ, գեղարուեստական երկը միմիայն ձեռնտու գաղափարների դիտանկիւնից գնահատելու կաղապարային չափանիշներով առաջնորդուող պաշտօնական քննադատութիւնն էր, որը թէեւ չէր էլ ուրանում «Ընկ. Բ. Փանջունու» գեղարուեստական ուժն ու արժանիքները, նոյնիսկ գովեստներ էլ չէր խնայում, բայց համարում էր Խորհրդային երկրում ընթերցանութեան համար ոչ յանձնարարելի՝ «ինչպէ՛ս կարելի է» սկզբունքով: Ուրեմն տարօրինակ պիտի չհամարել, որ Օտեանի երկերի ժողովածուները մեզանում տպում էին առանց այդ վէպի, առանձին հրատա-

իրեն արժեք թարմ հոտը հալին, ու զսպուած ոսկորի կրծել մը: Միտքը թափանցաւ այդ մեկուսացման շուրջ ու զգուեցաւ: Ձեռքը ինքն իրեն վար ինկաւ քոնքիւիքէն. մտաւ գրպանը:

Կծծի իւր սարօքն: Մըմնջեց փսոսանքով: Յետոյ ամուր զարկաւ կրունկները աստիճաններէն վար: Ան զգուանէն պիտի թֆնէր ալ, եթէ չտեսներ մեզ: Կլից հաւաքածը առնելու համար մեր բարեւը:

- Պրն. Տնօրէնը Ձեզ կ'ուզէ:

- Ըսէ՛ք Պրն. Արուեսանին ալ:

Ուսերուն վրայէն կը ժպտէր մեզի: Տեսած էր մեզ կօշկակարին մօտ, լսած մեր խօսքերը:

- Քիչ մը սպասեցէ՛ք տղաք, հաւը թող մարսէ:

Մեր ուժէն վեր հեգնութիւն մը կար այդ մարդուն լեզուին մէջ: Թափփած, թուրքերան այդ հսկան չէինք սիրեր, բայց կը փնտէինք իր սրախօսութիւնները, ընդհանրապէս ուռուցիկ, գովասանք իրեն կամ զանազաններու, երբեմն ալ անզգուշ, նոյն իսկ դիտումնաւոր ֆողագերծումներ իր պաշտօնակիցներուն գործունէութենէն: Դիտմամբ, կ'արագացնէինք մեր քայլերը ու կը ժպտինք իրարու:

Առաջին հարուածին իսկ դուռը բաց է, ու ինք պատրաստ. սովորական դաժան ու ճակնդեղ դէմքը: Իսկ պնակը չկայ:

Ա. ԽԱԶՍՏՈՒՐԵԱՆ

ԵՐԳԻԾԱԿԱՆԸ ԵՒ ՈՂԲԵՐԳԱԿԱՆԸ ԵՐՈՒԱՆԴՈՍԵԱՆԻ «ԸՆԿԵՐ Բ. ՓԱՆՋՈՒՆԻ» ՎԷՊՈՒՄ

Իր ստեղծումից շուրջ ութ տասնամեակ յետոյ, ունենալով արտասահմանեան բազմաթիւ հրատարակութիւններ, 1989 թուին Նրեւանում վերջապէս լոյս տեսաւ Նրուանդ Օտեանի «Ընկեր Բ. Փանջունի» վէպը՝ հայ քաղաքական երգիծանքի գլուխգործոցը: Մինչ այդ՝ երգիծանքի արգիլուած էր Խորհրդային Նրկրում, ընթերցող լայն շրջաններին՝ անմատչելի: Սակաւ բացառութիւնները միայն կարող էին ըմբռնել այդ վէպը, այն էլ թափուն, առանց բարձրաձայն մտորելու յանդգնութեան . . . : Վէպի արտասահմանեան հրատարակութիւնների օրինակները պահուում էին գրադարանների յատուկ բաժիններում, իսկ իրենց ունեցած հատուկ կենտ օրինակները մարդիկ սրբազան մասունքի պէս երկիւղածօրէն փոխանցում էին միայն ամենավստահելի մտերիմներին . . . :

Իսկ ինչո՞ւ էր արգելուած Խորհրդային Կարգերից շուրջ մէկ տասնամեակ առաջ ստեղծուած երկը: Այս հարցին միանշանակ ու սպառնիչ պատասխան տալն առայժմ դժուար է, սակայն կարելի է վստահ ասել, որ գլխաւոր պատճառներից մէկը այն նեղմիտ, գեղարուեստական երկը միմիայն ճեղքումու գաղափարների դիտանկիւնից գնահատելու կաղապարային չափանիշներով առաջնորդուող պաշտօնական քննադատութիւնն էր, որը թեւեւ չէր էլ ուրանում «Ընկ. Բ. Փանջունու» գեղարուեստական ուժն ու արժանիքները, նոյնիսկ գովեստներ էլ չէր խնայում, բայց համարում էր խորհրդային երկրում ընթերցանութեան համար ոչ յանձնարարելի՝ «ինչպէ՛ս կարելի է» սկզբունքով: Ուրեմն տարօրինակ պիտի չհամարել, որ Օտեանի երկերի ժողովածուները մեզանում տպւում էին առանց այդ վէպի, առանձին հրատա-

րակութիւնն էլ բացառուած էր, բայց Օտեանին վերաբերող գրականագիտական աշխատութիւններում չէին արգելում այն վերլուծել ու թոյլատրելի սահմաններում եւ ընդունելի չափանիշներով գնահատել: Իրրեւ օրինակ կարող ենք յիշել Անուշաւան Մակարեանի, Սարիբէկ Մանուկեանի՝ Օտեանին նուիրուած աշխատութիւնները, որոնց մէջ վէպի գլխաւոր հերոսը գնահատուել է միմիայն որպէս դաշնակցական գործիչ, որն, իբր, գոեհկացնում է մարքսիզմը, սոցիալիզմի կամ ընկերվարական գաղափարախօսութիւնները: Խճչ է ստացում: Կերպարի այսպիսի միակողմանի, ոչ գիտական մեկնաբանութիւն կարելի էր, իսկ բուն գեղարուեստական երկը ընթերցողի ձեռք տալ՝ չէր կարելի, որովհետեւ այն վտանգը կար, թէ ընթերցողը կը հասկնար վէպի իրական բովանդակութիւնը եւ ենթատեքստը, կը ճանաչէր իրական ու մերօրեայ փանջունիներին, որոնք լիքն էին եւ են իր շուրջը:

Ինչեւէ: Վէպն այժմ վերահրատարակուել է տաղանդաւոր Ալ. Սարոյանի ծաղրանկարներով, Լեւոն Հախվերդեանի առաջաբանով. դրանից մի քանի տարի է անցել, ու արտակարգ ոչինչ չի եղել: Յամենայն դէպս, Հայաստանում կոմունիստական վարչակարգի պարտութիւնը, հասարակական-քաղաքական կեանքի բուն տեղաշարժերը չի կարելի ուղղակիօրէն կապել այդ վէպի հրատարակութեան հետ: Սակայն դա չի նշանակում, թէ «Ընկ. Բ. Փանջունին» հնացել է կամ դոյզն-ինչ նուազել է նրա նախնական գրաչութիւնը: Ընդհակառակն, արուեստի բոլոր մեծ երկերի նման, նա այժմէական է, աւելին՝ քաղաքական այն սուր երգիծանքը, որ բարձր արուեստով Օտեանը կիրառել է բախտախնդիրների, կուսակցամուկների, հանկատարների, ժողովրդի խտէլների անունից ճառող,

բայն նրան միայն աղէտներ բերող քաղաքական դեմագոգների նկատմամբ, այսօր ձեռք է բերել առաւել սուր հնչեղութիւն եւ ճանաչողական նշանակութիւն: Այն տպաւորութիւնն է ստեղծում, թէ 1909 թ. ծնունդ առած այդ գործը գրուել է այսօրուայ համար, եւ նրանում ներկայացում ու բնութագրում են . . . ամենօրեայ երեւոյթներ ու գործիչներ:

Յայտնի է, որ Օտեանն ինքը առանձնապէս գոհ չէր իր վէպերից, նոյնիսկ դրանք անուանում էր «փիհեր»՝ ապօրէն զաւակներ: Սակայն նրանց մէջ առաւել յաջողուած էր համարում «Յեղափոխութեան մակարոյծները» (ինքն այդ երկը եօթ պատմութեանց կազմում վիպակ էր համարում) եւ «Ընկեր Փանջունին»: «Գիծեր երուանդ Օտեանի կեանքին» յուշագրութեան մէջ Յակոբ Սիրունին բերում է Օտեանի՝ ինքնադատաստանի նմանուող խոստովանութիւնը. «Անշուշտ պէտք է յիշել նաեւ Փանջունին նուիրուած գոյգ հատորներս (այդ ժամանակ դեռեւս գրուած չի եղել վէպի երրորդ մասը - Ս. Մ.), «Առաքելութիւն մը ի Ծալլվար» եւ «Ընկեր Փանջունի վասպուրականին մէջ» որոնք նախ «Բիւզանդիոնի» մէջ լոյս տեսան: Անոնք ալ կեանքէ քաղուած են, մանաւանդ առաջին հատորը: Ու ատկէ թերեւս անոնց գտած յաջողութիւնը: Երբ առաջին անգամ այն լոյս ընծայեցի «Բիւզանդիոնի» մէջ՝ շատեր կարծեցին, թէ Փանջունիի տիպարն ալ իրական դէմք մըն է: Նոյնիսկ երկու վանեցիներ գրաւ էին բոնքեր Փանջունիին իրական թէ երեւակայական տիպար մը ըլլալու մասին, եւ նոյնիսկ դրամ դրեր են ազգային հաստատութեան մը տրուելու համար: Անշուշտ երկրորդը շահեցաւ գրաւը, որովհետեւ իրական դէմք մը չէ Փանջունին, այլ տեսակ մը ընդհանուր տիպար է, խտացումը յեղափոխական

տիպերուն: Նոր էր հատորով լոյս տեսնել առաջին գիրքը, երբ օր մը Ջաւարեան կամուրջին վրայ բռնեց զիս. «Եթէ հարուստ ըլլայի – ըսաւ – այս գիրքէն հազարաւոր օրինակ կը գնէի ու կը բաժանէի մեր բոլոր ընկերներուն»: Արդարեւ շատ ժողովրդականութիւն գտաւ այս գործս. ամէն մարդ ինքզինքն կը տեսնէր հոն կամ իր բարեկամը, կամ իր դրացին: Արամին համար ալ կը պատմեն, որ մինչեւ մեռած օրը գրպանին մէջ ունէր Փանջունիի այս նամակները, ու յաճախակի կը կարդար»⁽¹⁾ (ընդգծ. իմն եմ – Ս. Մ.):

Նկատի ունենա՞մ, որ վկայութիւններ էլ կան այն մասին, թէ «Ընկեր Փանջունին» բարձր է գնահատուել «Երեւանի ֆոմիսերներու կողմէ»: Սա Յովհ. Թումանեանն է հաղորդել Օտեանին՝ Պոլսում եղած ժամանակ:

Ինչպէս երեւում է վերոբերեալից, Օտեանն ինքն Փանջունու կուսակցական պատկանելութեան մասին որոշակի ոչինչ չի ասում: Ծագում է միանգամայն քնական հարց՝ ի՞նչն է պատճառը, որ Օտեանի վէպը բարձր են գնահատել եւ դաշնակցական, եւ պօլշեիկեան դեկալարները: Միայն այն, որ պօլշեիկները Փանջունու կերպարում տեսնում էին դաշնակցականի՞ն, թէ՞ նաեւ այն, որ դաշնակցականներն էլ տեսել են պօլշեիկին: Ահա այս առումով էլ իր հետաքրքրութիւնը պահպանում է շարունակուող այն բանավէճը, թէ՛ ո՞վ է Փանջունին, դաշնակցական է արդեօք, թէ՛ պօլշեիկ, հնչակեան է, թէ՛ ռամկավար:

Օտեանի երկի խորհրդային ուսումնասիրողները հասկնալի պատճառով ճիգ ու ջանք չեն խնայել Փանջունուն հռչակելու անվերապահ դաշնակցական եւ նրան ամէն կերպ հեռու պահելու պօլշե-

իզմից ու կոմունիստներից: Նրանք չեն էլ հորշել վէպի փաստերի միտումնաւոր մեկնաբանութիւններից, նաեւ փաստերի՝ յօգուտ իրենց արհեստական տեսութեան կեղծումից: Երեւի մտածել են, որ վատ արարքների, հակաժողովրդական գործողութիւնների ընդունակ են միմիայն իրենց գաղափարական հակառակորդները եւ աշխատել են Օտեանին էլ փրկել գաղափարական սխալներից:

Զի կարելի անտեսել մի իրողութիւն. Օտեանը ոչ մի ֆաղափական կուսակցութեան էլ չի պատկանել եւ, եթէ ֆնմադատել է այս կամ այն կուսակցութեանը, ապա ոչ թէ մէկին գերադասելու եւ միւսին ստորադասելու, այլ կենսական ճշմարտութիւնը բացայայտելու եւ ժողովրդի իրական շահերը ներկայացնելու նկատառումով: Այս խնդրում նրան, իբրեւ ճշմարիտ արուեստագետի, չեն կաշկանդել նոյնիսկ իր ժամանակաւոր համակրանքները: Երգիծանքի իր գէնքը նա գործադրել է անաչառ անկողմնակալութեամբ՝ չխնայելով ո՛չ դաշնակցականներին, ո՛չ էլ իր համակրած հնչակեաններին կամ պօլշեիկներին, որովհետեւ նրա գլխաւոր չափանիշը աղետներից աչք չբացող ժողովրդի քիւրաւոր վերբերին դարձան անելուն նպատակամղուած՝ հայութեան առողջ ուժերի համերաշխ եւ խելամիտ գործունէութիւնն էր: Իսկ Փանջունիներ կային ֆաղափական բոլոր կուսակցութիւններում: Եւ եթէ Օտեանը փանջունուն ներկայացնէր միայն այս կամ միայն այն ֆաղափական կուսակցութեան անդամ, նրա կերպարը կը լինէր միակողմանի, ինչպէս ներկայացրել են մինչեւ այժմ, եւ երբեք էլ չէր դառնայ Փանջունիութեան երեւոյթի խտացուած, ընդհանրացուած պատկերը:

1. «Բագին», Պէյրութ, 1969, նո. 11-12, էջ 144-145:

Զի կարելի անտեսել նաև պատկերի կոնկրետության խնդիրը: Զե՞ որ, հեղինակի իսկ վկայությամբ, այնքան իրական էր Փանջունին, որ նրա կերպարում ժամանակակից յեղափոխականները տեսնում էին կա՛մ իրենց, կա՛մ իրենց ծանօթներին, կա՛մ հակառակորդներին: Եւ դարձեալ կուսակցական պատկանելութիւնը որեւէ դեր չունէր: Այո՛, Փանջունին եղբ՛լ է դաշնակցական գործիչ, եւ այս հարցում մենք վէճ չունենք Ա. Մակարեանի, Լ. Հախվերդեանի եւ Ս. Մանուկեանի հետ: Բայց նրանք նոյնքան միակողմանի են ներկայացրել Փանջունուն, որքան նրանք, ովքեր Փանջունուն ներկայացրել են միմիայն որպէս պոլշեիկ: Խորհրդային շրջանի ուսումնասիրողներից ոչ ոք չի կարողացել տեսնել հնչակ, ռամկավար կամ պոլշեիկ Փանջունուն, չի ջանացել նկատել եւ վերլուծել այդ կերպարն իր զարգացման ընթացքին մէջ, չի գնահատել «հին» ու «նոր» փանջունիներին, որոնց յստակօրէն տարբերակել է հեղինակը, եւ հաշուի չեն առել կենսական հանգամանքներին եւ իրադարձութիւններին համապատասխան նրա փոփոխութիւնները: Իսկ Ս. Մանուկեանը պոլշեիկ Փանջունու արարքներն էլ վերագրել է դաշնակցական Փանջունուն եւ ստեղծել կատարեալ խառնաշփոթ:

«Ընկեր Փանջունին տարագրութեան մէջ» հատորի սկզբնամասում Օտեանն իր վերափոխուած հերոսին՝ «նոր Փանջունուն» քերում է Խորհրդային Հայաստանի մայրաքաղաք Երեւան, ուր նա մեծ եռանդով շարունակում է «փրոպագանդի» գործը: Կարո՞ղ էր նա պոլշեիկեան Հայաստանում դաշնակցական պրոպագանդա անել: Նրա, իբրեւ յեղափոխական

գործչի, հեղինակութիւնն ու հոչակը արդէն տարածուել էր տեսէ՛՛ք ուր՝ «Պարսից ծոցէն մինչեւ Մոսկուա եւ Էնկյուրիէն մինչեւ Աֆղանիստանի սահմանները» (2): Եթէ Փանջունին միայն դաշնակցական լինէր, կարո՞ղ էր նրա հոչակը տարածուել խորհրդային ողջ երկրում, Թուրքիայում եւ Աֆղանիստանում:

Իր պատասխան-նամակը, որ Փանջունին յղել էր Օտեանին Երեւանից եւ որով արտօնել էլ նրան պատմելու տարագրութեան շրջանի իր գործունէութիւնը, գրուած էր նոր ուղղագրութեամբ, այսինքն՝ 1922 թուից ոչ առաջ, գրուած էր նոր ոճով ու մտածողութեամբ, այնպէս որ՝ մի քանի մասնագէտներ երեք օր ու գիշեր չարչարելով մի կերպ «թարգմանել» էին նրա բովանդակութիւնը: Հեղինակը, խնայելով ընթերցողին, բուն նամակը ամբողջութեամբ չի ներկայացնում՝ նրան «ուղեղային տագնապի մը չ'ենթարկելու համար»:

Մի հարց էլ կարող է ծագել. դաշնակցական Փանջունին ինչո՞ւ պիտի գրէր պոլշեիկեան ուղղագրութեամբ ու քառամբերով:

Պատասխան-նամակի սկզբում Փանջունին Օտեանին որակում է որպէս «կեղտոտ բուրժուաների, կապիտալիստների հացկատակ, պնակալէզ եւ այլն» (206): Ո՞ւմ յայտնի չէ, թէ այն ժամանակներում այդպիսի որակումներ ո՛վ ո՛ւմ էր տալիս:

Փանջունին գտել էր գործելու նոր միջավայր ու ասպարէզ: Նա ակնթարթօրէն վերակառուցուել էր նոր պայմաններին ու պահանջներին համապատասխան, դարձել էր նոր չարիք՝ հասարակական ահաւոր վտանգաւորութեամբ:

2. Եր. Օտեան, Ընկեր Փանջունի, Երեւան, 1989, էջ 206: Սոյն հրատարակութիւնից՝ քաղուածքները այսուհետեւ շարադրանքում:

«Հին» ու «նոր» փանջունիների տարբերակումը կը դառնար այդ կերպարի էութիւնը բացայայտելու լաւագոյն հմարաւորութիւններից մէկը, որը, ցաւօք, չեն օգտագործել նախորդ ուսումնասիրողները: Իր երկու տարբեր որակների մասին Փանջունին խօսում է միանգամայն որոշակի. «Յետոյ կը գուժէ մահը հին Փանջունիին. «նա մեռած է, նեխած դիակ է (կը գրէ), իբրեւ գիշատիչ ագռաւ կամ անգղ կրնաս գայն ծամել, ծամծմել ու կուլ տալ, կրնաս այդ դիակը շահագործել ինչպէս ուզես, ծաղրիր, հեզմիր քո կարողութեան չափով, ես այդ մասին շնորհակալ կը լինեմ քեզ: Իսկ գալով նոր Փանջունիին՝ նա շատ հեռացած է հեզմանքի, ծաղրանքի, երգիծանքի սահմաններէն. նա այլեւս անբռնաբարելի, անխոցելի է, նա սոսկալի է, սարսափելի է, բայց ոչ ծաղրելի: Նրան կարող ես ատել, կարող ես նրանից վախենալ, բայց ոչ հեզմել» (206, ընդգծ. իմն եմ - Ս. Մ.): Այո՛, արմատապէս փոխուել է Փանջունին, դարձել նոր աղէտ ու պատուհաս՝ անցեալից պահպանելով միայն իր հին կորովն ու պերճախօսութիւնը՝ «միակ հնութիւնը, որ իր մէջ անեղծ մնացած է»:

Եթէ Ա. Մակարեանը քերել է փաստեր, հիմնաւորել Փանջունու դաշնակցական լինելը՝ այդ կուսակցութեան գործունէութեանը անմպաստ գնահատականներ ու որակումներ շոյալելու համար՝ Վանի դաշնակցական կազմակերպութեան մէջ փնտռելով նրա նախատիպերին (3), անգամ նրա գործակիցների ու վէպի երկրորդական դէմքերի համար իրական հիմքեր որոնել, մոռանալով, որ ԽԵ Աւօն, օրինակ, Վասպուրականում լինել չէր կարող, քանի որ արդէն «առիւծի պէս» ընկել էր Ծալկալարում՝ քոմարաշցի քրդերի յար-

ձակման ժամանակ, ապա այլ կերպ է վարուել Ս. Մանուկեանը: Նա, այն էլ ոչ հեռու 1979 թուին, պարզապէս չի կամեցել, որ Փանջունին որեւէ առնչութիւն ունենայ պօլշեւիզմի հետ, խորհրդային իրականութեան հետ: Ուստի նպատակադրմար է գտել Օտեանի հերոսին հեռացնել Խորհրդային Հայաստանից եւ տեղափոխել 1918 թ. ստեղծուած Հայաստանի Հանրապետութիւն: «Փանջունին - գրել է նա - 1918ին ազատում է աքաղից եւ մեկնում Երեւան՝ դաշնակցական «հանրապետութեան» (չակերտները իրենն են - Ս. Մ.) մէջ ստանձնելով փրոպագանդի գործաւորի» պաշտօնը: (4)

Վերելում տեսնա՞նք, որ Փանջունին իր պատասխան-նամակը գրել է արեղեանական ուղղագրութեամբ, որն ընդունուել է 1922 թ., այսինքն այն ժամանակ, երբ Երեւանում արդէն խորհրդային կարգեր էին: Որ Ս. Մանուկեանը իսկապէս պօլշեւիկ Փանջունու արարքները վերագրել է դաշնակցական Փանջունուն, երելում է նամակի այն հատուածից, որ նպատակային յապաւումներով մէջ է քերել նա՛ դարձեալ «ապացուցանելու» համար, որ Փանջունին դաշնակցական է: Հիմա տեսնենք քաղուածքն առանց սղումների, եւ պատկերը պարզ կը դառնայ: «Իմ ժամերը սուղ են - գրում է Փանջունին Օտեանին - չեմ կարող աւելի երկար գրել, որովհետեւ լծուած եմ մի փրկարար աշխատանքի. ես պէտք է քանդեմ հնութիւնը, հին լեզուն, հին կրօնքը, հին քարքերը, հին օրէնքը, հին քարոյականը, հին միտքը, հին ըմբռնումները, հին նախապաշարումները, վերջապէս բոլոր հին աշխարհը (չարժէ՞ յիշել, «Ինտերնացիոնալի» տողերը «Այս հին

3. Տե՛ս Ա. Մակարեան, Երուանդ Օտեան, Եր., 1965, էջ 242:

4. Հայ նոր գրականութեան պատմութիւն, հ. 5, Եր. 1979, էջ 680:

աշխարհը կը փանդեմք մեմք մինչեւ հիմքերը եւ յետոյ Մեր նոր աշխարհը կը շինեմք մեմք . . .)։ դա հեշտ գործ չէ։ Պիտի կարողանամ անել այդ ամէնը, չեմ կարծի։ Թերեւս յաջողուեմ միմիայն փանդել. այդ արդէն բաւարարութիւն կու տայ ինծի։ Իմ յաջորդը թող լծուի վերաշինութեան գործին։ Ես վայելում եմ փանդումի հեշտամբը, իմ յաջորդս թող կրի վերաշինութեան տաժամբը» (206-207)։

Ծանօթ պատմութիւն է։ Այսպիսի խելագար խանդով եւ «պօլշեիկեան տեմպով» խորհրդային առաջին տարիներին յայտնի է, թէ ովքեր էին յարձակում անցեալի ողջ մշակութային ժառանգութեան, դասական արուեստի, հին մտաւորականների եւ մասնագէտների վրայ, աւերում թանգարանները, նարտարապետական հրաշակերտները, պաշտամունքային յուշարձանները, գործարանները, անգամ երկաթուղիները՝ պատճառաբանելով, թէ հին է, անցեալի մնացուկ է. բուրժուական է։ Յամենայն դէպս դրանք դաշնակցականները չէին, եւ Ս. Մանուկեանը իրաւունք չունէր եզրակացնելու, թէ «Փանջունու այս տողերում տրուած է Հայաստանի դաշնակցական «կառավարողների» (դարձեալ չակերտներն իրենն են - Ս. Մ.) թողած ժառանգութեան դիպուկ բնութագիրը»(5)։

Որ եր. Օտեանը դաշնակցականներին ֆննդատելու հարցում եղել է անխնայ, նոյնիսկ որոշ իմաստով ծայրայեղ, դա կարելի է ապացուցանել եւ բացատրել, բայց ոչ այս եղանակով։ Այլ բան է, եթէ ուսումնասիրողը փորձեր մեկնաբանել դաշնակցական ընկերվարութեան օտեանական ֆննդատութիւնը։ Ցաւօք, ո՛չ Ա. Մակարեանը, ո՛չ Ս. Մանուկեանը, ո՛չ էլ Լ. Հախվերդեանը չեն փորձել

դաշնակցութեանը դիտել որպէս ընկերվարական կուսակցութիւն, որը նոյնիսկ երկրորդ ինտերնացիոնալի անդամ էր։ Այս դէպքում ստիպուած պիտի լինէին ֆննդատել ընկերվարութիւնը։

Զմոռանաւ, որ վէպն ունի «ընկերվարական ցամաքային» վերնագիր-բնորոշումը նաեւ։ Ուրեմն, Ընկեր Փանջունին, իբրեւ սոցիալիստ-ընկերվարական, ունի ընկերվարութիւն դաւանող կամ նրանով փետրաւորուող բոլոր ֆաղափական ուղղութիւններին բնորոշ յատկանիշներ։ Իսկ այս դէպքում, այսպէս մտածելով, չե՞մք հասնի մի այլ ծայրայեղութեան. օրինակ, չի՞ կարող ընկալուել, թէ Փանջունին խառնածին տիպար է, մի քիչ այս, մի քիչ այն ֆաղափական կուսակցութեան ներկայացուցիչներին բնորոշ յատկանիշների գումար՝ որոշ յարաբերակցութեամբ։ Եւ դա՞ չէ արդեօք պատճառը, որ խորհրդային ուսումնասիրողները նրան դաշնակցական են համարել, իսկ Սփիւռքի որոշ ուսումնասիրողներ՝ պօլշեիկ։ Այս կասկածը կը փարատուի, եթէ ընդունեմք, իսկ դա այդպէս է, որ Փանջունին ազնիւ նուիրեալ չէ, բարձր իտէալների համար պայքարող մարտիկ չէ, այլ յեղափոխական է դարձել պատահաբար, երբ վոնդուած էր բոլոր ասպարէզներից եւ ուրիշ ոչինչ անել չէր կարող ու, ինչպէս Օտեանն է բնորոշել, «խօսելու դիրութիւն» ունենալու շնորհիւ։ Փանջունին օժտուած է այն ընդհանուր յատկանիշներով, որոնք բնորոշ են պատեհապաշտ կուսակցամուկներին, որոնց միակ արժանիքը կուսակցական, լինելն է, կուսակցական, որը ո՛չ կուսակցութեանն է ազնւօրէն ծառայում, ո՛չ ժողովրդին, առաւել եւս՝ երբ այդ կուսակցութիւնն ինքը ժողովրդին չի ծառայում։

Օտեանի գեղարուեստական ու հրապարակախօսական ժառանգութեան հանգամանակից ուսումնասիրութիւնը ցոյց է տալիս, որ նա պարզապէս եղել է կուսակցամոլութեան թշնամին, չի հանդուրժել այն անձանց, ովքեր կուսակցականութիւնը դարձրել էին արհեստ, շահոյթի աղբիւր եւ վարում էին մակարոյծի կեանք: Սրանով հանդերձ՝ Օտեանը բացարձակ հեղինակութիւն էր նոյնիսկ իր հակառակորդների համար. միայն այս պարագայում էր հնարաւոր գրել դաշնակցական թերթում եւ ծաղրել դաշնակցական գործիչներին, գրել հնչակեան թերթում եւ ծաղրել հնչակեաններին: Այս իրողութիւնը չըմբռնելու պատճառով է, որ ումանք Օտեանին համարել են «անսկզբունք» «անլուրջ» ու «աննկարագիր» գրող, եւ աննպաստ այլ «գնահատականներ» շռայլել՝ նկատի ունենալով տարբեր ուղղութիւն ունեցող թերթերի թղթակցելը: Ուշադիր ընթերցողը կը նկատի, սակայն որ եթէ Օտեանը ՀՅԴ կուսակցութեան գործունէութեան կամ նրա որեւէ անդամի վարձագծի մէջ տեսել է գնահատելի բան, չի թաքցնել իր համակրանքը, թէեւ իրականում նա եղել է այդ կուսակցութեան ամենախիստ եւ հետեւողական քննադատը:

Յայտնի է, որ մի որոշ ժամանակ Օտեանը համակրել է հնչակեաններին, բայց դա քնաւ չի խանգարել, որ նա խստագոյնս քննադատի հնչակ պարագլուխների անխոհեմ արարքները: Դիմենք փաստերի:

Դաշնակցութեան ամենախիստ քննադատը Սիմոն Զաւարեանի մասին արտայայտուել է հիացմունքով, գնահատել «հայ մտաւորականութեան ամենէն սխրալի ու հոյակապ ներկայացուցիչներէն մէկի»

«պայծառ ու անապակ իտէալի, անշահախնդիր մարդու», «գաղափարի անխոնջ սերմնացանի» եւ «անմահ հայի» արժանիքները, մի դաշնակցական, որ իր կուսակցութեանն ու ժողովրդին ծառայում էր « առաքնալի մը հաւատով» եւ «մարտիրոսի մը անձնագոհութեամբ»(71): Եւ սրա կողքին՝ Օտեանի երբեմնի համակրելի հնչակեանները չեն խուսափել նրա «սարճագմային» քննադատութիւնից: Կարելի է յիշել Նազարբեկեանին ու նրա Մարօ տիկնոջը, Հմ. Արամեանցին եւ ուրիշ հնչակեանների ուղղուած օտեանական ծաղրի բնորոշ օրինակներ: Յատկանշական է, որ Օտեանը նրանց մէջ էր տեսնում իր իսկ կերտած Ընկեր Փանջունուն, Խեւ Աւօյին եւ միւսներին:

Կուսակցութիւնների նկատմամբ Օտեանի վերաբերմունքը ճշգրտելու խնդրում կարող է ուղեցոյց լինել «ժողովուրդը կը բողոքէ» գրոնիկը: 1913թ. պատգամաւորական ընտրութիւններին դաշնակցականների թոյլ տուած կեղծիքները նրանց վարկաբեկել էին հանրութեան առջեւ: Այս իրավիճակից փորձում էին օգուտ փաղել հնչակեանները: Բայց ահա հնչակեան ղեկավարները իրենց նպատակն իրագործում էին այն եղանակներով, ինչի համար դատապարտուում էին դաշնակցականները: Եւ նրանք գործում էին ճիշտ ու ճիշտ Փանջունու եւ նրա գործակից Խեւ Աւօյի նման: Ուշագրաւ այն է, որ Օտեանը իր կերտած գրական հերոսի կրկնութիւնն է տեսնում իրական մարդկանց վարձագծում ու գործելակերպում. «ճիշտ ինչ որ ընկեր Փանջունի պիտի ընէր Ծապլուարի մէջ, նոյնը փորձած է ընել ընկեր Զէյթունցեան Սամաթիոյ մէջ, անշուշտ իր շէյխին՝ Հմայեակ Արամեանցի խորհուրդովն ու ղեկավար-

րութեամբը»։ Բնական ու հասկանալի է ընտրապայքարը. բայց ահա ստեղծուել է Ծապլուարեան բնորոշ իրադրութիւն, ուր Փանջունիութիւնը գործում է «ոչ կուսակցական հանգամանքով», ծպտուած ու ֆոդարկուած։ Հնչակ փանջունիները պէտք է գրաւէին Սամաթիոյ թաղական խորհուրդը՝ կազմուած դաշնակցականներին համակրող անձերից, պէտք է գրաւէին դպրոցը եւ իրենց հետաքրքրող միւս օղակները, բայց տեսէք թէ ինչպէս։

- «Իբրեւ հնչակեալ՝ պիտի գործենք - կը հարցնէ Խեւ Աւօ մը։

- Ձէ, իբրեւ ժողովուրդ։

- Բայց հագիւ տասներկու հոգի կանք եւ մէկերնիս ալ բնիկ սամաթիացի չենք։

- Տասներկու հոգին շատ է անգամ . . . չէ՞ք տեսած որ թատրոններու մէջ տասներկու հոգիով յանախ թէ՛ ժողովուրդ եւ թէ՛ բանակ կը ներկայացնեն։

Եւ դերերը կը բաժնուին։

- Դուք՝ չորս հոգի՝ ժողովուրդ կ'ըլլաք, երեք հոգի թող թաղին գիտակից երիտասարդութիւնը ներկայացնեն, երեք հոգի՝ բողոքող ծնողները, երկու հոգի ալ թաղին չէզոք տարրը»։

Կիրառուում են նաեւ դաշնակցական-ների գործադրած միւս միջոցները՝ թռուցիկ, հեռագիր, ցոյց, թերթերին, պատրիարքարանին ուղղուած դիմումներ, հնչակեան կենտրոնին ուղղուած հեռագրեր՝ Օտեանի իսկ բնորոշումով՝ «փանջունիական գրականութեան գլուխգործոցներ»։ Տասներկու դերասաններից կազմուած «ժողովուրդը», «գիտակից երիտասարդութիւնը», «բողոքող ծնողները» կազմում են

«հսկայ միթինկ», «աղմկում այնքան, որ ոստիկանները ձերբակալում են Զէյթունցեանին եւ դադարեցնում այդ գաւեշտախառն տրաման»։ Իսկ «ԸնկերՓանջունիին հաւասարիլ ուզող խեղճ Զէյթունցեանը բանտի դառնութեան բաժակը կը փամէ օրերէ ի վեր» (8)։

Ժողովրդի անունից սարքուած այս աղմուկ-աղաղակը, ժողովրդավարութեան կարգախօսներով վատ ֆոդարկուած արարքը, սակայն, գուտ անձնական նպատակ է հետապնդում։ Հնչակեան ղեկավարները պարզապէս ա՛յս եղանակով էին ուզում ստանալ իրենց շահաբաժինը վարձով տրուող մի սրնարանից եւ աշխատանքի տեղաւորել իրենց կուսակից մի քանի անգործ եւ ապիկար ուսուցիչներին։

Ուրեմն այս դէպքում էլ իր էութիւնը լիովին բացայայտում է հնչակեան Փանջունին։ Կուսակցական պատկանելութիւնը կարեւոր չէ, երեւոյթն է էականը, փանջունիութիւնը, որ խորհրդանշէն է աչառու եւ շահախնդիր կուսակցամոլութեան։ Եւ լիովին հասկանալի է դառնում կուսակցական նեղմտութիւնից վեր կանգնած, ժողովրդի իրական շահերով ապրող ազնիւ գրողի ու ֆաղափացու մտահոգութիւնը. «ո՛վ հնչակեաններ, փնտռել մի՛ տաք մեզի դաշնակցականները» (9)։

Փանջունիութեան, իբրեւ երեւոյթի, ընկալման եւ գնահատման խնդրում չենք կարող շրջանցել Յ. Օշականի կարծիքը։ Նա եւս յանձին Փանջունու տեսնում էր ոչ թէ այս կամ այն կուսակցութեան ներկայացուցչին, այլ գեղարուեստօրէն մարմնաւորուած է երեւոյթը իր ծագման

«. Տե՛ս Ե .Օտեան, երկերի ժողովածու, հ. ' , Եր., :»-ձ, էջ --:--:յ։

» . Տե՛ս Առյճ տեղը։

ու զարգացման ընթացքի մէջ, ճիշտ այնպէս, ինչպէս խաչագողութեան երեսոյթը մարմնաւորուած է Րաֆֆու հանրայայտ վէպում: Փանջունին էլ վաղուց ի վեր այնպիսի հասարակ անուն է, ինչպէս Քաւոր Պետրոսը, որովհետեւ նրա կերպարը հայ իրականութեան բոլոր ոլորտներում դրսեւորուում է իբրեւ բացարձակ հաւաստիութիւն: Դեռ անկին . . . «Մինչեւ պատերազմ Փանջունին պատեցաւ բերնէքերան, ժողովրդական տիպարի շփեղ իրականութեամբը, գերազանցելով նոյնիսկ Րաֆֆիի ստեղծած «Խաչագողը», որ անցած էր ընթացիկ բարբառին եւ հասարակ անուն մը (nom commun) դարձած: (10):

Այո՛, Օտեանի գեղարուեստական գործը կանխատեսում էր միայն ի վիճակի տեսնելու եւ դիտելու փանջունիութիւնը իր սաղմնաւորման ու զարգացման ընթացքի մէջ: Ամէն ինչ կիսատ-պոստ իւրացրած, միմեանց հակադիր տեսութիւններն անգամ իրար խառնող, իր անսահման «էգոիզմը» հանրային բարեկեցութեան կարգախօսներով ֆոդարկող այդ հերոսը հասարակական ամենամեծ չարիքն էր, որի գործունէութեան հետեւանքը՝ կա՛մ բացարձակ այլասերումն է, կա՛մ բացարձակ կործանումը:

Փանջունիները որպէս կանոն, միջակութիւններ են, որեւէ լուրջ արարքի ընդունակ չեն, ոչ թէ ծառայում են գեղեցիկ գաղափարին, այլ գաղափարն են ծառայեցնում իրենց անձնական շահերին ու արկածախնդրական նկրտումներին: Նրանք հաւատաւոր չեն, բայց ջանում են հաւատացնել, կուրօրէն կատարում են հրամաններ ու հրահանգներ՝ առանց կշռադատելու հետեւանքները: Եւ դրանով

են նրանք վտանգաւոր: Ահա ինչո՞ւ Փանջունին, որպէս տիպ, միայն այս կամ այն կուսակցութիւնը չի ներկայացնում, միայն ազգային երեսոյթ չէ եւ միայն հայ չէ:

Օտեանն ինքն էլ այդպիսի համոզում է ունեցել: Կարող ենք յիշել նրա խօսքը. «Հարպագոն նոյնքան հայ է, որքան Ֆրանսիացի»: Փանջունին էլ նոյնքան ռուս, հրեայ, վրացի, գերմանացի, Ֆրանսիացի է, որքան հայ է: Օտեանի ռեալիզմի եւ նրա գրական վարպետութեան շնորհիւ է այդ կերպարը ձեռք բերել իրական եւ կենդանի մարդու համարում, տեղադրուել կոնկրետ դէպքերի եւ յարաբերութիւնների ոլորտը: Իսկապէս էլ, Փանջունու կերպարը ոչ թէ ճշմարտանման է, այլ ճշմարտացի է եւ ստուգութեան պէս հաւաստի: Ապացոյց՝ նաեւ մերօրեայ փանջունիները՝ հանրահաւաքներում, ընտրարշաւներում եւ այլուր: Ահա ինչո՞ւ են ժամանակակիցները Փանջունուն իրական կարծել եւ դիմել են Օտեանին՝ խնդրելով նրան պատմել «Ընկեր Փանջունիէն»:

Բ.

Օտեանի ստեղծագործութեան ուսումնասիրողներն ու գնահատողները դէպի առաջին մասը գերադասել են միւսներին: Այս հարցում նրանք թերեւս իրաւացի են: Երեւ մասերի միւսն էլ փաղուած է հայ կեանքից, դրանք իրական դէպքերի ու դէմքերի գեղարուեստական մարմնաւորումներ են, սակայն տարբեր են իրականութեանը համապատասխանելու աստիճանները, եւ դրանով է պայմանաւոր-

10. ՏԵՍ 8. Օշական, Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականութեան, հ. 8 Անթիլիաս, 1980, էջ 391:

ուած իւրաքանչիւր մասի գեղարուեստական ուժը: Իբրեւ հաստատում կարող ենք վկայակոչել իր՝ Օտեանի խօսքը. «Քայց պէտք է ըսեմ, որ առաջին գիրքը աւելի յաջողած է քան երկրորդը: Ու բնական է, այդպէս պիտի ըլլար: «Առաքելութիւն մը ի Մապլվար»-ին տիպարները քաղած են անձամբ նանչցած մարդոցս դիմագծութեան, այսինքն՝ զանոնք ուսումնասիրած են քան տարի մը: «Ընկեր Փանջունի Վասպուրական»ը, ընդհակառակն, ինծի պատմուած տիպերն են, իմ լսածներս»(11):

«Փանջունու» երեք մասերը գրուել են հետեւեալ յաջորդականութեամբ. «Առաքելութիւն մը ի Մապլվար»՝ 1909թ. «Ընկեր Փանջունի Վասպուրականի մէջ»ը՝ 1914թ. «Ընկեր Փանջունի Տարագրութեան մէջ»ը՝ 1923թ.: Այս երեք մասերը գեղարուեստական մի մեծ ամբողջի քաղադրիչներն են եւ սերտօրէն կապուած են իբրեւ մէկը միւսի բնական շարունակութիւն: Վէպը բացառիկ ուժով արտացոլում է անցեալ դարավերջի եւ մեր դարակիզքի առաջին տասնամեակների՝ հայ ժողովրդի պատմութեան բախտորոշ իրադարձութիւններով հարուստ մի ժամանակաշրջան: Իրադարձութիւններ, որոնք հայութեան մէջ բոցավառում էին քաղաքական ու սոցիալական ճնշումից ազատագրելու յոյսեր ու վերածում ծանր յուսախաբութեան. իրադարձութիւններ, որոնք բերեցին ահաւոր ողբերգութիւն, հայութեան զգալի մասի քնաջնջում եւ տեղահանում, հայութեան պատմական հայրենիքի անդառնալի կորուստ: Այս երեւոյթների վաւերական պատկերները կան Օտեանի յուշագրութիւններում՝ իբրեւ ականատեսի վկայութիւններ: Սակայն քննարկուող վէպում դրանք ներկայացուած են երգիծաբանի գրչով: Այստեղ էլ, ինչպէս Ե. Զարեանի «Երկիր Նաիրի» վէպում, առկայ

է ողբերգական թեմայի եւ նրա մարմնաւորման երգիծական եղանակի հակասութիւնը: Երգիծաբանը առանձնայատուկ ձիրքով օժտուած արուեստագէտ է եւ միւս արուեստակիցներից տարբերում է ուրոյն աշխարհընկալումով, պատկերաւոր մտածողութեան իւրօրինակ համակարգով: Մոայլ անցեալին, ողբերգական ներկային նա նայում է ծիծաղով ու հեգնանով՝ մեծ նիզով զսպելով դառնադի արցունքները: Աւելի յաճախ միախառնում են ծիծաղն ու արցունքը՝ դառնալով երգիծականի եւ ողբերգականի ինքնատիպ արտայայտութիւն: Օտեանի, որպէս երգիծաբանի, մարդկային էութիւնն ու գրողական խառնուածքը նիշտ ըմբռնելու հարցում ուղեցոյց կարող է լինել նրա մտերիմ ընկերոջ՝ Լեւոն Բաշալեանի մի կարեւոր բնորոշումը. «Երուանդ Օտեանի մէջ գտնուող մարդն ալ արտասովոր տիպար մը կը ներկայացներ: Մեր յաւիտենապէս տրտնջացող, լացող, քզկացող, գանգատող, ամէն բանի մէջ դիմացինը յանցաւոր բռնող մեր ցեղին մէջ ի՛նչ հպարտ բացառութիւն մը կը կազմէր ինք, որ ամէն ցաւի ու ամէն աղէտի վրայ կը պտտցներ իր ստոյիկեանի անայլալ աչքերը . . . Թերեւս ինք անոնցմէ էր, որ միշտ կը խնդան՝ իրենց արցունքը զսպելու համար, բայց ատիկա ոչ ոք գիտցաւ, ոչ իսկ իր մտերիմները: Ու ամէնուն վրայ եւ ամէն տեղ ժպտեցաւ իր խնդուքը, քիչ մը արհամարհոտ, այնքան չար, որչափ պէտք էր միայն . . .»(12)

Լ. Բաշալեանի այս նկատողութիւնը թերեւս օգնի առհասարակ Օտեանի ստեղծագործութեան մէջ եւ մասնաւորապէս «Ընկեր Փանջունի» վէպի պատկերներում երգիծականի եւ ողբերգականի յարաբերակցութիւնը պարզելուն:

ՍԱՄՈՒԷԼ Պ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

11. "Բագին" 1969, նո. 11-12, էջ 145:

12. Թէոդիկ, Ամէնուն տարեցոյցը, Փարիզ, 1928, էջ 455-456:

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

«ՃԱՆԱՊԱՐՀ ԴԵՊԻ ՀԱՒԱՏ»

Հեղինակ՝ Արել Արեղայ
Մոնթրեալ, 1992, էջ 120

«Նախնական եկեղեցում քրիստոնեությանը կոչում է Ճանապարհ: Կեանքի ճանապարհ, որին հետևելու շարժառիթը գերազանցապես պետք է լինե՛ր հաւատը՝ շարժուող եւ շարժող մի ուժականութիւն: Քրիստոնեաները մարդիկ են, որոնք գնում են Քրիստոսի ցոյց տուած Տէրունական ճանապարհով: Տէրունական, քանզի այն վասն Փրկութեան մարդկան հաստատուել է մեր Տիրոջ՝ Յիսուս Քրիստոսի կեանքի վկայութեան օրինակով, թէ նա է ճանապարհը եւ ճշմարտութիւնը եւ կեանքը» (Յովհ. ԺԴ. 6):

Ներածական այս բառերով կը սկսի Արել Արեղայի (այժմ վարդապետ) հաւատքի մասին տուած դասախօսութիւնը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան Արարատեան Թեմի կազմակերպած կրօնագիտական դասընթացին:

Յիշեալ ուսումնասիրութիւնը «Ճանապարհ Դէպի Հաւատ» (դասընթաց հաւատի մասին Ա. մաս), առաջնորդ Յովնան Սրբազանի կարգադրութեամբ լոյս տեսած է Ա. Տ. Մանավեան տպարանի Տաթև մատենաշարով, «Մայրենի Օհանեանի, Վարդուհի եւ Յակոբ Պասմանեանի խնկելի յիշատակին»:

Հոգեշնորհ հեղինակը նկատի առնելով Հայաստանի կրօնա-հոգեկան վերագարթումի իրականութիւնը, հոգեւորականի ճշմարիտ զգացողութեամբ իր գրոյթը ձևած է համայնավարանաստուած պետականութենէ ազատագրուած հայ ժողովուրդին. իր հոգեյոյզ բառերով՝ «կրօնագիտական ուսումնա-

սիրութիւնների այս համաստեղայնութիւնը քննելով նուիրում քաղաքաշտ Հայ: Ես ինձ մեծապէս երջանիկ եմ զգալու, եթէ այս հատորիկը ծով տառապանքներիդ եւ անհամար վերքերիդ համար լինի հոգեւոր մխիթարութեան փոքրիկ սպեղանի»:

Գեղատիպ գրոյթը չունենալով բովանդակութեան ցանկ մը, փոխանակ որոշ գլուխներ աչքէ անցնելու, իմանալու համար պարփակուած նիւթերը, սկսանք զայն կարդալ առաջին էջէն . . . ու մէկ շունչով հասանք վերջին 116րդ էջը: 117-119 էջերը տրամադրուած են աղբիւրներու յիշատակութեան: Օգտակար կրնայ ըլլալ ցանկին վրայ աւելցնել հայ հեղինակներու հետեւեալ գործերը. -

- Եղիշէ Պար. Դուրեանի՝ Կրօններու Պատմութիւն, Նրուսադէմ, 1935

- Արտակ Արքեպիսկոպոսի՝ Կրօն եւ Մշակոյթ, Թեհրան, 1982

- Բարգէն Վրդ. Թօփեանի՝ Եսսենացիք, Պէյրութ, 1962, Մոնթրեալ, 1987

- Վեր. Վահան Թութիկեանի՝ A Survey of the Hebrew Bible, Southfield, 1990, Understanding the New Testament, Southfield, 1991, World Religions, Southfield, 1992:

«Ճանապարհ դէպի հաւատ»-ի ընթերցումը, թեւ արեւելահայերէնով շարադրուած, երբեք արգելի չհանդիսացաւ հեղափոխական ընթերցումին: Կուռ եւ դիրքիմատչելի ոճով, Արել Արեղայ իր ընտրած նիւթը ներկայացուցած է գիտական քննադրութեամբ, առանց մխրճելու

ակադեմական բանավեճերու մէջ: Այս աշխատասիրութեան մատենագիտութիւնը իյայտ կը դարձնէ որ հոգեշնորհ հեղինակը վիէննայի մէջ իր ուսումը կատարելագործած ու հմտացած կրօնական, եկեղեցական եւ աստուածաբանական գիտելիքներով, ոչ միայն քաջածանօթ է իր նիւթին, այլ՝ իւրացուցած է զայն:

Հայր Աբել նախ կը բացատրէ թէ ի՞նչ է կրօնը.— « . . . մարդ արարածը իր ներսում կրում է մի լուռ խորհուրդ եւ իր հոգու խորքում պահում՝ ինչ որ մի կրօն. եւ ի՞նչ է այն, եթէ ոչ՝ թափուն Խորհուրդը Աստուծոյ: Այ՛ո, մարդը ունի ներքին անհանգիստ մի զգացում, նրա մէջ ի ծնէ առկայ է մի խուլ խռովք, ձգտում, կարօտ, որն իր հանգիստը գտնում է միայն աստուած ճանաչութեան մէջ . . . մարդկային պատմութեան մէջ կրօնը համաշխարհային մի երեւոյթ է: Պատմութեան մէջ հնարաւոր չի եղել գտնել մի ժողովուրդ, որի մասին յստակութեամբ հաստատուէր թէ նա կրօն չի ունեցել» (էջ 9): Ապա, հակիրճ կերպով կը ներկայացնէ Տիեզերական կրօնները (էջ 10-32):

«Ճանապարհի դէպի հաւատ»-ի ընթերցումը շարունակելով իրագել կը դառնանք Աստուածայայտնութեան, որ ինքզինքն քացայայտած է մարդկութեան Հին Կտակարանի պատմագրութեամբ (էջ 33-84) եւ Յիսուսի քարոզչութեամբ (էջ

85-114): Աբել Հայր Սուրբը արդի քննադատական մօտեցումով անդրադարձած է Մովսէսի վերագրուած հնգամատեանի հինգ գրքերուն, տեսլապաշտ մարգարէներու յայտնութեանց, Դաւիթ Թագաւորի անունով մեզի հասած Սաղմոսաց Գիրքի բովանդակութեան, Նոր Կտակարանի Պատմութեան ու Յիսուս Քրիստոսի կեանքին, վարդապետութեան եւ առաքելութեան մասին:

Թելադրելի է որ իւրաքանչիւր «բարեպաշտ հայ» օրինակ մը ունենայ «ճանապարհի դէպի հաւատ» գրքոյկէն եւ օրական ընթերցումի ու խորհրդածութեան նիւթ դարձնէ անոր զանազան հատուածները, որպէս զի մօտէն ծանօթանալով Աստուածաշունչի էութեան, սերտ յարաբերութեան մտնէ իր Արարիչին հետ, հաւատքի եւ սիրոյ ճանապարհով:

Աբել վարդապետ Օղլուգեանէն կ'ակնկալենք նման դաւանական, վարդապետական եւ աստուածաբանական երկասիրութիւններ ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութեան համար, որպէս զի անոնք առաւել գիտակցութեամբ հաւատան ու պաշտեն մեր հայրերուն Աստուածը եւ հայ եկեղեցւոյ կամարներուն տակ ունկնդրելով մեր երկնասլաց շարականները ապրումով հաղորդուին Միածին Փրկչին հետ:

ԲԱՐԳԷՆ ԹՕՓՃԵԱՆ

ԼՈՒՐԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՆ

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

PATRIARCHE SUPREME

CATHOLICOS DE TOUS LES ARMÉNIENS

N° 324

Ս. էջմիածին 7 Մայիսի 19 93

ՆՈՐԻՆ ԱՄԵՆԱՊԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ

Տ. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՍՈՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀԱՅՈՑ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Ամենապատիւ Սրբազան Եղբայր,

Մենք ջերմ գնահատանքով հաստատում ենք, որ վերջին երեք-չորս տարիների ընթացքում, սփիւռքի Հայ Առաքելական Եկեղեցու բոլոր թեմերից և շատ եկեղեցական համայնքներից, մեծազուգումար ու մեծաքանակ մարդասիրական օգնութիւններ են բաշխուել Հայաստանի և Արցախի մեր ժողովրդի կարիքաւոր ընտանիքներին, որբերին, հիւանդանոցներին ու այլ հաստատութիւններին՝ ի մխիթարութիւն բոլորին և բոլորիս: Այդ հայրենանուէր ծառայութիւնները շարունակոււմ են:

Բարձր գնահատանքի և Մեր օրհնութեան արժանի են նաև Ձերդ Ամենապատուութեան ու Ձեր թեմական կազմակերպութեան ծաւալած լայն գործունէութիւնը վերոյիշէալ նպատակներով: Յուսով ենք, որ նաև յետ այսու Ձեր այս հայրենաշէն ծրագիրները պիտի շարունակեք կեանքի կոչել Ձեզ յատուկ բարի եռանդով ու անդուլ ճիգերով:

Այս կապակցութեամբ սոյն Մեր գրով կամենում ենք Ձեր ուշադրութեանը յանձնել, թէ յոյժ ցանկալի է, որ մեր եկեղեցու թեմերից ու եկեղեցիներից Մայր Հայրենիք առաքուած օգնութիւնների մասին նախօրոք տեղեակ պահուի Մայր Աթոռը և օգնութիւնները բաշխուեն՝ հայրենի տուեալ թեմակալ առաջնորդի անմիջական գործակցութեամբ: Սոյն պարագան հաճեցէք ի նկատի ունենալ, որովհետև երբեմն այս կարգը չյարգուէլու հետևանքով մեզ մօտ անցանկալի կացութիւններ են ստեղծուում և դժգոհութիւններ առաջ գալիս:

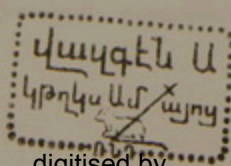
Այս մտահոգութեամբ, Մենք անհրաժեշտ գտանք սոյն շրջաբերական նամակով մեր բոլոր եկեղեցական-թեմական կենտրոնների ուշադրութիւնը հրաւիրել սոյն հարցի վրայ:

Նոյն մտահոգութեամբ Մենք դիմեցինք նաև Տանն Կիլիկիոյ Աթոռի թեմերին, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան միջոցով:

Վարձքերնիդ կատար, սիրելի Սրբազան:

Գոհ պիտի լինենք, եթէ այս հարցի առնչութեամբ հաճէք Մեզ հաղորդել Ձեր առաջադրանքների և ապագայ ծրագրերի մասին:

Եղբայրական սիրով ի Քրիստոս՝

Y. A. R. A. R.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄՐԱԾՐՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ

1993 թ. Մայիսի 1-4 օրերին Նորին Սուրբ Օծուքյուն Ս. Ս. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հրավերով, Քենթրբերիի Արքեպիսկոպոս Նորին Գերաշնորհություն Դոկտ. Ջորջ Քերին, պաշտոնական այցով ժամանեց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, որպես Նորին Սրբության հարգարժան հյուրը:

Քենթրբերիի Արքեպիսկոպոսի շխմբին մաս էին կազմում Օֆսֆորդի եպիսկոպոս Գերաշնորհ Ս. Ռիչարդ Հերիսը և Անգլիկան եկեղեցու բարձրաստիճան հոգևորականներ:

Այս առթիվ Մայր Աթոռ էին հրավիրվել Կ. Պոլսի Հայոց Պատրիարք Նորին Ամենապատվություն Ս. Գարեգին Արքեպիսկոպոս Գազանյանը և Հայ եկեղեցու հինգ թեմակալ առաջնորդներ արտերկրից և ութը եպիսկոպոսներ՝ Հայաստանից:

Մայիսի 1-ին, շաբաթ օրը երեկոյան, Ս. Էջմիածին Վեհարանում, Հայոց Հայրապետը ջերմորեն ողջունեց Անգլիկան եկեղեցու հոգևոր պետին և բարի գալուստ մաղթեց նրան:

Հետևյալ օրը, կիրակի առավոտյան, երկու բույր եկեղեցիների պետերը Մայր Տաճարում ներկա գտնվեցին Սուրբ Պատարագի արարողությանը, որի ընթացքում Նորին Սրբության և Քենթրբերիի Արքեպիսկոպոսի միջև փոխանակվեցին ողջույնի խոսքեր:

Նույն օրը Անգլիկան եկեղեցու պատվիրակությունը, ընդառաջելով Շիրակի թեմի առաջնորդ Ս. Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսի հրավերին, մեկնեց Գյումրի, որտեղ ներկա եղավ Լորդ Բայրոնի անվան անգլիական թեմումով միջնակարգ դպրոցում կազմակերպված հանդիսությանը: Ապա Արքեպիսկոպոսը հանդիպում ունեցավ ֆաղաֆապետի, թեմական խորհրդի անդամների, ուսանողների և հավատացյալ ժողովրդի հետ: Օրվա վերջում Արքեպիսկոպոսը այցելեց տեղի Ս. Աստվածածին եկեղեցին, որտեղ տեղի ունեցավ համատեղ աղոթք:

Մայիսի 3-ին, առավոտյան, Վեհարանում Անգլիկան և Հայ եկեղեցու ներկայացուցիչների միջև, գլխավորությամբ Վեհափառ Հայրապետի և Քենթրբերիի Արքեպիսկոպոսի, տեղի ունացավ խորհրդակցություն երկու եկեղեցիները շահագրգռող այժմեական հարցերի շուրջ և այնուհետև ժամը 12-ին ՀՀ Նախագահ Տիգրան Լևոն Տեր-Պետրոսյանը նախագահական պալատում ընդունեց երկու հայ եկեղեցիների պետերին իրենց շխմբերով: Այստեղ տեղի ունեցավ մեկ ժամ տևող շահեկան զրույց նախագահի, Նորին Սրբության և Քենթրբերիի Արքեպիսկոպոսի միջև: Ապա Անգլիկան եկեղեցու պատվիրակությունը Վեհափառ Հայրապետի և հայ եկեղեցու հոգևոր դասի ընկերակցությամբ մեկնեց Ծիծեռնակաբերդ, ուր տեղի ունեցավ ծաղկեպսակի գետնում հայ նահատակաց հուշարձանին և համատեղ հոգեհանգստյան աղոթք:

Ժամը 14-ին Մայր Աթոռի հյուրերն այցելեցին Ս. Գեղարդի վանք: Նույն օրը երեկոյան Հայֆիլհարմոնիայի դահլիճում հյուրերի պատվին կազմակերպվեց համերգ՝ Հոգեշնորհ Ս. Մամիկոն արքեպի (երգեհոն) և Արարատյան թեմի Ս. Սարգիս մանկական երկձայն երգչախմբի կատարմամբ: Երեկոն ավարտվեց Քենթրբերիի Արքեպիսկոպոսի և նրա շխմբի անդամների, Վեհարանում տրվեց ողջերթի նաշկերույթ:

Մայիսի 4-ին, երեքշաբթի օրը առավոտյան, Վեհարանում ժողովրդական եկեղեցիների պետերը ստորագրեցին համատեղ մի հաղորդագրություն: Ապա հյուրերը այցելեցին Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան և Ս. Սարգիս առաջնորդանիստ եկեղեցին: Այստեղ նրանց բարիգալստյան խոսք ասաց առաջնորդական փոխանորդ Տ. Գարեգին Արքեպիսկոպոսը: Նույն օրը, հետմիջօրեին, Անգլիկան եկեղեցու պատվիրակությունը մեկնեց Թբիլիսի:

Քենթրբերիի նորընտիր Արքեպիսկոպոսի սույն այցելությամբ առավել ամրապնդվեցին Հայ և Անգլիկան եկեղեցիների պատմական կապերը, նոր հեռանկարներ բացելով ապագա եղբայրական գործակցության:

ԴԻՎԱՆ ՄԱՅԻՍ ԱԹՈՌԻ

Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռս ուրախ է հաղորդելու մեր Սուրբ եկեղեցուն և համայն հայ հաւատացեալներին, որ Ռուսաստանի տարածքի վրայ ծաւալուող եկեղեցաշէն գործունէութեան ճանապարհին, արձանագրուեց ևս ազգանուէր մի իրագործում, Մոլդաւիոյ նորակազմ հայ եկեղեցական համայնքում:

Ծաբաթ օրը, 19 Յունիսին, մեծ հանդիսութեամբ տեղի ունեցաւ բացումը և օծումը Քիշնև մայրաքաղաքի Ս. Աստուածածին Հայ Առաքելական վերանորոգուած եկեղեցու, ձեռամբ Ռուսաստանի թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տ. Տիրան արքեպիսկոպոս Կիրեղեանի և ի ներկայութեան խուռներամ հայ հաւատացեալների:

Մոլդաւական Հանրապետութեան նախագահ Տիար Սնեգուրը անձամբ իր ներկայութեամբ պատուեց հանդիսութիւնը և իր ջերմ խօսքով արտայայտեց իր գնահատանքն ու մեծարանքը հայ եկեղեցու և հայ ժողովրդի հանդէպ: Հանդիսութեանց ներկայ էին նաև Մոլդաւիոյ Մշակոյթի և Դաւանանքի նախարար Իոան Ունկուրեանուն և Քիշնևի քաղաքապետը:

ԴԻՎԱՆ ՄԱՅԻՍ ԱԹՈՌԻ

25 Յունիս 1993
Ս. Էջմիածին

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆ - Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Վեհափառ Հայրապետի հրաւերով

գլխատրաբար՝

Քենթըրպլերիի Արքեպիսկոպոսի Հայաստան այցի կապակցութեամբ

28 Ապրիլ - 6 Մայիս 1993 թ.

Սեպտեմբեր, 1992 թուականէն ետք, տարույս առաջին այցը կատարեցինք Հայաստան-Ս. Էջմիածին, Վեհափառ Հայրապետի հրաւերով, մասնակցելու համար Քենթըրպլերիի Արքեպիսկոպոսի եւ Հայոց Կաթողիկոսի միջեւ գոյացած բանակցութեանց:

28 Ապրիլին, Չորեքշաբթի, Մոնրեալի վրայով ուղևորուեցանք Փարիզ-Երեւան: Երեւան հասանք Ուրբաթ, առաւօտեան ժամը 7-ի շուրջ:

Ուրբաթ, 30 Ապրիլ 1993 - Վեհափառ Հայրապետին նախագահութեամբ տեղի ունեցաւ խորհրդակցական համաժողով Հայաստանի ներքին թեմերու եւ արտասահմանի թեմակալ առաջնորդներու միջեւ: Համաժողովը քննարկեց երեք հիմնական հարցեր.

ա) Եկեղեցական կեանքը իր բոլոր կողմերով ի Հայաստան (ներառեալ ներքին թեմերը եւ Արցախը),

բ) Քենթըրպլերիի Արքեպիսկոպոսի այցը Հայաստան, եւ

գ) Սեպտեմբերին գումարուելիք Եպիսկոպոսաց ժողովի նախապատրաստական աշխատանքներու քննարկում:

Նկատի ունենալով յատկապէս Եպիսկոպոսաց ժողովի նախապատրաստական աշխատանքներու համար տարուելիք աշխատանքի կարեւորութիւնը, ներկայ եպիսկոպոսները միաձայնութեամբ առաջարկեցին խորհրդակցական համաժողովը շարունակել Չորեքշաբթի, 5 Մայիսին, Քենթըրպլերիի Արքեպիսկոպոսի մեկնումէն ետք:

Շաբաթ, 1 Մայիս 1993

Ամբողջ ցերեկը տրամադրեցինք Առաջնորդարանի նախաձեռնութեամբ յանձն առնուած ծրագրերուն հետեւողական աշխատանքին: Առաջին հերթին հանդիպեցանք.

ա) Հայաստանի Ծնողագործ Երախաներու Ֆոնտի Հայաստանի պատասխանատուներ՝ Գերշ. Տ. Գրիգորիս Արք. Բունիաթեանին, Առաջնորդ հայոց Ծիրակի թեմի, եւ թեմի փոխ-Առաջնորդ՝ Հոգշ. Սեպուհ Վրդ. Զուլմեանին: Քննարկեցինք գլխատրաբար Հայաստանի Ծնողագործ Երախաներու Ֆոնտին հետ առնչուած հարցերը եւ չափազանց գոհունակ ենք սրտով, որ հայրենանուէր այս աշխատանքը յառաջ կը տարուի լուրջ հետեւողականութեամբ: Սրբազան Հայրն ու Սեպուհ վարդապետը մեզի յանձնեցին գրաւոր հաշուետուութիւններ եւ ծնողագործ երախաներու խնամատարներու ստորագրութեամբ փաստաթուղթեր, իրենց կողմէ ստացուած գումարներու եւ զանազան նուէրներու կապակցութեամբ: Անոնք, այս առիթով, մասնաւոր գնահատանքով խօսեցան Օր. Արմինէ Քեօշկէրեանի, Տիկ. Մարօ Մանավեանի, Տօթթ. եւ Տիկին Աւետիս Պօղոսեանի եւ Տիար Վարդապետ Խաչատուրեանի մասին, որոնք Մարտ-Ապրիլ ամիսներուն, մեր խնդրանքին ընդառաջելով Հայաստան մեկնեցան կատարելու համար մեր յանձնարարականները:

Ներկայիս, շուրջ 784 ծնողագործ երախաներ նպաստ կը ստանան թեմիս հաւատացեալներուն կողմէ: Կը նախատեսենք թիւը հասցնել 1000-ի, մինչեւ Դեկտեմբեր 1993 թուականը, եւ այդքանով սահմանափակել այս աշխատանքը:

Այստեղ յստակօրէն կ'ուզենք ընդգծել, որ Հայաստանի Ծնողագործական Երախտագրութեան Մարմնի աշխատանքները կը տարուին չափազանց կանոնադրութեամբ: Կատարուած աշխատանքը ունի ամէն տեսակի արձանագրութիւն. հաշուետուութիւն, նուէրներու առաքումն ու ստացումը հաստատող ստորագրութիւն, ամսական նպաստները հաստատող ստորագրութիւններ եւլն: Որպէս Առաջնորդ Գանատահայոց, մենք բախտաւոր ենք, որ այս նուիրական աշխատանքին մէջ ամբողջ բանակ մը նուիրեալ սպասարարներու՝ սոյն առաքելութիւնը յաջողութեամբ կը պսակեն: Այլապէս, աշխատանքն, այսքան կարճ ժամանակի մէջ, այսպիսի թափով պիտի չծաւալէր:

Հանդիպեցանք ...

բ) Արթիկի բուժարանի ծրագրի ճարտարապետ՝ Տիար Հայկ Տիգրանեանի եւ նոյն ծրագրի առնչութեամբ Առաջնորդարանի ներկայացուցիչ՝ Արամ Պօղոսեանի հետ: Մեր հանդիպման ընթացքին քննարկեցինք Թեմական Խորհուրդիս անդամներէն՝ Տիար Թադեոս Յորեանի կողմէ պատրաստուած համաձայնագիրը, որուն վերջնական ձեւը վաւերացումի ենթարկուելէ ետք շինարարական աշխատանքները պիտի սկսին Մայիսի կէսերուն եւ պիտի աւարտին յառաջիկայ Մայիս, 1994 թուականին: Առանձին հաղորդագրութեամբ մը պիտի ներկայացնենք ծրագիրը եւ, յստակապէս, բուժարանի գծագիրը: Բուժարանի ծրագրի աշխատանքներուն վերահսկողութիւնը պիտի կատարէ, սիրողաբար, Տիար Վարդգէս Պարսամը՝ Արեւմտեան Թեմի Թեմական Խորհուրդի ատենապետը, որ գրեթէ ամէն ամիս կանոնաւոր այցելութեամբ կը գտնուի Հայաստան:

Հանդիպեցանք ...

գ) «Մոմիկ» Հայ Բրիտանեանական Մշակոյթի Միութեան ներկայացուցիչներ՝ Հոգ. Աբրահամ Վրդ. Մկրտչեանի եւ Տիար Կարէն Մաթեոսեանի հետ եւ իրենց յանձնեցինք 1377 Ամ. տոլարի գումար մը, ի դիմաց Առաջնորդարանի մէջ ի պահ դրուած կրօնական նկարներու, որոնց վաճառքը յանձն է առած Առաջնորդարան:

Հանդիպեցանք ...

դ) «Գանձասար» հանդէսի գլխաւոր խմբագիր՝ Արժ. Տ. Մեսրոպ քննչ. Արամեանի հետ: Արժ. Տէր Հայրը մեզի ներկայացուց մինչեւ օրս հրապարակուած գիրքերու ցանկը եւ յառաջիկայի համար նախատեսուած հրատարակութիւններու ցանկը: Այսօր, Հայաստանի մէջ, տնտեսական ծանր պայմաններու մէջ, «Գանձասար»-ի հրատարակչական կազմը միակն է, որ կը ծաւալէ կրօնական գրականութեան հրապարակումը: Մինչեւ օրս հրապարակուած են հետեւեալ գիրքերը.

- 1) Ս. Ներսէս Ծնորհալի - «Թուղթ ընդհանրական» (10.000 տպաքանակ):
 - 2) «Գանձասար» Ա (8.000 տպաքանակ):
 - 3) «Աւագ Ծաբաթ» (25.000 տպաքանակ):
 - 4) Աղօթագիրք (25.000 տպաքանակ):
 - 5) Գրիգոր Վարդապետ - «Խօսք ճշմարիտ հաւատքի եւ առաքինաւոր վարքի մասին» (9.000 տպաքանակ):
 - 6) «Գանձասար» Բ (8.000 տպաքանակ), (հրապարակուած Առաջնորդարանիս ծախքով):
 - 7) Գրպանի աղօթագիրք զինուորների համար (10.000 տպաքանակ):
 - 8) Աստուածամաշտոյթիւն (ռուսերէնով, Ստեփանակերտի մէջ, 3.000 տպաքանակ):
 - 9) «Երգ Երգոց» հանդերձ մեկնութեամբ նախնեաց (6.000 տպաքանակ):
 - 10) «Կենցաղ Եկեղեցականաց» (3000 տպաքանակ):
- «Գանձասար» Հայց. Առաքելական Եկեղեցւոյ Արքայի թեմի աստուածաբանական հանդէսը յառաջիկայի համար նախատեսուած է շարք մը այլ հրատարակութիւններ, որոնց ցանկը եւս կը ներկայացնենք ստորեւ.
- 1) Ս. Յովհան Մանդակունի «Ծառեր» - (արեւելահայերէն թարգմանութեամբ):
 - 2) Ս. Բարսէղ Կեսարացի, «Գիրք Պահոց» (քննական բնագիր):
 - 3) Վարդան Այգեկցի, «Ծառեր» (քննական բնագիր՝ զուգահեռ թարգմանութեամբ):
 - 4) Ս. Գրիգոր Լուսատրիշ, «Յաճախապատում»:
 - 5) Անանիա Սանահնեցի, «Մեկնութիւն Մատթէի» (քննական բնագիր):
 - 6) «Գանձասար» Գ:
 - 7) «Հայոց Տեսական»:
 - 8) «Հայր Մեր», հանդերձ մեկնութեամբ նախնեաց:
 - 9) «Յիսուսի Առակները» (նկարազարդ՝ մանուկներու համար):
 - 10) Վարդան Այգեկցի (նկարազարդ՝ մանուկներու համար):

Մեր ժողովուրդը հացի եւ ջրի չափ ծարաւ ունի հոգեւոր գրականութեան ու Աստուծոյ խօսքին: Անոր պակասը գլխաւոր պատճառներէն մէկն է աղանդներու աճին: Մեր յորդորն է, որ մեր թեմի հաստատեալները յատուկ նուիրներ տրամադրեն նաեւ այս նպատակին: Չնչին նուիրներն իսկ ընդունելի են: Իսկ 1500 ամերիկեան տոլարի սահմաններուն մէջ, անձ մը յանձն կրնայ առնել գրքի մը տպագրութեան ծախսերը: Անցեալին Առաջնորդարանս յանձն առաւ «Գանձասար»-ի Բ հատորի հրատարակութիւնը: Մեր վերջին այցելութեան ընթացքին յանձն առինք նաեւ «Գանձասար»ի Գ հատորի հրատարակութիւնը: «Գանձասար»ի հրատարակութենէն զոյացած եկամուտները կը տրամադրուին աղքատներուն եւ կարիքաւորներուն:

Ծաբաթ, 1 Մայիս կէսօրէ ետք, դիմաւորեցինք Անկլիքան Եկեղեցոյ պետ՝ Գերաշնորհ Տ. Ծորն Քերին եւ իր շքախումբը, որուն մէջ, ի մասնաւորի, յիշատակութեան արժանի է Օքսֆորտի Եպիսկոպոս - Ռիչըրտ Հերիսը: Երեկոյեան տեղի ունեցաւ ընդունելութիւն ի պատիւ Քենթըրպըրիի Արքեպիսկոպոսին եւ իր շքախումբին:

Կիրակի, 2 Մայիս 1993

Հանդիսաւոր Ս. Պատարագ Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարին մէջ: «Հայր Մեր»էն առաջ բարի գալստեան խօսքով հանդէս եկաւ Վեհափառ Հայրապետը եւ քարոզի հրապարակեց Քենթըրպըրիի Արքեպիսկոպոսը: Բազմաճաշար ժողովուրդ մեծ խանդավառութեամբ դիմաւորեց Արքեպիսկոպոսի այցը Ս. Էջմիածին:

Կէսօրէ ետք Արքեպիսկոպոսն իր շքախումբով եւ թեմակալ Առաջնորդներու ընկերակցութեամբ մեկնեցաւ Կումայրի, ուր կազմակերպուած էր յատուկ հանդիպում Առաջնորդանիստ Մայր Եկեղեցոյ մէջ, Լորտ Պայրընի անուան նուիրուած անգլիական թեքումով դպրոցին մէջ եւ այլուր:

Մենք, անձնապէս, Կումայրի չմեկնեցանք եւ փոխարէնը՝ Արարատեան հայրապետական թեմի Առաջնորդական փոխանորդ՝ Գերշ. Տ. Գարեգին Արք.ի ընկերակցութեամբ այցելեցինք Սեւանի նորահաստատ ժամարանը: Ժամարանն ունի 18 ուսանողներ, որոնք բացառիկ լրջութեամբ կ'ուսանին եւ կ'ապրին ամենէն ծանր պայմաններուն մէջ: Հիացումով եւ լաւագոյն տպաւորութիւններով վերադարձանք Ս. Էջմիածին: Մեզի կ'ընկերակցէր նաեւ Տ. Գառնիկ Ա. Քհնյ. Հալաքեանը, որ իր հերթին յատուկ ուշադրութեամբ եւ նիւթական միջոցներով կը քաջալերէ Սեւանայ ժամարանը:

Երկուշաբթի, 3 Մայիս 1993

Առաւօտեան, պաշտօնական հանդիպում Վեհափառ Հայրապետի եւ Քենթըրպըրիի Արքեպիսկոպոսի հետ, որուն մասնակցեցան նաեւ երկու կողմերու ներկայացուցիչները: Քենթըրպըրիի Արքեպիսկոպոսի շքախումբի անդամներն էին.

Օքսֆորտի եպիսկոպոս՝ Տոթթ. Ռիչարտ Հերիս:

Հոգեշնորհ - Քենըն Ստեփան Փլատըն (Արքեպիսկոպոսի անմիջական օգնական՝ Էքիմենիկ յարաբերութեանց):

Հոգեշնորհ - Քենըն Զատ Քուսմէյքըր (Մոսկուայի եւ համայն Ռուսաստանի հովիւ):

Շքախումբին մաս կը կազմէին նաեւ հետեւեալները. հոգեւորականներ՝ Քոլին Վիլիամ Քլետչըր, Դոկտ. Ռիչարտ Մարշ, Էտուարտ Հոլանտ Ֆիլիք Վորնէր, Ծոնաթան Պոլըն-Տիկըմ: Արքեպիսկոպոսի շքախումբին մաս կը կազմէին նաեւ իր ազնի տիկինն ու Մոսկուայի Անգլիական դեսպանատան ներկայացուցիչներ՝ Ֆրանսիս Նելլի Ռիչարտս (Minister and Deputy Head of Mission), Թիմըտի Էրլ Պարօ (Second Secretary, Political Affairs) եւ Ծոզի Պել:

Իսկ Վեհափառ Հայրապետի կողքին էին. Կ. Պոլսոյ Պատրիարք՝ Նորին Ամենապատուութիւն՝ Տ.Տ. Գարեգին Արքեպիսկոպոս Գազանճեան, Գերաշնորհ Արքեպիսկոպոսներ՝ Վաչէ, Աղան, Եղիշէ, Գիտ, Ներսէս, Գէորգ եւ Յովնան սրբազաններ:

Պաշտօնական հանդիպման բացումը ըրաւ Վեհափառ Հայրապետը եւ իր ներածական խօսքին մէջ անդրադարձաւ սովետական շրջանի դժուարութեանց, նոր օրերու հոգեւոր զարթօնքին ու յատկապէս, հոգեւորականներու պակասին եւ այդ իսկ պատճառաւ՝ լայն տարածում գտած աղանդաւորական շարժմանց:

Այնուհետև, Արքեպիսկոպոսը անդրադարձաւ Կիրակի օրուան խանդավառ ընդունելութեան, Կումայրի այցելութեան եւ ապա յետագային ցուցաբերուելիք օգնութեանց՝ Անկլիքան Եկեղեցւոյ կողմէ: Արքեպիսկոպոսը, առաջին հերթին, ակնարկեց Գանատայի Անկլիքան Եկեղեցւոյ պետ՝ Գերաշնորհ Տ. Մայքլ Փիրզ Արքեպիսկոպոսի յանձնարարութեամբ մեզի ուղղուած նամակին եւ արդէն իսկ մեր եւ Գանատայի Անկլիքան Եկեղեցւոյ Առաջնորդի միջեւ հաստատուած համատեղ գործակցութեան: Այս մասին հաղորդագրութիւն մը հրապարակեցինք Հայաստան մեր մեկնումէն առաջ, որով որպէս հիմք ընդունուեցաւ մեր եւ Գանատայի Անկլիքան Առաջնորդի միջեւ գոյացած յետագայ գործունէութեան նախագիծը:

Ընթացքին տեղի ունեցան նաեւ այլ խորհրդակցութիւններ եւ ժողովը աւարտեցաւ երկու եկեղեցիներու պետերու միատեղ ստորագրուած հաղորդագրութեամբ մը, (հաղորդագրութիւնը կցեալ):

Պաշտօնական հանդիպումէն ետք խորհրդակցական համաժողովին մասնակից ներկաները, Վեհափառ Հայրապետի գլխաւորութեամբ, մեկնեցանք Երեւան քաղաքամայր, ուր տեղի ունեցաւ քաղաքավարական այց Հանրապետութեան նախագահ՝ Մեծարգոյ Տիար Լեւոն Տէր Պետրոսեանին: Ընդունելութեան ընթացքին նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեան յատուկ կերպով անդրադարձաւ ներկայիս Հայաստանին եւ Արցախին: Ան, խօսելով Արցախի մասին, իր եզրափակումը ըրաւ հետեւեալ մեկնաբանութեամբ՝ թէ Արցախի հարցը իր լուծմանը կը յանգի փոխադարձ զիջումներով: Այնուհետև, նոյնպէս Վեհափառ Հայրապետի գլխաւորութեամբ, հոգեւորականաց շքախումբը այցելեց Եղեռնի յուշարձան - Ծիծեռնակաբերդ, ուր կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն:

Նոյն օրը, կէսօրէ ետք, մենք անձնապէս, հանդիպեցանք Հանրապետութեան փոխ-նախագահ՝ Մեծայարգ Տիար Գագիկ Յարութիւնեանի հետ: Ծուրջ ժամ մը տեւող մեր հանդիպման ընթացքին քննարկեցինք շարք մը հարցեր, որոնք սերտօրէն առնչուած են Մայր Հայրենիքին եւ թեմի յանձնառութեանց: Մեր խօսակցութեան ընթացքին փոխ-նախագահը անդրադարձաւ մասնաւորաբար «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամին, Գանատայի մօտ լիազօր դեսպան մը նշանակելու եւ այլ հարցերու:

Նոյն օրը երեկոյեան, Վեհափառ Հայրապետի հիւրասիրութեամբ կազմակերպուած էր ողջերթի ճաշկերոյթի պատիւ Քեմբըրլըքիի Արքեպիսկոպոսին եւ իր շքախումբին: Ծաշկերոյթի ընթացքին արտասանուեցան ճառեր՝ Վեհափառ Հայրապետի եւ Արքեպիսկոպոսին կողմէ:

Երեքշաբթի, 4 Մայիս 1993

Առաւօտեան մեկնեցանք Արտաշատ՝ Արարատի շրջան, ընկերակցութեամբ Խոր Վիրապի վանահօր օգնական՝ Արժ. Տ. Միսիթար քհնյ. Սարիբեկեանի: Այնտեղ մեզ դիմաւորեցին Արարատի շրջանի Շրջկեդրոնի գործկոմի նախագահ՝ Տիար Ֆիրդուս Զաքարեանը եւ տեղւոյն Հայ Եկեղեցաւոր Երիտասարդաց կազմակերպութեան ներկայացուցիչները: Մեր հանդիպման գլխաւոր նպատակն էր մօտիկէն հետաքրքրութիւն ցուցաբերել CYMA-ի ծրագրին, որուն համար մեզի կ'ուղեկցէր Մոնրէալի յանձնախումբի անդամներէն՝ Արա Երզնկացեանը: CYMA-ն (Canadian Youth Mission to Armenia) Առաջնորդարանիս հովանաւորութեամբ նախաձեռնուած կարեւոր ծրագիր մըն է, որուն նպատակը բացատրող գրքոյկ մը հրապարակած ենք արդէն եւ ցրուած մեր թեմի հաւատացեալներուն: Ծրագիրը հայերէնով կը կոչուի «Առաքելութիւն ի Հայաստան»: Սոյն ծրագիրը կը քաջալերէ կազմակերպումն ու համախմբումը երիտասարդներու եւ, եթէ փափաքողներ ըլլան, նաեւ չափահասներու, որոնք ամառուան ընթացքին, նուազագոյնը ամսուան մը տեւողութեամբ պիտի նուիրուին հայրենիքին՝ մասնակցելով յատուկ կերպով պատրաստուած աշխատանքային ծրագրերու: Այս տարի, 1993 տարւոյն ամրանը, Գանատայէն մեկնող խումբը պիտի կառք հաստատէ Արարատի շրջան եւ իր առաքելութիւնը պիտի կատարէ Երասխ, Արմաշ եւ Սեւակաւան գիւղերէն ներս: Գանատահայոց Երիտասարդական ջոկատին պիտի միանան տեղւոյն երիտասարդական ջոկատները եւ աշխատանք պիտի ծաւալեն հետեւեալ բնագաւառներէն ներս.

- 1) Վերանորոգչական (շինարարական) աշխատանքներ տեղւոյն բուժարաններէն ներս՝ տեղացի վարպետներու հսկողութեամբ:
- 2) Գրադարաններու կազմակերպում:
- 3) Անգլերէն լեզուի դասընթացքներու հաստատում:
- 4) Յատուկ անդրադարձ եւ ծրագրուած օգնութիւն՝ զոհուածներու ընտանիքներու եւ փախստականներու նկատմամբ:
- 5) Առաջնորդարանի կողմէ տրամադրուած օգնութեանց (նիւթական յատկացում, դեղորայք, սննդեղէն եւ նոր հագուստեղէն) բաշխումը երիտասարդներու միջոցաւ:

CYMA-ն մնայուն ծրագիր մը պիտի ըլլայ եւ ամէն տարի ամրանը երիտասարդական ջոկատներ պիտի մեկնին Հայաստան, գիղական շրջանի մը մէջ կատարելու համար ծրագրուած աշխատանք: Տեղւոյն վրայ աշխատանքները կը համատեղուին պատկան իշխանութեանց հետ: Երիտասարդական ջոկատները պիտի ղեկավարուին մեր կողմէ նշանակուած հոգեւորականի մը գլխաւորութեամբ: Ծրագիրը իր մէջ պիտի ունենայ կրօնական առաքելութեան բաժին մը: CYMA-ի առնչութեամբ առնձնին հաղորդագրութիւններ պիտի հրապարակենք Արա Երզնկացեանի Հայաստանէն վերադարձին: Այստեղ կ'ուզենք յայտնել մեր խորին երախտիքը Տէր Մխիթար քահանային, Մոնրէալի յանձնախումբին՝ գլխաւորութեամբ Բոնալտ Ալբերեանի, բոլոր նուիրատուներուն եւ Տիար Տիրան Աւետեանին, որ յանձն առաւ Արա Երզնկացեանի ճանապարհածախը: CYMA-ի կազմակերպութեան առաջին փուլին մէջ վերոյիշեալներու ներդրումը չափազանց կարեւոր հանդիսացաւ: Ի մասնաւորի կ'ուզենք յիշել Jeunesse Canada Monde-ի հիմնադիր՝ Ծերակոտական Ժագ Էպերի մասնակցութիւնը ծրագրի կազմակերպումին:

Նոյն օրը, Երեքշաբթի, 4 Մայիս 1993-ի երեկոյեան, Վեհափառ Հայրապետի հրաւերով մասնակցեցանք Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի հերթական նիստին: Ժողովին կը նախագահէր Վեհափառ Հայրապետը, ներկայ էին՝ Գարեգին Պատրիարք, Գերաշնորհ սրբազաններ՝ Ներսէս, Գրիգորիս, Գարեգին, Գիտ, Պարգեւ, Յովնան Արքեպիսկոպոսներ եւ Տիարք՝ Պարգեւ Ծահագեան, Բրոֆ.ներ Փափագեան եւ Բաբայեան, Պիոն Յակոբեան եւ Գրիգոր Խանջեան: Ժողովն ունէր իրեն յատուկ օրակարգի նիւթեր.

ա) Ընթերցում առեւտրապրութեան եւ բխած հարցեր:

բ) Քննադատական Արքեպիսկոպոսի այցը:

գ) Հայց. Եկեղեցւոյ եւ հայ Կաթօլիկներու միջեւ ստեղծուած պայքարի անհաշտ ընթացքը:

դ) Փարիզի մէջ Աւետարանական Եկեղեցիներու գիտաժողով - նուիրուած՝ Հայց. Եկեղեցւոյ:

ե) Հայց. Եկեղեցւոյ միութեան հարց:

զ) «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ:

Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը քննարկեց նաեւ Հայց. Եկեղեցին եւ հայրենիքը յուզող շարք մը այլ հարցեր:

Չորեքշաբթի, 5 Մայիս 1993

Օրուան առաջին կէսին տեղի ունեցաւ Եպիսկոպոսներու Խորհրդակցական Համաժողով, Վեհափառ Հայրապետի նախագահութեամբ: Ժողովին գլխաւոր նպատակն էր՝ նախապատրաստուիլ Սեպտեմբերին գումարուելիք եպիսկոպոսներու օրինական ժողովին: Որդեգրուեցաւ օրակարգ մը, որուն վերջնական տնօրինումը պիտի կատարէ Վեհափառ Հայրապետը, բացակայ եպիսկոպոսներուն հետ խորհրդակցելէ ետք: Այնուհետեւ, խորհրդակցական ժողովի ընթացքին կատարուեցաւ նաեւ աշխատանքներու բաժանում:

Նոյն օրը առաւօտեան, անձնապէս հանդիպեցանք Ծմնարանի ուսանողութեան հետ եւ խրախուսեցինք զիրենք՝ հաստատ մնալու իրենց կոչման մէջ ու առաւելագոյն չափով պատրաստուելու, որպէսզի իրենց հոգեւոր ծառայութեան ընթացքին դառնան օրհնութիւն մեր ժողովուրդին համար: Կէսօրէ ետք այցելեցինք Գայիանէի վանքին կից՝ Ս. Աստուածածին Ժողովուրդին համար: Կէսօրէ ետք շուրջ 250 աշակերտներու կողմէ պատրաստուած էր հանդէս՝ Կիրակնօրեայ Վարժարան, ուր շուրջ 250 աշակերտներու կողմէ պատրաստուած էր հանդէս՝ Բրիստոսի հրաշափառ Տօնին առիթով: Հանդէսի ամառին, փակման խօսքով հանդէս եկանք եւ քաջալերական խօսքերով գնահատանքի արժանի նկատեցինք Հոգեշնորհ Տ. Վազգէն Արեղան,

տեսուչը Կիրակնօրեայ վարժարանին, Տիրուհին, ուսուցչական կազմը եւ ծնողները, որոնք ձեռք-ձեռքի տուած լծուած են Աստուծոյ հաճելի առաքելութեան: Մեր խօսքին մէջ մասնաւոր սիրոյ արտայայտութեամբ դիմեցինք երախսաներուն եւ ամէն մէկուն հետ առանձին ողջագոյրութեան: Փոքրերուն ուղղուած մեր խօսքին մէջ ըսինք. «Ձեր շրթներէն արտասանուած Աստուծոյ խօսքը՝ մեր հոգիներուն մէջ անբացատրելի շարժում մը կ'առթէ: Այդ շարժումը նման է Բրուպատիկէի աւազանի ջութերուն շարժման, որն այս անգամ անդամալոյծ հոգիները վերստին կեանքի կը հրաւիրէ»:

Երեկոյեան հրաժեշտ առինք Վեհափառ Հայրապետէն եւ Հինգշաբթի, վաղ առաւօտեան, Փարիզի վրայով վերադարձանք Մոնրէալ, Առաջնորդարան:

Ինչպէ՞ս վերադարձանք: Հայրենիքի ցաւերով մտահոգուած: Ով որ տեղեակ չէ, թող լաւ իմանայ, որ Հայրենիքը դաժան ձմեռէ մը միայն քանի մը ամսով ձերբազատուած է: Քաղաքական, տնտեսական ու ընկերային կեանքի դժուարին պայմաններու մատնուած մեր երկիրը կ'ապրի վաղուան արշալոյսին յոյսով: Մեր երկրին բնականոն կեանքը պայմանաւորուած է շրջափակումի վերացումովը, որուն առիթ կու տայ Արցախի արդար դատի հետապնդումը: Ողջունելի է տեսնել, որ հայրենի պետութեան նախագահը Արցախի արդար դատի լուծումը կը տեսնէ համատեղ զիջողութեամբ: Ծշմարիտ հայրենասէր հայը պէտք է ունենայ աշխարհագրական-քաղաքականութեան հայեցակէտ: Չենք կրնար ի նկատի չառնել մեր շուրջիններուն ուժի տարողութիւնը եւ, ի մասնաւորի, Արեւմտքի անտարբեր քաղաքականութիւնը Հայաստանի նկատմամբ: Եւ տիրող այս իրավիճակին մէջ, հայ ժողովուրդին զաւակները, ի մասնաւորի Հայրենիքի եւ Արտասահմանի մէջ, պէտք է գործեն բացարձակ միասնականութեամբ, ճշմարիտ քրիստոնէական սիրով ու հաւատքով եւ ամէն հայ իր կեանքը իմաստաւորէ այսօրուան հայրենիքով:

ՅՈՎՆԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
Առաջնորդ Գանատահայոց

7 Մայիս 1993

Եկեղեցածին Տաղանդը

ԴՈԿՏ. ԳԷՈՐԳ ԽՐԼՈՐԵԱՆ

Լուսինէ Զաքարեանի մահը ես ապրեցի շուրջ 30 տարուայ ընկերութեան տարածութեան մէջ: Նրա կորուստը տեսայ հայ հողագործի ու խաշնարածի, հայ բանուորի ու գիտնականի, հայ հոգեւորականի ու աշխարհիկ մարդու, եկեղեցու խորանից մինչեւ հայ մագաղաթները եւ Հայաստանի ամենախուլ անկիւնից մինչեւ անծայրածիր տիեզերքը ձգուող շառաւիղի մէջ:

Այդ բարի, համեստ, թախծոտ, նրբակերտ ու քաղաքական պայքարից հեռու կանգնած աստղին ես հանդիպեցի գաղափարական թէ՛ պայքարի բովում, երբ, անգիտակցաբար, նա որոշիչ դերակատարներէից մէկն էր դառնում մշակութային այն երկրաշարժին, որ նախորդեց Շղեռնի 50ամեակի տօնակատարութիւնը պատօնականացնելու համար մղուող ժողովրդական պայքարին:

60ական թուականների սկիզբն էր: Խրուչչովեան դարաշրջանի ծաղկուն տարիները: Կեանքն ընթանում էր իր սովորական հասարակականութեամբ: Մի կողմից նկատելի էր խրուչչովեան ձիւնահալը եւ միւս կողմից՝ գաղափարական պայքարի սրուածութիւնը: Ժամանակաշրջանում տիրող գլխաւոր սկզբունքը՝ խաղաղ գոյակցութեան վարդապետութիւնը, ելնում էր այն տեսակէտից, որ պատերազմի վտանգի, ռազմական առճակատման բացակայութեան պայմաններում սրում է գաղափարախօսական պայքարը: Այդ հողի վրայ պոլշեւիկեան կուսակցութիւնը շեշտում էր անաստուածութեան քարոզչութեան նշանակութիւնը: Անաստուածութիւնը որպէս կրթական ծրագրի պարտադիր բաղադրամաս սկսեց դասաւանդուել դպրոցներում, համալսարաններում: Ուժեղացաւ գաղափարական պայքարը հաւատացեալների եւ եկեղեցի յաճախողների դէմ:

Այդ օրերին, երիտասարդութեան, յատկապէս ուսանողութեան հոսքը դէպի եկեղեցի, մանաւանդ էջմիածնի Մայր Տաճարը, այնքան ուժեղացաւ,

որ սկսեց մտահոգել հանրապետութեան կուսակցական ղեկավարութեանը: Յանձնաժողովներ կազմուեցին, որպէսզի ուսումնասիրուէի այդ «անակնկալ» երեւոյթի պատճառները: Անցկացուեցին կուսակցական խիստ ժողովներ: Պատժուեցին գաղափարական ճակատի որոշ աշխատողներ:

Շրջագայութեան մէջ մտան այդ երեւոյթը բացատրող երեք հիմնական տեսակէտներ: Մի խումբ ղեկավարներ այն բացատրեցին անցեալում թոյլ տրուած սխալներով: Ուրիշներ պատճառը որոնեցին խրուչչովեան ձիւնահալի մէջ: Իսկ երիտասարդութիւնը ընդգծեց, որ ինքը էջմիածին է գնում ըմբռնանելու համար հոգեպարար հայ եկեղեցական երաժշտութիւնը, որը սկսել էր կատարուել մասնագէտ երգիչների մասնակցութեամբ, մանաւանդ երաժշտանոցի ուսանողների, եւ բարձր վարպետութեամբ: Այդ կատարողների շարքում էր մասնաւոր շնչառութիւնը՝ Նր. Զաքարեանը: Եւ ուսախօս արալցիսացի մի աղջկայ անունը՝ Սվետլանա Զաքարեանի անունը:

Կուսակցական ղեկավարութեան բոլոր ջանքերը՝ երգիչներին արգիլելու ուղղութեամբ, ապարդիւն մնացին: Սպառնացին ուսանողներին զրկել թոշակից եւ նոյնիսկ հեռացնել երաժշտանոցից:

Սոյն շարժումը նոր իմաստ եւ ուժ տուեց այն պայքարին, որ հայ երաժշտասէր հասարակութիւնը մղում էր հայ հոգեւոր երաժշտութեան քաղաքացիական իրաւունք տալու համար: Նա, արդարացիօրէն, հարցնում էր, թէ ինչո՞ւ թոյլատրելի է հրապարակով երգել եւրոպացի տարբեր հեղինակների Ավէ Մարիաները, իսկ Սուրբ Սուրբը արգիլել արտասեղեցական կատարումների համար: Ժողովուրդը պահանջում էր, որ հայ հոգեւոր երաժշտութիւնը անբաժանելի մասը դառնայ հայ կատարողական արուեստի եւ հայֆիլհարմոնիայի

երգացանկի:

Յաղթեց նոր մտածողութիւնը, երիտասարդութիւնը: Շահեց հայ երաժշտական արուեստը: Այդ պայքարի բովում հայ հոգեւոր երաժշտութիւնը գտաւ իր լաւագոյն կատարողին, իր դրօշակակիրին՝ Լուսինէ Զաքարեանին: 30 տարի շարունակ նա հայ հոգեւոր երգը եւ դրա միջոցով հայ հաւատքն ու եկեղեցական պատգամը տարածեց աշխարհասփիւռ հայութեան եւ ողջ մարդկութեան մէջ:

Իր սիրոյ կուռքին անսահմանօրէն նուիրուած հմուտ գիտնական Սորէն Պալեանը, քաջ գիտակցելով իր կեանքի ընկերոջ պատմական առաքելութեան ազգային եւ գեղագիտական խորքը, ինքնազոհաբար իրեն վերածեց այնպիսի մի պատուանդանի, որի վրայ բարձրացաւ Լուսինէի անմահ կերպարը:

Երկու անուանափոխութիւն գրանցուեց: Սվետլանա Զաքարեանը վերանուանուեց ու դարձաւ Լուսինէ Զաքարեան (սվետ բառը ռուսերէն նշանակում է լոյս): Հայ եկեղեցական երաժշտական գոհարներն սկսեցին համերգային ծրագրերում ժողովրդին մատուցուել «կրօնագերծուած» խորագրով՝ որպէս հայ միջնադարեան երաժշտութիւն:

Այդ օրերին էր, որ ես ծանօթացայ Կամիտասի անուան երաժշտանոցի սան Լուսինէ Զաքարեանին: Նրա դէմքը անմիջապէս ինձ յիշեցրեց Պետրոս Դուրեանի «Նէ» բանաստեղծութեան կերպարին.

Թէ կոյսն չըլլար

Սիրում ու անքիծ,

ԶԱՍՏՈՒԱԾՈՒ ԱՅՈՒՆ ԵՐԿՈՒՅՑ

Մարդն ո՞ր կը կարդար:

Յաճախակի անհատական շփումները մեզ համոզեցին, որ Լուսինէն ծնուած է շարականներ ու տաղեր մեկնաբանելու համար, եւ որ այդ հոգեւոր երգերի իմաստը, նրանց ձայնանիշները փորագրուած են նրա հոգու խորքում եւ այնտեղից է բխում այն անմահական երաժշտութիւնը, որը մի քանի վարկեանում աղօթատեղի էր դարձնում տուեալ վայրը: Լուսինէի ներաշխարհը ինքը մի շարական էր: Նրա կեանքն

էլ մի պատարագ դարձաւ հայ եկեղեցուն եւ ազգին համար:

Լուսինէն յաճախ էր իր ընկերների օճախները, այդ թուում նաեւ մեր տունը, վերածում էր խորանի ու ողջ ընկերներին բաժնեկից դարձնում հայ աւանդական սրբութիւնների ու գեղագիտական արեւցումի: Տնային ջերմ ու անմիջական միջավայրում մենք աւելի խորութեամբ ու զգացումով էինք ընկալում նրա մեկնաբանութիւնները, քան երբ նրան ունենում էինք համերգային դահլիճներում եւ մարդաշատ եկեղեցիներում: Նախընտրում էինք սենեակը լուսաւորել մոմերով: Մոմերի լոյսը ինքնատիպ երանգ էր տալիս Լուսինէի դէմքի միմիկային: Նրա ձայնը ստանհում էր իւրայտուկ խորհրդաւորութիւն, ինքնաբուխ մի ուժ, որը մեր հոգիները վեհացնելով մօտեցնում էր Բարձրեալին: Մաքրուում էր մեր ներաշխարհը եւ հարստանում մեր իմացութիւնը: Այդ երգերը դառնում էին մեր հոգու սաղմոսարաններն ու թարգմանիչները: Նրանցով, հայ հոգեւոր երգով, զարդարուած յաղթանակի կամարով Լուսինէն մուտք գործեց միջազգային երաժշտական յայտագիր:

Լուսինէն, Սորէնը եւ ես յաճախ էինք երեքով շրջում Հայաստանի շրջանները՝ ժողովրդին լուսաւորելու ու նրանից սովորելու համար: Երբեմն գիշերում էինք սարերի գլխին՝ խաշնարածների վրաններում: Լուսինէն երգում էր, Սորէնը բացատրում էր երգարուեստը, իսկ ես՝ դասախօսում էի հայագիտական ու հոգեբանական նիւթերի շուրջ: Գիւղացին ու խաշնարածն իրեն չոյուած էր ~~գտնում~~ որ ~~Լուսինէն~~ տաքագութեամբ մի երգչուհի իրեն այցի է եկել: Սորէնը բացատրում էր, որ Մեծն Կոմիտասը իր երգերը ժողովրդից է վերցրել, որ նա գիւղ առ գիւղ ման է եկել ու հաւաքել է հայ ժողովրդական երգը: Այդպիսի պահերից մէկում, տարեց մի կին քթի տակ սկսեց մրթմրթալ մի մեղեդի: Սորէնը

անմիջապէս վեր ցատկեց եւ ուրախութեամբ փղաւեց.

- Քոյրիկ, այդ երգն աւելի բարձրաձայն երգիր:

Կինը զարմացաւ: Ամաչեց: Ստիպեց մի քանի անգամ խնդրել: Վերջապէս երգեց: Երբ նա աւարտեց, խորէնը սկսեց երգել: Նկատելի էր այդ երկու մեղեդիների ընդհանրութիւնը: Այդ օրինակի հիման վրայ խորէնը խաշնարածներին հասկանալի դարձրեց, թէ ինչպէս Կոմիտասը ժողովրդի կատարմամբ լսած երգից կարողացել է դուրս բերել զուտ հայկականը, հայկական կորիզը ու այն մշակել: Այդ բացատրութիւնից յետոյ Լուսինէի կատարումները դառնում էին աւելի մատչելի ու հասկանալի:

Այնպէս, ինչպէս հայոց եկեղեցին

ծննդավայրն է հայու հոգու, այնպէս էլ Լուսինէ Ջաքարեանի երաժշտական տաղանդը ծնունդն է հայ հոգեւոր կեանքի, հայ հոգեւոր երգարուեստի: Եկեղեցում ծնուած տաղանդը հրապարակ իջաւ ժողովրդապահանջով եւ ժողովրդական ոգով: Աստուածային օրհնութեամբ եւ ժողովրդական թիկունքով Լուսինէ Ջաքարեանը մի անգամից հասաւ համաշխարհային համբաւի, թէեւ օրուայ տէրերը նրան շնորհեցին իր արժանիքի նուազագոյնը: Այդպէս վարուեցին Պարոյր Սեւակի, Յովհաննէս Շիրազի եւ Մինաս Աւետիսեանի հետ: Այդ չորսի ընդհանրութիւնը շատ աւելի խորն ու արմատական է:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

Սաղիմական Ուխտագնացութիւն Հայոց Ս. Զատիկի Առիթով

Ապրիլ 20 - 29, 1992

Գրեց՝ ԱՐՏԷՆ Ա. ԲԷՆՅ. ԱՇՃԵԱՆ

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

Օգտագործելով 1992-ի ձմրան սկիզբը ստացուած յայտարարութիւն մը, երէցկիւն Մարիամ ու եւ որոշեցինք մեր տարեկան արձակուրդի առաջին տասն օրերը յատկացնել զէպի Հայ Երուսաղէմ ուխտագնացութեան մը: Կապ հաստատեցինք Տիկ. Էն Տէվլէնեանի հետ՝ ուղեւորութեանց կազմակերպիչ մը Պէյսայտ - Ն. Ե. - րնակող, խնդրելով որ իր պատրաստելիք ծրագրին մաս կազմէ Երուսաղէմի Հայոց Զատիկը՝ Ապրիլ 28-ին տօնելի այնտեղ, համաձայն Հին Տոմարի:

Տիկ. Տէվլէնեանի յայտարարութեանց ընդ առաջ գացին տասնէ աւելի Ամերիկահայեր: Սակայն ասոնցմէ ոմանք՝ մտահոգուած Իսրայէլեան գրաւման տակ գտնուող Հողամասերու մէջ պատահած նոր արիւնահեղութիւնէ, Հրաժարեցան ուխտագնացութեան մասնակցելէ: Խուսիքը վերածուեցաւ եօթն անհատի, ներառեալ կազմակերպիչ Տիկ. Էն Տէվլէնեանը: Եօթնին մէջ նախապէս Երուսաղէմական Ս. Զատիկի փորձառութիւնը ունեցած միակ անհատը եւ ի՞նչ նախկին միաբան Ուխտին Սրբոց Յակոբեանց - ուսանող սարկաւազի հանգամանքով: Սակայն այդ փորձառութիւնը զիս կը տանէր եւ կէս դարէ աւելի, յիշելու համար Ս. Զատիկը 1941 տարուան, երբ երջանկայիշատակ ծիսագէտ Տ. Մեսրոպ Պատրիարք Նշանեանի պաշտօնավարութեան օրով կը բոլորէի Ժնոնեզաւորաց Ընծայարանի երրորդ - աւարտական - տարեւորջանը: 1941 բախտորոշ տարին. աշխարհի ուշադրութիւնը կեդրոնացած էր պատերազմէ կլանուած Եւրոպայի վրայ, եւ Հայ Եկեղեցին տակաւին սուգի մէջ էր եղերարախտ Տ. Խորէն Ա. Մուրադրէկեան Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խորհրդաւոր վախճանումին - 1938 - հետեւանքով: Երուսաղէմ եւ ամբողջ Պաղեստին Բրիտանական Հոգատար իշխանութեան ներքեւ կը գտնուէին:

Երուսաղէմի Հայոց նորընտիր Պատրիարք եւ Ամերիկայի Հայոց Արեւելեան Թեմի նախորդ Առաջնորդ ամենապատիւ Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեան տեղեակ էր ծրագրուած այս ուխտագնացութեան: Սրբազանին թնյաղբութեամբ եւ Սաղիմական Հայ գործակալի մը օժանդակութեամբ Տիկ. Էն Տէվլէնեան պատրաստած էր մեր փոքր խումբի յայտագիրը: Իմ պարապային՝ ուղեւորութեան պատրաստուելու մտադրութեամբ ձեռնարկեցի վերստին կարգաւ Տ. Մաղաթիա Արքեպս. Օրմանեանի Հայկական Երուսաղէմէ: 1915-ին զիրի առնուած, զոր 1931-ին հրատարակած էր Օրմանեանի քաղուհիացողներէն Մեսրոպ Եպս. Նշանեան, այն ատեն յուսարարապէս Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան:

ՕՐ ՄԷԿ - ՍԻՐԱՔԻԻՋ - ՆԻԻ ԵՈՐՔ - ԹԷԼ ԱՎԻՎ - ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ, 19-20 ԱՊՐԻԼ

Նոր Տոմարով Ս. Զատկի պատարագը մատուցի Սիրաքիւզի (Ն.Ե.) Ս. Պօղոս Հայ Եկեղեցւոյ մէջ, եկեղեցի մը որ չատոնց ծախու առնուած է Բողոքական յարանուանութենէ մը: Ս. Պօղոս եկեղեցին ունի երեք երգչհոգն - մին՝ վերնատան մէջ - եւ երեքէն ոչ շատ աւելի թիւով երգիչներ զպրաց դասուն մէջ, որ այս առաւօտ կը վայելէր օժանդակութիւնը հեռաւոր վայրէ այցելող երիփասարդուհիի մը: Ներսէ պատիրու ձեփը ճաթած է տեղ տեղ: Սարկաւազ չկայ: Եկեղեցւոյ թեմական պատգամաւոր Յարութիւն Բարնակեան, գրեթէ ինձ տարեկից, բուրվառ ի ձեռին կ'օգնէ քեմին վրայ: Կանխաւ ամիսներ առաջ երբ հեռաձայնով հրաւիրեց զիս Զատկի պատարագը մատուցանելու, այս բարի աշխարհականը խոստովանեցաւ որ ինք սարկաւազի բաժիններուն անտեղեակ է: Կարելի չեղաւ Նիւ Եորքէն Զատկի առթիւ Սիրաքիւզ երթալ յանձն առնող սարկաւազ ճարել: Կը նկատեմ որ Յարութիւն պատիրոն ձայնով կ'եղանակէ լոկ Վաստուծոյ երկիր պագնացութեքը արուեստակալ թոնով մը: Այդքան, է սորվածը: Այս համեստ ծուխը, որ սեփական եկեղեցի ունենալէն առաջ մի քանի տարի զիս ունէր իր այցելու ծիսակատարներու շարքին, ներկայիս կը վայելէ - որքան որ անոր ժամանակը կ'արտօնէ - հովուական հոգածութիւնը վարդապետի մը որ հովիւն է նաեւ Նիակարա Շուրի եւ Ռաչէսթըրի ծուխերուն, եւ կը բնակի Ռաչէսթըր: *

Պատարագին յաջորդող նախաճաշի համայնական ճոխ սեղանը հազիւ օրհնած եմ: Կը նախընտրեմ հալածու ճաշակել ձիթաւղով պատրաստուած ծանօթ պահոց կերակուր մը, իսկ փոքր սիմիթ մը եւ կապոյտ ներկուած զատկական ձու մը ափիս՝ պայուսակովս կը հետեւիմ Յարութիւն Բարնակեանին: Օղակայան հասցենէ առաջ զիս պիտի տանի հիւանդանոցէ տուն նոր վերադարձած ծերունի մայրիկի մը: Մեծ սակայն իրեղէններով խճողուած կառքին մէջ ափիս մէջիները տեղաւորել կը փութամ. զատկական հաւկիթը կը սահի, եւ կառքի բաց դռնէն գլորելով կ'իյնայ դուրս եւ կ'աներեւութանայ կառքին ներքեւ: Փոլոնիացիներու գործաւորական թաղի մը մէջ ապրող հիւանդ հայուհիին կ'այցելենք. կը ֆանսնք սրտապնդել - ով գիտէ ինչ տեսակ վիրահատութեան ենթարկուած է - Կուտամ Ս. Հայորդութիւն եկեղեցւոյ պատկանող մասնատուփէն, եւ Վարատեա պատու աղօթքը արտասանելու ետք կը մեկնինք:

Օղակայան: Զատկի Կիրակիի այս յետմիջօրէին ցանցաւ եւ ճամբորդները: Տոմսակ ստուգող պաշտօնէլուհին ժպտուն «Հէփի Իսթր» կը մաղթէ ինձ: Ամերիկեան Արծիւ փոքր սուստնակը մտնելուս, կը նկատեմ որ հորիզոնա-

կան գիծի վրայ երեք փոքր աթոռ միայն ունի, ձախինը միւս երկուքէն անջատուած նեղիկ միջանցքով մը: Նիւ Եորք, Քէնէտի Օղակայանը հասնելուս կը հեռաձայնեմ մեր ծխատէր Տ. Գարեգին Քհնյ. Գասպարեանին, որուն տունը ճաշի հիւր եւ ընտանիքիս մնացեալ երեք անդամները: Կը պատրաստուին ճամբայ ելնելու եւ ինձ հանդիպելու: Տ. Գարեգինին ծիծաղ կը պատահուէ իմ կապոյտ զատկական հաւկիթի կորուստի պատմութիւնս: Այս մեծ օղակայանի տարրեր գիծերու հաւաքավայրերը հանդիպող ներքին կկոցի դեր կատարող օթնպիւս մը կը մտնեմ: Վարիչը եւ ետեւի դասն հակիչը՝ մին կին միւսը այր, երբեմն կը հակասեն իրարու իրենց բարձրաձայն յայտարարութեանց մէջ: Մօտ քսան վայրկեան ոտքի վրայ այս խճողեալ կկոցին մէջ՝ ի վերջոյ կը հասնիմ արտասահման ճամբորդողներու մեր սաւառնակի գիծի մեծ կայանը: Արեւմտաքէն քիչ ետք պիտի ուղեւորուէինք դէպի Թէլ Ավիվ: Հրեաներու մեծ խճողում կայ: Մերոնք եւ միւս հայ ուխտաւոր-

սերը բնական պարտք ստացաւ զիս: Եւ դարձ ընկուղ դուրս կ'ելլաւ դէպի մայր-
 թը եւ կեդրոնական դիրքով ցամաքապատ կղզեակի մը վրայ կանգնած կը
 սպասեմ, հակառակ զովօգին, որ կը շեշտուի քանի արեւը կը խոնարհի: Ժամը
 Յին գրեթէ միաժամանակ կը նշմարեմ իմ մախ կողմէն մօտեցող կառքս
 - մէջը երէցկիւնս եւ երկու գաւազներս - եւ աջ կողմս կայանի մօտաքը քալելով
 յառաջացող Տիկ. էն Տէվէնեանը - իր գաւազներով - ու Նիւ Ճըրզի բնակող
 ուխտաւորներ Սարգիս Բէքս Խաչիկեան եւ Տիկ. էն, այրի Տիկ. Աղաւնի
 Թիւլեան, եւ Տիկ. Կրէյս Փինէնեան:

Մեր լայնանիւտ սաւառնակի ճամբորդներու շատը հրեաներ են: Ասոնց
 համարը - իրաւացի՞ թէ նախապաշարեալ - այն է որ սաւառնակին լուացա-
 րանները անմաքուր կը թողուն գործածելէ ետք: Աջ կողմ պատուհանին կից
 է պթոտ: Քովս երէցկիւնս է, եւ անոր մախին՝ Կրէյս Փինէնեան - անցեալ աշ-
 նան երբ գացին Ս. էլմիածին Ս. Միւռնի օրհնութեան, երկուքը սենեկա-
 կից եղան Երեւան Արմենիա. Հիւրանոց: Կարգ մը ընթերցումներէ ետք ես
 քիչ մը եւս մշակեցի Աւագ Հինգլարթի Խաւարման գիշերը Երուսաղէմ
 Սրբոց Յակոբեանց տաճարին մէջ խօսելիքս: Տասն ժամ անընդհատ պիտի
 թոյ սաւառնակը մինչեւ Թէլ Ավիվ: Զանացի քնանալ: Լալկան մանչուկ մը
 կայ քիչ անդին, ծնողքին հետ: Երբ վայրէջքի պահը մօտեցաւ, դիտեցի որ
 մեր երեսը մաքրելու տաքցուած թամանձեւոց չբաշխեցին ճամբորդներու:

Թէլ Ավիվ, Պէն Կուրիոն օդակայանը լուսաւոր, ընդարձակ եւ տունկերով
 զարդարուած հաճելի արահ մը ունի: Յետմիջօրէ է արդէն՝ Երկուշաբթի:
 Մարիամը ինձմէ արագ քալելով, առաւ մեր պայտաւակները՝ երեք կտոր, եւ
 գտաւ որ պայտաւակներէն մին, բոլորովին նոր, պատուաւք մը ունէր:
 Ժամանակ առաւ հատուցման պահանջագիրը լեցնելը, որովհետեւ պաշտօն-
 եայ կինը մեզմէ առաջ միայլ պահանջողի հարցով երկար զբաղեցաւ:

Մեր եօթ հոգինոց խումբը Երուսաղէմ հասցնելիք օթոպիւսին մէջ բարձրա-
 խօսով պատմական եւ այլ տեղեկութիւններ կուտար Արամ Խաչատուրեան՝
 թողը իմ երբեմնի գծագրութեան նոյնանուն ուսուցիչին: Ծամբան դէպի
 Երուսաղէմ բարձրացող բլրակողերուն աչքի կը զարնեն ներգաղթած հրեա-
 ներունեքակառոյց բնակարանները, առհասարակ քարէ եւ սպիտակ:

Շուտով Երուսաղէմ ենք, հասանելով արեւմտաքէն: Հին Օսմանեան պարիս-
 պի գոներէն Նոր Դուռ կոչուած մօտքին հանդիպակաց, բանուկ պողոտայի
 մը վրայ բարձրադիր կանգնած է չորս-հինգ յարկանի դղեակի նմանող Հոռ-
 մէական Կաթոլիկ Նօթր-Տամ Հիւրանոցը: Այս Հիւանալի հաստատութեան
 սկզբնաւորութիւնը կապուած է Ֆրանսացի Կաթոլիկ վանականներու նախա-
 ձեռնութեան՝ 1884-ին, Ֆրանսացի ուխտաւորներու ապահովութիւնը եւ
 հանգիստը համապնդող: Շէնքը ծանր կերպով վնասուած է 1948-ի Իսրայէլ-
 Արաբ ընդհարումներու միջոցին: Նախագումարի եւ անգործածելիութեան
 երկար լրջանէ մը ետք, 1978-ի Դեկտեմբեր 27-ին Նիւ Եորքի Կաթոլիկ առաջ-
 նորդ հանգուցեալ Կարտինալ Քուք յանուն Ն.Ս. Պապին կրկին կ'օրհնէ
 նորոգուած Հիւրանոցին մատուռը եւ կը յայտարարէ Նօթր-Տամ Կեդրոնը
 որպէս միջկեղեցական սուրբ վայր մը: Շէնքին ճակատը տանիքին վրայ
 զոյգ մը բերդակերպ ցած աշտարակներու միջեւ կանգնած է Ս. Մարիամ
 Աստղուածանի աչքառու արձանը:

Մարիման ու ես մեր խումբի միասնական ընթերիքէն առաջ քալելով գա-
 ցինք Ս. Յակոբայ Վանքը Հայոց, Նոր Դուռէն անդին անցնելով նեղիկ
 եւ անկիւնաւոր փողոցներէ, ուր կը տեսնենք յուշանուէր վաճառող փոքր
 խանութներ, ճաշարաններ, վանատուն-դպրոց, եւ ասոնց մէջ թխմուած
 բնակարաններու դռներ: Հայոց Վանքի դռնէն հագիւ ներս մտած եւ դռնա-
 պանը ողջունած, առանց տնտնալու ուղղուեցանք դէպի վանքի հարաւ-արեւ-

պատեալ շէնքը՝ կից՝ Սարաիկեան Թանգարանին - Զամ Թաղ՝ - , ինչպէս նաեւ նախնային եւ միաբանական թաղի - Պաղչէ Թաղ - հարեւան կիւլպէնկեան Մատենադարանի շէնքը: Երեսուն տարի առաջ, երբ Յորդանանեան տիրապետութեան շրջանին Մարիամն ու ես մէկ-երկու գիշեր օթեւանեցանք Պաղչէ Թաղ, ժառանգաւորներ տակաւին կը բնակէին եւ կ'ուսանէին ներկայիս Թանգարան կոչուող 1857-ին կառուցուած ճեմարանին եւ անոր կից երկ-յարկանի Զամ Թաղին մէջ: Մեր բախտն էր որ սա պահուն էնթարի հագած միջահասակ մօրուաւոր մը թխաղէմ - հասկցանք որ Վաղարշ Եպիսկոպոսն էր և կը քալէր նոյն ուղղութեամբ: Իմանալով մեր փափաքը հին ճեմարանի բակէն՝ ներս մտնելու, բանալիներու խուրձէ մը գտնեց մետաղեայ դռան մը կղպանքի բանալին,՝ եւ բանալով ցանկապատին դուռը, թոյլ տուաւ մեզ՝ իր հետ մտնել բակին այն մասը ուր իմ ուսանողութեան շրջանին կար ծաղկանոց մը: Այժմ շէնքուցիչ էր տեսարանը. մեր աչքերուն առջեւ էր թափոնի եւ կոտորած նետուած իրերու կոյտ մը: Անցեալ տարիէն ի վեր Պաղչէ Թաղի ներսը յետագայ տարուող նորոգութիւնները անհրաժեշտ դարձուցած են թափոն եւայլն միեմակայ տեղ մը կուտակելը: Եւ այդ վայրը իմ պատանութեան շրջանի գեղեցիկ ծաղկաստանի հիւսիսային բաժինն էր, մօտը մեր հին փոխ տեսչի սենյակին սենեակին: Կանոնաւոր ածուներու բաժնուած այդ ջուրի կարօտէ հողաշերտը ինչ նոսնոյով կը ծաղկեցնէին պարտիզամշակութեան սէրիւմ հետաքրքրութիւն ունեցող ժառանգաւորներ, քաջախիղճամբը տեսնէին: Պարտիզին հարաւային թեր, քաղաքի հարաւային պարիսպին նայող՝ ուր տեսնին իմ եւ գործակիցներու - այժմ ցրուած Հայկ, Հայաստանի՝ Գանատա - մրցանակի արժանացած ածուները կային, հիմա կը տեսնուի իրողայի, ցամքած կամ վայրի բուսականութեամբ խաթարուած հողամասեր: Այստեղ է որ Վաղարշ Եպիսկոպոս, Սուրբ Յարութեան Տաճարի Հայոց բաժնի տեսուչը, մութէն լոյս պալով իր ազատ ժամերուն, կը մշակէ իր սիրական վարդի տունկերը, կենդանութիւն ներմուծելով այդ անկենդան դարձած անապատին մէջ:

Այս երկու մեծած պարտիզները իրարմէ անջատող մեծկակ բակին կը նայի ճեմարանի շէնքին մուտքը, շէնք մը գոր Մ. Օրմանեան իր վերը յիշուած գրքին մէջ կը նկարագրէ որպէս «գմբէթայարկ, վայելուչ եւ բարձր», որուն սրահը «կատարելապէս լուսաւոր է»: Մինչեւ կառուցումը Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան ժառանգաւորաց Վարժարանի շէնքին, վանքի մայր մուտքի հանդիպակաց հողին վրայ, ճեմարանը մէկ դարէ աւելի ծառայած էր՝ հարիւրաւոր ուսանողներու համար որպէս դասարան, սերտարան եւ հանդիսատէս: Կը յիշեմ թատերական ներկայացումները գորս ժառանգաւորներ բեմադրած են այս շէնքի խաչածեւ եւ բեմ չունեցող սրահին մէջ: Բեմը իւրաքանչիւր ներկայացման առիթով կը յարդարուէր Զամ Թաղի պահեստարանէն բխուած տախտակէ հաստատուն սեղաններով: Այժմ լքուած, ջարդուած պատուհաններով, անգործածելի վիճակի մէջ է Թանգարան ըլլալու սահմանուած այս գեղեցիկ շէնքը: Ծմլուած սրտով կը մաղթեմ որ վերստին կենդանանայ այս պատկառելի կառոյցը եւ գտնէ իրեն յարմար նոր կոչում մը:

Վերադարձի ճամբուն վրայ մի քանի քայլափոխ տնդին մեղ կը հըստուրէ Գալուստ կիւլպէնկեան Մատենադարանը, քարաշէն երկյարկանի անջատական գեղեցիկ շէնք մը, կառուցուած 1930ական թուականներուն սկիզբու Դուրսէն փակ երեսցող երկաթէ դուռը կը հրեմ: Բաց է Ներսէս Է հաւատարիմ քարտուղար եւ հակիչ Սահակ Գալայճեանը, Պատրիարքարանին յագմակողմանի ծառայութիւններ մատուցանող ազնիւ հայորդին: Սահակ տաւանած

եակներէ ի վեր կը հաւաքէ եւ պարգանագրէ ու կը դառնալով սոս քաղաքի հրատարակութիւններ, ճոխացնելով Մատենադարանի հաւաքածուն: Այստեղ կը հանդիպինք Ամերիկայէն մեզի ծանօթ հայագէտ թէ՛ն ոչ-Հայ Օր. Ռոպերթա Ըրուինին, որ զբաղած է պրպտումով: Կրկին այցելելու յոյս յայտնելով հրաժեշտ կ'առնեմ Սահակ Գալայճեանէն, եւ վաճառի մեծ բակին ուղղութեամբ քալելով, պատահմամբ կը ծանօթանամ Միտրանութեան նորադոյն տնտեսներէն ապիտակամօրուս եւ ժպտուն ու բարի դէմք ունեցող Ռադմիկ Վրդ. Պօղոսեանին: Ան կը յայտնէ որ ինք աւագ Թարգմանն է - տեղական վանական ուստիկանապետ: Ազնուարար կ'ընկերանայ երկցկնոջս եւ ինձ, մեր հետ միասին քայլելով դէպի Նոթր-Ծամ: Հոն մեր խումբի անդամները կը տեղաւորուին բնիկի բնիկ սեղանին շուրջ: Հայր Ռադմիկ լոյսարին կը ծանօթանայ, բարի պայուստ կը մայթէ եւ շուտով կը վերադառնայ վանք:

ՕՐ ԵՐԿՈՒ - 21 ԱՊՐԻԼ

Առաւօտուն քոլոր եօթն Հայ ուխտաւորներս կը բազմինք հիւրանոցի կամարակապ ճաշարահին մեզի յատկացուած սեղանին շուրջ: Նեղ եւ երկար սրահ մը կը թուի ըլլալ սեղանատան այս բաժինը: Մի քանի քայլ անդին, իրարու կից երկար սեղաններու վրայ սփռուած է նախաճաշը պէսպիսուն, առատ, տաք եւ պաղ ուտելիքներով: Հիւրերը պէտք է մօտենան, լեցնեն իրենց նախաօրածը պնակի եւ բաժակի մէջ վերադառնան աթոռ եւ վայելեն: Զափ չկայ որկրամօլին համար: Միայն սուրճ կամ թէյ խմելու պարագային, մատուցողն է որ կը բերէ փարջը, մօտենալով սեղանին: Բազմութիւնը հիւրերու մեծ է, տրուած ըլլալով որ ի միջի այլոց Աւստրալիայէն եկած է Յոյն ուխտաւորներու մի քիչ ազմկայարոյց խումբ մը:

Մատուցողներու եւ հիւրանոցի պաշտօնեաներու հասարակաց լեզուն Արաբերէնն է: Կան մի քանի հայ պաշտօնեաներ, որոնց շարքին երիտասարդ Երուսաղէմացի Գէորգ Ալէմեանը, որ ունի վարչական-ուսուցողական պաշտօն մը: Կը ծանօթանայ մեզի: Ոստակցութենէն յայտնի կ'ըլլայ որ իր զաւակները կը յաճախեն Հայոց Վանքի Սրբոց Թարգմանչաց մանկապարտէզը:

Արամ Ուշատուրեան՝ մեր ուղեցոյցը, հոս է կանուխ, երիտասարդ Արար Գրիստոնեայ շարժավարի մը հետ: Փոքր օթոպիստով ուղղուեցանք հիւսիս, դէպի Զիթենեաց Լեռ: Բարձունքի մը վրայ, բլրակողէն դէպի հարաւ նայելով, ուխտաւորի աչքին Երուսաղէմի հին պարիսպը եզերող ձորերէն գատ յատակ կ'երևին Օմարի Մզկիթը իր մեծ գմբէթով, եւ Գրիստոնեական մի քանի սրբավայրերու գմբէթներն ու տանիքները: Մեր ոտքերուն մօտ նեղ արահետներու եզերքը հողաշերտերու վրայ կը տեսնուին կակաչներ, որոնք կը յիշեցնեն ծննդավայրիս Հալէպի տարուան այս շրջանի գունազնդ արտերը: Այցելեցինք Գրիստոսի Համբարձման վայրը - շատոնց իսլամներու սեփականութիւն դարձած-, Հայր Մերի Կաթողիկ եկեղեցին, որոս պատկերուն վրայ համալսարանի խճանկարներով Հայր Միւր պատկերացուած է շատ մը լեզուներով, որոնց շարքին սխալներ պարունակող Հայերէնով: Գացինք նաեւ Մարիամ Մագդաղենացիի եկեղեցին, նկարազարդ: Ապա դժուարաւ կրցանք արտօնութիւն առնել նորոգութիւն կատարող Արար դոնտպանէ մը Ռուսական ընդարձակ վանքը մտնելու: Մայրապետներ կան այստեղ: Բլրակողէն դէպի վար քալելով փոշոտ եւ քարքարուտ նեղ ճամբաներէ, հասանք Գեթսեմանի Ձորին մէջ Ա. Մարիամ Աստուածածնի գետնափոր տաճարը, որու սեփականատէրերն են հաւասար իրաւունքով Յոյն Օրթոդոքսներն ու Հայերը: Տաճարի մուտքին մօտ Հայ Պատրիարքարանը ունի արաբ-իսրայէլեան ընդհարումներու առաջին զինադու-

լին նախ չի նուաճ յուշարձան-զանգակատուն մը: Տաճարը պատուհան չունի. մոմի եւ կանթեղի լոյսով է որ կը տեսնենք քարէ լայն աստիճանները դէպի վար առաջնորդող: Յատակին աջ կողմն է Մարիամ Աստուածածնի պերեզմանը, որու յարդարանքը հաւասար իրաւունքով պատասխանատուութիւնն է Հայոց եւ Յոյներուն: Որոշ անկիւններ կան պատարագի սեղաններ որոնք Հայոց հետեւորդ Ասորիներու եւ Ղպտիներու կողմէ կը գործածուին: Գերեզմանի մուտքին, լայն աստանի ձախ պատին վրայ կախուած են համալսարանի փոքր սրահակարներ որոնց վրայ կը կարդանք նկարիչին անունը՝ Արամ Խաչատուրեան, մեծ հայրը մեր խումբի ուղեցոյցին: Կրտսեր Արամ Խաչատուրեանը ինքն իրեն պարտականութիւն կը համարէ ի դաստիարակութիւն շրջապատող իր խումբին, բարձրագոյն Անգլիկէն ընթերցում ընել Ս. Գրքէն, ընթերցում՝ որ իր դատողութեամբ նշանակալից կը դարձնէ այցելութեան վայրը: Արամի այս հետեւողական աշխատանքը այնքան ալ հնչող է, տրուած ըլլալով որ միաժամանակ ուրիշ գրօսաչըջիկներու խումբեր կ'այցելեն նոյն վայրերը, երբեմն պատճառ դառնալով սպասումի, եւ աւելի յաճախ աղմուկ յարուցանելով: Ս. Աստուածածնի պերեզմանի սեղանին վրայ Հայեր ամէն օր կը մատուցանեն Ս. Պատարագ:

Այս բոլոր սրբավայրերու մուտքին մօտ անխուսափելի են դուռնաւոր քարտ, յուշանուէր, զովացուցիչ շրջիկ վաճառող այրեր ամէն տարիքի: Կը մօտենան, ապրանքը կը գովաբանեն եւ համարձակ կերպով կ'առաջարկեն ծախել:

Օթոպիւսը այժմ կ'ուղղուի դէպի հարաւ՝ Բեթղէմ: Հինգ մղոն է հեռաւորութիւնը: Մեր պատանութեան, երկար ճամբայ մը կը համարենք այդ: Ս. Յակոբայ վանքի միաբաններէն ոմանք ալ կը հաւատային որ Երուսաղէմէն Բեթղէմէն Հայոց վանքը «աքսորուիլ» իրապէս կազդուրիչ օգափոխութիւն էր: Այժմ ճամբու եզրերի երբեմնի պարապ հողերը՝ չէնքերով լցուած են: Ոմանք՝ փոքր վիլաններ, նախապէս բարեկեցիկ Արարներու կը պատկանէին:

Հայոց Պատրիարքարանին պատկանող Պարոնտէրի այգին եւ արարներու յարգած Ռաֆէլի գերեզմանը թողելով մեր աջ կողմը, կը մտնենք Ս. Մենդեան Տաճարի հրապարակը: Մեծ քարերով նկղցուած մուտքէն - որպէսզի իսլամներ չկարենային իրենց ուղտերը կամ ջորիները մտցնել Քրիստոնեայ սրբավայրէն ներս - մեր գլուխը վար հակած կը մտնենք ներս եւ յաջորդաբար կ'այցելենք Լատինական եկեղեցին կոկիկ, Պագիլիքային մաս կազմող Յունական եկեղեցին - ծերացած -, եւ այս երկուքին միջեւ տեղ գտած հայկական փոքր բաժինը իր երկու պատարագի սեղաններով: Սեւագգեստ փոքրահասակ ու նիհարակազմ Հայ աշխատաւոր միաբան մը սուր յիշողութեամբ կը ճանչնայ զիս եւ կուտայ աշխարհական անունս: Կ'իջնենք Ս. Մենդեան եւ Մաուրի այրը, որ խճողուած է այլ եւ այլ գրօսաչըջիկներով: Լուսանկարչական գործիքները կը բանին:

Վերջապէս՝ այս սրբավայրի տանիքի յարկին վրայ գտնուող Հայ վանատունը պէտք է երթանք: Այնտեղ է որ կը բնակի եւ սրբավայրին մէջ Հայ ազգի իրաւունքներուն պահպանութիւն կ'ընէ Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան պատկանող տարեց Հայր Ոսկի Որդիքեանը: Այդ իրաւունքներէն զխաւորն է Քրիստոսի Ս. Մենդեան այրին մէջ Հայոց ամենօրեայ պատարագի մատուցումը: Հարկ եղաւ ձայն տալ քանիցս մինչեւ որ Հայր Ոսկի, որ թերեւ կը մրափէր կէսօրուան տաքին, ելաւ եւ բացաւ դուռը սանդուխին: Տեսչարանը համեստ է: Հոս է որ ատենօք Ս. Մենդեան Տօնին առթիւ Երջանկայիշատակ Տ. Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեան կանչեց զիս - Ժառանգաւորաց Վարժարանի կրտսերագոյն աշակերտս - եւ տես-

չարանի փայտէ՝ դռան դուռը կանգնեցնելով, քանակով մը հասակս նշեց փայտին վրայ: Զորա տարի հազիւ վայելեցինք Գուշակեան Պատրիարքը: 1939-ի Փետրուարի տրտում օր մը ան յանկարծամահ՝ վախճանեցաւ, այնպիսի ժամանակ մը երբ մեր նորընծայ սարկաւազներուս դասարանը Ընծա-յարանի առաջին տարելըջանը կը բոլորէր:

Հայր Ռսկի կը խօսի իր պաշտօնի դժուարութեանց մասին: Պատ-րիարքարանէն որոշուած սահմանափակ պիւտճէն պէտք է մատակարարէ, իր եւ ժամարար քահանաներու, լուսարարի եւ այլ ծառայողներու համար: Պատրիարքարանի՝ զրպանի՝ օրացոյցը՝ այս տարուան համար՝ յանուանէ կը յիշէ երկու քահանաներ որպէս ժամարար Բեթղեհէմի, սակայն չտեսանք զանոնք: Տեսչարանին կից արեւոտ բակին մէջ կը տեսնուէին մի քանի բաց դռներ եւ երթեւեկող կատուներ, սակայն չհամարձակեցանք մօտենալ այդ դռներուն: Հայր Ռսկի ականարկեց նաեւ քաղաքական անհանդարտութեան: Բեթղեհէմ Արարական փոքր քաղաք մըն է, Խորայէլեան գրաւման տակ: Իրօք, Հայոց վանատան տանիքի ցած պատէն անդին ականարկ մը կը բաւէր նշմարելու գինուած Խորայէլեան գինուոր մը, որ հանդիպակաց շէնքի տա-նիքին եզերքը դիրք բռնած, ձեռքը հրացանի մը վրայ կը հակէր հրապարակի եւ մօտակայքի մարդոց շարժումներուն:

Դէպի Երուսաղէմ վերադարձի ճամբուն վրայ Բեթղեհէմէն դուրս չելած, մեր օթոպիւսը կանգ առաւ Արամ Քաջատուրեանին ծանօթ յուշանուէրնե-րու ընդարձակ խանութի մը առջեւ: Վաճառատունը իր զանազան բաժին-ներն ունի, լաթեղէնի, սատափի, փայտեղէնի, մետաղեայ կամ կաւէ իրե-ղէններու վերաբերեալ: Անշուշտ մեր խումբի կիները աւելի լաւ գիտեն թէ ինչ կ'ուզեն գնել եւ որո՞ւ համար: Ըստ իս, այսպէս կոշուած զեղ-չեալ գիները այնքան ալ հրապուրիչ չեն:

Շատ քալած ենք այսօր: Գոհ ենք որ Նօթր-Տամ կը վերադառնանք, կէսօր-ուան ճաշի սովորական ժամէն մէկ կամ աւելի ժամ ուշ: Պատճառը՝ Տ. Թոր-գոմ Պատրիարք Մանուկեան կարգադրած է զալ ժամը 2-ին ճաշելու իր Ամե-րիկահայ նախկին հօտի այս 7 հոգիներց խումբին հետ: Սեղանատունը միայն մենք ենք, երբ ժամը 2-ին Քիւրիս Քյասիք կառքով մը կը ժամանէ Պատրիարք Սրբազանը: Անոր կ'ընկերանայ Աւագ Թարգման Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան: Շարժավարը հայ մըն է: Կառքին վրայ կը ծածանի պատ-րիարքարանի փոքր դրօշը:

Թորգոմ Պատրիարք-դէմքով աւելի լաւ երեւցաւ մեզի քան ինչ որ կը թուէր ըլլալ անցեալ Սեպտեմբերին իր Ամերիկա այցելութեան օրերուն: Դէմքին վրայ չկար խոժոռութիւնը որ յայտնի էր Ս. Էլմիածին 1991-ի միւլտնօրէնէ-քի շարժանկարներուն մէջ, ուր Պատրիարք Սրբազանը Ամենայն Հա-յոց Տ. Վսեղէն Կաթողիկոսին զրեթէ կից կանգնած էր: Այսօրուան ճաշին Ամերիկահայ սեղանակիցները առանց բացառութեան քառորդ դարէ աւե-լի երկսր ծանօթութիւն ունեցած էին Սրբազան Հօր հետ, ամէն մէկը իր ծիսական եկեղեցիին մէջ ծառայութեան նուիրուած այս կամ այն՝ հանգա-մանքով: Ժաշի ընթացքին խօսակցութիւնը անցաւ առանց մասնաւոր խնդիր-ներու նկատուման: Պատրիարքը երբ կը պատրաստուէր վանք վերադառ-նալու, յոյս յայտնեց որ այս երեկոյ ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահ-ներէն մէկուն մէջ տրուելիք դասախօսութեան մը առթիւ դարձեալ կը տես-նէ մեզ:

Պատրիարք Սրբազանին հաւանութեամբ՝ անոր դէպի Պատրիարքարան վերադարձին ընկերացայ նոյն կառքին մէջ, հետս տանելով Նիւ Եորքա-րեակ արուեստագէտ Սիմոն Սամսոնեանի մէկ նկարը, զոր Սամսոնեանի աներձագ Նուպար Քիւփէլեան՝ Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Առաջնորդի

Հայերէն գործառնութեանց վարչական օգնական, խնդրած էր ինձմէ Պատրիարքին յանձնել որպէս արուեստագէտին նուէրը: Այդ նկարէն զատ կար նաեւ կղպուած փոքր պայուսակ մը, առաջնորդարանէն եւ անհատներէ Պատրիարքին ուղղուած պաշտօնական եւ անձնական թուղթեր պարունակող: Նկարը եւ պայուսակը տարի ուղղակի Պատրիարքի աշխատասենեակը: Սրբազանը խօսեցաւ ներկայիս վանք գտնուող սակաւաթիւ վնդարաւորներու անբաւականութեան մասին: Թայտնեց մտահոգութիւնը ժառանգաւորաց Վարժարանի ներկայ կարգապահական եւ ուսումնական կացութեան մասին: Երկնց պարագայ մը թէ ինչպէս վերջերս նուիրատուութեան մը շնորհիւ ժառանգաւորաց Վարժարանին համար ապահովեց նոր դաշնամուր մը, որու սղեղներէն ոմանք մի քանի օր ետք կոտորուեցան քանդումի վարժ երկրէ մը եկած ուսանողներու ձեռքերով:

Սրբազանին յայտնեցի Կիւլպէնեկեան Մատենադարանին մէջ պրպտում կատարելու փափաքս: Պատրիարքը կանչեց հեռաձայնով Հայր Վանիկ. Մանկասարանը, որպէսզի ինձ համար բանայ Կիւլպէնեկեան Մատենադարանը, քանի որ այդ պահուն Մատենադարանի քարտուղար Սահակ Գալայճեանը զբաղած էր այլուր: Հայր Վանիկ, նիհարակազմ եւ մեղմախօս երիտասարդ վարդապետ մը, իմ խնդրանքիս վրայ զիս նախ տարաւ՝ Տաւրիթ Արքեպս. Սահակեանի - լուսարարապետ - յարկաբաժինը, ուր հարկէ բարձրանալ աստիճաններով: Երկարաժինէն կարելի է նայիլ վանքի մեծ բակին վրայ: Երկնցի թէ այստեղ հանդիպած էի նախկին լուսարարապետ Տ. Հայրիկ Արքեպս. Արսլանեանին 1980-ի ամրան համագումարին: Դաւիթ Սրբազան, վանքէն հեռու այլևայլ թեմական-հովուական սլաշտօններ վարած, լուսարարապետ ընտրուեցաւ-Թորգոմ Պատրիարքի գահակալութենէն ետք երբ նախորդ լուսարարապետ Տ. Գարեգին Սրբազան Գալանճեան Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք ընտրուելով հեռացաւ Երուսաղէմէն: Առաջին անգամն էր որ կը հանդիպէի Դաւիթ Սրբազանին: Իր մասին լաւ վկայութիւն լսած էի միշտ: Սա պահուն ձեռքն ունէր ֆրանսերէն աստուածաբանական նոր գիրք մը, զոր Սրբազանին ղրկած էր Փարիզի Ս. Յովհաննէս Եկեղեցին պաշտօնավարող Ժիրայր Մ. Վրդ. Թաչճեան: Դաւիթ Սրբազան երախտագիտական եւ հիացական խօսքով յիշեց իր ձեռնադրիչ լուսահոգի Տիրան Արքեպս. Ներսոյեանը, որ իր Երուսաղէմի ընտրեալ պատրիարքի հանգամանքով 1957-ին զինք ձեռնադրեց կուսակրօն քահանայ: Երկնց նաեւ իր օծակից Արիս Եպս. Շիրվանեանը - ներկայիս հովիւ Սան Ֆրանսիսկոյի Ս. Յովհաննէս Եկեղեցւոյ - որուն անձնապէս դիմած է վերադառնալ եւ գործել Վանքին մէջ: Դաւիթ Սրբազան հաստատեց որ աւագ Հինգշաբթի գիշերը պիտի քարոզեմ եւ Եւրաթ երեկոյ Զատիկ ձրագալոյցի պատարագը պիտի մատուցանեմ Սրբոց Եակոբեանց Տաճարին մէջ: Երբ կը մեկնէի Դաւիթ Սրբազան ինձ տուաւ օրինակ մը մեքենագրուած ժամանակացոյցէն Աւագ Եւրթուան:

Երբ հասանք Կիւլպէնեկեան Մատենադարան, Սահակ Գալայճեան հոն էր արդէն: Սակայն տրուած ըլլալով ժամանակի սղութիւնը, նախորդ դարու Սիոնի հագիւ երկու հատորներ կրցայ քննել: Պրպտումիս նպատակն է ստուգել թէ Ամերիկահայոց անդրանիկ հոգեւոր հովիւ Յովսէփ Մ. Վրդ. Սարաճեան իրապէս Երուսաղէմ ժառանգաւորաց Վարժարանի ուսանող եղած է. ինչպէս Մ. Փորթուգալեան գրած է Սարաճեանի մահուան առթիւ:

Գալելով վերադարձայ Նօթր-Տան: Եայտնի չէ թէ ուր են մեր մնացեալ հայ ուխտաւորները: 25 վայրկեան ետք եկաւ Մարիամը, եւ յայտնեց թէ շուկային մէջ ուր գացած էին բոլորը, սխալմամբ անջատուած է խումբէն եւ

կորսնցուցած է ընկերներուն հետքը: Մնացեալները ուշ հասան ընթրիքի: Մեր խումբի օթոպիւսը մեզ հասցուց մինչև Դաւթի Բերդի մերձակայ ոստիկանատունը: Քաղցինք այդ կէտէն, նկղիկ փողոցին մէջ զգուշանալով մէկ ուղղութեամբ գացող ինքնաշարժերէն: Նիւ Եորքէն վերջերս՝ Նրուսադէմ այցելութեան եկած Նախկոպոսական Կանոնիկոս Տօքթ. Ծ. Բապրիթ Բայթ, բարեկամ Թորգոմ Սրբազանին, սկսած էր արդէն սահիկներով դասախօսութիւնը Մարիամ եւ Յիսուս Արուեստի Մէջ նիւթին շուրջ: Ժամանակ մը ետք մութին, իմ յոգնածութեանս եւ դասախօսի միասպաղով թոնէն քունս եկաւ պահ մը: Թորգոմ Սրբազան իր փակման խօսքին մէջ ականարկեց Առաջնորդարանի կողմէ իրաժակ Նպս. Պարսամեանի արտօնութեամբ հրատարակուած իմ երկկեզող զրօրակիս՝ Դար մը Հայ եւ Նախկոպոսական Եկեղեցական Շփումներու Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց Մէջ, որմէ 20 օրինակ հետս բերած եւ մի քանի ժամ առաջ յանձնած էի Պատրիարքին: Գրօրակիս մէջ յիշած էի Կանոնիկոս Բայթի ինձ տուած օժանդակութիւնը իր Նիւ Եորքի Նախկոպոսական Աստուածարանական Ծննդարանի դասախօսի հանգամանքով: Արդէն իսկ զրօրակէն օրինակներ մուտքին մօտ ծախուողումն են, ի նպաստ ժառանգաւորացին:

Պատրիարք Սրբազանը ի վերջ իր գնահատական խօսքին Հայկական Վարդապետական յանձնախաչ մը նուիրեց Կանոնիկոս Բայթին, զայն կողջելով Վարդապետ: Յայտնի էր որ այս անակնկալ նուէրին եւ տիտղոսին համար Կանոնիկոս Բայթ չափազանց ուրախացաւ:

Ընդունելութեան միջոցին Մարիամն ու ես առիթ ունեցանք ողջունելու Նիւ Եորքի Ս. Ներսէս Ծննդարանին մէջ մինչև անցեալ տարւոյ ինձ աշակերտած չրջանաւարտ Մայքըլ Քլէյնշանը եւ Բապրիթ Պօյաճեանը, որոնք աշունէն ի վեր իրենց Հայերէնն ու ծիսագիտութիւնը կը զարգացնեն Վանքին մէջ: Ասոնց ընկերացած են վերջերս իրենց կիները: Զոյգերը կը բնակին Վանքէն դուրս: Զատիկէն անմիջապէս ետք կը վերադառնան Ամերիկա, ուր շուտով կը դառնան հայր եւ մայր:

ՕՐ 2ՈՐՍ - 28 ԱՊՐԻԼ, ԱՒԱԳ ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ

Սրբոց Յակոբեանց մայր տաճարի առօրեայ ժամապաշտութեանց ծանօթ որեւէ Հայ կրնայ անվարան ըսել թէ Աւագ Հինգշաբթին տարուան այն օրն է, երբ ամենամեծ թիւով ժամեր կը յատկացուին տաճարին մէջ կամ մօտակայքը տեղի ունեցող արարողութեանց: Կը նայիմ Լուսարարապետ Դաւիթ Արքեպս. Սահակեանի պատրաստած ժամանակացոյցին. անոր մէջ Ս. Զատիկի կիրակիին յատկացուած է 7 տող, իսկ Աւագ Հինգշաբթին՝ 11 տող: Առաւօտուն՝ ժամերգութիւնը կը սկսի ժամը 7-ին: Երեկոյեան՝ Նաւարման Կարգը կը սկսի ժամը 7-ին եւ կրնայ տեւել մինչև կէս գիշերէն ետք: Այսօր երեք անգամ քաղելով երթողարձ ըրի դէպի Սրբոց Յակոբեանց տաճարը: Երկրորդին - Ոտնւղայ - եւ երրորդին - Նաւարում - Մարիամ ուղեկցեցաւ ինձ:

Առաւօտուն՝ տաճարէն ներս առանց տնտնալու կ'երթամ ուղղակի Հիւսիսակողմը մուտք ունեցող Ս. Ստեփանոսի մատուռը, որ աւանդատունն է: Առաջին ծանօթ անձը որուն կը հանդիպիմ այնտեղ Կիւրեղ Նպս. Գաբրիէանն է, զոր կը յիշեմ 1930-ական տարիներէն երբ ի հօրէ որբացեալ Գեղամն էր, եւ կրտսեր եղբոր Միթիթարին հետ որպէս աշակերտ Սրբոց Թարգմանչաց Նախակրթարանին, երբեմն կը մասնակցէր Հանդիսաւոր Թափօրներու, ինչպէս Ս. Յարութեան տաճարին մէջ Մեծ Պահոց Դատաւորի Կիրակին:

Այժմ Կիւրեպ Եպս. նոյն Թարգմանչաց նախակրթարանի եւ երկրորդական բաժնի տեսուչն է, նախորդ պատրիարքի շրջանէն ի վեր: Երբ նշմարեցի Կիւրեպ Սրբազանը, ան նստած էր կիսամութ մատուռի. դէպի տաճարին առեանը նայող բարձրադիր ամպիոնի սանդուխներուն ոտքը, փոքր աթոռի մը վրայ: Իսկոյն ելաւ, ողջունեց ջերմագին եւ իր աթոռը ինձ հրամայուց: Գովեստ շոյշելու վարժ է Կիւրեպ Սրբազան: Յայտնեցի ժառանգաւորաց հին փակուած շէնքը տեսած ըլլալս, ափսոսացի այդ գեղեցիկ կառոյցին լքուած ըլլալը: Դիտողութիւնս առիթ տուաւ Սրբազանին ըսելու թէ իր թկադրութիւնը եղած է այդ շէնքը վերածելու եկեղեցիի՝ յանուն Սրբոց Վարդանանց: Կիւրեպ Սրբազան աւելցուց որ աւագ Շարթու երգեցողութիւններու կարեւոր մէկ մասը կ'ընեն Սրբոց Թարգմանչաց զպրոցի մանչերը, զորս ինք մարզած է:

Կիւրեպ Սրբազանին հետ խօսակցութիւնս ընհատուեցաւ երբ աւանդատուն մտաւ Լուսարարապետ Դաւիթ Սրբազան: Ողջունեցի զայն: Ի պատասխան հարցումիս Դաւիթ Սրբազան զիս նշանակեց ձախակողման դասուն: Առանց մենտորի, գացի եւ անցնելով լայնանիստ չորս քառակուսի սիւներու զոյացուցած առեանի արեւելեան եզերքէն մտայ դասի երկաթեայ վանդակի բացուածքէն ու կանգնեցայ «Կուստինայի ընտրի յախճապակիներով պատած, մարդաչափ բարձրութեամբ» - ինչպէս կը նկարագրէ Մ. Օրմանեան Հայկական Երուսաղէմին մէջ, ձախակողմեան դասու պատին կից: Այս էր ժամապաշտական դասս Ընծայարանի սարկաւազութեանս շրջանին՝ 1938-1941, եւ այս դասին մէջ պիտի մասնակցիմ աւագ Շարթու մնացեալ ժամապաշտութեանց: Գլխուս վերեւ, պատին վրայ իրարու կից մեծ նկարներն են Հայ Եկեղեցւոյ Ոսկեդարու եւ զայն կանխող շրջանի հայրապետներուն:

Դպիրներ եւ ուրարակիրներ դասի կեդրոնը հաւաքուած երգեցին - առանց որեւէ նուագարանի օժանդակութեան - Կոմիտաս Վարդապետի դաշնաւորած պատարագը, ղեկավարութեամբ Սասուն ծնած երիտասարդ փոքրահասակ Գուսան Վրդ. Ալճալեանի: Հայր Գուսան գեղեցիկ ձայն ունի: Պատարագիչն է Դաւիթ Սրբազան, որ տեղ տեղ իր երգած բաժիններով կը յիշեցնէ ներկայ Պատրիարք Թորգոմ Սրբազանի ոճը: Բարսեղ Կեսարացի Հայրապետի խրատը հայերէն աշխարհաբար կարդաց Դաւիթ Սրբազան, յստակ առդանութեամբ: Բեմին վրայ սպասարկողներու շարքին են Ամբրիկայի Ս. Ներսէս Դպրեվանքի՝ շրջանաւարտ՝ մոմակալ եւ քրոցակիր Րապրթ Գոյանեան, եւ վերաբերում կատարող Մայքըլ Քէյիշեան:

Ս. Յակոբայ տաճարը այսօր ցուրտ է եւ խոնաւ: Ամիսներու - եթէ ոչ տարիներու - ծովէն մրոտած են կամարներն ու նկարները: Ելեկտրականութիւն մուտք չէ գործած այս սրբատեղիէն ներս: Ժողովուրդը թիւով նստ է: Նստարան կամ աթոռ չկայ տաճարին մէջ, ոչ իսկ դասին մէջ, ի բաց առեալ Պատրիարքին գահը: Հարաւ-արեւելեան սիւնին առջեւ սեւազգեստ, երիտասարդ երեւցող բարեպաշտուհի մը կանգնած էր: Յետոյ իմացանք որ ան միաբանութեան միակ մայրապետն է, Արեւմտեան Եւրոպայէն տեղափոխուելով ուխտ կատարած եւ քօղ առած՝ Լիբանանցի Սօնիա Վանէրեանը: Ս. Հաղորդութիւն ստանալիք ծերունի կին մը գաւազանի յենած ձախ կողմէն մտաւ դաս, եւ գաւազանը ինձ յանձնելով քալեց մինչեւ ընթերցեալ ծանօթի մը աջակցութեամբ:

Մարիամը որոշած էր առաւօտուն մեր խումբի մնացեալ անդամներուն հետ այցելել Թէլ Ավիվ: Պատարագէն ետք ժառանգաւորաց հսկիչ Հայր Գուսանէն կրցայ ստանալ մի քանի թերթ թուղթ որու պէտք ունէի այս գիշեր

խօսելիքին համար: Հիւրանոցը՝ մահճակալի քողի քարաշէն պատուհանին լայն յատակը զործածելով իբր յենարան, պատրաստած քարոզը արտազրեցի հինգ թերթի վրայ: Նախ քան կէսօրուան ճաշը առիթ գտալ փոստ-քարտեր գրելու, սակայն ասոնց համար նամակադրոշմ գնելը մնաց երեկոյեան, երբ հիւրանոցի որոշ մէկ կրպակը կը բացուի սահմանափակ ժամով:

Յետմիջօրէին՝ Ռոնլուայ, Աւագ Թարգման Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան, տրցակ մը տոմսակ ձեռքին, կը սպասէ Պատրիարքարանի սանդուղներու մուտքին, տաճարի արտաքին գաւիթը: Մեր խումբի անդամներուն տոմս պիտի բաշխէր, որպէսզի դասին մէջ մասնաւոր դրուած Եւթոն ատկացուի իւրաքանչիւրիս: Մի քիչ յապաղած ենք: Հրաւիրեալ հիւրեր չունէին, հոգեւորական թէ աշխարհական, գրաւած են Եւթոնները գրեթէ ամբողջութեամբ: Սեւ վերարկու հագած ըլլալ կը դիւրացնէ աշակողմեան դասին մէջ Եւթոններու երկրորդ շարքին վրայ տեղ գտնել: Աթոռները շարուած են բնմին ուղղահայեաց դիրքով: Տիար Գէորգ Հինգլեան՝ Պատրիարքարանի Ս. Տեղեաց Դիւանի միակ աշխարհական պաշտօնեան, կը հսկէ կարգապահութեան դասին մէջ: Ի հարկին նշան կ'ընէ անտեղի երթնել կամ խնդում խափանելու: Շարժանկար-վիտէօ առնողներ իրենց լոյսերով եւ այլ կազմածներով աչքի կը զարնեն: Նստած տեղէն նշմարեցի ժախակողմեան դասին մէջ ինձ դէմ յանդիման նստած Նիւ Նորքցի Կանոնիկոս Րապրթ Րայթը՝ իր կողքին մի քանի այլ Անկլիքան կղերականներ: Թորքոմ Պատրիարք նախագահեց եւ ծնկաչոք լուաց միարանութեան աւագ անդամներու ոտները: Յիսուս մէկ տարի առաջ Ռոնլուայի պահուն որպէս առնթման րակայ զոյգ սարկաւազներէն մին, շքեղ շապիկ հագած կեցած էի օրուան հիւր նախագահ Արտաւազդ Արքեպս. Սիւրմէեանի Եւթոնի ետեւ, դէմքս ժողովուրդին: Լուսանկարիչ մը այդ առթիւ առած էր բնմի խմբանկարը եւ օրինակ մը ինձ զրկելու շնորհն ըրած էր: 1941-ի ամառը վանքը թողելէս ետք դէպի Հալէպ վերադարձիս ճամբուն վրայ գիշեր մը Պէյրութ մնալ հարկադրուեցայ: Ձեռք յիշեր թէ որուն ցոյց տուի հոն Երուսաղէմի այդ տարուան Ռոնլուայի մեծ նկարաւ: Հալէպ հասնելէս հազիւ մէկ ամիս անց՝ Արտաւազդ Սրբազանէն խնդրանք հասաւ ինձ, Ռոնլուայի լուսանկարը - որու կեդրոնական փառաւոր զարդն էր ինք - զրկել իրեն Պէյրութի Առաջնորդարանը ուր վերջերս Հալէպէն փոխադրուած էր իբր Հիւանանի Հայոց Առաջնորդ: Երթման բարով, անվերադարձ նկար - յիշատակ: 1950-ի Ռոնլուայի նկարը, որու կեդրոնը իբր նախագահ կը տեսնուէր Ամերիկայի Առաջնորդ Տիրան Արքեպս. Ներսոյեան, մասնաւոր առաքելութեամբ մը ժընեւէն Երուսաղէմ այցելութեան առթիւ, աւելի բախտաւոր եղաւ, համարաւոր Նէշընըլ Ժէոկրաֆիք ամսագրին մէջ գունաւոր լոյս տեսնելով տարին լրանալէն առաջ:

Արարողութեան վերջանալուն մօտ Երուսաղէմի մէջ պաշտօնավարող Անկլիքան բարձրաստիճան կղերական մը զլիւն խոյր հագած բնձ ելաւ եւ Անգլերէն կարգաց Յովհաննու Աւետարանի այն հատուածը որով կը փակուի Ռոնլուայի դրուագը: Ասիկա տասնամեակներէ ի վեր աւանդութիւն եղած է Երուսաղէմի Անկլիքան մեծաւորին ի պատիւ:

Ռոնլուայի երգեցողութեան բաժինը ժառանգաւոր սաներ եւ Սրբոց Թարգմանչաց Դպրոցի փոքր մանչեր կատարեցին վերնատունէն, անջատ իրարմէ: Մանչուկներու երգեցողութիւնը բարձրաձայն ճշալ էր առ հասարակ:

Արարողութեան միջոցին հասաւ նախ ոստիկանապետը, պաշտօնական համազգեստով, եւ քիչ յետոյ՝ համաշխարհային համբաւի տէր քաղաքա-

պետ Թէտի Բուլէք, ընկերակցութեամբ կնոջ մը: Գէորգ Հինդլեան ասոնք տեղաւորեց իրենց վերապահուած առաջին շարքի աթոռներուն վրայ, Արձակումին՝ առաջ անցնելով ողջունեցի Թէտի Բուլէքը, յիշեցնելով 1980-ի համազումարին մասնակցողներու իր պաշտօնավայրը մեր տուած այցելութիւնը: Երբ բոլի քաղաքացիներն թէ Թորգոմ Պատրիարքի Ամերիկայի բարեկամները կը կարօտնան զայն, Թէտի Բուլէք բսաւ՝ «Անոնք պէտք է նեցուկ լինեն Պատրիարքին»:

Երեկոյեան Հակումին «Տէր, զի բազում եղան նեղիչք իմ» Սաղմոսը անշնորհք եւ հապենպ եղանակեցին ժառանգաւոր ուսանողները: Կարծէք շոգեկառք մը ճեպընթաց վազելով երկաթուղիի գիծէն դուրս շեղած թաւալգլոր կ'իյնար: Նիւ Եորքի Ս. Ներսէս Դպրեմանքի ուսանողները աւելի ճաշակաւոր եւ ներդաշնակ կ'երգեն այդ սաղմոսը:

Յիսուսի վերջին գիշերուան տագնապի դրուագները պատմող վեց Աւետարաններու ընթերցումը կատարուեցաւ առանց յապաւումի, ներկայ աւագ վեղարաւորներու կողմէ, բացառութեամբ առաջինին - ամենէն երկարը, - զոր քաղուածաբար կարդաց Թորգոմ Պատրիարք: Դաւիթ Սրբազան երկրորդ Աւետարանը կարդաց Հայերէն աշխարհաբար: Արձակումէն ետք համեստօրէն յայտնեց թէ այդ ընթերցումին համար գործածած էր Գարեգին Նպս: Տրապիզոնի Նոր Կտակարանի աշխարհաբար թարգմանութիւնը:

Տաճարէն ներս հետզհետէ աւելի կը ցրտէր օդը: Ոտքի վրայ էի կապերտով ծածկուած բազմոցի վրայ: Կռնակս անհանգիստ էր: Կուզէի նստիլ, ինչպէս կը նստէին որոշ պահերու դասի գլուխին մօտ գտնուող մի քանի վեղարաւորներ, սակայն կը մտահոգուէի որ նստիլ եւ յետոյ ետ կանգնիլ սահող կապերտի վրայ դժուար պիտի ըլլար ինձ համար: Երիտասարդի առաձգականութիւն չունէի այլեւս:

Դասին մէջ ինձմէ անմիջապէս վեր կեցած են Բագրատ Արեղան եւ մի քիչ աւելի փորձառու երիտասարդ վարդապետ մը, որ պոռալով երգելէն զատ աստե՛ն աստե՛ն դասէն կը հեռանար ու քիչ ետք կը վերադառնար: Բագրատ Արեղայ դասապետն է ձախակողման դասի երգիչներուն: Նոյն պաշտօնով աջակողման դասէն կ'եղանակէ Գուսան Վարդապետը, որ աւելի վարժ է: Լուսարարապետի օգնական՝ Մայր Տաճարի աւագ լուսարար, երիտասարդ եւ հեզահամբոյր Բարսեղ Վրդ Գալէմտէրեանը արտօնուած է առանց վեղար հազնելու վարել իր անվերջանալի թուող գործերը աւանդատունէն: Փոքրահասակ ժառանգաւոր Հայկ Գազէզեան՝ Դ. դասարանի ուսանող, անմիջական օգնական է Հայր Բարսեղին: Որոշ պահու մը Հայկ Գազէզեան մտաւ ձախակողման դաս եւ կանգ առնելով իմ դիմաց, կամացուկ յիշեցուց ինձ թէ Աւագ Շարաթ Ճրագալոյցի պատարագիչն եմ: Չսպասեց պատասխանիս եւ մեկնեցաւ հանդարտ: Պէտք էր յայտնէի թէ յօժար եմ պատարագելու թէ ոչ: Այս է վանական աւանդական կարգ ու սարքը: Մոռցած էի որ հին օրերուն պատանի Հայկի այս ըրած ծանուցումը կը կատարէր մօրուսաւոր չափահաս ուրարակիր - լուսարար Մարկոսը:

Գիշերային ժամը վերջացած է եւ յաջորդը սկսելու պահն է: Վերարկու հագած ձախակողման դաս մտաւ ամենահաս Սահակ Գալայճեանը՝ «Իջեր յերկնից» շարականի ծանր երգեցողութեան օգնելու: Եկեղեցական երաժշտութեան ուսուցիչ եւ նախկին դպրապետ է Սահակը: Ան մեկնեցաւ «Փառք ի բարձունս»-էն անմիջապէս առաջ, ճիշդ այն պահուն երբ Հայկ Գազէզեանի միջոցաւ կանչուեցայ աւանդատուն: Գրեթէ բացարձակ մութին մէջ

պէտք էր պատրաստուէի խաշ եւ մեղրամոմի ձեռնին մազլցելու ամպիոն, հոնկէ քարոզս տալու: Տասնամեակներ առաջ երբ իմ հերթս կուգար այստեղէն երեկոյեան ժամերգութեան սկիզբը Յայսմաւուրք կը կարդայի բարձրաձայն, ծունկի եկած: Այժմ ոտքի կանգնած հարկադրուեցայ կարդալ հինգ թերթերու վրայ գրածս, առանց գրակալի, հազիւ կարենալով օգտուիլ հալող մեղրամոմի լոյսէն: Որպէսզի չչփոքիմ, իւրաքանչիւր թերթ լրացնելուս զայն ուղղակի գետին ձգեցի, ետքը հաւաքելու յոյսով: Քարոզս սկսելէս առաջ պէտք էր ունկնդրէի «Ո՛ւր ես, մայր իմ» արտականոն մեներգին, որ իմ աստ ուսանողութեանս շրջանին անծանօթ էր: Դասին մէջ բժմին եզերքը մեկուսի գետեղուած մետաղեայ մեծ աշտանակ մը դրուած էր 13 մոմ բռնող, որուն լոյսերը զոյգ առ զոյգ մարած էին շատոնց, իւրաքանչիւր Աւետարանի ընթերցումէն անմիջապէս ետք: Հակառակ մութին, կը զգայի որ տաճարէն ներս աշխարհական ժողովուրդը փոքրաթիւ էր, եւ կը կայանար Ամերիկայէն եւ Արեւմտեան Եւրոպայէն եկած ուխտաւորներէ: Փոքր էր նաեւ ներկայ վեղարաւորներու թիւը: Առանձնաբար խօսածիս համար գնահատանք յայտնեցին Դաւիթ Սրբազան, Պոստոնաբնակ Տօթ. Կարօ Կարապետեան, եւ Պէյրութցի ժառանգաւոր մը: Ուսարման արարողութիւնը վերջացաւ ժամը 11 ու կէսին: Ամերիկահայ սաներու եւ անոնց տիկիններու ուղեկցութեամբ այդ ուշ պահուն քալեցինք դէպի Նօթր Ծամ:

ՕՐ ՀԻՆԳ 24 ԱՊՐԻԼ՝ ԱՒԱԳ ՈՒՐԲԱԹ

Ապրիլեան Եղեռնի 77-րդ տարեդարձի առթիւ Սրբոց Յակոբեանց Վանքի մեծ դրան առջեւ փողոցին եզերքը բազմութիւն հաւաքուած է առաւօտուն: Կարգ մը մանուկներ եւ պատանիներ Հայաստանի քարտէզով տպուած գունազարդ շապիկներ հագած են: Ժառանգաւոր ուսանողներու թափօրը, որուն կը հետեւին միաբանութեան անդամները եւ Պատրիարքը, կ'ուղղուի դէպի հարաւ: Ներկայ է դարձեալ Կանոնիկոս Բայթ, հագած իր հանգստաւէտ սպիտակ ոտնամանները, որոնց մասին առջի օր հարկ զգաց բացատրութիւն տալ: Երուսաղէմի խորտ ու բորտ ճամբաներուն վրայ քալել սովորական կօշիկով տաժանելի դարձած էր իրեն համար:

Ուշի, Վերափոխման եւ Հանգստեան շարականներ, արտատպուած եւ միակ էջի մը վրայ համադրուած, կ'երգուին թափօրի մասնակցողներուն կողմէ, ղեկավարութեամբ Հայր Գուսան Ալճալեանի: Պարիսպին վրայ եւ Դաւիթի Դրան մօտ գտնուող օտարականներ մեզ կը դիտեն: Ինքնաշարժ կառքեր, որոնք այս նեղ փողոցին մէջ մէկ ուղղութեամբ միայն կրնան շարժիլ, առայժմ կանգ առած են:

Հայոց գերեզմանատան մուտքին, Ս. Փրկչի Վանքի հողին վրայ կ'երեւայ վիթխարի կառոյցը հանգուցեալ Հայկ Գալուքեանի նուիրատուութեամբ շինուելիք Ս. Սարգիս Եկեղեցիին, որ առայժմ լաստակներով պսակուած կը սպասէ իր յետաձգուած լրումին: Կը մտածեմ. որո՞նք պիտի հաւաքուին այդ ապագայ հայ սրբավայրին մէջ աղօթելու: Բիշ անդին, մասամբ փլած կը թուի ըլլալ Ս. Փրկչի երկյարկանի վանքը, ուր մայրավանքէն միաբանութիւնը կը հաւաքուէր Հոգեգալուստին եւ մի քանի այլ տօնական առիթներով Ս. Պատարագ մատուցանելու: Ընծայարանէն մեկնելէս ետք 1941-ի ամառը Սուրբ Երկրի մէջ հարկադրական թէեւ կարճատեւ թափառումներուս միջոցին գիշեր մը օթեւանեցայ որթատունկերու կից վանական խուցի մը մէջ այստեղ, կարեկցող աշխարհական միաբանի մը թոյլտուութեամբ: Ինչ վիճակի մէջ են պատրիարքներու շքեղ դամբանները, որոնցմէ ոմանք 1948-ի Արաբ-Իսրայէլեան կռիւներուն ռումբերէ վնասուած էին: Ժամանակ չունիմ ստուգելու, որովհետեւ Եղեռնի զո-

Հերոս ոգեկոչման արարողութեան թափօրի մասնակցողներէն մէկն եմ՝ եւ պէտք է մնամ Արարայի Հայ Հերոսներու յուշարձանին մօտ: Աշխարհականներու գերեզմանի բաժինը անխնամ թողուած է. շիրիմաքարերու շուրջի խոտերը աճած են եւ յարդարանքի կարօտ են: Եղբայրներս մօտ սա պահուն կը ծածանին շատ մը հայկական դրօշներ կարմիր, կապոյտ, նարնջագոյն, վեր բարձրացուած Հայ պատանիներու ձեռքերուն մէջ: Երիտասարդ Հայ տիկին մը պերճախօս ճառով մը ելոյթ՝ ունեցաւ: «Արցախ» կը յիշեմ այդ ճառէն:

Կէսօրէն ետք ժամը 4-ուկէսին Քրիստոսի Թաղման Կարգին ժողովուրդի աչքառու բազմութիւն կար: Դասին ճիշդ կեդրոնը փոքր ատեանին մէջ ուղարկուած կը գրաւէ քառակուսի գերեզմանի յարդարանքը: Այս հաստատուն եւ անշարժ մնալիք գերեզման է, գետնէն վեր հետզհետէ նեղցող երեք յարկերով: Ամբողջը պատանքուած է սպիտակով: Զարդերը՝ բազում. Քէօթահիական ծաղկամաններու մէջ վարդագոյն ծաղիկներ, աշտանակներ մոմ բռնած, նաեւ մէկական վարդ ծաղկամաններուն եւ աշտանակներուն միջեւ: Ասոնց հետ նաեւ տարբեր շարքի վրայ փոքր գեղակազմ մատեաններ, ճաճանչներ, եւ խաչեր: Իրապէս, իբր տիպար նկատի առնուելիք գերեզման մը: Ի զուր չէ որ սաղիմական երիտասարդ վարդապետ մը որ ծխատիրութիւն կ'ընէր Ամերիկահայ փոքր եկեղեցւոյ մը մէջ, այս գերեզմանէն ներշնչուելով աստղաձգործի մը շինել տուաւ աւագ Ուրբաթ օր գործածուելիք գերեզման մը, դասին կեդրոնը լեցնելու մեծութեամբ: Միայն թէ, Զատիկական շրջանէն ետք այդ մեծակ գերեզմանը մինչեւ յաջորդ աւագ Ուրբաթ պահելու յարմար սենեակ չունէր այդ եկեղեցին:

Քրիստոսի Թաղման Կարգի արարողութիւնը սկսաւ դասին մէջ: Զեա կրնար անտես ընել գերեզմանը: Խոնկը կ'այրի եւ անուշաբոյր ծովը կը բարձրանայ: Որոշ պահու մը դասէն զոյգ գիծով փոխադրուեցանք կեդրոնը ատեանին, կազմելով քառակուսի մը որու արեւելեան բաց կողմը կը Հպի գերեզմանին: Նախագահ Պատրիարքը գմբէթին ներքեւ կեցած է, եւ անոր աջ ու ձախ կողմն են եպիսկոպոս, վարդապետ, արեղայ, աւագութեան կարգով եւ աւելի վար՝ սարկաւազներն ու ժառանգաւոր սաները: Միակ ամուսնացեալ քահանայն այստեղ եւ եմ, թէեւ կը կարծեմ որ իմ Հանդիպակաց գիծին վրայ կեցող անվեղար սպիտակամօրուս Հոգեւորականը քահանայ մըն է, ցարդ ինձ անծանօթ: Յետոյ կ'իմանամ որ ան Հայաստէր կաթողիկ վարդապետ մըն է, մեծաւորը Ս. Փրկիչ վանքի մօտ գտնուող Տորմիսիոն հաստատութեան, որուն բարձր Հնչող ժամացոյցը կը լսէինք մեր ուսանողութեան տարիներուն: Ամէնքս մեր ձեռքին ունինք լուցեալ մեղրամոն: «Ուալի քո, Քրիստոս, երկիրպագանեմք» երկարաշունչ երգի միջոցին Պատրիարքը կը յառաջանայ եւ ծնկաչոք կը համբուրէ գերեզմանին արեւմտեան ծայրը ցաթ աթոռակի մը վրայ դրուած խաչ եւ Աւետարան, եւ կը վերադառնայ իր նախագահի դիրքին: Ապա զոյգ առ զոյգ, աւագութեան կարգով մօտենալով իւրաքանչիւր դասէ, Հոգեւորականները խոնարհութիւն կ'ընեն Պատրիարքին, կը դառնան արեւելք, կը քալեն դէպի դիրեզմանին ծայրը եւ կը կատարեն ծնկաչոք երկրպագութիւնը: Ապա դառնալով արեւմուտք, միասին կրկին խոնարհութիւն կ'ընեն Պատրիարքին եւ կ'անջատուին իրարմէ, աջ ու ձախ իրենց շիրքերուն վերադառնալու: Այս մանրամասնութիւնները յիշելով է որ ասկէ երեք տարի առաջ երջանկայիշատակ Տիրան Արքեպս. Ներսոյեան իր վախճանումէն մի քանի ամիս առաջ Աւագ Ուրբաթ երեկոյ Նիւ Եորքի Ս. Ուալ Եկեղեցւոյ մէջ սաղիմական ոճով երկրպագութիւն կ'ընէր եւ շուրջիներուն կը Հրահանգէր նոյնը գործադրել:

Նախատեսակ եւս կատարուեցաւ ատենանին մէջ, որու սկիզբը մի քանի հոգեւորականներ մենեղեցիին «Պարզեւատուն ամենեցուն» սրտառուչ շարականի՝ յաջորդական համարները: Լաւ առիթ է այս նայելու անզուգական այս տաճարի պատերն ու սիւները ծածկող նկարներուն եւ մթամած ձեղունէն կախուած մեծ ու պզտիկ կանթեղներուն:

Արամ Խաչատուրեան մեր հիւրանոց վերադարձէն առաջ Ամերիկահայ ուխտաւորներու տարաւ վանքի հարաւ արեւելեան կողմը գտնուող Ս. Հրեշտակաց Եկեղեցւոյ թաղէն, ցոյց տալու մեծ շէնք մը որ նախապէս հանգուցեալ Մկրտիչ Պետեւանի կաթի գործարանն էր, այժմ շատոնց ծախուած հրեաներու: Մեր ճամբուն վրայ նեղ անցքի մը մէջ հանդիպեցանք Արամի սեւազգեստ մօր - Արամի հայրը վերջերս մահացած է, - քրոջ, քեռայրին եւ ասոնց աղջնակին: Արամ, որ ամուրի է, իր մօր հետ այս թաղը կը բնակի: Տեսանք, առանց ներս մտնելու, Կիւպէնկեան մեծ շէնքը Արար-Թարայէլեան բախումներէն հոք շինուած, ուր հայ ընտանիքներ կը բնակին: Շէնքը իրեն կից ունի ինքնաշարժներու կանգնելիք մեծ բակ մը:

Ընթրիքէն հոք դեղահատ առնելով պառկեցայ, պայքարելու համար պաղաութեան դէմ: Մարիամը եւ մեր խումբի միւս անդամները Արամ Խաչատուրեանի կարգադրութեամբ գացին Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահին մէջ կայացող Ապրիլեան Եղեռնի յուշահանդէսի մը ներկայ գտնուելու: Մարիամ վերադարձին երբ ինձ կու տար հանդէսի յայտագրէն օրինակ մը, դժգոհութիւն յայտնեց յայտագրին մասնակցող ամերիկահայ երուսողէմացի թղթակիցի մը որոշ արտայայտութեանց մասին: Ան, ըստ Մարիամի մեկնաբանութեան, իր ուղեւորին մէջ թիրախ ըրած էր ամերիկայի հայերը: Հայրենասէր ըլլալու օր է Ապրիլ 24ը:

ՕՐ ՎԵՑ - 25 ԱՊՐԻԼ, ԱԻԱԳ ՇԱԲԱԹ

Առաւօտուն՝ քալելով առանձին ժամը 6-45-ին հասայ Սրբոց Յակոբեանց մայր տաճարը: Որպէս ճրագալոյցի պատարագիչ պարտաւոր էի կարգաւ Գր. Տաթեւացիի Դաւանութիւն Ուղղափառ Հաւատոյ եւ ապա ծնկաշոք ըսել Մեղայն եւ ընթեռնուլ Գիշերային ժամերգութեան առաջին աղօթքը: Տաճարի ներսիդին չափազանց մութ ըլլալուն, մեծ դժուարութիւն ունեցայ առաջին երկուքը կարգալու: Ձեռքիս հալող մոմի լոյսը եւ ակնոցս բաւական չէին օգնելու ինձ: Եթէ վանական եղած ըլլայի հաւանաբար անդիր սորված կ'ըլլայի արտասանելիքները:

Ժամերգութենէն հոք, Պատրիարքարան բարձրանալով Հայր Ռազմիկի միջոցաւ առի մեր թեթեւ պայուսակը որու շնորհիւ Պատրիարք Սրբազանին Ամերիկայէն ղրկուած թուղթեր բերած էինք:

Կը կազմուի թափօրը միաբաններու եւ աշխարհականներու, Ուրբաթ առտուանին հակառակ ուղղութեամբ քալելու լռելեայն դէպի Սուրբ Յարութեան տաճար: Կը գլխաւորէ Թորգոմ Պատրիարք: Կը լսուի միայն ճամբայ բացող երեք երիտասարդ բարապաններու մահակներուն սալաքարերու զարնուելուն ձայնը: Ձեմ գիտեմ ինչու բարապանները հին աւանդութեան անհամաձայն պարզ դորշ համազգեստ հագած են: Պատրիարքին հետեւող վեղարաւորներու խումբին հետ իմ մօտս կը քալէ Կանինիկոս Բայթ, իր այլեւս յայտնի սպիտակ ոտնամաններով: Նշմարեց ինձ եւ միւս թափօրականներու իւրաքանչիւրին արուած 7 մոմերու սեղմ արցակը եւ ուզեց գիտնալ թէ ինք եւ այդպիսի մոմեր պիտի ունենա՞յ արդեօք: Գրիստոսի Գերեզմանէն «Լոյս» հանելու արարողութեան մասնակցելու կ'երթանք:

Ս. Ծարութեան տաճարի մուտքի բակին առաջնորդող եւ զառ ի վար շարուած քարէ աստիճաններուն վրայ նեղ փողոցին մէջ, շարժական պատուարի մը դռած են աստիճանները: Եւ սքեմ ունենալու առանց դժուարութեան անցայ առաջ, հրմշտուքէն զերծ մնալով: Սակայն իմ ետին մեր խումբի մնացեալ ուխտաւորները փակուեցան պատուարին ետեւ: Իմ միջամտութեան փորձը, «սոնք Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներէն եկած են» ըսելս, անտարբերութեամբ լսուեցաւ աստիճաններէն, մինչեւ որ վրայ հասաւ տեղացիներուն լաւածանօթ Գէորգ Հինգլիանը:

Տաճարի Հայոց բաժնի նորոգուած տեսարանին մէջ Պատրիարք Սրբազանը իր աթոռը բազմեցաւ, դռնէն հեռու: Մնացեալներս, բացառութեամբ Ամերիկահայ ուխտաւորներուն սակայն ներառեալ Կանոնիկոս Բայթօր Հիմա մօմի տրցակ ունէր, գրաւեցինք մէյ մէկ նստելու վայր այս անպատուհան սենեակին մէջ: Կը սպասենք: «Լոյս» Հանելու արարողութեան համար: Հայեր իրենց ընելիքը պէտք է համակարգեն Յունաց ընելիքին հետ: Տեսարանի բաց դռնէն ներս կը թափանցէ տաճարի ներսիդին բարձրացող աղմուկը հետզհետէ աւելի ուժգին: Պատրիարք Սրբազանը, կարծէք անվրդով, ծոցի զրպանէն կը հանէ Կ. Պոլոս 1887-ին տպուած Հին փոքր օրացոյց համայնագիտարան մը, եւ նշմարելով հետաքրքրուիլս, զայն ինձ փոխ կուտայ զրպանի խոշորացոյցով մը հանդերձ: Կրցայ մի քանի վայրկեանի հապենք զնստութեամբ ստուգել այս զրքոյկէն թէ 1889-ին Ամերիկայի Հայոց անդրանիկ հոգեւոր հովիւ ըլլալիք Յովսէփ Վարդապետ Սարաճեան 1887-ին Վասպուրականի Իննակնեան Ս. Կարապետի Վանքի բացակայ միարաններէն էր, եւ թէ նոյն տարին Կ. Պոլոս Պէօյիւքաթէրէյի Ս. Հռիփսիմեանց Եկեղեցւոյ քարոզիչն էր:

Ս. Ծարութեան տաճարի Հայոց բաժնի տեսուչ Վաղարշ Եպիսկոպոս ցցուած մազերով, կեղտոտած էնթարիով լոկիկ կ'երթայ կու գայ: Երկար սպասումէ ետք – Երուսաղէմի այս բաժնին մէջ երկու տարբեր ժամ կը կիրարկուի՝ Պաղեստինեան եւ Իսրայէլեան – յանկարծ մէկը տեսարանէն ներս խուժեց յայտարարելու թէ կը սկսի թափօրը Բրիտանոսի Գերեզմանին շուրջ: Թափօրի հայկական բաժնի պոչը եւ զլուխը յայտնի չեն: Մերինին փակած պիտի ըլլան Ասորիներ եւ Ղպտիներ: Չեմ գիտեր ուր են Յոյները: Կար ժամանակ երբ Բրիտանական Հոգատարութեան շրջանին տաճարէն ներս կարգապահութեան կը հսկէին բարձրահասակ Անգլիացի զինուորականներ, անշատ պահելով իրարմէ մրցակից, հրմշտող Ուղղափառները եւ արհամարհանքով նայելով ամբողջ պատահածին վրայ: Այժմ Հայոց Պատրիարքութեան լուսաւանը Աւագ Թարգման Հայր Ռազմիկ Պօղոսեանն է, որ Գերեզմանի փոքր պատուհանէն «Լոյս»ը մեն բոցով մը յանձնելէ ետք բաշխուելու համար, շտապով ուսամնարձ կը բերուի տեսարան, որպէսզի գլխուն խոյր հագնելով եւ գաւազան բռնելով զառնայ թափօրապետ: Մինչ այդ Պատրիարք Սրբազանը Հայոց բաժնի վերնայարկը զացած իրեն յատկացուած գահէն կ'օրհնէ Գերեզմանին շուրջ խոնուած բազմութիւնը: Տարբեր ազգի իրարու գաւառակից թափօրականները շարական կ'երգեն – «բրիտանոս յարեաւ» – պոռալով: Աշխարհականներու յարուցած աղմուկը զրեթէ անլսելի կը դարձնէ Հայոց երգեցողութիւնը: Հայ

եւ Ասորի բազմութեանց ընդհարում կայ: Հայոց թափօրի զուգահեռական գիծերը միակ գիծի մը վերածուելու վտանգին մէջ են: Որոշ կէտի մը մեր ճամբան լայնցնելու համար մօրուսաւոր հայ երիտասարդ լուսանկարիչ մը որ թափօրական զարձած էր, քովիններուն նշան ըրաւ եւ «մէկ, երկու, երեք»

ձայնելով անոնց հետ միասնաբար փաղանդի նման խուժեց դէպի մերձակայ ոչ-հայ բազմութիւնը, զայն հրելով բոլորակի պատին կողմը։ Երգեցողութեան խառնիճաղանճին հետ կը լսեմ ոչ-հայերու կողմէ ծափահարութիւն եւ թմրկահարութիւն։ Խժալուր ձայնարձակում։

Ժրազալոյցին՝ Սրբոց Թակոբեանց տաճար հասնելու համար փոշիէ զերծ ոտներով, նոթր Տամէն թաքսի մը կ'առնեմ։ Հայր Բարսեղ եւ պատանի Հայկ Գազէզեան՝ լուսարարապետին օգնականները, գործի վրայ են Ս. Ստեփանոսի աւանդատան մէջ։ Հայր Բարսեղ կ'ըսէ ինձ ի պատասխան մէկ հարցումիս թէ եթէ իր տեղ ընկնէ մը ըլլար այսպիսի աշխատանք կախաբոլը, պիտի չկարենար տոկալ։

Կանոնական երեկոյեան սաղմոսէ, աղօթքէ ետք կարգը եկաւ Հիմն կտակարանական ընթերցուածներուն, որոնց առաջինը աշխարհաբար կարդաց Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան։ Երկրորդը հազիւ սկսած էր կարդալ նիհարաձայն Վանիկ Վարդապետը, երբ լուսարարապետ Սրբազանը նշան ըրաւ ինձ բեմ բարձրանալ, զգեստաւորուելու եւ պատարագի սպասներու պատրաստութեան հետամուտ ըլլալու փակ վարագոյրի ետին։ Զգեստաւորուելու համար ինձ կ'օգնէ Ամերիկահայ Մայքըլ Քէյրիշեանը, որ նաեւ կարդաց ճաշու Աւետարանը, ուղիղ եւ յստակ։ Խեղճ Ռուբէն Վարդապետ Յովակիմեան, մօտ 80 տարեկան ժամօրհնողը, երեք անգամ ի հեճուկս իր քալելու դժուարութեան բեմ ելաւ ինձ կամացուկ տեղեկութիւն տալու։ Նախ՝ «երեսունէ աւելի հաղորդուող պիտի լինի», ապա «անուաթոռի մէջ հիւանդ կին մը կ'ուզէ Ս. Հաղորդութիւն»։ Երբ ժամանակը գայ, մաղզմայի վրայ դիր ու ես անոր կը մատուցանեմ, ու վերջապէս՝ «հիւանդ կինը կարող չեղաւ սպասել, զայն տարին հիւանդանոց»։

Տաճարը այնքան մուկ է որ դժուարութիւն կ'ունենամ նշմարելու հաղորդուողներու իւրաքանչիւրի բերանը։

Պատարագի այս աւագ սեղանը ինձ համար բարձր է։ Սպիտակ կոռփուռայի փոխարէն լայն գիւնեզոյն ծածկոց մը կայ։ Հաշուի առնելով կոռփուռայի ներքեւի յատակը հինգ բարձրադիր աստիճաններ ունի սեղանը։ Կը համրեմ ընդամէնը 13 սկիհ, իւրաքանչիւրի մաղզման ուղղահայեաց ցուցադրուած սկիհի բերանին։ Նաեւ՝ նոյնքան թիւով ճաճանչներ, հայկական եւ այլ ոճով ծաղկամաններ։ Գազաթը՝ կեդրոնը դրուած տերեւաձեւ մեծ զարդարանք մը ողկոյզի քանդակներով եւ վեց փոքր նկարներով։ Այս բոլորին հետ 12-է աւելի աշտանակներ։ Զարմանալի չէ որ սեղանի աստիճաններու թափուր մնացած մակերեսը փոշեծածուկ է։ Բարձրահասակ աշխատաւորներու ճարտար խումբ մը անհրաժեշտ է ելնարանի օգնութեամբ այս բոլորը յաճախակի վար իջեցնելու, փոշիները սրբելու, հարկ եղածը փայլեցնելու եւ սեղանը դարձեալ յարդարելու համար։

Պատարագի վերջաւորութեան կատարուեցաւ Ս. Զատիկի նախատօնակ։ Ապա չարական երգելով ցից սանդուղներէ կը բարձրանանք միաբանական սեղանատուն։ Այնտեղ կը կարդամ արձակումի Աւետարանը Մատթէոսի վերջին գլուխէն։ Կ'առաջնորդուիմ դէպի վար՝ աւասդատուն, ուր պատարագիչի զգեստներս հանելէ ետք տեղւոյն ծանօթ սպասարկողի մը օգնութեամբ կը գտնեմ սեղանատուն տանող սանդուղները։ Հոն գլխաւոր տեղը՝ մի քիչ մնացեալէն բարձր, նստած է Պատրիարք Սրբազանը։ Մի քանի ոտք անդին՝ ձախին՝ լուսարարապետ Սրբազանը։ Մարիամին ու ինձ մօտակայ մէկ

աստիճան ցած մակարդակի վրայ որպէս պատուոյ հիւրերու տեղ յատկացուցին: Մեր ձախին, աւելի վար սեղանի մը եզերքը ճաշի նստած են մի քանի վարդապետներ: Նաւակատիք է. պատրաստուած ընթրիքը տապկուած ձուկ է, հետը գետնախնձոր:

Ընթրիքէն անմիջապէս ետք, որպէս պատարագը լրացուցած ժամարար, ըստ վանական սովորութեան կ'երթամ զաւագանակիր Կոմիտաս Վարդապետ Շէրպէթեանի առաջնորդութեամբ նշխար մատուցանելու Պատրիարք Սրբազանին անոր զրասենեակին մէջ: Հարկ է որ արտասանեմ Սաղմոսէն հատուած մը՝ «Առաքեացէ քեզ Տէր օգնութիւն ի սրբութենէ իւրմէ՛ի Սիոնէ, եւ ընկալցի զքեզ» - Սաղմ. ԺԹ 3 -, որու փորձառութիւնը չունենալու, Կոմիտաս Վարդապետ բառերը մի առ մի կը յուշէ ինձ: Թորգոմ Պատրիարք առնելով մատուցուած զոյգ մը նշխար, ինձ ստորագրել կուտայ փոքր տոմար մը որպէս ժամուցի ստացագիր եւ կը յանձնէ պահարան մը: Նշխարները ստացած պահուն ան կը պատասխանէ՝ «Յիշեացէ Տէր զամենայն պատարագս քո, եւ զուխտս քո ընդունելի արասցէ»: - Սաղմ. ԺԹ 4 -:

Ատեն մը ետք երբ հիւրանոց վերադարձիս կը միանամ մեր խումբի ընկերներուն, կը պատմեմ անոնց նոր փորձառութիւնն եւ անոնց ներկայութեան կը բանամ պահարանը: Ստացագրիս համապատասխան գումարը ներփակուած է. հետը կայ նաեւ - ինձ համար անակնկալ -, ժամուցի եռապատկէն աւելի մեծ գումար մը ներկայացնող իսրայէլեան թղթադրամ մը:

Կէս գիշերէն քիչ անց, կոչնակ, եւայլն - հին օրերուն քաղձրածայն երգող մունետիկ -, պիտի արթնցնեն Սրբոց Յակոբեանց վանքի միաբանութիւնն ու աշխարհական բնակիչներ, երթալու Սուրբ Յարութեան տաճար, նախ Ս. Զատկի պատարագը Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները հանդիսաւոր կերպով կատարելու: Լուսարարապետ Սրբազանը թելադրած է ինձ որ՝ հասնիմ «Փառք ի բարձունս»-ի սկիզբը: Նոթր Տամի զարթուցիչ պաշտօնեային հրահանգ տուինք ժամը 4-ին զանգահարումով արթնցնել զիս:

ՕՐ ՈՒԹ՝ 27 ԱՊՐԻԼ - ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԵՌԵԼՈՑ

Նախաճաշի պահուն մեր սեղանակից միւս ընկերներու ժամանումէն առաջ հասած եւ մտախոհ նստած է կրէյս Փինէճեան: Կը յայտնէ երէցկնոջ եւ ինձ թէ քիչ առաջ անդր-Ատլանտեան հեռաձայնով խօսած է ամուսնոյն Զարլզի հետ, որ գուժած է իրենց Ուայթֆ - Նիւ Ճըրզի - բնակող հարեւանին եւ բարեկամին էն Քալիկեանի քեռայրին մահը: Այս պահէն չուրջ երեսուն ժամ ետք Նիւ Եորք վերադարձած պիտի ըլլան էն Քալիկեան, ամուսինը եւ մնացեալ ամերիկահայ ուխտաւորները բացի երէցկիւնէն եւ ինձմէ: Կրէյս կը վարանի տխուր լուրը յայտնել էնին: Քորհուրդ կուտանք չյայտնել առ այժմ, այլ սպասել որ էն իմանայ զոյժը երբ իր հարազատները դիմաւորեն զինքն ու ամուսինը:

Աւանդութիւն դարձած է Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց տաճարին մէջ Զատկի Երկուշաբթին հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցանել եւ ապա կատարել մեծահանդէս թափօր նոյն տաճարի կամարներուն տակ: Մինչեւ հասանք հայկական տաճարը, պատարագը հասած էր Ճաշու Գրքի ընթերցման պահուն: Չորս վարդապետներ թագակիրը սպասարկեն բեմին վրայ, ինչպէս նաեւ չորս քչոցակիր, երկու մոմակալ սարկաւազներ, Զգեստները՝

ծիրանազոյն: Պատարագիչն է Թորգոմ Պատրիարք Մանուկեան: Սրբազանի քարոզին բնարանն էր «Սա եմ ճանապարհ եւ լոյս եւ կեանք»: Ան կապեց Յիսուսի այս յայտարարութիւնը Բրիտոննէական ընդհանուր եկեղեցւոյ առաքելութեան եւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դերին: Պատրիարքը կոչ ըրաւ որ աշխարհի ութ միլիոն հայերէն ուխտաւորներ զան Հայ Երուսաղէմ, տարուէ տարի:

Պատարագէն անմիջապէս ետք եռադարձ կատարեցինք թափօր մեծով պղտիկով, ժողովուրդի փոքր բազմութեան ընդմէջէն: Հոգեւորականներս ձախ ձեռքով մոմ իսկ աջ ձեռքով վեր բռնած էինք մէկական մետաղեայ պահպանակ մասունքի: Պատրիարքը կը հանդիսապետէր շորս սպասարկողներու վեր բռնած ամպշուփանիին տակ քալելով: Վերջաւորութեան՝ Պատրիարք. եպիսկոպոսներ եւ աւագ վարդապետներ ելան բեմ, մինչ ժառանգաւորները ծնրադրած երգեցին «Տէր, ողորմեա», որուն յաջորդեց սրտառուչ «Ճանապարհ» մեներգը, երգուած Սահակ Գալաճեանի կողմէ: Յակոբեան սուրբերը այդպէս բարի ճանապարհ կը մաղթէին իրենց տունները վերադաձող Հայ ուխտաւորներուն:

Թափօրով անցնելով տաճարի մուտքի առջեւի դաւիթէն, բոլորս մեղի հետեւող ժողովուրդին հետ բարձրացանք Պատրիարքարանի դահլիճը, ուր աշխարհականներ եւս աւելի ունեցան Պատրիարք Սրբազանին Մ. Զատիկ մաղթելու եւ անկէ ի նշան օրհնութեան մէկական թարմ նշխար ստանալու: «Ընդարձակ եւ փառաւոր սրահ մըն է այս դահլիճը, իրաւամբ Վեհարան կոչուելու արժանաւոր, որ ամէն այցելուներու հիացման առարկայ դարձած է», գրած է Մ. Օրմանեան Հայկակաթ Երուսաղէմ գրքին մէջ: «Պատրիարքարանը կառուցուած է 1853-ին Զմիւռնիացի Յովհաննէս պատրիարքի ձեռքով, եւ մենք կրնանք աւելցնել թէ կառուցանողի ճաշակին եւ մեծագործութեան արտայայտութիւնն է այդ հոյակապ շինուածքը, որ նմաններու հետ իրաւամբ կրնայ մրցիլ» - անդ՝ 37-38 - Մ. Օրմանեան Յովհաննէս Պատրիարքի «ազդեցիկ դիրքին եւ հնարիմաց միտքին» կը վերադրէ այն իրողութիւնը որ կառուցումի ընթացքին շէնքին ուղուած ընդարձակութիւնը տալու համար պարտաւորուած է հասարակաց փողոցին վրայէն անցնիլ, եւ դէպի վանքին պարտէզը երկարիլ եւ այդ նպատակով փողոցին վրայ հաստակառոյց կամար մը շինել» - անդ՝ էջ 39 -:

Երբ վար իջնաք ես անգամ մը եւս կորսնցուցի հետքը մեր խումբի ընկերներու: Վանքի աւագ դուռը հասնելուս ականատես եղայ պատահարի մը որ ցնցեց ջիղերս: Մօտ հինգ կամ վեց տարեկան մանչուկ մը սուրալով վանքի ներսէն դուրս խոյացաւ այն պահուն երբ ալէն ինքնաշարժ մը արագօրէն կուգար Պատրիարքարանի տակի փողոցէն դէպի հարաւ երթալու նպատակով: Մանչուկը անկասկած պիտի բախէր կառքին, սակայն մեքենավարը ականթարթի մը մէջ զայն նշմարեց եւ յանկարծակի զսպեց կեցուց կառքը: Երիտասարդ տիկին մը խուժելով գրկեց չլմած մանչուկը եւ դրաւ իր ձեռքը երկար պահ մը անոր բարախող կուրծքին վրայ:

Երբ մերոնք հասան Հիւրանոց ինձմէ ետք, յայտնեցին որ Պատրիարք Սրբազանը նշխարի քաշխումէն ետք կեցուցած էր դիրենք եւ Պատրիարքարանի դահլիճի պատերուն դիմանկարները բացատրելէն յետոյ իւրաքանչիւրին մէյ մէկ ստափազարդ կողքով Անգլերէն Սուրբ Գիրք նուիրած էր, աւելցնելով իր ստորագրութիւնը:

Կէսօրէն ետք՝ Հայր Ռազմիկ եկաւ եւ մեր հետ գնաց Դամասկոսի Դրան մօտակայքը Փիզիքական համեստ պայմաններու մէջ գտնուող Վեցերորդ

Դարու մեծ մոզայիքը Ս. Պողիկտոսի։ Արուեստի այս արժէքաւոր Հայկական գործը Հնադարեան տունի մը սալալատակը կը կազմէ։ Ապա առանձին զացի կիւլպէնկեան մատենադարան եւ մնացեալ Հին շրջանի Սիօնները աչքէ անցուցի։ Մատենադարանը խոնաւ է եւ ցուրտ։ Նորոգութեան կարիք ունի։ Կիւրեղ Սրբազան Գարիկեան պրպտումիս միջոցին մի քանի անգամ մատենադարան եկաւ։ Վանքի կացութեան մասին արհեստանք յայտնեց ինձ։ Ժամադրուեցայ յաջորդ օր յետմիջօրէին այցելել իրեն երէցկնոջն Հետ եւ իր ընկերակցութեամբ երթալ վերջերս վերահատութենէ ապաքինող Նորայր Արքեպս. Պողարեանի տեսութեան։

Երեկոյեան ժամը ութուկէսին Նօթր Ծամի Ռոթիւրըւի չքեղ ճաշարանին մէջ Թորգոմ Պատրիարք, ընկերակցութեամբ Հայր Ռազմիկի եւ Արամ Խաչատուրեանի սեղանակից եղաւ մեզի, խումբի անդամներու մեծամասնութեան Նիւ Եօրք վերադարձի նախօրեակին։ Ունեցանք բաժակաճառ, զնահատական խօսք, եւ ողջերթի շերմ բարեմաղթութիւն։ Կերուխումը չափազանց ճոխ էր։

Մեր խումբի մնացեալ Հինգ անդամները կէս գիշերէն ետք ժամը երեքին պիտի մեկնէին դէպի Թէլ Ավիվ, Հոնկէ սաւառնակ առնելու դէպի Նիւ Եօրք։ Հազիւ Հասած Նիւ Եօրք, էն Տէվէճեան Հինգշաբթիէն առաջ որպէս Պէյսայտի Սրբոց Նահատակաց Եկեղեցւոյ պատգամաւոր պէտք էր փութար Հարաւ, Ճլորիտայի Պոքա Բաթոն քաղաքին մէջ կայանալիք տարեկան Թեմական Պատգամաւորական Ժողովին ժառանգեցիւ։

Խղճամիտ, ժրաջան եւ ուշադիր դեկավար էր էն Տէվէճեան մեր խումբի ուղեւորութիւնը կազմակերպելու տեսակէտէն։ Իմ եւ երէցկնոջ երկու օր ետք Երուսաղէմէն մեկնելուն եւ Աթէնք Հասնելուն առնչութեամբ վերջին տեղեկութիւնները եւ Հրահանգները տուաւ։ Յանձնեց մեր անցադրերը եւ Յունաստանի մեր զբօսապտոյտին համար գործածուելիք արտօնագրեր։ Ըսաւ թէ մեր վնասուած ճամբորդական պայուսակը նորոգուած Երեքշաբթի պիտի յանձնուի մեզի Հիւրանոց բերուելով։ Խնդրեցի էն Տէվէճեանէն իր տունը Հասնելուն Հեռաձայնել մեր մանչուն Արային։

ՕՐ ԻՆՆ - 28 ԱՊՐԻԼ

Թէեւ այսօր եւս - Երեքշաբթի - զատկական պարագաներու շարքին պատկանող պատարագ կը մատուցուի Սրբոց Յակոբեանց տաճարի մատուռներէն մէկուն մէջ, զանց կ'ընեմ ժամապաշտութեան երթալ։ Մարիամին Հետ քալելով վայրէջք կ'ընեմ առաւօտուն դէպի Դամասկոսի դուռ, մտնելու Երուսաղէմի Արարական շուկայի նեղ փողոցներու ցանցին մէջ։ Խանութները՝ փոքր, իրարու կից են։ Համեմ, անուշեղէն, թարմ եւ պահածոյ ուտեստեղէն, զգեստ, ոտնաման, առտին գործածուելիք փոքր առարկաներ, արդուզարդի իրեղէններ, յուշանուէր։ Այս բոլորը ցուցադրուած են խանութներու խորքէն դէպի փողոց յորդեւելով։ Կը յորդի նաեւ այլեւայլ բուրումներու խառնուրդ մը։ Կատուններ՝ շատ՝ մկներ ողջ մնալու յոյս չեն ունենար այստեղ։ Փոքր շորքոտանի զբաստներ տեղ տեղ կ'անցնին փողոցին մէջտեղէն, փական ոչ ինքնաշարժ կառքեր, որովհետեւ ճամբան ելեւէջներ ունի։ Ըրինք մի քանի զնումներ, ամէն քայլափոխի Հրապուրել փորձող վաճառորդներու շատ անգամ չօջ՝ ըսելով Հանդերձ։ Ինձ համար զոյգ մը սամուալ ընտրելու առթիւ, գինը վճարելէս ետք երիտասարդ խանութպանը ուրախութեամբ մեզ Հրաւիրեց վերնայարկը ուր աթոռ եւ սուրճ Հրամցուց։ Իսլամ ըլլալով Հանդերձ, Հետաքրքրուեցաւ որ իրեն համար Հարսնցու ունի՞նք արդեօք։

Հրատարակուին Երուսաղէմ կամ այլուր: Իր նորագոյն երկու գրքոյկներէն նուէր տուաւ ինձ: Կոթողական գործ է Երուսաղէմի վանքի Ս. Թորոս Եկեղեցւոյ մէջ պահուող ձեռագիրներէն երեք հազար հատի իր պատրաստած ցուցակը յաջորդական տասնէ աւելի հատորներով, Հրատարակուած մի քանի տասնամեակներու միջոցին, մասնագիտական նկարագրականով, որ անչափելի լոյս խլած պէտք է ըլլայ Սրբազանի աշխօրէն: Իր այս ապաքինման վիճակին մէջ Նորայր Սրբազան առանձին դասեր կուտայ իրեն ֆիզիքական խնամք տուող երիտասարդ նորընծայ արեղայի մը: Կիւրեղ Սրբազան քիչ ետք մեկուսի յայտնեց ինձ հայրենի մեծ բանասէր Փրոֆ. Լեւոն Ուշիկեանի վկայութիւնը Նորայր Արքեպս. Պօղարեանի վաստակի մասին սապէս. «Հայաստանի մէջ ինչ որ կարող չեղանք իրագործել բազմանդամ յանձնախումբով, Նորայր Սրբազան միւս միակը իր աշխատանքով յաջողցուց Երուսաղէմի Հայոց վանքին մէջ»:

Հերթը այժմ Կիւրեղ Եպս. Գաբրիէանինն է: Յնոր տնօրինութիւն ան իր տրամադրութեան տակ ունի Նորայր Սրբազանի սենեակին կից մեծ սենեակը իրր ընդունելութեան եւ աշխատանքի սենեակ, եւ անոր կից անկիւնի ննջասենեակը: Ընդունելութեան սենեակին մէջ Կիւրեղ Սրբազան հաւաքած է պատմական հայ եկեղեցիներու լուսանկարներ եւ արձանակերպ մանրատիպեր եւ կարգ մը հնութիւններ: Կիւրեղ Սրբազանի հնագիտական պրպտումներուն առարկայ եղած են Սուրբ Յարութեան տաճարի գետնափոր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ յարակից մասերը, ինչպէս նաեւ Թարգմանչաց Վարժարանի մերձակայ Սրբոց Հրեշտակապետաց Եկեղեցին: Սակայն ասոնցմէ աւելի Կիւրեղ Սրբազան կը հետաքրքրուի եւ կը մտահոգուի Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանով, որ մանկապարտէզէն մինչեւ բարձրագոյն դպրոցի բաժիններ ունի եւ որուն շրջանաւարտները կը յաջողին համալսարաններ ընդունուիլ: Երուսաղէմի Հայոց թիւնը զգալապէս նուազած է, եւ հետեւաբար նօսրացած է ուսանողութեան թիւը: Կիւրեղ Սրբազան կը չեչտէ դպրոցին ոչ միայն ակադեմական բարձր որակը այլ նաեւ բարոյական դաստիարակութեան բարձր չափանիշները: Կուտայ օրինակը օտար ընտանիքի մը որ նախընտրած է տան զաւակները արձանագրել տալ հայկական այս կրթարանին մէջ, հաւանելով որ անոնք Հայերէն ուսանին: Թարգմանչաց վարժարանի Հայերէն Գրաբարի ուսուցիչն է Իրլանտացի ծնողք ունեցող Օր. Րոպերթա Լրուինը, եկած հեռաւոր Թէքսասէն: Գիտէինք որ ամերիկահայ մեր ուխտաւոր ուղեկիցները տուն մեկնելէ առաջ այցելած էին Կիւրեղ Սրբազանին եւ անոր դրամական նուէրներ յանձնած էին Թարգմանչաց դպրոցի կարիքներուն համար: Մարիամն ու ես այս առթիւ Ամերիկեան թղթաղրամով նուէր մը յանձնեցինք, զոր գնահատական ջերմ խօսքով ընդունեց Կիւրեղ Սրբազան, մեզ եւս համարելով բարեբար Թարգմանչաց Վարժարանին:

Վանքէն Հիւրանոց վերադառնալէ առաջ անգամ մը եւս տեսանք Թորգոմ Պատրիարքը իր գրասենեակին մէջ, ուր նախկին սաղիմական Նահապետ Մելքոնեանին որպէս Գալիֆորնիա Հրատարակուող հայ շաբաթաթերթի մը թղթակիցի տեսակցութիւն շնորհած էր Սրբազանը այդ պահուն: Պատրիարքի մէկ պատասխանէն յայտնի կ'ըլլայ որ վանքի եւ միաբանութեան զանազան բաժանմունքներուն համարատու ըլլալէ խուսափիլը կը մտահոգէ զինք: Պատրիարքը իրաւամբ կ'ուզէ գիտնալ թէ եկամուտները ինչպէս կը մատակարարուին կամ կը ծախսուին: Նահապետ Մելքոնեան մեզմէ առաջ

Հիւրանոց՝ կէսօրէ ետք մեր նորոգուած ճամբորդական պայուսակը վերադարձուած գտանք: Ժամը երեքին մօտ զացինք Հայոց վանք, հին տպարանի շէնքին վերեւ գտնուող սենեակներէն մէկուն մէջ՝ ապրող տարեց Հայուհի մը փնտռելով դիւրաւ գտանք, եւ առանց բնակարանէն ներս մտնելու անոր տուի՞ք տեղեկութիւն իր նոր այրիացեալ ամերիկարնակ քրոջ՝ մասին: ապա առաջին անգամն ըլլալով մեր այս ուղեւորութեան ընթացքին, մտանք Պաղչէ Թաղ, միաբան վեղարաւորներու սենեակներու նորոգութեան ծանօթանալու - միաբանները մինչ այդ իրենց բնակութիւնը փոխադրած են Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան ժառանգաւորաց Վարժարան եւ Մարտիկեան Թանգարան - Եւ Օրուան այն պահն էր երբ ափ մը գործաւորները լրացուցած իրենց աշխատանքը կ'արձակուէին Հայ վերակացուն կողմէ: Մարիամ լուսանկար առաւ խուցի մը ներսիդին: Իւրաքանչիւր միաւոր պիտի բաղկանայ երկու սենեակէ, եւ պիտի ունենայ առանձին լուացարան, ինչ որ մեծ բարեւաւում կը նշանակէ: Յուրտին դէմ պաշտպանուելու համար կը հաստատուի կեդրոնական ջնուցման սարքուածք: Պաղչէ Թաղի արտաքին բակերէն անցնող շի կրնար անդրադառնալ թէ այդ քարաշէն հաստ պատերէն ներս ինչպիսի արմատական բարեփոխում կը կատարուի: Թորգոմ Պատրիարք Մանուկեանի այս յառաջդիմական ձեռնարկը մսխում համարող միաբաններ ի վերջոյ պէտք է գնահատեն անոր յօգուտ իրենց առողջութեան եւ հանգիստին կատարած այս սրտմաշուք աշխատանքը:

Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի մուտքին կը սպասէր մեզի տեսուչ Կիւրեղ Եպս. Գարիկեանը: Մեզ առաջնորդեց դպրոցի հանդիսասրահը առաջին յարկին վրայ: Պատերուն շարուած են տասնամեակներու ընթացքին դպրոցին հասցուցած շրջանաւարտներու բազմաթիւ խմբանկարները: Կը նշմարեմ մի քանի ծանօթ դէմքեր, սակայն Մեսէշուէց ապրող այրի երէցկին Վարդանուշ Աւագեանը - ծնած Մարտիրոսեան - մատնանիչ ընողը Կիւրեղ Սրբազանն է: Սրահի նստարանները հինցած են: Զանց կ'ընենք տեսչարան բարձրանալ, եւ Կիւրեղ Սրբազանի առաջնորդութեամբ կ'երթանք հարեւան շէնքը որ այժմ Մարտիկեան երկյարկանի Թանգարանն է: 1930-40-ական թուականներուն այս շէնքին մէջ կը ննջէին իմ սերունդի ժառանգաւոր եւ սարկաւազ ուսանողները: Այստեղ մէկական անպաճոյճ աշխատասենեակ ունէին ի միջի այլոց Յակոբ Օշական եւ Շահան: Պէրպէրեան՝ մեր նշանաւոր ուսուցիչները: Շէնքի երկրորդ յարկի հիւսիս-արեւելեան անկիւնի արեւոտ սենեակին մէջ - հին օրերուն ժառանգաւորաց Վարժարանի տեսչարան - կ'ապաքինի վերջերս վերահաստութեան ենթակուած Նորայր Արքեպս. Պօղարեան: Կը համբուրենք ալը: Մարմինով նիւար, մտքով պայծառ եւ արթուն, ինչպէս էր 1934-ին երբ իբր նորեկ ուսանող կ'աշակերտէի իրեն Հայոց աւանդական Պատմութեան դասին: Իմ սաղիմական եօթնամեայ ուսանողութեանս դասատուներէն միակ ողջ մնացած վեղարաւոր ուսուցիչն է Նորայր Սրբազան: Խօսքը կ'ընեմ Հալէպի Սալիպէ Փողոցի Պօղարեան Գրատան, որու տէրն էր Նորայր Սրբազանի կրտսեր եղբայրներէն մին: Սրբազանը ոգեւորութեամբ կ'ընէ պատմականը այդ գրատան սկզբնաւորութեան, երթալով իր ծննդավայրը Այնթապ 1919-1920 յետգինադարեան շրջան, երբ պատանի տարիքին կը ստանձնէ գրատան վարչութիւնը ի հեճուկս թրքական ընդդիմութեան: Նորայր Սրբազան անդադար կը պրպտէ, կը հաւաքէ, կը գրէ, եւ իր հեղինակութիւնները կը

իմացած է որ Նիւ Ճըրզիի մէջ քսան տարիէ ի վեր ձխատէր հովիւի պաշտօն վարող ամերիկածին Յուսիկ Մ. Վրդ. Պաղտասեան վերջերս վանքի միաբանական ժողովէն հաւանութեան քուէ ստացած է եպիսկոպոս օծուելու: Այդ աստիճանով բարձրացած Հայր Յուսիկ Ամերիկայէն պիտի վերադառնայ վանք ուր պիտի շարունակէ իր կարեւոր պաշտօնը որպէս Պատրիարքութեան պատկանող կալուածներու տեսուչ:

Նշմարեցի որ իմ փոխադրած նկարը – Խաչելութեան – զոր հեղինակած էր Նիւ Եորք բնակող Սիմոն Սամսոնեան, ծրարէն դուրս հանուած էր եւ առայժմ յենած էր զրասենեակի արեւմտեան պատի մեծ կոպըլէն կարապետին:

Սիւլվա Մանուկեան, Պատրիարքի եղբոր Խաչիկի կինը, որ Ձատիկէն քիչ առաջ եկած էր Երուսաղէմ մասնաւոր գործով մը, Պատրիարքարանի զրասենեակներէն մէկուն մէջ կը պարապէր, երեկոյեան ուսուցիչներու խումբի մը իր տալիք դասախօսութեան առնչութեամբ: Սիւլվա՝ ծնած Ֆրանսա, Բէտքլիֆ համալսարանէն շրջանաւարտ, տարիներէ ի վեր բարձր պաշտօն մը ունի Լոս Անճելըսի հանրային մատենադարանի վարչութեան մէջ: Ան լաւ գիտէ Հայերէն:

Վարը՝ բակին մէջ տեսանք. անցնող եօթնեակի ընթացքին քանիցս տեսած ըլլալէ ետք, մեր հանգուցեալ անգուգական ուսուցիչ Շահան Պէրպէրեանի որդին Արտաւազդը, ասպարէզով նկարիչ: Ան տարիներով բնակելէ. ետք Փարիզ, այժմ փոխադրուած է Ավիյոն, հարաւային Ֆրանսա: Արտաւազդ Ս. Յարութեան տաճարի հայկական բաժնին մէջ, ինչպէս նաեւ Պատրիարքարանի մուտքի սրահին մէջ ունի իր գեղարուեստական աշխատանքին պտուղները՝ ոմանք մեծ պաստառներ: Կ'ըսէ թէ Անթիլիասի Կաթողիկոսարանին համար եւս նկարներ յօրինած է: Ի պատասխան հարցումիս Արտաւազդ յայտնեց թէ Փարիզ բնակող եւ անդ Հայ Եկեղեցւոյ վարչութեան մասնակից տաղանդաւոր Արմենակ Գույումճեանը – նախկին Հրազդան վարդապետ՝ ձեռնադրուած Երուսաղէմ 1938-ին Թորգոմ Գուշակեան Պատրիարքէն – մի քանի տարի առաջ մեռած էր: Մարիամն ու ես Արմենակը տեսած էինք Փարիզի Ս. Յովհ. Մկրտիչ Եկեղեցւոյ սրահին մէջ 1962-ի Այլակերպութեան կիրակին, պատարագէն. ետք Ֆրանսայի հայոց Առաջնորդ լուսահոգի Սերովբէ Արքեպս. Մանուկեանի միջոցաւ զայն ճանչնալով իր կարգաթողութենէն եւ ամուսնանալէն տարիներ կտր: Արմենակ 70-ական թուականներուն սկիզբները այցելեց Նիւ Ճըրզի բնակող իր մէկ տարեց ազգականին, եւ անոր հրաւերով հաւաքուած Տիրան Արքեպս. Ներսոյեանն ու մի քանի նախկին սաղիմական դպրոցակիցներ ուրախացուց Շահան Պէրպէրեանէն սորված շատ մը երգեր երգելով խանդավառ տրամադրութեան մը մէջ:

ՕՐ ՏԱՍՆ - 29 ԱՊՐԻԼ

Ձատիկի Երկուշաբթին Հայր Ռազմիկ մեր խումբի մնացեալ անդամներուն բաշխած էր օրինակներ Անգլերէն նոր պրակի մը Պատրիարքարանէն պատրաստուած, որպէս վանքի մասին ուղեցոյց ուխտաւորներուն: Մարիամ պրակը թերթատած ատեն նշմարած էր սխալներ եւ զանոնք մատնանիչ ըրած էր Պատրիարք Սրբազանին, որու հաւանութեամբ զրաւոր սրբազրութեան ձեռնարկեց երէկ երեկոյ:

Այսօր արեւամուտէն առաջ պէտք է մեկնինք Երուսաղէմէն: Նախաճաշէն ետք, Մէրիին սրբազրած պրակը Պատրիարքին յանձնելու համար քալելով կ'երթամ վանք: Տաք է օդը: Պատրիարքի գրասենեակի արտաքին դուռը բացողն է Սիրվա Մանուկեանի որդիներէն Վահանը, նոր ժամանած Լոս Անճելըսէն, որ սեւ վերարկու հագած կամաւոր օգնութիւն կ'ընծայէ: Պատրիարքին մօտ ինձմէ առաջ հասած է տեղեկատու դիւանի պաշտօնեայ Տիկ: Նորա Նազգաշեան, Սիոն պաշտօնաթերթի յաջորդ թիւի պատրաստութեան գործով: Մինչ կը սպասեմ, նոյն դիւանէն Սարգիս Պօյաճեան կը հասնի ինձ համար բերելով Սիոնի նորագոյն երկու թիւերը, անշուշտ Պատրիարքի հրահանգով: Հրաժեշտ առնելու պահուն, Սրբազանը քալելով մինչեւ գրասենեակին դուռը, փափաք կը յայտնէ որ Ամերիկա վերադարձիս խօսիմ Օհայօ ապրող Տոքթ. Յակոբ Ներսոյեանին եւ թելադրեմ անոր որ ծրագիր մը կազմենք ժառանգաւորաց Վարժարանին մէջ կիսամեակ մը դասախօսելու ուղղութեամբ:

Վարը, վանքի դուռը հասնելու ճամբուն վրայ հարկ եղաւ որ կանգ առնեմ հեռախօսի պաշտօնեայ Պոլսեցի Շահան Սարկաւազ Քէօսէեանի նեղլիկ խցիկին առջեւ: Հոն է Գէորգ Հինդլեան, որ սուրբ Երկրի Հայոց պատմութեան իր հեղինակած Անգլերէն գիրքէն օրինակ մը իր ստորագրութեամբ կը ձօնէ ինձ: Տիար Հինդլեան կը խնդրէ որ մի քիչ սպասեմ որպէսզի արդէն իսկ Ամերիկա վերադարձած Մայքըլ եւ Լանա Քէիլեանի յանձնուելիք մի քանի պահարաններ բերէ ինձ տալու:

Քանի որ պիտի սպասեմ, կը մտնեմ Ալեքս եւ Մարի Մանուկեանի բարերարութեամբ շուրջ քսան տարի առաջ կառուցուած ժառանգաւորաց Վարժարանի շէնքի բակէն ներս: Դռնապան չկայ: Կը թուի թէ փողոցէն անցնողը կրնայ ներս մտնել՝ գէթ բակը: Կարելի է հետեւցնել թէ գիշերները այս շէնքին մէջ բնակողներ կրնան փողոց ելնել եւ երթալ Հիւսիս կամ հարաւ, Միւսնոյն անխնամ ձգուած խոտը գետնին, այնպէս ինչպէս երեւցած էր աչքիս 1980-ի ամառը: Լուացարան մը փնտռելու փորձիս մէջ անցայ տեսչարանին առջեւէն, նշմարելով բաց դռնէն Դաւիթ Արքեպիսկոպոսը, որ կը խորհրդակցէր խոշորակազմ տիրացու Արմէնի հետ, վաղը դէպի Հայֆա եւ Նաֆա կատարուելիք դպրոցական զբօսապտոյտի մասին: Կ'անդրադառնամ որ անպաշտօն կերպով հագուած եմ՝ սանտալ, շապիկ առանց բաճկոնի՝ այնպէս որ Սրբազանին մօտենալու եւ հետը խօսակցելու չեմ ձեռնարկեր:

Այս ընդարձակ շէնքէն ներս պատահմամբ գետնայարկ մեծ սրահի մը մէջ կը գտնեմ նոր, գունատիւ տպարանը, որու մեքենաներու արդէն իսկ Հին Ըլլալու մասին դիտողութիւն կ'ընէ պատասխանատու վարիչը աւելցնելով որ Սաուտի Արաբիայէն դրամական նպաստ ստացող Արաբական տպարաններ Երուսաղէմի մէջ շատ աւելի հասութեամբ գործ կ'ընեն:

Վերի յարկը կ'ըլլամ առանձին, քննելու բաց դուռով սենեակներ, բան մը որ մեր խումբի անդամները առանց ինծի ըրած էին մի քանի օր առաջ եւ անմաքրութենէն զաղթակղած էին: Թափթիպութիւն կը տիրէ: Գտայ բաղնիքի մեծ սենեակը, որու մէկ պատին շարուած են լողանքի ցնցուղներ: Այստեղ նեղ միջնորմի մը զազաթը դիզուած գտայ երեք նոյնաչափ փիտա հացի նկանակներ: Յայտնի չէ թէ որու կը պատկանին, եւ չեմ հասկնար թէ ի՞նչ գործ ունին այդ հացերը այս բաղնիքին մէջ, որու յատակը նետուելիք թափուելիք իրերու կոյտ մը կայ: Գետինը յայտնապէս պէտք ունի մաքրութեան:

Բաղնիքին դէմ յանդիման մեծ ննջասենեակի մը մէկ անկիւնը մահճակալի եզերք նստած կը կարդայ Պրազիլէն եկած ուսանող Վահէ Աթթարեան: Ան կ'ափսոսայ ժառանգաւոր ուսանողներու անհոգութիւնը մաքրութեան մասին: Իր անկիւնի երկու պատերուն վրայ կան մեծկակ լուսանկարներ, ոմանք գունաւոր, որոնք կը պատկերացնեն ժառանգաւորաց Վարժարանի նախկին տեսուչները: Զկան անոնց ինքնութիւնը ճշդող ցուցանակներ: Վահէ կ'ըսէ թէ նետուելու սահմանուած կոյտի մը մէջէն փրկած մաքրած է այս նկարները: Վահէի նոր սենեակկից է որպէս այցելու Պատրիարք Սրբազանի եղբորորդին Վահան, որ այս պահուն հաւանաբար զբաղած է Պատրիարքարան:

Վար իջնալով անգամ մը եւս կ'անցնիմ տեսչարանին առջեւէն: Սենեակին դուրսը ցուցատախտակի մը վրայ մեքենագրուած ցանկ մը փակցուած է, ժառանգաւորներու առօրեայ վարք ու բարքի կանոններ ծանուցանող: Այդ կանոններու շարքին է մաքրութեան պահանջը: Կը մտածեմ որ ապարդիւն է կանոններ գրել եւ ակնկալել որ տան մէջ կրթութիւն չտեսած մանուկ կամ պատանի զանոնք կարդալով յարգեն եւ գործադրեն:

Շահան Սարկաւագի խցիկը վերադառնալով, կ'առնեմ Մայքըլ եւ Լանա Քէիշեանի հասցէագրուած չորս հինգ կտոր պահարանները, եւ վերջնականապէս կը վերադառնամ Նօթր Ծամ: Կէսօր չեղած մեր պայուսակները ննջասենեակէն վար բերուած են: Ծալէն ետք սպասման սրահին մէջ Մէրին ու ես նարտ կը խաղանք եւ մի քիչ ալ կը մրախենք նստած: Ծալի միջոցին նշմարեցինք Ամերիկացի զոյգ մը մօտակայ սեղանին նստած: Ատանայի մօտ ինճիրլըք զինուորական օդակայանին մէջ գործող այր եւ կին օդանաւային սպաներ են, արձակուրդի եկած: Կ'ափսոսան որ խճողուած Նօթր Ծամ հիւրանոցը միայն երկու օր կրնայ օթեւանելու սենեակ տրամադրել իրենց: Կը մտածեն Տիրբերիաս երթալ արձակուրդի մնացեալ օրերը հոն անցնելու: Մարիամ՝ նախկին զինուորական, պատշգամին վրայ երկար խօսքի բռնուեցաւ անոնց հետ, եւ յետոյ ինձ յայտնեց անոնց հիասթափութիւնը ինճիրլըքի թուրքերու վարուելակերպի մասին:

Ժամը չորսին մօտ Արամ Խաչատուրեան եկաւ եւ թաքսիով մեզ պտտցուց նոր Երուսաղէմի մէջ: Տեսանք Պէն Եհուտա լայն պողոտայի եզերքը տեղ տեղ նստած նուագող հրեայ մարդիկ, հաւանաբար նախկին Սովետ Միութենէն եկած անգործ բայց ուսեալ երեւցող: Փոքր խանութ մը մտանք պաղպաղակի, սառած եռկուրթ գնելու: Զովացուցիչը արտադրող կոչտ մեքենան բաւական ճոնչաց մինչեւ որ եռկուրթի նմանող մի քանի դգալ զովացուցիչ կրցաւ լեցնել փոքր բաժակի մը մէջ:

Թաքսիի վարիչին հետ սակարկելով Արամ Խաչատուրեան մեզ տարաւ Իսրայէլեան Քնէսէթի - Խորհրդարանի - բարձրագոյն շէնքին առջեւէն եւ քիչ ետք մտցուց Մեռեալ ծովու սուրբ Գրական մազաղաթներու թանգարանը: Այստեղ դասաւորումը, գրաւոր բացատրութիւնները գիտական եւ

գեղարուեստական տեսակէտէն բարձր մակարդակի վրայ են: Ափսոս որ թանգարանի փակման ժամը մօտ էր եւ ինչ որ կրցանք տեսնել վայելեցինք հապճեպով:

Դէպի Նօթր Ծամ վերադարձը առիթ եղաւ որ Արամ իր կեանքի մասին պատմէ մեզի: Ան գտնուած է արտասահման, եւ ուսանած է Երեւանի մէջ: Մտադիր է Պուլկարահայ բարեկամի մը թելադրութեամբ մօտ օրէն մէկ ամսուան արձակուրդի երթալ Պուլկարիա:

Ժամը երեկոյեան 7-ի մօտ Մովսէս Կարապետեան անունով երիտասարդ մը եկաւ փոքր կառքով մը մեզ հասցնելու Թէլ Ավիվ, Պէն Կուրիոն միջազգային օդակայանը: Սովորական ճամբայէն տարբեր քովընտի ուղիներէ կը տանի մեզ դէպի արեւմուտք: Կը տեսնենք լաւ մշակուած արտեր, քարքարուտ բլրակողեր, մայրիներու ծառաստաններ, սիրուն կղմինտրածածուկ նոր կառուցուած տուններու թաղամասեր եւ աւաններ ներգաղթող հրեաներու յատկացուած: Իսրայէլեան ներկայ կառավարութեան քաղաքականութիւնն է բազմացնել եւ զօրացնել այսպիսի աւաններ, հոգ չէ թէ տեղահան ըլլան Արաբախօս Պաղեստինցիներ:

Սուրբ Երկրին անդորրութիւնը խախտող այդ քաղաքականութեան պտուղները դիտելով, հետզհետէ կը հեռանանք խաղաղութեան քաղաք Երուսաղէմէն:

Մնաս բարով, սուրբ եւ ցանկալի քաղաք: Մնաս բարով հայկական թաղամաս պարսպապատ Երուսաղէմի:

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄՈՒՄ ՆՇՈՒԵՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ 78ՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ

Ապրիլի 24ին բազմամարդ էր Երուսաղեմի Հայոց Ս. Յակոբեանց Տաճարը: Հանդիսաւոր պատարագ էր մատուցում ի յիշատակ Մեծ Եղեռնի անմեղ նահատակների: Պատարագիչն էր Յուսիկ Եպոսկոպոս Պաղտասեանը: Հոգեհանգստեան մասնաւոր պաշտօնի կատարումից յետոյ ժողովուրդը դուրս եկաւ փողոց: Բացի սաղիմահայերից, սգատօնին մասնակցելու համար բազմաթիւ հայեր էին եկել Բեթղեհէմից, Ռամալլայից, Հայֆայից, Յաֆֆայից ու Թել-Ավիվից: Նրանց միացան նաեւ քաղաքի հայ կաթոլիկ եկեղեցում մատուցուած սուրբ պատարագի մասնակիցները:

Միացեալ թափօրը, առջեւում ունենալով վանքի միաբանութիւնը, ժառանգաւորաց վարժարանի ու ընծայարանի, ինչպէս եւ Թարգմանչաց երկսեռ դպրոցի աշակերտութիւնը, դրոշներ պարգած «Հայկական պատրիարքարանի փողոցով» շարժուեց դէպի Հին Քաղաքի Սիոնի դարպասը: Ցուցարարները կրում էին եղեռնի տեսարանների մեծացուած լուսանկարներ, ինչպէս եւ անգլերէն ու եբրայերէն գրուած պաստառներ: Ահա նրանցից մի քանիսի թարգմանութիւնը. «Հայ ազգը չպէտք է մոռանայ 1,5 միլիոն նահատակներին, որոնք սպանուեցին թուրքերի ձեռքով», «Պէտք է կանգնեցնել աղբիւրջանցիների ագրեսիան Լեռնային Ղարաբաղում», «Թուրքերի ու ազերիների կողմից Հայաստանի շրջափակմանը՝ ո՛չ», «Հայաստանը եւ Ղարաբաղը մէկ ժողովուրդ են ու մէկ երկիր»:

Դուրս գալով դարպասից, Թափօրն ուղղուում է դէպի հայկական Ս. Փրկիչ

եկեղեցու մօտ գտնուող հայոց գերեզմանատուն, որտեղ կանգնեցուած է 1918թ. Սեպտեմբերի 18ին Արարայի նահատամարտի ժամանակ զոհուած հայ կամաւոր զինուորների Յուշակոթողը:

Սգաթափօրի մասնակիցները պսակներ են դնում Յուշարձանի պատուանդանին: ՀՄԸՄ ակումբի վարչութեան անունից խօսք է ասում Յակոբ Սեւանը: Այնուհետեւ կատարում է հոգեհանգիստ: Սգոյ թափօրը շրջանցելով Հին Քաղաքի պարիսպների մի հատուածը, Հայոց թաղամաս է վերադառնում Յաֆֆայի դարպասով:

Նոյն օրը երեկոյեան ժառանգաւորաց դպրոցի մեծ սրահում, որը լեցուն էր սգատօնի մասնակիցներով, անցկացուեց ապրիլեան եղեռնի նահատակաց յիշատակին նուիրուած յուշատօն: Բացման խօսքով հանդէս եկաւ վարժարանի տեսուչ Գուսան վարդապետ Ալնանեանը: «Մեծ Եղեռնը եւ Հայ Դրականութիւնը» թեմայով զեկուցում կարդաց վարժարանի գրականութեան դասախօս, քանասիրական գիտութիւնների թեկնածու Սամուէլ Մուրադեանը, իսկ պատմութեան դասախօս, պատմական գիտութիւնների դոկտոր Վարդան Գրիգորեանի զեկուցումը նուիրուած էր «Հոգեւոր եւ նիւթական արժէքների կորուստը Արեւմտեան Հայաստանի մէջ» հարցին: Վարժարանի երգչախումբը Երեւանի Կոմիտասի անուան կոնսերվատորիայի շրջանաւարտ Վարուժան Մարգարեանի ղեկավարութեամբ կատարեց մի քանի հայրենասիրական երգեր: Դաշնամուրի վրայ նուագակցում էր նոյն երաժշտանոցի ասպիրանդ Վաչէ

Շարաֆեանը: Ասմունքով հանդես եկան վարժարանի սաներ՝ Մ. Ղալաչեանը, Ն. Գրիգորեանը, Ա. Խաչատրեանը եւ Վ. Բաբայեանը: Վ. Մարգարեանը կատարեց Կոմիտասից երկու երգ, իսկ Վ. Շարաֆեանը՝ Ռախմանինովի «Նախերգանքը»: Վարժարանի եւ պատանիների միացեալ երգչախումբը մեծ ոգեշնչմամբ կատարեց Շ. Ազնաուրիի եւ Կառվարենցի «Նրանք ընկան» եւ «Քեզ համար Հայաստան» երգերը:

Յուշատօնն աւարտեց լուսարարապետ Դաւիթ Եպս. Սահակեանի փակման խօսքով ու «Պահպանիչով»:

Յաջորդ օրը նոյն սրահում ժառանգաւորաց վարժարանի սաների եւ սաղիմահայ մի քանի սիրողների մասնակցութեամբ ներկայացուեց Մուշեղ Իշխանի «Կիլիկիայի Արքան» պիեսը, որի բեմադրութիւնն իրականացրել է Հայաստանի Հանրապետութեան պետական մրցանակի դափնեկիր Արտաշէս Յովհաննիսեանը: Հանդիսականներ երկար

չլող ծափահարութիւններով ընդունեցին Գէորգ Բաբայանեանի (Լեւոն), Նորայր Գրիգորեանի (Վահան), Անուշ Նազգաշեանի (Զապէլ), Սեդա Թադէոսեանի (Թագուհի), Սարգիս Սարիբէկեանի (Ամանոսեան) եւ վեց միւս դերակատարների խաղը:

Եզրափակիչ խօսքով հանդես եկաւ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մանուկեանը: Նրա առաջարկութեամբ սգատօնի մասնակիցները յոտնկայս յարգեցին ՀԲԸՄ ցմահ նախագահ Ալեքս Մանուկեանի տիկնոջ՝ Մարի Մանուկեանի յիշատակը, որի մահուան լուրը ստացուել էր նոյն օրը, եւ Պատրիարք Սրբազանը "Հոգւոցն հանգուցելոց" աղօթքով, եւ 'Հայր Մեր'ի խմբերգով փակեց երեկոյթը:

Տիկին Մարիի անունը, Ալեքս Մանուկեանի անունն հետ միասին փակցուած է ժառանգաւորաց վարժարանի նակատին՝ որպէս այդ շէնքի կառուցման բարերարների:

ՎԱՐԴԱՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
(Երուսաղէմ)

ՔԱՌԱՆԴԱԹՈՒՄԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԵՎ ԸՆԹՅՈՒՄԸ
ՍՐՈՒՄ ԶԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ ՔԱՌԱՆԴԱԹՈՒՄԻՆ
ԵՐԽՈՒՄԸ

78րդ ՅՈՒՇԱՏՕՆ

Նուիրում

ԱՊՐԻԼԵԱՆ ԵՂԵՌՆԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԱՀԱՏԱԿԱՑ

Նախագահութեամբ

Ամեն. Սրբ. Պատրիարք Հօր

Շաբաթ 24 Ապրիլ 1993

Ս. Պատարագ Սրբոց Յակոբեանց

Մայր Տաճարին Մէջ

Առաւօտեան ժամը 9-ին

Թափօրով երթ դէպի Արարաթի Յուշարձան

«Հայերի դատը մարդկութեան դատն է, հետեւաբար, նրանք պէտք է ամբողջ մարդկութեանը հետաքրքրեն այդ դատով: Եւրոպային եւ արար աշխարհին իրենց ձայնը հասցնելու համար բոլոր հայերի ձայնը մէկ ձայն պէտք է կազմի»:

Ա. Ֆրանս

Ցեղասպանութիւնը ծանրագոյն յանցագործութիւնն է մարդկութեան եւ մարդկայնութեան դէմ, եւ նրա յանցաւորների վրայ չի կարող տարածուել վաղեմութեան իրաւունքը»:

ՄԱԿ-ի Գլխաւոր նստաշրջանի 1948 թ.

դեկտեմբեր 9-ին ընդունուած քանաձեւէն

ՅԱՅՏԱԳԻՐ

Շաբաթ 24 Ապրիլ 1993

Երեկոյան ժամը 7:30-ին

Ժառանգաւորաց Վարժարանի Սրահին մէջ

Բացման խօսք

«Ափ մը մոխիր» Սիւսանթօ

«Մեծ Եղեռնը եւ Հայ գրականութիւնը»

«Տէր Ողորմեա» Կոմիտաս

«Ամեն. Հայր Սուրբ» Մ. Եկմայեան

«Անլուելի Զանգակատունը» Պարոյր Սեւակ

«Ով Հայոց Աստուած» Մ. Եկմայեան

Հատուած մը «Ջարդ»-էն Դ. Վարուժան

«Առաջին Ա խմբի»-ում Եւ Հայ

Հոգեւոր եւ Նիւթական Արժէքներու

Կորուստը Արեւմտեան Հայաստանի մէջ»

«Հոգեհանգիստ» Յ. Թումանեան

«Անտունի» Կոմիտաս

«Հով Արեւ» Կոմիտաս

«Նախերգանք»- Prelude» Ռախմանինով (դաշնամուր)

«Նրանք Ընկան» Շ. Ազնաւուր (թրգմ. Ս. Մուրատեան)

«Քեզ Համար Հայաստան» Կառվարենց

Փակման խօսք՝

Պապականիչ

Գուսան վրդ. Ալեանեան

Մանուկ Ղալաչեան

Սամուէլ Մուրատեան

Երգչախումբ

Երգչախումբ

Նորայր Գրիգորեան

Երգչախումբ

Արմէն Խաչատուրեան

Պրոֆ. Վարդան Գրիգորեան

Վաչական Պապեան

Մեներգ. Վարուժան Մարգարեան

Մեներգ. Վարուժան Մարգարեան

Վաչէ Շարափեան

Միացեալ Երգչախումբ

Միացեալ Երգչախումբ

Ղեկավարութեամբ՝ Վարուժան Մարգարեանի

Նուագակցութեամբ՝ Վաչէ Շարափեանի

Պատրիարք Սրբազան Հայր

Մուշեղ Իշխան

ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԱՐՔԱՆ

Թատերախաղ առանց ընդմիջման

Կիրակի 25 Ապրիլ 1993

Կ.Ե. Ժամը 7:30 ին

Ժառանգաւորաց Վարժարանի Սրահին մէջ:

Ք Ր Ի Ս Տ Ո Ս Ի Ք Ա Յ Լ Ե Ր Ո Վ

«Ուխտս դիք, եւ կատարեցէք» կ'ըսէ Աստուածաշունչը:

Մարտէլի Սրբոց Թարգմանչաց Մայր Եկեղեցւոյ Տիկնանց Յանձնախումբի կազմակերպութեամբ, պատասխանատուութեան ներքեւ ատենապետուհի՝ յարգելի Տիկին Ատրինէ Գարրիէլեանի, քսանեւինը ուխտաւորներ՝ Մարտէլէն, Նիսէն, Քաննէն, Լա Սիւթայէն, Ալիւն-եռնէն, Փարիզէն թէ Ամերիկայէն, Չորեքշաբթի, Ապրիլ 14-ին մեկնեցան դէպի Երուսաղէմ:

Ըստ Հին Տոմարի, Երուսաղէմի մէջ, այս տարի Ս. Յարութեան տօնը կատարուեցաւ շաբաթ մը ուշացումով, - յառաջիկայ տարի չորս շաբաթ յետոյ պիտի տօնուի Զատիկը:

Առաւօտեան ժամը 7:30-ին, ուխտաղնացներ Հեղձեւոյ Հասան Մարինեան օգուկայան: Իրարու դեռեւս անձանութիւնը՝ Հայ անուան տակ անոնք շուտով հարազատներ դարձան:

Չորս ժամ թռիչք կատարեց էլ - Ալբերկերութեան մեր օդանաւը, որ զրեթէ լի էր այլ ազգի ուխտաւորներով եւ մեր քսանեւինը աղակիցներով:

Յուրտ առաւօտը՝ Երուսաղէմի մէջ, յանկարծ, դարձաւ հրեզն: «33 սատիւ-ճան» կը յայտարարէր բարձրախօսը: Հոն, դարունը արդէն հազած էր իր կանաչագորդ զգեստը որպէս սիւսածանելի: Բնութիւնը «Բարի զարուստ» մաղթեց բոլորիս՝ անպատմելի ժպիտով օրհնեալ: Իսկ Տիկին Ատրինէ Գարրիէլեան, որ քանի մը օրեր առաջ մեկնած էր Երուսաղէմ, եկաւ մեզ զիմաւորելու խնդրութեամբ լցեալ: Ան կը վերադառնէր իր հարազատները:

Ուխտաւորներու այս խումբին մաս կը կազմէր նաեւ Տարօն Եպիսկ. Ժէրէճեան:

«Երուսաղէմ, Երուսաղէմ», ուր Աստուած այցելեց աշխարհ՝ հանդիպելու համար իր ստեղծած արարածներուն, որոնք «չընդունեցան զինքը»: Իսկ անոնք, որոնք զինքը ճանչցան, անոնց տուաւ իշխանութիւն «Աստուծոյ Որդիներ» կոչուելու: Մենք որպէս այգիպիսիներ հետեւեցանք, եօթը օրերու ընթացքին, Քրիստոսի քայլերուն, Անոր կեանքին ամենադժուարին ու տառապալից հանգրուաններուն ընդմէջէն՝ քիչ մը քրիստոսանալու հաւատքով եւ համոզումով առյցուն:

Ուխտաւորներս կ'առաջնորդուինք դէպի Բեթղեհէմ քաղաք, ուր հրապարակէն քիչ մը անդին կը գտնուի Ֆրանսիսկեան Քոյրերու Միաբանութեան վանքը, որ մեզի համար դարձաւ հիւրանոց:

Աւագ շաբաթ ... Արդարեւ, տարբեր տարուան միւս շաբաթներէն: Այդ շրջանին, Հայոց Մայրավանքէն ներս Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան, թէ Սուրբ Յարութեան տաճարէն ներս՝ Հոգեւոյց եւ երկարածիդ արարողութիւնները ուխտաւորին միայն մէջ իսկ կը վերակենդանացընեն Քրիստոսի խաչելութեան, մահուան եւ յարութեան իր իրերայաջորդ եղելութիւնները: Հաւատքով, միայն, մարդ կրնայ իր մէջ հաստատել տոկուն համբերութիւնը եւ սիրով հետեւիլ՝ մերթադկալից, մերթ անմարտնելի երեւոյթներով ներկայացուած արարողութիւններուն, մանաւանդ Սուրբ Յարութեան միջոյցարանական կան ընոթ կրող Սրբավայրէն ներս:

Մեր ուխտաւորները ցուցաբերեցին անհատնում հաւատք ու համբերութիւն, խնդութեամբ մասնակցեցան բոլոր ծրագրում ժամերգութիւններուն: Ողբկան անասնութիւնը մանեց մարմնական տկարութիւնը անոնց մէջէն:

Ամերիկահայ եւ Պոլսահայ ուխտաւորներու փոքրիկ խումբերը եւս եկած էին Երուսաղէմ:

Սրբոց Յակոբեանց զինուորադրեալ Միաբանութիւնը, որ դարեւ է ի վեր արթուն պահակն է աղգալին - եկեղեցական մեր հարստութեանց, սրբատեղիներէ ներս աղգապատկան մեր կալուածքներուն եւ իրաւունքներուն միշտ հոգատար, այսօր, հրամայականօրէն կարիքն ունի Հայ ժողովուրդի զաւակներուն նախ Ֆիլիքական ներկայութեան, ապա՝ նիւթական օթանդակութեան, կարենալ պահելու համար Հայ Եկեղեցւոյ եւ Հայութեան ներկայութիւնը սրբատեղիներէն ներս՝ իրեն իրաւատէր:

Մեր հիւրանոցը, որ Ուխտանոցի վերածեցինք, կայ մատուռ մը, ուր ամէն առտու եւ երեկոյան ունեցանք հաւաքական աղօթքի առիթներ՝ հաղորդակից դառնալով օրուան յատկորոշ պատմական եղելութեանց, որոնք աղնչուած են Քրիստոսի նախաշարութեան եւ յետ - յարութեան դէպքերուն հետ: Տարօն Եպիսկոպոս իր հակիրճ քարոզներով՝ հրաւիրեց ուշադրութիւնը բոլորին՝ օրուան խորհուրդին: Միասնական մեր աղօթքները եղան Հոգեպարար, դատարարական միեւնոյն ժամանակ: Անդրադարձանք, անմիջապէս, որ Ուխտի եկած ենք՝ հանդիպելու Աստուծոյ Որդւոյն Քրիստոսին:

Բացառիկ պահեր ապրեցանք, անտարակոյս: «Ունշուայ» ի արարողութիւնը Ս. Յակոբեայ Տաճարէն ներս, աննախըն-

Թացօրէն փառաւորեալ էր: Պետական եւ կրօնական բարձրաստիճան անձնաւորութիւններ տեղ դրաւած էին դասին մէջ՝ բացառաբար աշդտեղ ղեկողութեամբ թոռներուն վրայ: Տեղացի եւ ուխտաւոր Հայեր լեցուցած էին սրբավայրը: Կը բացուի շքեղահիւս վարագոյրը: Ս. Որբանը մոմալուսազգեստ կ'առնէինքէր ներկաները՝ հրաւիրելով աղօթքի: Այդ մոմերը մեր ուխտաւորները ընծայեցին՝ ի փառս Լոյսին՝ Քրիստոսի:

Թորգոմ Արք. Մանուկեան, Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի, իշխանազգեստեալ կը նախագահէր, կեդրոնանիտ, որուն երկու կողմերուն վեց եպիսկոպոսներ եւ վեց վարդապետներ կը շրջապատէին զինքը: Յետ հոգեզմայլ շարականներու երգեցողութեան, Պատրիարքը ըստ օրինակին Մեր Տիրոջ Յիսուսի Քրիստոսի, կը ծընրադրէ՝ լուսանալու համար ոտքերը «առաքեալներուն» տալով զեղեցիկ օրինակ մը խոնարհութեան:

Շարժւած առաւօտեան շատ կանուխ արթնցանք բոլորս: Սուրբ Յարութեան տաճարէն ներս, Քրիստոնեայ աշխարհի առաջին սրբավայրը, զրաւելու համար մեր «տեղերը» եւ համբերութեամբ սպասելու, որ Ս. Գերեզմանէն կեանքի վերադառնայ խաչեալ Լոյսը:

Յոյն Եկեղեցւոյ հետ՝ Հայոց Եկեղեցին իրաւահաւասար գետնի վրայ կը բաժնէ դարաւոր սրբատեղիներու իրաւականօրէն ընդունուած իշխանութիւնը: Շատերու «նախուածք», Հայոց Եկեղեցին իրաւազրկելու չարամիտ նպատակով ծանրացած, զարմանքով կանգ կ'առնէ այն իրականութեան վրայ, թէ այս փոքր Եկեղեցին ու Ազգը, քիչ ծանօթ աշխարհին, ինչպէ՞ս կրնան ունենալ այսքան լայն իրաւասութիւններ: Կամ Սաղիմահայ այս պղտիկ Հօտը ինչո՞ւ ունենայ այսքան կալուածք եւ իրաւունքներ:

Ուխտազնացութիւնը, ուստի, իր առաջին նպատակին կողքին, որ Քրիստոսի կեանքին մասնակից դառնալ է հաւատացեալին համար, Հայուն համար, նոյնքան կենսական՝ ցուցադրել է Հայուն ներկայութիւնը, տեսանելի եւ շօշափելի՝ ի պաշտպանութիւն ազգային հարստութեանց:

Սուրբ Տաճարը իր բազմատեսակ մատուցելով, անվերջանալի իջնող ու բարձրացող աստիճաններով, միջանցքներով թէ մայր դրան առջեւ տարածուող բակով՝ լի էր բազմահազար հաւատացեալներով: Կ'աղօթէին թէ կը պոռային հանդերձ թմրկահարութեամբ՝ Քրիստոսի հրաշափառ յարութիւնը զովարանող արտայայտութիւններով: Բացառիկ եւ իւրաքանչիւր է այս պատկերը Երուսաղէմի՝ Աւագ Շարժուման ընթացքին:

— Լո՛յսը, Լո՛յսը ելաւ, հայերէն լեզուով տրուեցաւ աւետիսը բազմազգ հաւատացեալներուն: — «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց»: Անկարագրելի աղաղակ՝ հրեմանքի ու խնդութեան: Մթաղնած տաճարը, ինչպէս հաւատացեալի կեանքը՝ Քրիստոսի մահով, յանկարծ, կը զգենու Լոյսը՝ խորհրդանշել անվախճան Աստուծոյ ներկայութեան՝ Իր Որդւոյն միջոցով ձեռք բերուած յաղթանակին, ուր մահը պարտուեցաւ եւ ընտրեալներուն շնորհուեցաւ կեանք յաւիտեանական:

Ամէն ներկայ ուխտաւոր իր մէջ, այդ օրը, զգաց այս ճշմարտութիւնը:

Չատկուան օրը, յետ միջոցէի, Սուրբ Յակոբայ տաճարի բակին մէջ կատարուեցաւ աւանդական Թափօրի արարողութիւնը: Պատրիարքը կը նախագահէր զգեստաւորուած, ինչպէս եպիսկոպոսունք, վարդապետք եւ սարկաւազունք: Վանքաբնակ Հայեր—, կ'ըսէին—, թէ կը բացակայէին: Ինչո՞ւ: Մի աշխատիր փնտռել պատճառը: Բայց մեզի համար երեւոյթը խորթ է...

Այս առթիւ, Դաւիթ Արք., Լուսարարապետը, վանքի դանձատունէն դուրս հանած էր, — մեծ է պատասխանատուութիւնը—, մեր դարաւոր հարստութեանց մաս կազմող զգեստներ ու ասանք, որոնց զործածութիւնը առաւել փայլ էր կուտար թափօրին՝ կրկնապատկելով հանդիսաւորութիւնը բացառիկ արարողութեանց:

Աւագ Երկուշաբթի առաւօտեան պատարագ մատուցանեց Պատրիարքը: Այս առթիւով տուաւ Չատկական իր պատշաճ քարոզը, ուր շեշտեց մեծ կարեւորութիւնը հայ ուխտաւորներու ներկայութեան յերուսաղէմ. եւ միջ — յարանուանական յարաբերութեանց մէջ՝ ընդգծեց հայութեան տաղանդը՝ այն անկորնչելի հոգեւոր հարստութեան, Հայ — Երուսաղէմի, որ կրնայ միայն զօրացնել դիրքն ու հեղինակութիւնը ոչ միայն Հայութեան, այլեւ մանաւանդ՝ համայն քրիստոնեայ աշխարհին, յերուսաղէմ, թէ այլուր, մանաւանդ տեղւոյն քաղաքական այսօրուան կացութեան մէջ:

Պատարագի աւարտին, Պատրիարքը ընդունեցաւ բոլոր ուխտաւորները իր փառաւոր ապարանքէն ներս եւ բոլորին առատապէս բաշխեց նշխարհներ՝ օրհնելով զանոնք: Իսկ մեր ուխտաւորները՝ կատարեցին աւանդական իրենց նուիրատուութիւնները՝ իրենց ուխտն ընդունուած ըլլալու տեսանելի իրականութեան ամբողջացումն ու կատարումը անոր մէջ զրտնելով:

Աւագ Շարժուման ամէնօրեայ արարողութիւնները եղան հոգեներոց ցակայն

«խլեցին» մեր ամբողջ ժամանակը: Բայց չէ՞ որ եկած էինք ուխտ ընելու եւ զայն կատարելու: Որոշ ազատ պահերուն՝ կըրցանք այցելել Մեռեալ ծով: Ոմանք լողացին: Որքա՜ն հաճելի էր: Փորձառու լողորդ ըլլալու պէտք չկար. ազոտ ջուրը մարմինը ակամայ կը պահէր մակերեսին վրայ: Ապա՝ այցելեցինք Երիքով քաղաքը, որուն դէմ յանդիման կը դռնուի Քրիստոսի սատանայէն փորձուած լեռը: Շրջանը գտնուելով ծովու մակարդակէն շատ ցած՝ յոյժ տաք կ'ընէ եւ այդ իսկ պատճառով տարին երկու անգամ բերք կարելի է հաւաքել: Այստեղ հիւրասիրուեցանք՝ համտեսելով արարական հաշացուցակ մը:

Վերջապէս հասաւ այն օրը, ազատ օրը՝ մեկնելու աւելի հեռու Տիրերիոյ ծովը եւ այցելելու անոր շրջակայքը գտնուող քաղաքներն ու գիւղերը, ուր Քրիստոս իր քարոզչական գործունէութիւնը ծաւալեց: Կանա, ուր հարսանիքի մը առիթով ջուրը գինիի վերածելով՝ հրաշագործեց առաջին անգամ ըլլալով: Կափառնայում, ուր իր աշակերտներէն ոմանք ընտրեց՝ ձկնորսներէն, եւ ուր ալեկոծուած ծովը խաղաղեցուց: Նաղարէթ, ուրկէ՞ Քրիստոսի ծնողքը մեկնած էր Բեթղէմ՝ մարդահամարի համար՝ եւ երբ Յիսուս ծնաւ:

Այս օրուան պտոյտը եղաւ առաւել «թուրիստական»: Կատակարանութիւնը իր լայն տեղն ունէր: Օր. Հեղինէ Կարապետեանի, Պր. Արթիւր Առաքելեանի եւ միւսներուն իմաստուն մտքերն ու բառաղերքը մէկ կողմէն, երգերն ու խմբերգները միւս կողմէն՝ մեր հանապարհորդութիւնը դարձուցին երջանկալից՝ եւ մոռցանք իսկ այն յոգնութիւնը, զոր ունեցանք հինգ օրերու լնթացքին՝ մեր ոտքով կատարած տեղափոխութեանց սրտահոգով:

Չորեքշաբթի առաւօտ կանուխ հրաժեշտ առինք Բեթղէմէմէն, Երուսաղէմէն: Ամէն ուխտաւոր ստոյգ վերադարձի մը մասին կ'արտայայտուէր, յայտնելով իր չնորհակալութիւնն ու գոհունակութիւնը Աստուծոյ, որ զինքը եւս դարձուց Ուխտաւոր մը՝ մարդու փրկագործութեան հանապարհին:

Արդարեւ, բոլոր Ուխտաւորներս վերադարձանք մեր սրտերուն եւ մեր կեանքին մէջ աւելի տեղ տալով Քրիստոսի եւ անոր վարդապետութեան: Ան հիմնած է զայն կեանքի յաղթանակով՝ մահուան վրայ:

Ուխտ մը ունէինք եւ զայն կատարեցինք:

ՈՒՆՏԱՒՈՐ

«ՅԱՌԱՋ»

ՊԱՏՐԻԱՐԲ ՍՐԲԱԶԱՆ ՀՕՐ ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ

Ապրիլ 20-22, 1993, Երուսաղեմի Սէյնթ Ժօզեֆ հիւանդանոցին մէջ, ֆիզիքական քննութեանց ենթարկուելէ յետոյ, բժիշկ Ապտուլահ Խուրիի եւ բարեկամ բժիշկներու թելադրութեամբ, կարգադրութիւն եղաւ որ Պատրիարք Սրբազան Հայրը Բարիզ փոխադրուի։ Ապրիլ 25ին նախագահեց ժառ. Վարժարանի աշակերտներու կազմակերպած թատերական յաջող ներկայացման (Մուշեղ Իշխանի "Կիլիկիոյ Արքան"), եւ Ապրիլ 27, երեքշաբթի առաւօտ, ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանի մեկնեցաւ Բարիզ։ Տէր. Վիգէն Կարապետեանի կարգադրութեամբ, նոյն իրիկունը Բարիզի Նէֆէր հիւանդանոցը փոխադրուեցաւ, եւ Ապրիլ 30, Ուրբաթ օր, գործողութիւնը (պրոսթաթի) կատարուեցաւ յաջողութեամբ։

Ըստ ծրագրի, Պատրիարք Սրբազան Հայրը Ապրիլ 29ին Բարիզէն պիտի մեկնէր դէպի Սուրբ Էջմիածին, եւ Մայիս 6-26 պիտի գտնուէր Գալիֆօրնիա եւ Նիւ Եօրք, Ս. Վարդան Մայր Տաճարի 25 ամեակի հանդիսութեանց մասնակցելու համար։ Նախապէս հաղորդուած էր Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին, նաեւ Արեւմտեան Թեմի Առաջնորդ Գեր. Տ. Վաչէ Արք. Յովսէփեանին, եւ Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Գեր. Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեանին, Պատրիարք Սրբազան Հօր ֆիզիքական անակնկալ կացութեան մասին։

Պատրիարք Սրբազան Հօր խնդրանքով, Բարիզի Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ եկեղեցւոյ մէջ եւ "Յառաջ" թերթի միջոցաւ ծանուցուեցաւ որ բարեկամներ չմտահոգուին, հեռաձայնով կամ այլ կերպերով իրենց ցաւակցութիւնը յայտնելու, ապափինման այս շրջանին։

Մայիս 24ին Պատրիարք Սրբազան Հայրը Երուսաղեմ վերադարձաւ։ Եւ ըստ

Լուսարարապետ Գեր. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի կարգադրութեան (որ օղակայան դիմաւորելու եկած էր, ինչպէս նաեւ բժիշկ Ապտուլահ Խուրին, եւ Պատրիարք Սրբազան Հօր անմիջական ընտանիքէն անդամներ) օղակայանէն Վանք ժամանելուն, գիշերուան ժամը 8.30ին, Պատրիարք Սրբազան դիմաւորուեցաւ Միաբանութեան անդամներուն, աշակերտութեան եւ վանքին մեծ դրան մուտքին հաւաքուած ժողովուրդին կողմէ, որոնք "Հրաշափառ" ով մուտք գործեցին Մայր Տաճար։ Ս. Գլխադրի մատրան մէջ ծնկաչոփ իր աղօթքը ընելէն եւ խնկարկելէն յետոյ, յառաջացաւ Աւագ Խորանի առաջ, "Ուրախ Լեր" շարականի երգեցողութեամբ եւ "Ուրախ եղէ ես ոյժ ասէին ցիս, ի տուն Տեառն երթիցուի մեք" սաղմոսի փոխասացութեամբ։

Ապա թափօրով Պատրիարքաբան բարձրացան ամենքը, ուր Լուսարարապետ Սրբազանը իր բարի մաղթանքները արտայայտեց յանուն Միաբանութեան եւ ժողովուրդին, թելադրելով որ Պատրիարք Սրբազան Հայրը աւելի հոգատար լինի իր առողջութեան, իր աշխատանքի քեռը թեթեւեցնելով։ Պատրիարք Սրբազան Հայրը իր շնորհակալութիւնը յայտնեց Լուսարարապետ Սրբազան Հօր եւ Միաբանութեան, եւ ակումբներու վարչութեանց եւ ժողովուրդի, իրենց աղօթքներուն եւ մաղթանքներուն համար։ Յիշեց նաեւ հոգատար բժիշկները եւ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը եւ հոգեւորական եղբայրներ եւ բարեկամներ, որոնց մտահոգութիւն պատճառուած էր անակնկալ այս գործողութեան անհրաժեշտութեամբ։ Պատրիարք Սրբազան Հայրը գուարթախոհութեամբ շեշտեց որ իր կեանքին մէջ առաջին անգամն էր

որ "բժշկական գործողութեան ենթարկուած էր, եւ գրեթէ մէկ ամիսով առանձնացած":

Եւ այս պատեհութեամբ կարողացած էր հանդիման գիրքեր կարդալ՝ 1500 էջ, եւ վերանայիլ "Կոմիտասի Հանճարը" իր աշխատասիրութեան երկրորդ հատորի ձեռագիրը: Ապա ամբողջ ներկաները առանձնապէս մօտեցան Պատրիարք Սրբազան Հօր, որ գուարթ տրամադրութեամբ եւ շնորհակալութեամբ

ընդունեց բոլորին մաղթանքը: Բարի գտնուած շրջանին, Պատրիարք Հայրը առիթ ունեցաւ տեսակցելու Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս, Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ. Վեհափառին հետ, որ նոյնպէս ստիպողաբար բժշկական ֆննդութեանց ենթարկուեցաւ, հոգատարութեամբ Տֆ. Վիգէն Կարապետեանի, եւ յետագեց ղեպի էջմիածին իր ճամբորդութիւնը, եւ ապաֆինման շրջանէ մը յետոյ վերադարձաւ իր Միաբանութեան, Անթիլիաս:

ԱՄԱՎԵՐՋԻ ՀԱՆԴԵՍՆԵՐ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ ՎԱՆՔԻ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐՈՒ

Սրբոց Թարգմանչաց Մանկապարտեզի ամսվերջի հանդէսը տեղի ունեցաւ Մայիս 30ին, ժառ. Վարժարանի սրահին մէջ, նախագահութեամբ դպրոցի Տեսուչ Գեր. Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբրիէանի: Մանկապարտեզի 36 մանուկներ, իրենց ուսուցիչներուն ղեկավարութեամբ, գուարճացուցին իրենց ծնողները եւ ներկաները իրենց երգերով, պարերով եւ արտասանութիւններով: Անոնցմէ տասը շրջանաւարտութեան վկայական ստացան տեսուչ Սրբազանի ձեռքէն:

Սրբոց Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի Ամսվերջի հանդէսը տեղի ունեցաւ 6 Յունիս, Կիրակի երեկոյեան ժամը 6.30ին, Թարգմանչաց Վարժարանի սրահին մէջ, նախագահութեամբ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր: Ներկայ էին Միաբանութեան անդամներ, աշակերտութեան ծնողներ եւ կոկիկ հասարակութիւն մը:

Յայտագրին առաջին մասին մէջ աշակերտներ երգեցին եւ արտասանեցին,

եւ աւարտական դասարանը (երեք մանչ եւ երկու աղջիկ) ներկայացուց Անի քաղաքին քաղաքական, պատմական եւ ճարտարապետական արժէքները: Տեսուչ Սրբազանի տարեկան տեղեկագրէն յետոյ, հինգ շրջանաւարտ աշակերտներ ստացան իրենց վկայականները: Իւրաքանչիւր դասարանի յաջողագոյն աշակերտներ ստացան իրենց մրցանակները:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը իր յորդորական խօսքին մէջ շեշտեց կարեւորութիւնը գիտութիւն եւ ուսում առնելուն հետ նաեւ կրթութիւն, դաստիարակութիւն ստանալուն: "Ուսում ունի քայց կրթութիւն չունի" խօսքը կ'ակնարկէ յարգանքին եւ հաւատարմութեան, գործնական մը պէտք է ունենայ բարոյական եւ կրօնական հաւատալիքներու եւ սկզբունքներու հանդէպ: Ո՞վ կրնայ եւ ո՞վ պէտք է կրթութիւն տայ: Ընտանի՞քը, դպրո՞ցը, պետութիւնը, եկեղեցի՞ն: Երուսաղէմի մէջ պարտականութիւնն է այդ՝ գործակցաբար ընտանիքին, Սրբոց Յակոբեանց Վանքի Դպրոցին եւ եկեղեցիին, Միաբանութեան:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը յայտնեց նաեւ թէ տարւոյն ընթացքին, Գալիֆորնիայէն Սրբոց Թարգմանչաց Սանուց Միութեան առաջադրանքով եղած Շարադրութեան մրցոյթին մասնակցած էին 18 աշակերտներ հայերէնով եւ 11 աշակերտներ Անգլերէնով, եւ անոնց մէջէն ընտրուած էին՝ մէկ հոգի առաջին, երկու հոգի երկրորդ, եւ երեք հոգի երրորդ մրցանակներով, եւ Միութեան դրամական նուէրները փոխանցուեցան աշակերտներուն:

Սուրբ Աթոռոյ մաղթերգով եւ խմբական "Հայր Մեր"ի երգեցողութեամբ հանդէսը փակուեցաւ 9.15ին:

Ժառանգաւորաց Վարժարանի ամսվերջի Հանդէսը տեղի ունեցաւ 13 Յունիս, Կիրակի, ժամը 7.30ին, Ալեք եւ Մարի Մանուկեան սրահին մէջ: Վարժարանի հսկողութեան գործը, երեք մասի բաժնուած, յանձնուած էր՝ Կրթական բաժինը Հոգ. Տ. Գուսան Վրդ. Ալմանեանի, Հոգատարութիւնը Հոգ. Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէֆեանի, եւ Կարգապահութիւնը դաստիարակ Պր. Արտեմ Սարգսեանի, որ կատարեց բացման խօսքը հանդէսին, ներկայացնելով անցնող տարեշրջանի աշխատանքները, մանաւանդ 1992 Դեկտեմբեր 29էն յետոյ, երբ յիսուն նոր աշակերտներ ժամանեցին Հայաստանէն:

Յայտագրին առաջին մասին մէջ աշակերտները արտասանեցին, դաշնամուրի վրայ նուագեցին, եւ երաժշտութեան երկու ուսուցիչներու՝ խմբավար Վարուժան Մարգարեանի եւ դաշնակահար Վաչէ Շարաֆեանի ղեկավարութեամբ խմբերգեցին: Ապա՝ Հոգ. Տ. Գուսան Վրդ. ներկայացուց տեսչական տեղեկագիրը, եւ ուսումնական մարզէն բացի յիշատակեց մրցանակներ որոնք տրուեցան Ուսմուն-

քի, Վարժ ու Բարքի, Ծառայասիրութեան, Մաքրութեան եւ Մարգանքի մէջ առաջին հանդիսացողներուն: Մրցանակներու նուիրատու յիշուեցան Երուսաղէմի հայ Բարեսիրաց Միութիւնը, Տէր. Բերկրուհի Սվաճեանը եւ Ամանուն նուիրատու մը:

Ժառ. Վարժարանի Զ. դասարանէն հինգ աշակերտներ շրջանաւարտ եղան, եւ յաջորդ տարեշրջանին պիտի կազմեն Ընծայարանի Ա. դասարանը:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը իր փակման խօսքին մէջ գոհունակութիւն յայտնեց կարն ժամանակուան ընթացքին ձեռք բերուած արդիւնքին համար, հակառակ գիշերօթիկ դպրոցի մը յատուկ բոլոր անխուսափելի հարցերուն: Յիշեց որ ցորենին հետ միշտ որովք պիտի բուսնի: Բայց կ'ակնկալեմք, ըսաւ, որ ձիւք եւ շնոհք ունեցող տղաքը թիւով շատանան եւ ոչ թէ նուազին, հոգիով զօրանան եւ ոչ թէ նուազին ու թուանան, եւ իրենց շրջապատին վրայ ազդեն եւ ոչ թէ ազդուին իրենց շրջապատէն:

Ս. Աթոռոյ օրհներգով եւ խմբովին երգուած "Հայր Մեր"ով հանդէսը ւարտեցաւ ժամի 9ին:

Սրբոց Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի շրջանաւարտներուն ի պատիւ Երուսաղէմի Հայ Երիտասարդաց Միութիւնը (Յունիս 10ին) եւ Հայ Օգնութեան Միութիւնը (Յունիս 14ին) իրենց ակումբի սրահներուն մէջ նաշկերոյթով եւ նուէրներով պատուեցին շրջանաւարտները: Իւրաքանչիւր ակումբի պատրաստած յայտագրով, եղան երգ, արտասանութիւն, նուագախումբով երաժշտութիւն, մաղթանքի խօսքեր՝ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր, Տեսուչ Սրբազանին եւ շրջանաւարտներուն կողմէ:

**ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԹԵՄԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԸ
ԿԸ ՊԱՏՈՒԷ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՆՈՐ ԴԵՍՊՈՒՆԸ**

Հայաստանի Ամերիկեան նոր դեսպան Հերրի Կիլմորի ի պատիւ տրուած ընդունելութեան ընթացքին՝ դեսպան Կիլմոր հետեւեալ յայտարարութիւնը ըրաւ անթերի Հայերէնով. «Ես կ'ուզէի շնշտել որ մենք Հայաստան կը մեկնինք եւ կը ծրագրենք մեր նոր պաշտօնին ձեռնարկել մեծ ակնկալութիւններով: Յաջողութիւն կը մաղթեմ ձեզի եւ Հայաստանին»:

Ամերիկեան դեսպանը, որ երեսուն տարուան ծառայութիւն ունի դիւանագիտական մարզին մէջ, Հայաստանի Հանրապետութեան առաջին ամերիկեան դեսպանը նշանակուեցաւ: Ան Ելոյթ ունեցաւ Հինգշաբթի Մայիս 13-ին՝ Առաջնորդարանի կողմէ կազմակերպուած մասնաւոր ընդունելութեան մը ընթացքին, ուր ներկայ էին 125 երաւիրեալներ: Ընդունելութիւնը տեղի ունեցաւ Հայց. Եկեղեցւոյ Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեանի հովանաւորութեան ներքեւ:

Հինգշաբթի, Մայիս 18-ին, նոր նշանակուած դեսպանի երդման արարողութիւնը տեղի ունեցաւ Պաշտպանութեան Նախարարութեան Բաժանմունքին մէջ, ընդհանուր դեսպան եւ Սովետ Միութեան լուծումով յառաջ եկած նորակախ պետութիւններու վերաբերեալ արտաքին գործերու ֆարտուղարի մասնաւոր խորհրդատու՝ Սթրայ Թալպոթի նախագահութեամբ: Երդման հանդիսութեան եւ անոր յաջորդող ընդունելութեան ներկայ եղող մասնաւոր հիւրերու կարգին էր Առաջնորդ Սրբազան Հայրը: Մայիս 25-ին՝ դեսպան Կիլմոր եւ իր տիկինը Քէրըլ Հայաստան կը մեկնին:

Մայիս 13-ին, նախ քան երապարակային հանդիպումը, ի պատիւ դեսպան Կիլմորի եւ իր տիկնոջ՝ Սրբազան Հօր կողմէ տրուեցաւ ճաշկերոյթ մը, որուն ներկայ գտնուեցան նաեւ Ամերիկայի Արտաքին Ծառայութեան հանգստեան կոչուած պաշտօնատար եւ այժմու Պաշտպանութեան Նախարարութեան խորհրդատու Էտուըրտ Ալեքսանդրը եւ իր տիկինը: Ճաշկերոյթի ընթացքին քննարկուեցան Հայաստանի ներկայ կացութեան հետ առնչուող կարգ մը հարցեր:

Իրիկուան ընդունելութիւնը սկսաւ Առաջնորդարանի դիւանապետ Արժշ. Տ. Կարապետ Քենյ. Քոչաքեանի բարի գալստեան խօսքերով: Ան շնշտեց Հայաստանի օգնութիւն փութացնելու կարեւորութիւնը այս դժուարին ժամանակներուն:

Առաջնորդ Սրբազան Հայրը իր պերճախօս ուղերձին մէջ մատնանշեց թէ Հայ ժողովուրդը ժամանակ առաջ ձայն քարճրացուցած էր Հայաստանի անկախութեան համար եւ նախկին սովետ հանրապետութիւններուն մէջ առաջինը հանդիսացաւ որ ժողովրդավարական դրութիւնը որդեգրեց: «Ազատութիւնը մասնաւոր նշանակութիւն մը ունի հայերուն համար, որոնք անցեալին մէջ ապրեցան բռնութեան ներքեւ, իսկ ներկայիս անոնք կը տուկան Հայաստանի դաժան շրջափակումին, առանց կորսնցնելու իրենց յոյսը», յայտարարեց Առաջնորդ Սրբազան Հայրը, եւ նշեց որ այսօր յոյսի մեծագոյն

աղբիւրը Ամերիկան է, որուն ամբողջ աշխարհը կը դիմէ՝ առաջնորդութեան, դիպավարութեան եւ քարոյական ուղղութեան համար:

Առաջնորդ Սրբազան Հայրը յիշեց թէ ինչպէս անցեալ ժամն ականատես եղաւ Ամերիկեան դրօշակի քարճարացման արարողութեան՝ Երեւանի դիւանագիտական առժամեայ գրասենեկին վերեւ, երբ ինք Հայաստան կը գտնուէր «Հայաստանի վերականգման Առաջնորդարանի Ֆոնո»ի սննդամթերքի անմիջական օգնութեան ծրագրի կապակցութեամբ: «Դժուար է նկարագրել այն ուժեղ զգացումը զոր ունեցանք տեսնելով "աստղերու եւ երիզներու" ծածանումը հայկական հողին վրայ: Այդ երեւոյթը հպարտութեամբ լեցուց զիս՝ որպէս Հայաստանի մէկ զաւակը եւ Ամերիկայի մէկ քաղաքացին՝ տեսնելով իմ սիրած այս երկու երկիրներու խորհրդնշական միացումը:»

Գերշ. Տ. Խաժակ Արքեպիսկոպոս մեծ գնահատանքով արտայայտուեցաւ ամերիկեան կառավարութեան Հայաստանի ընծայած մարդասիրական օժանդակութեան մասին: «Այս քարկլամեցողութեան արարքին համար Հայաստանի ժողովուրդը եւ անոր պաշտպանները այս երկրին մէջ՝ մեծապէս երախտապարտ են», յայտարարեց ան եւ իր խօսքը շարունակեց ըսելով. «Ես կ'ուզեմ ձեզի վստահեցնել որ բոլոր ամերիկահայերու յոյսերն ու աղօթքները ձեզի հետ են»:

Խղմտանքի Կոչ Հիմնարկութեան առեւտրային Բարբի Արթըր Շնայլը անդրադարձաւ հայ եւ հրեայ ժողովուրդներու ճակատագրակից փորձառութեանց մասին: Ի մէջ այլոց ան ըսաւ հետեւեալը. «Դեսպան Կիլմորի նշանակումը որպէս Հայաստանի դեսպան՝ արդիւն էր մեր ջերմեռանդ աղօթքներուն, որովհետեւ ան օժտուած է իմաստութեամբ եւ մեծասրտութեամբ: Ան պիտի հանդիսանայ քարկլամեցողութեան ճարտարապետ մը»: Բարբի Շնայլը իր խօսքը եզրափակեց Հայերէն լեզուով «կենաց» մաղթելով դեսպան Կիլմորի: Ներկաները խանդավառ ծափահարութեամբ ընդունեցան Բարբի Շնայլըի խօսքը:

Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան մօտ Հայաստանի Հանրապետութեան դեսպան Ալիքսանդր Արզումանեան շնորհաւորեց նոր դեսպանը եւ վստահութիւն յայտնեց որ Ամերիկայի եւ Հայաստանի յարաբերութիւնները առաւել եւս պիտի ամրապնդուին: Ան երախտագիտութեամբ արտայայտուեցաւ՝ մարդասիրական օժանդակութեան ու խաղաղութեան սիրոյն Ամերիկայի կատարած ջանքերուն համար, եւ շեշտեց Միմսֆի համաժողովին դերը՝ Եւրոպական պետութիւններու միջոցաւ լուծում մը գտնելու Հայաստանի եւ Ղարաբաղի տագնապին համար:

Վերջապէս ժամանակը հասաւ պատուոյ հիւրին խօսքը լսելու: «Ես երկար ժամանակէ ի վեր կը սպասէի իմ Հայաստան այցելութեան», ըսաւ դեսպան Կիլմոր՝ յայտնելով որ «պատիւը» ունեցած էր այս պաշտօնին նշանակուելու երկու անգամ, նախկին Նախագահ Պուշի եւ այժմու Նախագահ Գլինթընի կողմէ:

Ան անդրադարձաւ Հայաստան կատարած առաջին այցելութեան, 1972 թուականին: Նոյն օրերուն Հայաստան կը գտնուէին նաեւ Նիւ Եորքէն կարգ մը արուեստագէտներ՝ ինչպէս ծանօթ ջութակահար Անահիտ Անէմեանը, որուն ներկայութիւնը այս ընդունելութեան նկատած էր:

«Այդ այցելութենէն ի վեր երկու մտածումներ դրոշմուեցան միտքիս մէջ. նախ եւ խորապէս տպաւորուեցայ Հայ ժողովուրդի հնադարեան եւ հարուստ մշակութիւնը», հետաքրքրական կերպով նկատարագրեց իր այցելութիւնը Գեղարդի վանքը, տեսակցութիւնը վանահօր հետ եւ Հայաստանի այս հին եկեղեցիին ու խաչքարերուն դարերուն դիմանալու ուժականութիւնը: Իր **երկրորդ** մտածումը եղած էր այն հարցը թէ արդեօք Հայաստան դարձեալ կարելիութիւնը պիտի ունենա՞ր ազատ ու անկախ ըլլալու:

«Ես վատահ չեմ թէ Հայաստանի դժուարութիւնները վերջ պիտի գտնեն մօտիկ ապագային», ըսաւ եւ իր հպարտութիւնը յայտնեց ամերիկեան կառավարութեան ընձեռած օժանդակութեան համար: «Կը յուսամ որ ամերիկեան կառավարութիւնը կեդրոնական դեր մը պիտի կատարէ Ղարաբաղի տագնապը լուծելու համար», շեշտեց ան: «Ես տեղեակ եմ որ Ամերիկա իր դեսպանը տակաւին չէր դրկած առաջին Հայկական Հանրապետութեան՝ երբ ան կուլ գնաց ֆաղափական վերիվայրումներու: Այժմ ուրախութեամբ կը կատարենք այդ պարտքը», հաստատեց ան:

Ամերիկեան դեսպանը ներկաներուն ուշադրութեանց յանձնեց այն պարագան որ «կրնան կարճ տեւողութեամբ շրջաններ պատահիլ, ուր ամերիկեան եւ հայկական կառավարութիւնները ներդաշնակօրէն չընթանան միասին, բայց կարելոր է ի մտի ունենալ որ բարեկամներու միջեւ փոքր տարակածութիւններ կը պատահին, բայց անոնք կը լուծուին դրական կերպով»:

Ապա, ներկաներուն որպէս հանելի անակնկալ, ամերիկեան դեսպանը՝ որ չորս լեզուներ կը խօսի, քանի մը ամիսներէ ի վեր Հայերէն կը սորվի եւ կրնայ նոյնիսկ արտասանել Նդիշէ Զարեմցէն, եզրափակեց իր խօսքը կատարեալ արեւելահայերէնով. «Ես պիտի ուզէի խօսքս վերջացնել շեշտելով որ մենք Հայաստան կ'երթանք սկսելու մեր պաշտօնը մեծ ակնկալութեամբ: Յաջողութիւն ձեզի եւ յաջողութիւն Հայաստանի», ըսաւ ան. այս խօսքին **յաջորդեց** քանի մը վայրկեան տեւող բուռն ծափահարութիւններ:

Այս քաջադիւ քաղաքը իր լրումին հասաւ Գանատայի Հայոց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Յովնան Արք. Տէրտէրեանի կողմէ կատարուած՝ հայկական համեղ ճաշերով քեռնաւորուած սեղանին օրհնութեամբ: Զաշերու պատրաստութեան պատասխանատուն էր Վարդուհի Փափագեան, իսկ սեղանը գեղեցկօրէն զարդարելու գործը ստանձնած էին Անի եւ Կրկելլրի Մանուէլեանները:

Այս պատմական ձեռնարկը յիշատակելի պիտի մնայ երկար ժամանակ:

Ֆլորենս Աւագեան

ՄԻՋԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԳՈՀԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ Ս. ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻ ՕԾՄԱՆ 25-ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻՒ

Քսանդհինգ տարիներ առաջ խումբ մը գաղափարապաշտ մարդիկ տեսիլք ունեցան Նիւ Եօրֆ ֆաղափի սրտին վրայ կանգնելու այս կրօնական հոյակապ կառոյցը, որ պիտի ծառայէր ոչ միայն ամերիկահայերու, այլ նաեւ Հայ ժողովուրդի կրօնական հաւատալիքներուն ու արարողութիւններուն բաժնեկից պիտի դարձնէր ամերիկեան համայնքը: Ուրբաթ Մայիս 14ին եւ Կիրակի Մայիս 16ին տեղի ունեցած եկեղեցական մասնաւոր արարողութիւնները կարեւոր տեղ մը գրաւեցին Ս. Վարդան Մայր Տաճարի օծման 25ամեակին նուիրուած շաբաթավերջի հանդիսութիւններուն մէջ:

Ուրբաթ երեկոյեան միջեկեղեցական ներշնչող արարողութեան մասնակցեցան շուրջ երեսունըվեց Հայ եւ ոչ-հայ հոգեւորականներ: Տպաւորիչ թափօրով հոգեւորականները մուտք գործեցին Ս. Վարդան Մայր Տաճար՝ մինչ միացեալ դպրաց դասը, երգեհոնի ընկերակցութեամբ հանրածանօթ արուեստագէտ Պերն ժամկոչեանի, կ'երգէր «Հրաշափառ» շարականը: Հոգեւորականներու դասը կը գլխաւորէին Ս. Էմիլիանի դիւանապետ Գերշ. Տ. Ներսէս Արք. Պօգապալեան, Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեան եւ Գանատայի Հայոց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Յովնան Արք. Տէրտէրեան:

Միջեկեղեցական արարողութեան մասնակցող բոլոր եկեղեցիներու հոգեւորականներուն մէջ կը գտնուէին Յոյն Ուղղափառ Եկեղեցւոյ Առաջնորդ Նաթովոս Արքեպիսկոպոսի օգնական՝ Ֆիլոթէոս Եպիսկոպոս, Ամերիկայի Ուղղափառ Եկեղեցւոյ Առաջնորդ՝ Մեդրոպոլիտ

Թէոտոսիոս, Սուրիական Ուղղափառ Եկեղեցւոյ Առաջնորդ՝ Աթանասիոս Սամուէլ Արքեպիսկոպոս, Նիւ Եօրֆի Սէյնթ Ճան Տիւ Տիվայն Եպիսկոպոսական Տաճարի երէց՝ Ճէյմզ Մորթըն, Ամերիկայի Եկեղեցիներու Ազգային Խորհուրդի ընդհանուր ֆարտուղար՝ Տոքթ. Ճոան Գեմպըլ:

Մայր Տաճարին մէջ ներկայ էին բարձրաստիճան անձնաւորութիւններ եւ հաւատացեալներու մեծ բազմութիւն մը: Առաջնորդ Գերշ. Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեան իր խօսքին մէջ անդրադարձաւ «Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի տեսիլքին՝ որ այնքան նշանակալից է մեզի համար այսօր, որքան էր 303 թուականին»: «Ս. Վարդան Մայր Տաճարը», ըսաւ ան, «Ս. Էմիլիանի կենդանի խորհրդանիշն է ամերիկեան ցամաքամասին վրայ: Կը կրէ անունը Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի շառաւիղէն Վարդան Մամիկոնեան զօրավարին, որ ֆաջաբար ինկաւ ռազմադաշտին վրայ՝ պաշտպանելով իր հաւատը»:

Ակնարկելով օրուան ձեռնարկի միջեկեղեցական ոգիին, Առաջնորդ Սրբազան Հայրը փափաք յայտնեց որ Ս. Վարդան Տաճարը «շարունակէ ծառայել որպէս Աստուծոյ տունը, ուր բոլոր բրիստոնեանները կարենան հաւաքուիլ Բրիստոսի անունով: Երկար տարիներով գաղութային գործունէութեանց մէջ առաջնակարգ դիրքի վրայ գտնուող Առաջնորդարանի այս համալիրը թող շարունակէ հանդիսանալ խաղաղութեան եւ բարիկամեցողութեան խորհրդանիշը մարդոց միջեւ»:

Երաժշտական Յայտագիր

Միջեկեղեցական արարողութեան

աւարտին, երաժշտական յայտագիր մը գործադրուեցաւ՝ գաղութի անուանի արուեստագէտներուն մասնակցութեամբ: Անիթա Թէրզեան, որ Ամերիկայի եւ Եւրոպայի գլխաւոր թատերասրահներուն մէջ յաջող ելոյթներ ունեցած է, սփանջի կերպով եւ իւրայատուկ կարողութեամբ մեկնաբանեց Կոմիտաս Վարդապետի «Կանչէ Կոռնկ»ը եւ «Զինար ես»ը, Ռումանոս Մելիքեանի «Անջատումը» եւ Սայաթ Նովայի «Աննա»յի արիան, ինչպէս նաեւ հատուածներ «Գալալէի Ռուսիֆանա»էն եւ «Սամսոն եւ Տալիլա»էն: Դաշնամուրի ընկերակցութիւնը կատարեց Տէն Ֆրանգլին Սմիթ:

Հակառակ անոր որ յայտարարուած էր, ծանօթ արուեստագէտ Մայքլ Գլըմոյեան անհանգստութեան պատճառաւ չկրցաւ ներկայ գտնուիլ:

Համակրելի ասմունքող Զուարթ Պալըզեան յաջող կերպով եւ ապրումով արտասանեց Վահան Թէֆեանի «Եկեղեցին Հայկական»ը:

Երեւանի Պետական Օփերայի մեներգիչներէն Ալեքսանդր Վարդանեան իր ուժեղ ու տիրապետող ձայնով հատուածներ ներկայացուց Զուլխանեանի «Արշակ Բ.» եւ Տիգրանեանի «Դաւիթ Բէկ» օփերաներէն: Դաշնամուրով ընկերակցեցաւ Գայանէ Աւագեան:

Տասնամեակներով մեծագոյն Նիւ Եորքի թատերասրահներու զարդը հանդիսացող եւ իր արուեստի նարտարութիւնը մասնագիտութեան հասցուցած անուանի երգչուհի Լուսին Ամարա գրաւեց ներկաները իր կատարողական վարպետութեամբ: Դասական երգերէն անկախ, ան ներկայացուց կարգ մը հայկական երգեր. Կոմիտաս Վարդապետի «Տըլէ Եաման»ը եւ «Կոռնկ»ը, Ռուբենեանի «Ուռնիի երգը», եւ իր բաժինը աւարտեց էտկար Յովհաննէսեանի «Երեւան Էրբունի»ով:

Միջեկեղեցական արարողութեան եւ համերգի աւարտին, Առաջնորդարանի դահլիճին մէջ տեղի ունեցաւ ընդունելութիւն մը: Սեղանը օրհնեց Եթովպական Ուղղափառ եկեղեցւոյ Առաջնորդ՝ Եսեհակ Արքեպիսկոպոս:

Վեհափառին Կոնդակը

Շաբաթ Մայիս 15ին տեղի ունեցաւ յոբելինական ճաշկերոյթ, իսկ Կիրակի Մայիս 16ին՝ Ս. Վարդան Մայր Տաճարին մէջ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեան: Այս առաջին Պատարագը կը համարուէր Մայր Տաճարի Աւագ Խորանի «Ս. Աստուածածնի եւ Մանուկ Յիսուսի» սրբանկարին առջեւ, որ վերջերս պատրաստուած է հայրենի ծանօթ արուեստագէտ Գրիգոր Խանգեանի կողմէ: Այս սրբանկարին օծումը կատարուեցաւ Շաբաթ Մայիս 15ի առաւօտուն՝ Առաջնորդ Սրբազան Հօր կողմէ եւ ներկայութեամբ արուեստագէտին:

Ս. Պատարագի ընթացքին, Ս. Էջմիածնի դիւանապետ Գերշ. Տ. Ներսէս Արք. Պօգապալեան կարդաց Ամենայն Հայոց Սրբազանգոյն Կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վազգէն Ա. Հայրապետի Կոնդակը, ուր բարեմաղթութիւններ կը ներկայացուէին, ինչպէս նաեւ զնահատան՝ թեմի նախկին Առաջնորդ եւ այժմու Երուսաղէմի Պատրիարք Ամեն. Տ. Թորգոմ Արք. Մանուկեանի եւ կնքահայր Հայկ Գալուֆեանի անխոնջ ջանքերուն՝ Մայր Տաճարի ծրագրի իրականացման ի խնդիր: Երուսաղէմի Պատրիարքը շաբաթավերջի յոբելինական հանդիսութիւններու պատուոյ հիւրը պիտի ըլլար, բայց անհանգստութեան պատճառաւ չկարողացաւ ներկայ գտնուիլ:

Մայր տաճարի միացեալ դպրաց դասը դեկավարեց Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարի խմբավար Խորեն Մէլիսանէնեան. երգեհոնով ընկերակցեցաւ Պերճ Ժամկոչեան: Ս. Վարդան Մայր Տաճարի

կնփահայրերէն ռմանք տեղ գրաւած էին առաջին նստարանին վրայ, իսկ հանգուցեալ կնփահայրերուն ի յիշատակ կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան Պաշտօն, որուն ընթացքին երգեցողութեան մասնակցեցաւ Պէյսայտ Նիւ Եորքի Սրբոց Նահատակաց եկեղեցւոյ պատանիներու դպրաց դասը:

Մատաղի օրհնութենէն ետք, ներկայ եկեղեցականներու ու բարձրաստիճան հիւրերու առաջնորդութեամբ հաւատացեալները խմբուեցան շրջափակին մէջ,

ուր մատաղը բաժնուեցաւ. իսկ միացեալ դպրաց դասը կ'երգէր ղեկավար Խորէն Մէլիսանեանի դաշնաւորած նոր երգը, որ նուիրուեցաւ Մայր Տանարի 25-ամեակին:

Այսպէսով վերջ գտան շաբաթավերջի յոբելինական հանդիսութիւնները՝ նուիրուած այն կառոյցին որ ամբողջ քաղաքի դար կեդրոնը հանդիսացաւ գաղութի հոգեւոր ու մշակութային կեանքին:

ՖԼՈՐԷՆՍ ԱԻԱԳԵԱՆ

ԶԱՏԿԱԿԱՆ ՇՆՈՐՀԱԽՈՐԱՆՔ

Պատրիարք Սրբազան Հայրը Զատկուան եւ Պասեփի տօնական օրերուն առիթով իր բարեմաղթութիւնները եւ շնորհաւորանքի գիրերը յղեց Հոգեւոր եւ Կառավարական պետերուն, որոնցմէ ստացած է բարի մաղթանքներու գիրեր:—

— Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետ, Նորին Ս. Օծութիւն, Տ. Տ. Վազգէն Առաջին Սրբազնագոյն Կաթողիկոսէն.

— Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհափառ Հայրապետ, Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Գարեգին Բ. Կաթողիկոսէն

— Հռովմէական Կաթողիկ եկեղեցւոյ Սրբազան Քահանայապետ, Նորին Սրբութիւն Յովհաննէս Պօղոս Բ. Պապէն.

— Մոսկուայի եւ Ռուսիոյ Օրթոտոքս եկեղեցւոյ Ամեն. Տ. Տ. Ալէքսէյ Բ. Սրբազան Պատրիարքէն.

— Թուրքիոյ Հայոց Ամեն. Տ. Գարեգին Պատրիարք Գազանեանէն.

— Թեմակալ Առաջնորդներէն, Պետական եւ Ազգային Հաստատութեան ղեկավարներէն.

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՔԷ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

PATRIARCHE SUPREME
CATHOLICOS DE TOUS LES ARMÉNIENS

N° 142

Ս. Էջմիածին 19 Մարտի 1993

ՆՈՐԻՆ ԱՄԵՆԱՊԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ
Տ. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀԱՅՈՑ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ
Ե Ր Ո Ւ Ս Ա Ղ Է Մ

„Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց”

Ամենապատիւ Սրբազան Եղբայր,

Ահաւասիկ վերստին հնչեց խորհուրդաւոր ժամը, երբ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից երջանիկ ենք Ձեզ աւետելու թէ „Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց”:

Քրիստոսի հրաշալի յարութեան աւետիսը ոչ միայն պատմական աշխարհասասան մի իրողութիւն է, այլ նաև կենդանի ապրում ամէն հայ քրիստոնեայի համար, ամէն տարի աւետուող միշտ նոյն ցնծութեամբ:

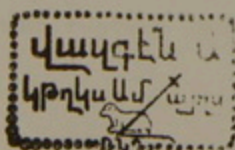
Արդ, սիրելի Սրբազան Եղբայր, քերկրեալ սրտով ողջունում ենք Ձեզ գատկական սուրբ աւետիսով և մաղթում, որ յարուցեալ փրկչին շնորհները առատապէս քաշխուեն Ձերդ Ամենապատուութեան, Սուրբ Աթոռիդ ուխտապահ միաբանութեան ու ժողովրդեան, հաւասարապէս բոլորին:

Մենք մնում ենք նաև աղօթող, որ քարին Աստուած օգնութեան հասնի մեր տառապեալ ազգին այս օրերին և շուտով կարողանանք ողջունել Մայր Հայրենիքում և Արցախում առաւօտը խաղաղութեան և արդարութեան:

Սրտանց յղում ենք Ձեզ Մեր եղբայրական սէրը և գնահատանքը:

Ողջ լեբուք գօրացեալ Սուրբ Հոգւով:

Եղբայրական սիրով ի Քրիստոս,

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԱՆԹԻԼԻԱՍ - ԼԻԲԱՆԱՆ

Թիվ 59/93

Անթիլիաս, Ս. Զատիկ, 1993

Ամենապատիւ

Տ. Թորգոմ Արքեպսկ. Մանուկեան
Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի
Երուսաղէմ.

Սիրեցեալ Եղբայր ի Քրիստոս,

Ս. Յարութեան տօնին առիթով, եղբայրական սիրոյ պարտք կը զգանք Ձերդ
Ամենապատուութեան եւ Սրբոց Յակոբեանց Ուխտեալ Միաբանութեան յայտնելու Մեր
ջերմ շնորհաւորութիւնները:

Քրիստոսի Յարութեան զօրութիւնը առատաբոխ աղբիր մը եղած է մեր ժողո-
վորդի կեանքի առողջ, տոկուն եւ ստեղծագործական ընթացքին մէջ:

Ներկայ ժամանակներուն Հայ ժողովուրդը վերստին այցելուած է Յարուցեալ
Փրկչի կենսատու շունչէն: Մեր աղօթքն է ու մաղթանքը՝ որ մեր ժողովուրդի զաւակ-
ները ամէն տեղ հաղորդ մնան Քրիստոսի Յարութեան խորհուրդին, Ս. Պօղոս Ա-
ռաքեալի բառերով՝ «Ծածկանա՛ւ զՔրիստոս եւ ամոր յարութեան զօրութիւնը»
(Փիլիպ. Գ. 10):

Թող Յարուցեալն Փրկիչ Ձեզի պարգեւէ այդ զօրութեան բարիքները՝ Երուսա-
ղէմի Պատրիարքութեան եւ համայն հայ եկեղեցոյ բարգաւաճման եւ մեր ժողովուրդի
հոգեւոր պայծառութեան համար:

Մնամք եղբայրական սիրոյ ողջունիւ

ԱՂՕԹԱԿԻՑ

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՄԵՍԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

SECRETARIAT OF STATE

FROM THE VATICAN,

26 April 1993

No. 322.000

Your Beatitude,

His Holiness Pope John Paul II has asked me to acknowledge with gratitude your message on the occasion of the Feast of Easter.

During these days, Christians everywhere have celebrated the Resurrection of the Lord with faith renewed. Jesus Christ opens the doors of Life and invites each one of us to enter in.

The Easter Christ desires to share his divine intimacy with all mankind. This certitude rekindles our joy for we believe that the possibility of an ever deeper entry into the life of God is being offered to all people of good will.

I pray to the Risen Lord that the joy which issues from the celebration of this feast may be bestowed abundantly on you and on your faithful. May this joy we share be fruitful in our common search for unity.

It is with these thoughts that I ask you to accept my fraternal greetings in Christ our Lord.

Yours sincerely in Christ,

Secretary of State

His Beatitude Torkom Manoogian
Armenian Patriarch of Jerusalem
St. James Monastery
P.O. Box 14001
91190 Jerusalem

Патриарх Московский и всея Руси

119034 Москва, Чистый пер. 5

ЕГО БЛАЖЕНСТВУ,
БЛАЖЕННЕЙШЕМУ ТОРКОМУ МАНУКЯНУ,
АРМЯНСКОМУ ПАТРИАРХУ ИЕРУСАЛИМА

Ваше Блаженство, Блаженнейший Владыко,
возлюбленный о Господе Собрат!

ХРИСТОС ВОСКРЕСЕ!

Смерти празднуем умерщвление, адово
разрушение, иного жития вечного начало,
и играюще поем виновного, единого благо-
словенного отцев Бога и препрославлен-
ного.

/Ирмос 7-й песни пасхального канона/

Сердечно поздравляю Вашу Святыню с великим и спасительным
праздников Праздником - Светлым Христовым Воскресением!

В сей нареченный и святой день соединяю свои молитвы
Божественному Победителю смерти с молитвами Вашего Блаженства,
дабы Христос, возвестивший "Я есмь воскресение и жизнь"
/Ин.11,25/, соделал нас и всех благочестивых чад Святой Церкви
причастниками жизни вечной.

Да благословит Господь Ваше возлюбленное Блаженство многие
и долгие годы в душевном и телесном здравии встречать со всей
христоименитой паствой Вашей сей пресветлый Праздник и воспе-
вать тридневно Воскресшего и нас с Собой совоздвигшего Христа
Жизнодавца.

Пребудем же верными хранителями Пасхальной радости, провоз-
вестниками бесконечной любви Божией к человеку, дабы богоданным
служением примирения /2 Кор.5,18/ умягчать ожесточение сердец
многих страждущих и обремененных и утверждать на земле мир
Христов /Ин.16,33/.

С неизменной братской о Христе Воскресшем любовью

ПАТРИАРХ МОСКОВСКИЙ И ВСЕЯ РУСИ

Пасха Христова
1993 г.
Москва

Թորգոմ Արք. Մանուկեան
Պատրիարք Երուսաղէմի

Ս. Զատիկի Հրաշափառ Տօնին առիթով Զերդ Ամենապատուութեան կը յղենք Մեր սրտագին շնորհաւորութիւնները: Կ'աղօթենք առ բարձրեալն Աստուած որ շնորհէ Զեր եղբայրութեան առողջութիւն եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան անասանութիւն եւ քարգաւառութիւն

Եղբայրական Սիրով
Գարեգին Պատրիարք Թուրքիոյ

His Majesty King Hussein
Royal Palace
Amman (Jordan)

The Armenian Patriarchate of Jerusalem and our community in the Holy Land extend their heartfelt congratulations and well wishes to Your Majesty on this joyful occasion asking the Lord to keep You and Guard You.

Archbishop Torkom Manoogian
Armenian Patriarch of Jerusalem

H. E. Archbishop Torkom Manoogian
Armenian Patriarch of Jerusalem

His Majesty the King has commanded me to write and send to you His Majesty's sincere thanks and appreciation for your kind message of greetings and good wishes you so kindly sent on the occasion of the anniversary of His Majesty's 40th assumption of His constitutional powers.

With Best Wishes and Regards,
Ambassador Mohammad Adwan
Chief of Royal Protocol

ՏԻՐՈՒՆԻ

ՀԱՆԳԻՍՏ ՏԻԿԻՆ ՄԱՐԻ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ

Ապրիլ 23ին Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հայրը իմացաւ մահուան տխուր լուրը հանրածանօթ եւ ազնուական հայ տիկնոջ եւ ընտանեւէր մօր, Տիկին Մարի Մանուկեանի, որ նախորդ օրը վախճանած էր Տիբրոյթի մէջ: Ապրիլ 24ի երեկոյին, ժառանգաւորաց Վարժարանի Ալեք եւ Մարի Մանուկեան սրահին մէջ, Եղեռնի նահատակներու յիշատակին կազմակերպուած յայտագրի վերջաւորութեան, Պատրիարք Սրբազան Հայրը ծանոյց ներկաներուն տխուր լուրը եւ "Հոգւոց" աղօթքով հանգիստ մաղթեց ննջեցեալի հոգիին:

Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը, իր կողմէ յանուն Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Երուսաղիմահայ ժողովրդեան, բոլորին խորին ցաւակցութիւնները փոխանցեց հանգուցեալ Տիկին Մարի Մանուկեանի ազնուազարմ կողակցին, մեծայարգ Տիար Ալեք Մանուկեանին եւ զաւակներուն եւ ընտանիքի անդամներուն:

Տիկին Մարի Մանուկեան ծնած է 1902ին Իզմիրի մէջ: Ան դուստրն էր Տէր եւ Տիկին Պ. Թաթեաններու: Թաթեան ընտանիքը 1910ին փոխադրուած է Ամերիկա եւ հաստատուած է Նիւ Եորք քաղաքին մէջ, ուր պարմանուի Մարի ստացած է իր ուսումը: Ան փոքր տարիքէն ցուցաբերած է գեղարուեստական յատուկ ձիրքեր: Ան իր եղբօր՝ Առաքելի, որ շնորհալի երգահան ջութակահար մըն էր, եւ Արմենակի, ինչպէս քոջը՝ Արշոյին, գործօն կերպով մասնակցած է Նիւ Եորքի հայ համայնքի գեղարուեստական կեանքին: Ան քազմաթիւ դերեր վերցուցած է հայկական թատերախաղերու մէջ եւ դաշնամուրային ելոյթներ ունեցած է քնմերու վրայ:

Ան 1931ին ամուսնացած է Տիբրոյթի

անուանի նարտարարուեստական, Մաւֆօ ընկերութեան հիմնադիր եւ քարերար Ալեք Մանուկեանի հետ եւ ունեցած են երկու զաւակներ՝ Լուիզ եւ Ռիչըրտ:

Երկար տարիներ ապրելէ ետք Տիբրոյթի մէջ, Մանուկեանները իրենց բնակարանը նուիրած են Տիբրոյթի քաղաքապետութեան, որ ներկայիս զայն կը գործածէ իբրեւ քաղաքապետի պաշտօնական բնակարան:

Մարի Մանուկեան գործունեայ էր հայ գաղութի մշակութային եւ քարեսիրական կեանքին մէջ: Անոր քազմաբեղուն ազգային ծառայութեանց մէջ, յատկանշական է մանաւանդ հայկական խոհանոցի առաջին անգլերէն գիրքը, գործին կազմած է եւ վաճառած է ի նպաստ Բարեգործականի, պատկառելի գումարներ ապահովելով Միութեան: Ան վարած է նաեւ քազմաթիւ այլ պաշտօններ, ինչպէս Հ.Բ.Ը.Միութեան Տիբրոյթի մասնաճիւղի ատենապետութիւնը ինչպէս նաեւ անդամակցութիւնը Լիվոնիա քաղաքի հայ տարեցներու տան: Ան մասնաւորաբար գործօն էր Բարեգործականի մէջ, որուն նախագահութիւնը 37 տարիներ ամբողջ վարեց իր ամուսինը՝ Տիար Ալեք Մանուկեան: Իսկ վերջին չորս տարիներուն Միութեան նախագահութիւնը ստանձնած է իրենց դուստրը՝ Տիկ. Լուիզ Մանուկեան Սիմոն:

Տիկին Մանուկեան կը սիրէր ճամբորդել: Ան իր ամուսնոյն ընկերացած է դէպի աշխարհի տարբեր երկիրները՝ ազգային առաքելութեամբ եւ յաճախ մասնակցելու Մանուկեաններու անունով կառուցուած դպրոցներու եւ թանգարաններու բացման հանդիսութեանց: Այսօր Մարի Մանուկեանի անունով կը գործեն երկու վարժարաններ՝ Լոս Անճելըսի եւ Պուեռտո Այրէսի մէջ, Արժանքին: Ան

սակաւաթիւ սփիւռֆահայերէն մէկն էր որ 1955ին Սուրբ Էջմիածնի մէջ մասնակցեցաւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգէն Ա. Հայրապետի օծման արարողութեան, առաջին անգամ ուխտի երթալով հայրենիք:

Մանուկեան ամուլը իշխանական նուիրտութիւններ կատարած են Միշիկընի համալսարանին, Տիթոյթի Ուէյն Նահանգային Համալսարանին, Հարվըր հիւանդանոցին եւ քաղմաթիւ այլ վարժարաններու, հիւանդանոցներու, եկեղեցիներու եւ մշակութային հաստատութեանց: Տիկին Մանուկեան յամառ ընթերցող մըն էր. մինչեւ իր յառաջացեալ տարիքը հաւատարիմ հետեւող մըն էր հայ մամուլին. միշտ արթուն միտքով կը հետեւէր հայ թէ օտար գիրքերու հրատարակութեան եւ յափշտակութեամբ կը կարդար անոնցմէ շաղերը:

Հանգուցեալը իր ետին կը թողու իր ամուսինը՝ Ալեք Մանուկեան, դուստրը՝ Լուիզ Մանուկեան Սիմոն, զաւակը Ռիչըրտ Մանուկեան, ինչպէս նաեւ վեց թոռներ եւ երկու թոռնորդիներ:

Թաղման կարգը կատարուեցաւ Սաուքֆիլտ, Միշիկընի Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ Եկեղեցւոյ մէջ, ձեռամբ Ամերիկայի Հայց. Եկեղեցւոյ Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Գեր. Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեանի, եւ մասնակցութեամբ Արեւմտեան Թեմի եւ Գնատայի Թեմի Սրբազան Առաջնորդներուն, Գեր. Տ. Վաչէ Արք. Յովսէփեանի եւ Գեր. Տ. Յովնան Արք. Տէրտէրեանի, եւ մեծ թիւով հոգեւորական հայրերու եւ սգակիրներու, Հիւսիսային եւ Հարաւային Ամերիկայի, Եւրոպայի եւ Միջին Արեւելի երկիրներէն:

Առաջնորդ Խաժակ Սրբազան իր դամբանական խօսքին մէջ, անդրադարձաւ ննջեցեալին արժանիքներուն, իբրեւ համակրելի եւ համեստ հայ մայր մը, քարեսիրտ եւ ազնիւ հոգի մը, որ համախոհ կողակիցը մնաց միշտ իր քարեգործ ամուսինին, թէ ազգային բեղուն գործունէութեանց եւ թէ առեւտրական ասպարէզի իրագործումներուն մէջ:

Հանգիստ Տիկին Մարի Մանուկեանի հոգւոյն եւ Ս. Հոգւոյ միխթարութիւն Տիար Ալեք Մանուկեան քարերարին եւ իր հարազատներուն:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

ԵՂ. 15 Ապրիլ.- Աւագ Հինգշաբթի (Յիշատակ Ընթրեաց): Առաւօտեան ժամերգութեան աւարտին, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ "Կարգ Ապաշխարութեան": Սուրբ Պատարագը Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց Լուսարարայեւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, որ կարդաց Ս. Բարսեղ Հայրապետի Ս. Հաղորդութեան ձառը:

- Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին գոյգ դասերն ալ, "Ունիւալի" արարողութեան աղիթով լեցուած էին օտար բարձրաստիճան հիւրերով, որոնց կարգին Նրուսաղէմի Բաղապետ Վսեմ. Թէտի Բոլլէ Եւ հիւպատոսներ: Արարողութեան աւարտին, Անկլիկան Եկեղեցւոյ Քաֆիթի Նպիսկոպոսը Անգլիկէն լեզուով Աւետարան կարդաց: "Ունիւալ" ի տպաւորիչ կարգը կատարեց Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրը:

- Ժամ մը ետք Հոգշ. Տ. Անուշաւան Ծայրագոյն Վարդապետի գլխաւորութեամբ, թափօրական գնացով այցելութիւն տրուեցաւ Քրիստոսի գոյգ բանտերուն, Ամնա Քահանայապետի բնակարանին տեղոյն վրայ կառուցուած Սուրբ Հրեշտակապետաց եկեղեցիին, Եւ Կայիափայ Բաղապետի տան տեղոյն վրայ կառուցուած Սուրբ Փրկիչ եկեղեցիին: Գերշ. Տ. Կիրեղ Նպս. Գաբրիէան խօսեցաւ եկեղեցիին անցեալին մասին:

Հոգեհանգիստ կատարուեցաւ Սուրբ Աթոռոյս հանգուցեալ Պատրիարքաց դամբարաններուն վրայ:

- Գիշերը Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ "Կարգ Խաւարման":

Համատարած մութին մէջ, Բարոզեց Լուսարարայեւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան, բնաբան ընտրելով "Յիշեա՛ զիս, Տէր յորժամ գայես արքայութեամբ քով":

Հանդիսապետն էր Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Ուր. 16 Ապրիլ.- Աւագ Ուրբաթ (Յիշատակ Զարչարանաց Խաչելութեան Եւ Թաղման Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի):

Կէսօրը քիչ անց, Սուրբ Յարութեան վերնամատարան մէջ կատարուեցաւ "Կարգ Խաչելութեան", հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Կիրեղ Նպս. Գաբրիէան:

Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ, կատարուեցաւ "Թաղման կարգ": Հանդիսապետն էր Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Շր. 17 Ապրիլ.- Աւագ Շաբաթ (Ճրագալոյց Ջատկի): Ըստ սովորութեան, առաւօտեան ժամը 9ին Սուրբ Յարութեան Տաճարին դուռը բացուեցաւ

մեր կողմէն, բանալին պաշտօնապէս առնուելով Վանքի Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեանի ձեռքէն:

- Ժամը 11ին Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ի գլուխ Միաբանութեան Եւ ուխտաւորներու, մուտք գործեց Սուրբ Յարութեան Տաճար:

Յունաց Ամեն. Տ. Տիոտորոս Պատրիարքին հետ Սուրբ Գերեզման մտաւ մեր լուսահանը՝ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Հինգ վայրկեան ետք, երբ լոյսը դուրս կու գայ Սուրբ Գերեզմանի պատուհանէն, զուարթօրէն կը սկսին ղօղանջել Տաճարին բոլոր Յունական Եւ Հայկական զանգերն ու կոչակները: Լուսահան Հայր Սուրբին գլխաւորութեամբ Հայկական թափօրը կը կազմուի, որուն կը հետեւին Ղպտոց Եւ Ասորոց թափօրականները: Թափօրը երիցս կը դառնայ Սուրբ Գերեզմանին շուրջ, "Քրիստոս Յարեա՛" երգելով: Ժամը 3.30ին Միաբանութիւնը վանք կը վերադառնայ: Իսկ Սուրբ Յարութիւն կը մատուցուի ճրագալոյցի Ս. Պատարագ: Ժամարարն էր Կոմիտաս Վրդ. Շերալէքեան:

Դաւթի Բերդին դիմաց, Պատրիարք Սրբազանը Եւ լուսահան Վարդապետը կը զգեստաւորուին Եւ Յարութեան շարականներ երգելով թափօրը կը յառաջանայ Եւ մուտք կը գործէ Մայր Տաճար, ուր Պատրիարք Սրբազանը յարութեան աւետիսով կ'արձակէ ժողովուրդը:

Ժամ մը ետք, Ճրագալոյցի արարողութիւնը կը սկսի ի Սուրբ Յակոբ, որուն աւարտին Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան կը մատուցանէ Ս. Պատարագը Աւագ Սեղանին վրայ: Գերշ. Տ. Կիրեղ Նպս. Գաբրիէան նախագահեց Սուրբ Ջատկի նախատեսակին, որուն աւարտին "Այսօր Յարեա՛" շարականը երգելով կը բարձրանան վանքի սեղանատունը՝ օրհնելու Եւ ընթրելու:

Կիր. 18 Ապրիլ.- Ջատկի Յարութեան Տեառն Մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

- Կէս գիշերը երկու ու կէս ժամ անցած մայրավանքին զանգը կը հնչէ: Գերշ. Տ. Կիրեղ Նպիսկոպոսի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը կը մեկնի Սուրբ Յարութեան Տաճար: Յունաց արարողութեան աւարտին, առաւօտեան ժամերգութիւնը կը շարունակուի Սուրբ Գերեզմանի շուրջ թափօրով Եւ հետեւողութեամբ Ղպտոց Եւ Ասորոց:

Գերշ. Տ. Կիրեղ Նպս. Գաբրիէան մատոյց օրուան Պատարագը Քրիստոսի Գերեզմանին վրայ Եւ Բարոզեց: Արարողութեան կարեւոր մասը ձայնասփռուեցաւ Խաչալեւան Ռատիօկայանէն: Ներկայ էր Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրը: Վանք դարձին, Յարութեան շարականներու

երգեցողութեամբ, Միաբանութիւնը յառաջացաւ Հայոց Թաղի մուտքէն եւ բարձրացաւ Պատրիարքարան:

- Կէսօրէ ետք, Մայրավանքի մեծ բակին մէջ կատարուեցաւ Ջատկական մեծ "Անդաստանը" հանդիսապետութեամբ Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր: Եւ ապա կատարուեցաւ Երեկոյեան ժամերգութիւնը:

Բշ. 19 Ապրիլ.- Յիշատակ Մեռելոց: Ըստ սովորութեան, Ամենապատիւ Պատրիարք Հայրը Հանդիսատար Ս. Պատարագ մատոյց Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ եւ ֆարոգեց:

Սուրբ Պատարագէն ետք, Նորին Ամենապատուութիւնը ամպիռվանի տակ եւ Սուրբ Խաչափայտի մատունքն ի ձեռին, մախագահեց եռադարձ թափօրին:

Վարդապետներ ի ձեռին ունէին Սրբոց մատունքներ: Երգուեցաւ "Ճանապարհ"ը ուխտաւորաց համար: Յետոյ բոլորն ալ Պատրիարքարան բարձրացան, երգելով "Քրիստոս Յարեալ" շարականը: Սրբազան Պատրիարքը իր օրհնութեամբ արձակեց ներկաները բաժնելով Սուրբ Պատարագի նշխար:

Գշ. 20 Ապրիլ.- Մայր Տաճարի Սուրբ Գլխադիրն մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Բագրատ Աթղ. Պուրեւեհեան: Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան մախագահեց ընդհանուր հոգեհամգիստի պաշտամունքին:

Ծր 24 Ապրիլ.- (78րդ տարեդարձ Ապրիլեան եղեռնի): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ հանդիսաւոր Պատարագ մատոյց եւ ֆարոգեց Գերշ. Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտատեան: Ապա կատարուեցաւ Հոգեհամգստեան մասնաւոր պաշտօն՝ մեր բիրտաւոր մահատակներու հոգիներուն համար: Թափօր կազմուեցաւ հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի եւ հանգստեան շարականներու երգեցողութեամբ, Հ.Մ.Ը.Մ. եւ Հ.Ե.Մ. սկաւտներու եւ արեւոյշներու առաջնորդութեամբ, ցեղասպանութիւնը դատապարտող ֆառաւելով լոգումքներով եւ բազմաթիւ ծաղկեպսակներով, ուղղուեցաւ դէպի Փրկչի գերեզմանատունը եւ բոլորուեցաւ Արարայի մահատակաց յուշարձանին շուրջը, ուր կատարուեցաւ հոգեհամգստեան կարգ, որմէ ետք խօսք առաւ Յակոբ Սեւանը:

Իրիկունը ժառանգաւորաց Սրահին մէջ տեղի ունեցաւ Ապրիլեան Նահատակաց ոգեկոչման հանդիսութիւն. մախագահեց եւ փակման խօսքը կատարեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Կիր. 25 Ապրիլ.- Նոր Կիրակի (Կրկնագատիկ

Յիշատակ Նահատակաց): Ըստ սովորութեան, Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց լուսահան Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Ծր. 1 Մայիս.- Աւետումն Սուրբ Աստուածածնի: Երէկ յետ միջօրէի մախատօնակին մախագահեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

- Առաւօտուն Գերշ. Տ. Սեւան Եպիսկոպոսի գլխաւորութեամբ, Միաբան հայրեր ինքնաշարժերով իջան Գեթսեմանիի ձորը, "Հրաշափառ"ով մուտք գործեցին Սուրբ Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Գերեզմանին վրայ հանդիսաւորապէս պատարագեց Գերշ. Հանդիսապետ Սրբազանը:

- Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը "Հրաշափառ"ով մուտք գործեց Սուրբ Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւնն ու մախատօնակը մեր վերնամատրան մէջ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Կիր. 2 Մայիս.- Աշխարհամատրան (Կանաչ Կիրակի): Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Սուրբ Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Ապա, Լուսարարապետ Դաւիթ Արք. Սահակեան Պատարագ մատոյց Քրիստոսի Գերեզմանին վրայ եւ ֆարոգեց եւ մախագահեց Սրբավայրին առջեւ կատարուած "Անդաստան"ին:

Ծր. 8 Մայիս.- Սուրբ Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սուրբ Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

Կիր. 9 Մայիս.- Կարմիր Կիրակի: Սուրբ Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սուրբ Յարութիւն: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Ծր. 15 Մայիս.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սուրբ Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Կիր. 16 Մայիս.- Տօն Երեւման Սրբոյ Խաչին: Առաւօտեան ժամերգութեան ընթացքին Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան կարդաց Սուրբ Կիրիլի բողոքը եւ ապա մախագահեց "Անդաստան"ին: Սուրբ Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Խորանին վրայ: Ժամարարն էր Աւետիս Աբեղայ Իփրաքեան: Խորանին վրայ դրուած էր խաչի նշանը՝ վառ կանթեղներով:

Ծր. 22 Մայիս.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սուրբ Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 23 Մայիս.- Ս. Պատարագը

մատուցուեցաւ ի Սուրբ Յարութիւն: Ժամարարն էր Հոգշ. Ս. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Ջղաճեան:

Դշ. 26 Մայիս. - Կէսօրէ ետք, Գերշ. Ս. Սեւան Եպս. Դարիպեանի գլխաւորութեամբ, Միաբան հայրեր ինքնաշարժերով բարձրացան Ջիթենեաց լեռ, ուր Համբարձման Սրբավայրին վրայ կառուցուած մեր վրամամատրան մէջ պաշտուեցան ժամերգութիւն եւ նախատօնակ:

Իրիկնադէմին ժամը 6.30ին պաշտուեցաւ Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւն, որ աւարտեցաւ 8.15ին:

Եշ. 27 Մայիս. - Համբարձում Տեառն: Առաւօտուն Գերշ. Ս. Սեւան Եպս. Դարիպեանի գլխաւորութեամբ, Միաբան հայրեր դարձեալ ինքնաշարժերով բարձրացան Ջիթենեաց լեռ ու "Հրաշափառ"ով մուտք գործեցին: Մեր վրամամատրան մէջ Սուրբ Պատարագ մատուցելու փարձոցէ հանդիսապետ Սրբազանը: Մայր Աթոռ Սիսիւն Սուրբ Էջմիածին փոխադրութեան տարեդարձի Մաղթամբին նախագահեց Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, իսկ "Անդաստան"ին նախագահեց պատարագիչ Սրբազանը:

Շք. 29 Մայիս. - Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի տանիքի Ս. Համբարձման մատրան մէջ: Ժամարարն էր Ս. Բագրատ Արդ. Պուրնէճեան:

- Կէսօրէ ետք ժամերգութիւնը եւ նախատօնակը պաշտուեցաւ ի Սուրբ Հրեշտակապետաց եկեղեցին: Հանդիսապետն էր Գերշ. Ս. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան:

Կիր. 30 Մայիս. - Երկրորդ Ծաղկազարդ: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ եւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին: "Անդաստանին" հանդիսապետն էր Գերշ. Ս. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան: Ժամարարն էր Հոգշ. Ս. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան, որ նաեւ փարձեց:

Շք. 5 Յունիս. - Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի տանիքին վրայ գտնուող Ս. Առաքելոց մատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Ս. Կոմիտաս Վրդ. Շերպէճեան:

- Կէսօրէ ետք, Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարի մէջ պաշտուած Հոգեգալստեան հանդիսաւոր նախատօնակին:

- Իրիկնադէմին, ի Սուրբ Յակոբ պաշտուած "Եկեղեցի"ի եւ հսկման կարգերուն նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Ս. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Կիր. 6 Յունիս. - Հոգեգալուստ (Պնտեկոստ) եւ Բարեկենդան Եղիական Պահոց: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ

Սեղանին վրայ մատուց Լուսարարապետ Գերշ. Ս. Դաւիթ Արք. Սահակեան: "Հոգի Աստուծոյ" երգէն առաջ, պատարագիչ Սրբազանը Աւագ Խորանին վրայէն կարդաց Յովհաննու Ոսկեքերանի Հոգեգալստեան ներբողի մէկ մասը:

- Կէսօրէ ետք, ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ Սիոնի վերջին ընթերցան վերնամատրան մէջ, գլխաւորութեամբ Գերշ. Ս. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեանի:

Ապա բոլորը ուղղուեցան Ս. Փրկչի վանքը, որուն գաւթին մէջ հոգեհանգստեան կարգ կատարուեցաւ հանգուցեալ Պատրիարքաց, եւ Միաբանից հոգիներուն համար:

Շք. 12 Յունիս. - Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սուրբ Գլխադիր, Ժամարարն էր Հոգշ. Ս. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան: Ապա կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան ցկեանս նախագահ Տիար Ալեք Մանուկեանի կողակից Տիկին Մարի Մանուկեանի մահուան քառասունօրեայ առթիւ: Նախագահեց Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Կիր. 13 Յունիս. - Յիշատակ Եղիայի Մարգարէին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Ս. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան: Ժամարարն էր Հոգշ. Ս. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեան:

- Երեկոյեան ժամերգութիւնը եւ նախատօնակը պաշտուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Հանդիսապետն էր Գերշ. Ս. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

Բշ. 14 Յունիս. - Սուրբ Կուսմանցն Հոփսիմեանց: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ, իսկ Ս. Պատարագը Հոփսիմէի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Ս. Աւետիս Արդ. Իփրաճեան:

Ուրբաթ 18 Յունիս. - Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Ելմ ի Վիրապէն նախատօնակին նախագահեց Գերշ. Ս. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան:

Շք. 19 Յունիս. - Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի (Ելմ ի Վիրապէն): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան՝ Ս. Լուսաւորչի սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Ս. Գուսան Վրդ. Ալեանեան:

- Կէսօրէ ետք Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Համբարձիւն ետք ծնրադիր "Տէր Ողորմեա" երգուեցաւ:

Կիր. 20 Յունիս. - Տօն Կարօտիկէ Եկեղեցւոյ Ս. Էջմիածնի: Առաւօտեան ժամերգութեան ժամանակ կատարուեցաւ "Անդաստան", հանդիսա-

պետն էր Գերշ. Տ. Սեւան եպս. Ղարիպեան: Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց եւ քարոզեց Հոգշ. Տ. Ամուշաւան Մ. Վրդ. Զոյջանեան: Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը մատագահեց "Հայրապետական Մաղթամբ"ի արարողութեան:

Շր. 26 Յունիս.- Ս. Մեծին Ներսիսի եւ Խաղայ եպիսկոպոսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր 27 Յունիս.- Բարեկենդան Ս. Լուսաւորչի Պահոց: Սուրբ Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սուրբ Յարութիւն, մեր վերամատարան մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Սեւան եպս. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Բշ. Մարտ 22.- Իսրայէլի Յունաց Ընդհանուր Գոմսուլը Միմայէլ Գամպանիս, Պատրիարք Սրբազան Հօր այցելութեան եկաւ, պաշտօնով երկրէն հեռանալուն եւ Պրոսֆէլ փոխադրուելուն առիթով:

Դշ. Մարտ 24.- Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Մեծ Պահոց Միջինքին առիթով Միաբանութեան անդամներուն հետ մտերմիկ ընթրիքի երեկոյթ մը ունեցաւ Պատրիարքարանին մէջ:

Եշ. Մարտ 25.- Յունաց Ազգ. Անկախութեան տարեդարձին առիթով Յունաց Հիւպատոսի կազմակերպած ընդունելութեան, Նէշընըլ Փալըս պամդոկի մէջ, ներկայ գտնուեցաւ Պատրիարք Սրբազանը, ընկերակցութեամբ Դաւիթ եւ Յուսիկ Սրբազաններու եւ Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեանի:

Դշ. Մարտ 31.- Իսլամաց մոր մշակակութեան դատախազին եւ իմամին շնորհաւորութեան այցելութիւն տուաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Գեր. Տ. Սեւան եպս. Ղարիպեանի եւ Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեանի:

Եշ. Ապրիլ 1.- Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ տեսակցութիւն ունեցան որոշ թիւով անդամներ Հրեայ եւ Քրիստոնեայ ինքըրֆէյթի ընկերակցութեան, հետաքրքրուած Հայ եկեղեցւոյ եւ ժողովուրդի պատմութեամբ եւ աւանդութիւններով:

Ուր. Ապրիլ 9.- Աւագ Ուրբաթ (Երոպացւոց): Կէսօրին, Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ հանդիպում ունեցան Հոռմի Փոմֆիֆիլը Օրիէնթըլ վարժարանէն 50 (յիսուն) աստուածաբանական ուսանողներ, տարբեր երկիրներէ, ձեռնադրեալ եւ ոչ-ձեռնադրեալ, եւ մայրապետներ, իրենց դասատու եւ դեկավար Հայր Ռիչըրտ Մաֆօվֆիի

առաջնորդութեամբ: Ապա՝ խումբը այցելեց Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարը, ուր Լուսարարապետ Գեր. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան բացատրութիւններ տուաւ ներկաներուն:

Դշ. Ապրիլ 13.- Գօսթա Ռիֆայի հիւպատոս Տիկին Էլէն Քրէյսօ, ժամը 11.30ին այցելութիւն տուաւ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Դշ. Ապրիլ 14.- Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ տեսակցութիւն ունեցան հայ ուխտաւորներ, ընդ որս Օրիկոնէն, բազում տարիներու բացակայութենէ յետոյ Տիգ Ռանեան եւ Վարդուհի Մարթօ, եւ Անի Տիգրանեան, Երուսաղէմի դաստիարակ Պր. Եղիա Տիգրանեանի եղբայրը, բոյրը եւ դուստրը: Նաեւ Նի Ճըրգիէն, Երուսաղէմ-ձին Տէր եւ Տիկին Գրիգոր եւ Արփի Արսլանեան, եւ Տիար Միսաֆ Հայկեանց, բազում տարիներով Տնօրէն վարիչը Հ. Բ. Լ. Միութեան, եւ Մարսիլիան Երուսաղէմ-ձին Տիկին Ատրինէ Գարրիէլեան:

Ուր. Ապրիլ 16.- (Աւագ Ուրբաթ): Կէսօրին, Պատրիարք Սրբազան Հօր մատագահութեամբ, ժառանգաւորաց վարժարանի աշակերտութեան հետ, "Սիրոյ Ճաշի" հրաւիրուած էին Կոստանդնուպոլիսէն եկած 36 հոգիներ ուխտաւորներուն խումբը, առաջնորդութեամբ Պատրիարքի փոխանորդ, Գեր. Տ. Մեսրոպ Արք. Մուրաֆեանի:

Իսկ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի մէջ Քրիստոսի Թաղման Կարգի արարողութենէն յետոյ, նոյնպէս Պատրիարք Սրբազան Հօր մատագահութեամբ, ժառանգաւորաց վարժարանի աշակերտութեան հետ ընթրիքի հրաւիրուած էին Մարսիլիայէն եւ Նիսէն ուխտի եկած երեսուն հոգիներ խումբը, առաջնորդութեամբ Մարսիլիոյ Շրջանի Հայրապետական Պատուիրակի Փոխանորդ Գեր. Տ. Տարօն եպս. Ճէրէնեանի:

Դշ. 21 Ապրիլ.- Առտու ժամը 11ին Պատրիարք Սրբազան Հայրը հանդիպում ունեցաւ Կաթոլիկ եկեղեցւոյ Միջին Արեւելի Միսիոնի պատասխանատու Պրատիէր Ժօզէֆ Տանըլտի հետ եւ միասին ճաշեցին միաբանական սեղանատունը:

Բշ. 26 Ապրիլ.- Պատրիարք Սրբազան Հօր այցելութեան եկաւ Եթովպական Հապէշ եկեղեցւոյ Պատրիարք Տ. Տ. Փառլոս, որ ապա այցելեց մաեւ Սուրբ Յակոբ Մայր Տաճարը, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպիսկոպոսի եւ միաբան հայրերու ընկերակցութեամբ:

- Նոյն օրը հրեական Անկախութեան տօնին առթիւ Քաղաքապետին եւ Նախագահին հրաւեր ընդունելութեանց ներկայ եղան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, Գերշ. Տ. Կիրեղ եպս. Գաբրիէան եւ Պրմ. Գէորգ Հինդլեան:

– Պապական նուիրակին ի պատիւ տրուած ընդունելութեան մերկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Գեորգ Հինգիւսեան:

Դշ. 28 Ապրիլ. – “Ամի” ֆալափի պատմական յուշարձաններու եւ եկեղեցիներու սահիկներու ցուցադրութիւն, Պրմ. Թիէրիի–ի կողմէ: Նախագահեց եւ փակման խօսքը կատարեց ֆրանսերէնով եւ հայերէնով լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Եշ. 29 Ապրիլ. – Պատրիարք Սրբազան Հօր ֆաղափէն բացակայութեան պատճառով, Յունաց Պատրիարքի հրաւերին, Համբարձման Լերան իր բնակարանին մէջ, մերկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Դշ. 26 Մայիս. – Պատրիարք Սրբազան Հօր այցելութիւն տուին Իսրայէլի Ֆրանսական Դեսպանը, Թէլ Ավիվէն, եւ Երուսաղէմի մէջ Ֆրանսական Ընդհանուր Հիւպատոսը:

Բշ. 30 Մայիս. – Պատրիարք Սրբազան Հօր այցի եկաւ Ամերիկայի Եկեղեցիներու Խորհուրդի Միջին Արեւելքի Գրասենեակի վարիչ Տէլ Պիշլի, Երուսաղէմի մէջ Միջին Արեւելքի Եկեղեցիներու Խորհուրդի Գրասենեակի պաշտօնեաներուն հետ:

Եշ. 3 Յունիս. – Յետ միջօրէին ժամը 4ին, Իսրայէլի նորընտիր Նախագահ Ուլման այցելեց Ս. Յարութեան Տաճարը, որուն մուտքին դիմաւորուեցաւ Յոյն եւ Հայ Պատրիարքներու եւ Ֆրանսիական Գոստոսի եւ Ս. Յարութեան Տաճարի տեսուչներու եւ եկեղեցականներու կողմէ:

Ամեն. Պատրիարք Սրբազանին կ'ընկերակցէին Դաւիթ, Կիրեղ, Սեւան, Յուսիկ եւ Վաղարշ Սրբազանները, եւ Կոմիտաս եւ Ռազմիկ վարդապետները: Նախագահին կ'ընկերակցէին Երուսաղէմի Քաղաքապետ Թէտի Քօլլէի իր օգնականներով, եւ Ոստիկանութեան եւ Ապահովութեան պատասխանատու պաշտօնեաները:

Ողջոյնի խօսքերէն յետոյ, Պատրիարքներու մերկայացուցիչներ նախագահը առաջնորդեցին Տաճարի զանազան մասերը, մինչ Յունաց Պատրիարքը եւ Ֆրանսիական Մեծաւորը հիւրասիրուեցան Հայոց Տեսչարանին մէջ, մինչեւ Նախագահին հրաժեշտ առնելը:

Իսկ ժամը 6.30ին, Պատրիարք Սրբազան Հայրը մասնակցեցաւ Քաղաքապետ Թէտի Քօլլէի կազմակերպած ընդունելութեան՝ Դաւթի Բերդին մէջ, ի պատիւ Նախագահին, ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի եւ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեանի:

Կիր. 6 Յունիս. – Յետ միջօրէին, Պատրիարք Սրբազան Հօր այցելեց Ռօշըստըր, Նիւ Եօրքի Եպիսկոպոսական եկեղեցւոյ Եպիսկոպոսի օգնական

Ռօպերթ Մարքինըր, իր խումբին հետ, որ նախապէս ժամադրութիւն խնդրած էր մեր միաբան եղբայրներէն եւ Ռօշըստըրի եւ շրջակայքի հոգեւոր հովիւ Հոգ. Տ. Գեղամ Մ.Վրդ. Զաքարեանի միջոցաւ:

Բշ. 7 Յունիս. – “Ս. Երրորդութիւն” Ռուսաց Մայր Տաճարին մէջ մատուցուած Սուրբ Պատարագի եւ ապա ընդունելութեան մերկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

Գշ. 8 Յունիս. – Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ տեսակցութիւն ունեցան Շուէտի եկեղեցիներու խորհուրդի Ընդհանուր Վարիչին ընկերացող եւ Լուսնական եկեղեցիներու առաջնորդներ Զարոնէն, Հնդկաստանէն, Զայիրէն, Քենիայէն եւ Հարաւային Ամերիկայէն:

– Նոյն օրը յետ միջօրէին, Իտալական Հիւպատոսարանի կազմակերպած ընդունելութեան մասնակցեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Գեր. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի եւ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեանի:

Եշ. 10 Յունիս. – Քաղաքապետարանի Սրահին մէջ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու նախկին Արտաքին Գործոց Նախարար Զօրն Շուլցի “Երուսաղէմի պատուոյ քաղաքացիութեան” նշանի ստացման առթիւ մերկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. եւ Գերշ. Տ. Սեւան Եպիսկոպոս:

Բշ. 14 Յունիս. – Անգլիոյ քաղաքիին Մննդեան տարեդարձին առիթով, Անգլիական Հիւպատոսարանի կազմակերպած ընդունելութեան մասնակցեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Գեր. Տ. Դաւիթ Արքեպիսկոպոսի եւ Տ. Ռազմիկ վարդապետի:

Բշ. 28 Յունիս. – Երուսաղէմի նոր Քաղաքապետարանի շէնքին բացումին առիթով, հանդիսութեան եւ յայտագրին մերկայ գտնուեցաւ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Գեր. Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեանի եւ Հոգ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեանի: Երգչախումբի, նուագախումբի, պարերու, եւ Երուսաղէմի պատմական դէպքերէն սահիկներու բացատրութեան կարգին, արտայայտուեցան Քաղաքապետ Թէտի Քօլլէ, նախագահ էգեր Ուլման, եւ վարչապետ Իցհազ Ռապին:

Ս. ԱԹՈՌՈՑՍ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ Է ՀԵՏԵԻՆԱԼ ԳԻՐՔԵՐԸ

1. ՅՈՒՇԵՐ ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՈՐԲՈՒԹԵԱՆ
Գառնիկ Բանեան: Անթիլիաս, Տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1992 էջ 280:
2. ՆԱԽԱՇԱՎԻՂ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
Արքահամ վարդապետ Մկրտչյան: Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Քարոզչական Կեդրոն, 1990 էջ 116:
3. ՎԱԹՍՈՒՆԱՄԵԱԿ ՆՈՐ-ՍԻՍ ՍՈՒՐԲ ՍԱՐԳԻՍ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ
Գրիգոր Արեղայ Զիֆթեան: 1932-1992: Պէյրուք, Տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1992 էջ 31:
4. ԱՅԳԱԲԱՑ
Ֆրեզնո, Տպ. Մշակ, 1992 էջ 375:
5. ԿԵԱՆՔԻ ԽՕՍՔԵՐ
Նորայր Արք. Պողոսեան: Երուսաղէմ, Տպ. Սրբոց Յակոբեանց, 1992 էջ 190:
6. ՆԵՐԱՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՔՆՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ - Ա. Հատոր. Սրբագրուած եւ Միակ վաւերական Հրատարակութիւն, առանց այլընթերցումների - էջ 21.
ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ՀԱՄԱԲԱՐՔԱՌ Էջ 642
ՅՈՒՑԱԿ - էջ 149-307
Եզնիկ Կողբացի: Աշխատասիրութեամբ Մարտիրոս Մինասեանի ժնեւ, 1992: Դուկասեանց Եղբայրների Հաստատութեան Հրտրկթն.:
7. ՃԱՌՔ ԸՆԴԴԷՄ ԱՂԱՆԴՈՑ
Եզնիկ Կողբացի: Առձեռն ընթերցանութեան համար: Աշխատասիրութեամբ՝ Մարտիրոս Մինասեանի: Դուկասեանց Եղբայրների Հաստատութեան Հրտրկթն. ժնեւ 1992 էջ 116:
8. ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ
Յակոբ Վարդիվառեան: Պէյրուք, Հայ Տիպ Գոմբիւկրաֆ-Թեմնոփրես, 1989 էջ 445:
9. ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՄԸ ՈՂԻՍԱԿԱՆԸ
Արմենակ Մովսէսեան: Գէորգ Ճորն Մովսէսեանին Ընտանիքը եւ Անոր Ծառաւիղը: Հրատարակութիւն՝ Հովիւեան Մատենաշարի: Պէյրուք, Տպարան ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ, 1991 էջ 107:
10. ՀԱՅԱՍՏԱՆ - 1984
12. ԹՈՒՂԹ ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ
Ս. Ներսէս Շնորհալի: Գրաքարից Աշխարհաքարի վերածննդին՝ Տէր Մեսրոպ Գեղյ. Արամեանը, Տիգրան Խաչատրեանը, Սեդա Ստամբուլցեանը: Երեւան, Գանձասարի Հանդէս, 1991 էջ 123:
13. ԽՕՍՔ ՃՇՄԱՐԻՏ ՀԱԽԱՏՔԻ ԵՒ ԱՌԱՔԻՆԱՍԷՐ ՎԱՐՔԻ ՄԱՍԻՆ
Երեւան, Գանձասար Հանդէս, 1992 էջ 60
14. ՀԱՅ-ՇՎԵԴԵՐԵՆ ԲԱՌԱՐԱՆ
Փոլ Մինասյան: Սթոքհոլմ, Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցու Խորհուրդ, 1991 էջ 194:

(Շարունակելի)

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ

Քարտուղար Կիւլպէնկեան Մատենադարանի

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

Զատկուան Պատգամ

Վազգէն Ա. Կաթողիկոս

109-110

Խոռված ու Շփոթած Հոգիներ

Թ. Ա. Մ.

111-113

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ցորենի Հատիկին Այլաբանութիւնը

Թ.Ա.Մ.

114-116

Մոլորուածին Վերադարձը

Կոմիտաս Վրդ. Շերպէթեան

117-119

Զատիկ եւ Կարմիր Հաւիթ

Բաբգէն Թօփեան

120-123

Մանանեխի Հատիկին Զափ Հաւատք

Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան

123-125

Խաչեցար Քրիստոս Աստուած Մեր

Գրիգոր Ոսկանեան

126-129

Կ'անապարհնք . . . Ո՞ր հասնելու Համար

Վարդան Ա. Քենյ. Տիւլկերեան

130-132

Արքութեան Աստիճան Շնորհուած

132

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Լորտ Պայրընի "Հարուտի Որդւոյն

Թրգմ. Մուրատ Մանուկեան

133

Պանդխտութիւնը"

Անեղ

134

Հոգիդ

Վահրամ Մավեան

135

Ժամանակէն՝ Օր Մը Միայն

John Milton

136

On His Blindness

Թրգմ. Թ.Ա.Մ.

137

Իր Կուրութեան Առիթով

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

Կառուցման Խնդիրը

Հրապարակախօսութեան մէջ

Շահան Ռ. Պերպերեան

138-139

Ստորատեսութեան Բարդոյթը մեր

Շահան Ռ. Պերպերեան

139-141

Կեանքին Մէջ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Նարեկացու Գնահատութիւնը

Ա. Ղազինեան

142-151

Նուիրապետութիւն

1902 օրացոյց Երուսաղէմի

152-155

Ռուբէն Սեւակի Յիսուսը

Ժիրայր Նայիրի

156-158

Յիսուսի Կեանքը

Ռուբէն Սեւակ

159-165

Մաքիավելլի

165

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

(Էջմիածին 1992 Դ-Ե)

Լ. Հ. Հակոբեան

166-189

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ղուկաս Կարնեցու Նամակագրութիւնը

Վարդան Գրիգորեան

190-195

ԳՐԱԿԱՆ

Տապկած Հաւը

Ա. Խաչատուրեան

196-201

Ընկեր Փանջունու Տիպար

Սամուել Մուրատեան

201-211

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

"Ճանապարհ Դեպի Հաւատ" (Արել Արեղայ) Բարգէն Թօփեան 212-213

ԼՈՒՐԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԷՆ

- Մարդասիրական Օգնութիւններ 214-216
 - Քենթըրպըրիի Արքեպիսկոպոսի Այցը Էջմիածին 217-222
 - Օծումն Քիչնեւի Եկեղեցւոյ 223-225
 - Ուղեւորութիւն՝ Հայաստան-Էջմիածին Յովնան Արքեպիսկոպոս
 - Եկեղեցածին Տաղանդ (Լուսինէ Զաքարեան) Գեորգ Խոյոպեան

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

- Սաղիմական Ուխտագնացութիւն Արտէն Ա. Քինյ. Աշնեան 226-253
 - Երուսաղէմում Նշուեց Եղեռնի 78րդ տարեդարձը Վարդան Գրիգորեան 252-253
 - Եղեռնի 78րդ Յուշատօն եւ 254-255
 "Կիլիկիոյ Արքան" Մ. Իշխան
 - Քրիստոսի Քայլերով ՅԱՌԱՋ Ուխտաւոր 256-258
 - Պատրիարք Սրբազանի Առողջական Վիճակը 259-260
 - Ամալեքի Հանդէսներ Վանքի Վարժարաններու 260-261
 - Նիւ Եօրքի Ս. Վարդան Տաճարի 25 ամեակը Ֆլորենս Աւագեան 262-264
 - Զատկական Շնորհաւորանք 267

ՇՆՈՐՀԱԻՈՐԱԿԱՆՔ

268
 - Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետի 269
 - Մ. Տ. Կիլիկիոյ Վեհ. Կաթողիկոսի
 - Հռովմէական Կաթողիկ Եկեղեցւոյ քահանայապետ
 Նորին Սրբութիւն Յովհաննէս Պօղոս Բ. Պապի 270
 - Մոսկուայի եւ Ռուսիոյ Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ 271
 Ալեքսէյ Բ. Սրբազան Պատրիարքի 272
 - Թուրքիոյ Հայոց Ամեն. Տ. Գարեգին Ս. Պատրիարքի
 - Պատրիարք Սրբազան Հօր յղած հեռագիրը
 Յորդանանի Վսեմ. Հիւսէյն Թագաւորին 272
 եւ ստացուած պատասխանը

ՏԻՐՈՒՆԻ

Հանգիստ Տիկին Մարի Մանուկեանի 273-275

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

- Եկեղեցական-Բեմական 275-279
 - Պաշտօնական

ՅԱՆԿ՝ Կիւլպէնկեան Մատենադարանի
 կողմէ ստացուած գիրքերու

Սահակ Գալայեան 280

14 Մայիս 1993, Էֆումենիֆ արարողություն Նիսի եօրֆի Ա. Վարդան Մայր Տաճարի 25 ամեակին առիթով: Առաջին շարքի վրայ՝ Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեան, Տ. Ներսէս Արք. Պօղապալեան, Տ. Յովնան Արք. Տէրտէրեան:

Հայաստանի Հանրապետության Ամերիկեան Դեսպանը կը հիւրասիրուի Ամերիկայի Արեւելեան լքնի Առաջնորդարանին մէջ.

Զախեն աջ Տ. Կարապետ Փինյ. Քոչաբան՝ դիւանապետ, Տոբ. Էտկըր Յովսէփեան՝ բժշկապետ Գոլումպիա Հիւանդանոցի եւ Ատենապետ «Հայաստանի Վերականգման Առաջնորդարանի Զոնտ»ի բժշկական բաժանմունքին, Ալեքսանդր Արզումանեան՝ Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան մօտ Հայաստանի Հանրապետութեան լիազօր դեսպան, Ապետ Զաբարեան՝ անդամ Թեմական Խորհուրդի, Տ. Յովնան Արք. Տէրտեհան՝ Առաջնորդ Գանատայի Հայոց, Բաքի Արք. Շնայըր՝ Ատենապետ «Խղնի Կոչ Հիմնարկութեան», Գերդ Յովնանեան՝ ատենապետ «Հայաստանի Վերականգման Առաջնորդարանի Զոնտ»ի, Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի եւ Էլէրի Կիլմոր՝ Հայաստանի Հանրապետութեան Ամերիկեան Դեսպան:

Ա. Թարգման Տանարի մուտքին, 3 Յունիս 1993, ճախէն աջ.

Տ. Դանիէլ Եպս., Գուստոս Տ. Զիւսեփի Նագար, Տ. Ռազմիկ Վրդ., Տ. Տէտորոս Պատրիարք, Տ. Դաւիթ Արք., Նախագահ Ուայզման, Քաղաքապետ Թէտի Քօլէք, Տ. Թորգոմ Պատրիարք, Տ. Կիրեղ Եպս., Տ. Տիմոթի Արք.

Ա. Գերեզմանի մուտքին, 3 Յունիս 1993, ճախէն աջ.

Տ. Դաւիթ Արք., Տ. Տիմոթի Արք., Տ. Թորգոմ Պատրիարք, Տ. Վաղարշ Եպս., Նախագահ Ուայզման, Տ. Տէտորոս Պատրիարք, Գուստոս Տ. Զիւսեփի Նագար, Տ. Կիրեղ Եպս.

Յունաց Տ. Տեոտորոս Արքազան Պատրիարք, Տ. Թորգոմ Պատրիարք Մանուկեան, Ֆրանսիական Միաբանութեան Մեծաւոր Դուստոս Տ. Ճիւսեփի Նազարո, Ս. Յարութիւն, Հայոց Տեսչարան, 3 Յունիս 1993

Նախագահ Ուայզման, Տ. Դաւիթ Արք., Տ. Թորգոմ Պատրիարք, Տ. Կոմիտաս Վրդ., Տ. Սեւան Եպս., Ս. Յարութեան Տաճար, 3 Յունիս 1993

Աւագ Հինգշաբթի, Ռոմիւլայ, Սրբոց Յակոբեանց Տաճարի Աւագ Խորանին վրայ, 15 Ապրիլ 1993

Աւագ Հինգշաբթի, Ռոմիւլայ, Տ. Թորգոմ Պատրիարք, Տ. Տաթև Նպս. Հերէնեան, 15 Ապրիլ 1993

Աւագ Հինգշաբթի, Ոսնկուայ, "Օրհնեացի եւ Սրբեացի ջուրս եւ իւղս", Սրբոց Յակոբեանց Տաճարի
Աւագ Խորանին վրայ, 15 Ապրիլ 1993

ՎԵՐՋԻՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԵՐԳԵՐԻ ՓԱՅԼՈՒՆ
ԿԱՏԱՐՈՂԻ ՀԱՄԲԱՎ Է ՁԵՌՔ ԲԵՐԵԼ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒ-
ԹՅԱՆ ՎԱՍՏԱԿԱՎՈՐ ԱՐՏԻՍՏՈՒՀԻ ԼՈՒՍԻՆԵ ԶԱ-
ՐԱՐՅԱՆԸ

Ժառ. Վարժարանի Ամսօրերի Հանդես, 13 Յունիս 1993

Ժառ. Վարժարանի սաներու խմբերգ, Ամսօրերի Հանդեսին, 13 Յունիս 1993

Ժառ. Վարժարանի Զ. դասարանի շրջանաւարտներ, 13 Յունիս 1993, Ձախէն աջ.— Նորայր Դրիգորեան, Հայկ Միրզախանեան, Արմէն Խաչատուրեան, Փոխ Տեսուչ Արտեմ Սարգսեան, Տ. Թորգոմ Պատրիարք, Տեսուչ Տ. Դուսան Վրդ., Հայկ Դազէզեան, Փասքալ Աւետիքեան

Բարիգի Լուվր Թանգարանին մէջ, արուեստագէտ GROS-ի (1771–1835) իւղաներկ պատտարը (5.23x7.35) որ կը ներկայացնէ Նափոլէոն Պօմափարիի այցը համանարակէ բռնուած իր գիւնուորներուն, Նափայի Հայոց Վանքին մէջ (1804)

Խմբակարգ ժողովարանի և Ընթացարանի վարչական աշակերտներու և տասներկնգ
ուսուցիչներու, 14 Յունիս 1993

Խմբանկար Ս. Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի հինգ շրջանաւարտներու եւ ուսուցչական կազմի, 6 Յունիս 1993

Ամսփերջի Հանդէս Ս. Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի, 6 Յունիս 1993. Աջէն ձախ.՝ Ս. Կիրեղ Եպս. (Տեսուչ), Ս. Թորգոմ Պատրիարք, Ս. Դաւիթ Արք., Շրջանաւարտներ՝ Աբրահամ Յակոբեան, Արտեմ Եսայեան, Ղազար Գեորգեան, Զորաբէկ Զեյնալեան, Մուրա Ղազարեան

78րդ տարեդարձ Ապրիլ 24ի Նդեռնի

1993 Ապրիլ 24ի յուշատօմի առիթով

Ապրիլ 24ի առիթով, ժառ. Վարժարանի Սրահին մեջ, Մ. Իշխանի "Կիլիկիոյ Արֆամ"
 Բատրերգութեան դերակատարներ, 25 Ապրիլ 1993

"Կիլիկիոյ Արֆամ" Բատրերգութեան համդիսականներ, ժառ. Վարժարանի Սրահին մեջ, 25 Ապրիլ
 1993 digitised by A.R.A.R.@

Ջատկական Մեծ Անդաստան Վանքի մեծ բակին մէջ

